ISSN 2311-844X

НАУКОВИЙ ВІСНИК

ЛЬВІВСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Серія економічна

Випуск 2

ЛЬВІВ
2015

УДК 330.3:351.748.1
ББК 65.011.3+65.9(4Укр).98
Н34

Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх
Н34 **справ. Серія економічна** / головний редактор В. В. Середа. – Львів: ЛьвДУВС, 2015. – Вип. 2. – 328 с.

Виходить двічі на рік.

Засновник – Львівський державний університет внутрішніх справ.

Включено до переліку наукових фахових видань України з економічних наук (постанова президії ВАК України № 1-05/6 від 16 грудня 2009 р.).

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

В. В. Середа, доктор юридичних наук, доцент *(головний редактор)*; **Р. І. Тринько**, доктор економічних наук, професор, академік НААНУ, заслужений діяч науки і техніки України *(заступник головного редактора)*; **І. О. Ревак**, кандидат економічних наук, доцент *(відповідальний секретар)*.

Члени редколегії: **Г. Я. Аніловська**, доктор економічних наук, професор; **Я. А. Гончарук**, доктор економічних наук, професор; **С. В. Васильчак**, доктор економічних наук, професор; **М. М. Тесля**, старший оперуповноважений УДСБЕЗ ГУМВС України у Львівській області; **І. П. Мойсеєнко**, доктор економічних наук, професор; **Є. М. Палига**, доктор економічних наук, професор; **Я. Я. Пушак**, доктор економічних наук, професор; **М. І. Флейчук**, доктор економічних наук, професор; **В. І. Франчук**, доктор економічних наук, професор; **І. Г. Бабець**, доктор економічних наук, доцент; **І. Ю. Сковронська**, кандидат філологічних наук, доцент; **С. А. Охрименко**, доктор економічних наук, професор (за згодою); **Н. В. Медвідь**.

Рекомендовано Вченою радою Львівського державного університету внутрішніх справ до друку та поширення через мережу Інтернет (протокол від 23 грудня 2015 р. № 5).

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 21091-10891ПР від 14.11.2014 р.

Адреса редакції: Україна, 79007 м. Львів, вул. Городоцька, 26.
Тел.: (032) 258-69-15, (032) 233-61-95.

У публікаціях висловлено позицію авторів, яку не завжди поділяє редакційна колегія. Відповідальність за достовірність фактів, статистичних даних, точність викладеного матеріалу покладається на авторів та рецензентів.

При передруку матеріалів посилання на Науковий вісник обов'язкове. Рукописи не повертаються.

© Львівський державний університет внутрішніх справ, 2015

Розділ І

ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ДЕРЖАВИ У КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ВИКЛИКІВ

УДК 336(477)

І. Б. Висоцька,
О. В. Горалько

РОЛЬ ГРОШОВО-КРЕДИТНОЇ ПОЛІТИКИ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ФІНАНСОВОЇ СТАБІЛЬНОСТІ УКРАЇНИ

Розглянуто основні заходи грошово-кредитної політики Національного банку України на сучасному етапі, спрямовані на досягнення фінансової стабілізації.

Визначено, що для забезпечення фінансової стабільності необхідно досягти цінової стабільності, гнучкості обмінного курсу та запровадити заходи зі зміцнення фінансового здоров'я банків. Проаналізовано основні напрями та результати монетарної політики Національного банку України. Запропоновано заходи, спрямовані на підвищення ефективності грошово-кредитної політики.

Ключові слова: *фінансова стабільність, грошово-кредитна політика, інфляція, девальвація, процентна політика, ліквідність банків.*

Постановка проблеми. Нові соціально-політичні умови створили для розвитку України нові перешкоди – національна економіка постраждала від порушення у сфері торгівлі й промислового виробництва, подальшої втрати довіри, яку підживлює відтік капіталу. Це призвело до різкої девальвації національної грошової одиниці, банківська система функціонує в умовах наростаючого стресу, динаміка державного боргу погіршилася, міжнародні резерви знизилися до критичного рівня. Вирішення цих проблем вимагає ширших і ґрунтовних реформ за тривалої перспективи.

Сьогодні Україна потребує нової програми економічних реформ, щоб відновити стабільність і формувати основу для стійкого зростання в середньостроковій перспективі. Реформаційні заходи повинні спрямовуватись на підтримку економічного відновлення та

забезпечення зовнішньої стійкості національної економіки, що неможливо без забезпечення фінансової стабільності.

Стан дослідження. Вивченню теоретичних і методологічних засад реалізації грошово-кредитної політики присвячено багато наукових праць як українських, так і закордонних учених, таких як І. Вєтрова, К. Жулінська, К. Консевич, О. Левандівський, О. Метлушко, В. Міщенко, М. Мороз, М. Пуховкіна, М. Савлук, Т. Смовженко, А. Сомик, В. Стельмах, А. Щетинін та ін. Проте дослідження особливостей реалізації грошово-кредитної політики Національного банку України в умовах сьогодення є нагальним.

Метою статті є дослідження ролі грошово-кредитної політики Національного банку України у забезпеченні фінансової стабільності держави.

Виклад основних положень. Проблеми забезпечення фінансової стабільності розпочали активно дебатуватися через посилення внутрішніх структурних загроз і розвитку фінансової глобалізації.

Управління з фінансового регулювання і нагляду Великобританії вирізняє чотири критерії фінансової стабільності, стверджуючи, що вона виникає тоді, коли: «1) грошово-кредитна система функціонує стабільно; 2) рівень зайнятості є близьким до природного; 3) існує впевненість у стійкості ключових фінансових активів і ринків; 4) відсутні відносні коливання на нерухомість і фінансові ресурси в межах економіки, що підриває виконання першого або другого критерію». Європейський центральний банк наголошує, що фінансова стабільність проявляється як «стабільність загального рівня цін чи відсутність інфляції або дефляції» [2].

Як зрозуміло з наведених визначень, забезпечення фінансової стабільності неможливе без нормального функціонування грошово-кредитної сфери. Йдеться про те, що в основі забезпечення фінансових структурних зрушень – монетарний фактор. Тобто в основі тенденцій, які призводять до необхідності порушувати питання про варіанти та способи забезпечення фінансової стабільності, але не вичерпують усі проблеми, пов’язані з останньою, є монетарна політика, яка реалізується центральним банком.

Як відомо, грошово-кредитна політика – це комплекс заходів у сфері грошового обігу та кредиту, спрямованих на регулювання економічного зростання, стримування інфляції, підтримання стабільності грошової одиниці України, забезпечення зайнятості населення та вирівнювання платіжного балансу.

На нашу думку, досягнення фінансової стабільності повинно передбачати: здійснення сильної грошово-кредитної політики, спрямованої

на відновлення цінової стабільності, забезпечення гнучкості обмінного курсу; реалізацію комплексної стратегії зі зміцнення фінансового здоров'я банків через їх рекапіталізацію.

Досягнення фінансової стабільності України неможливе без монетарної стабільності. Ринкова економіка не може ефективно функціонувати лише за умови існування досконалої грошової системи, що сприяє економічному розвитку. Як декларує НБУ, головною метою грошово-кредитної політики є забезпечення стабільності грошової одиниці України. Цінова стабільність – це такий рівень інфляції, який забезпечує прогнозні темпи економічного зростання і є скоординованими із динамікою ВВП та обмінного курсу. Динаміку індексу споживчих цін та індексу ВВП наведено на рис. 1.

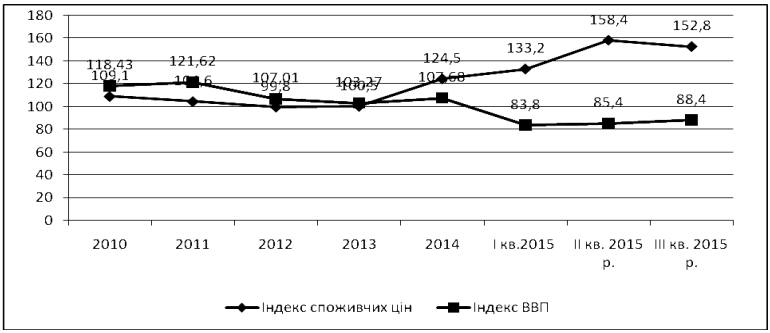

Рис. 1 Динаміка індексу споживчих цін та індексу ВВП в Україні у 2010–2015 рр.

* Дані офіційного сайту НБУ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=22249640

Наведені на рис. 1 дані засвідчують, що після двох років цінової стабільності, у 2014 р., відбувся стрімкий розвиток інфляційних процесів. За підсумками року споживчі ціни зросли на 24,9%. Збільшення інфляційного тиску на економіку було зумовлено підвищенням адміністративно регульованих цін і впливом валютно-курсового чинника. Зниження обмінного курсу гривні вплинуло на динаміку базового індексу споживчих цін (на 22,8%). Істотний вплив на загальне інфляційне тло мало підвищення цін на товари, ціни на які регулюються адміністративно (на 30,4%).

У 2015 р. спостерігаємо активний розвиток інфляційних процесів. Ключова особливість 2015 року, яка повинна визначати тактику

грошово-кредитної політики, полягає в тому, що економіка увійшла в стан стагфляційної макроекономічної динаміки, тобто процеси зниження виробництва ВВП поєднуються зі значним зростанням цін. Після пікової споживчої інфляції у квітні 2015 року (60,9% у річному вимірі) сформувалася стійка тенденція до її уповільнення – у серпні річний приріст індексу споживчих цін знизився до 52,8%. Перелому інфляційного тренду та подальшому покращенню цінової динаміки на споживчому ринку насамперед сприяли: відносна стабільність на валютному ринку та подальше зменшення залишкових ефектів девальвації гривні; проведення достатньо жорсткої монетарної та фіскальної політики; стриманий споживчий попит; зниження цін на зовнішніх продовольчих і сировинних ринках.

Ситуація потребує, з одного боку, заходів щодо зниження інфляції, з іншого – підтримки економічного зростання. Для подолання кризи і забезпечення цінової стабільності Національному банку необхідно проводити стратегічно і тактично виважену монетарну політику (що є підгрунтям стійкої курсової динаміки і зниження інфляції) з поступовим переходом до інфляційного таргетування.

Як основний інструмент протидії пришвидшенню темпів інфляції НБУ використовував підвищення процентних ставок. Облікову ставку було поетапно збільшено. Однак, попри підвищення процентних ставок за активними операціями, реальні ставки розпочали набувати від'ємних значень. Ставки за кредитами та депозитами банків практично не реагували на зміну ставок Національного банку. Це свідчить про неефективність здійснення процентної політики з точки зору забезпечення стійкої курсової динаміки і контрольованої інфляції в умовах гнучкого курсу (див. рис. 2).

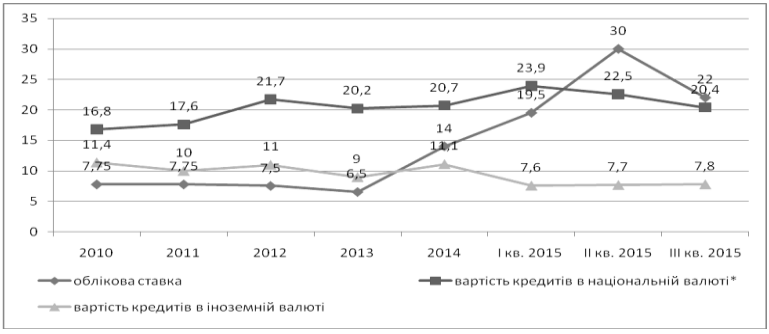

Рис. 2 Динаміка облікової та ставки рефінансування НБУ в Україні у 2010–2015 рр.

Як бачимо з рис. 2, із 2010 р. облікова ставка спрямовувалася на забезпечення рівноваги на грошово-кредитному ринку і залишалась на стабільно низькому рівні. Соціально-політичні потрясіння 2013 р. дестабілізували ситуацію на грошово-кредитному ринку, що відображено і на рівні облікової ставки. Аналізуючи дані рис. 2, можна говорити про неоднакову спрямованість змін облікової ставки НБУ та процентних ставок банків (підвищення облікової ставки НБУ у 2015 р. не призвело до підвищення процентних ставок за кредитами). Станом на 01.10.2015 р. рівень облікової ставки підвищено до 22%, що, безумовно, вплине на вартість кредитів. Такий рівень облікової ставки НБУ є значно вищим порівняно зі ставками центробанків розвинених країн. Однак в умовах досі значної інфляції «наздоганяти» розвинені країни в цьому питанні передчасно – різке зменшення облікової ставки може збільшити відсоткові ризики для банківської системи. Небезпечні суперечності між дорогими зобов'язаннями і низькодохідними активами проявляються у тому, що за високовартісних депозитів банки не зацікавлені у кредитуванні за низькими ставками. Політика порівняно «дорогих грошей» є антиінфляційною, але стримує ділову активність і попит на гроші. Оскільки керівництво НБУ вбачало основні загрози ціновій стабільності у внутрішніх негараздах, то основні заходи валютного регулювання мали адміністративний характер. Як наслідок, спостерігаємо скорочення припливу валютних коштів у країну, виникнення тіньових валютних ринків, множинності обмінних курсів до часткової втрати контролю за процесами ціноутворення.

Якщо причинами інфляції були переважно внутрішні чинники, то задля захисту економіки від зовнішніх потрясінь НБУ спрямовував зусилля на забезпечення гнучкості обмінного курсу та досягнення валютної стабільності. Валютна стабільність – це динаміка курсу національної валюти, що забезпечує рівновагу платіжного балансу.

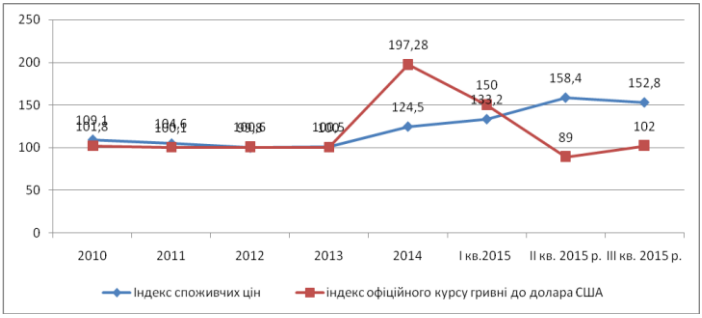

Рис. 3 Індекс офіційного курсу гривні щодо долара США та індекс споживчих цін в Україні у 2010–2015 рр.

Як бачимо з рис. 3, різка зміна офіційного курсу національної грошової одиниці відбувалась під впливом фінансових потрясінь, спричинених соціально-політичними потрясіннями 2014 р. А це нагромаджені внутрішні дисбаланси розвитку економіки, її структурна недосконаліть і вразливість до зовнішніх шоків, неузгодженість монетарної та фіскальної політики та несвоєчасність дій Національного банку України. Девальвація позначається на інфляційній динаміці і, як наслідок, є однією з причин кризи ліквідності банківської системи.

Безумовно, складна політична ситуація в країні відображена на основних макроекономічних показниках і курсі національної грошової одиниці. З метою стабілізації ситуації на валютному ринку Національний банк України перейняв політику гнучкого валютного курсу, встановивши його на рівні середньозважених ринкових котирувань.

На жаль, і у 2015 р. Національному банку України не вдалося стабілізувати курс гривні. Напочатку 2015 р. валютний ринок перебував у стресовому стані. Знецінення обмінного курсу гривні щодо долара США у січні-лютому 2015 р. пришвидшилося до 76%. Завдяки системним діям Національного банку вже в березні-квітні 2015 року відбулася стабілізація валютного ринку. Впродовж травня-вересня 2015 року ситуація на валютному ринку була відносно стабільною та контрольованою – курс гривні до долара США коливався у вузькому діапазоні – 20,6–22,6 грн за дол. США.

Очевидно, що надмірна девальвація національної валюти матиме негативі наслідки. Адже заздалегідь не відомо, до якого прийнятного рівня може бути знижено обмінний курс національної валюти. Наслідками надмірної девальвації є неможливість повернення зовнішніх боргів, зниження золотовалютних резервів, зростання цін на імпортні товари і, як наслідок, пришвидшення інфляції. Укріпленню гривні на сучасному етапі перешкоджають низький розвиток економіки, незадовільне сальдо платіжного балансу, високий обсяг зовнішнього боргу країни, недовіра населення до банків і панічні настрої. Стрибкоподібна девальвація національної грошової одиниці має негативні наслідки, оскільки це обмежує монетизацію економіки, провокує підвищення відсоткових ставок, призводить до відпливу грошей із реального сектора та знижує ділову активність [2, с. 572].

Фінансове оздоровлення банківської системи передбачає забезпечення її стійкості. Індикатори фінансової стійкості – це показники поточного фінансового стану і стійкості фінансових установ країни та їх контрагентів із сектора нефінансових корпорацій та сектора домашніх господарств. Вони формують уявлення про ринки, на яких реалізують свою діяльність фінансові установи.

Таблиця

Основні індикатори фінансової стійкості депозитних корпорацій (банків), %*

Показник	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Співвідношення регулятивного капіталу до зважених за ризиком активів	14,0	18,1	20,8	18,9	18,1	18,3	15,6
Співвідношення регулятивного капіталу 1 рівня до зважених за ризиком активів	11,2	14,2	15,1	14,0	13,8	13,9	11,2
Співвідношення недіючих кредитів без урахування резервів до капіталу	9,2	32,0	29,2	25,8	36,0	30,7	61,1
Співвідношення недіючих кредитів до сукупних валових кредитів	3,9	13,7	15,3	14,7	16,5	12,9	19,0
Співвідношення кредитів за секторами економіки до сукупних валових кредитів. Частка в сукупних валових кредитах: депозитні корпорації	3,8	2,7	3,4	4,7	2,8	2,0	1,1
Норма прибутку на активи	1,3	-4,5	-1,4	-0,6	0,5	0,2	-4,3
Норма прибутку на капітал	10,5	-32,8	-9,8	-4,2	3,2	1,7	-35,0
Співвідношення процентної маржі до валового доходу	51,2	66,8	66,0	63,1	64,2	58,6	48,5
Співвідношення непроцентних витрат до валового доходу	53,0	61,1	61,9	68,3	61,5	66,0	59,9
Співвідношення ліквідних активів до сукупних активів	9,4	11,5	18,8	18,7	22,2	20,6	26,4

Показник	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Співвідношення ліквідних активів до короткострокових зобов'язань	33,0	35,9	91,2	94,7	90,3	89,1	86,1
Співвідношення чистої відкритої позиції							
в іноземній валюті до капіталу	33,1	28,5	21,6	8,4	2,5	6,9	31,7

* Джерело: Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bank.gov.ua>.

Дані містять інформацію про основні індикатори фінансової стійкості депозитних корпорацій (банків) щодо достатності капіталу, якості активів, прибутку та рентабельності, ліквідності, чутливості до ринкового ризику і рекомендовані індикатори фінансової стійкості, а також вихідні дані для їх складання.

Індикатори фінансової стійкості формують уявлення про ринки, на яких реалізують свою діяльність фінансові установи. Аналіз основних індикаторів фінансової стійкості банків довів, що в Україні спостерігається поглиблення фінансової нестабільності та зниження рівня фінансової стійкості банківської системи.

Висновки. Економічний розвиток неможливий без досягнення фінансової стабільності та стабілізації грошової системи. Проведений аналіз засвідчив, що національна грошова одиниця є нестабільною. Соціально-економічні негаразди в країні призвели до девальвації національної грошової одиниці, підвищення рівня інфляції, зростання вартості кредитних ресурсів.

Досягнення стабілізації грошової одиниці необхідно здійснювати шляхом стабілізації монетизації, зниження доларизації економіки, досягнення цінової та валютної стабілізації та зниженням вартості кредитних ресурсів.

Основними напрямами вдосконалення механізму грошово-кредитної політики в умовах стабілізації національної економіки мають бути:

– двояка мета монетарної політики – підтримання низького рівня інфляції і одночасно стабільного валютного курсу;

– встановлення основних орієнтирів відсоткових ставок і формування програми грошової пропозиції, яка відповідає величині попиту на гроші;

– реформування банківської системи в межах програми її розвитку.

1. Аналітичний огляд банківської системи України за 2014 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rurik.com.ua/documents/research/bank_system_ 4_kv_2014.pdf.

2. Барановський О. І. Філософія безпеки: монографія: у 2 т. / О. І. Барановський. – К.: УБС НБУ, 2014. – Т. 1: Основи економічної і фінансової безпеки економічних агентів. – 831 с.

3. Висоцька І. Б. Стабільність національної грошової одиниці як чинник забезпечення стійкості фінансової системи / І. Б. Висоцька // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія економічна. – 2015. – Вип. 1. – С. 29–38.

4. Річний звіт Національного банку України за 2014 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua.

Высоцкая И. Б., Горалько О. В. Роль денежно-кредитной политики в обеспечении финансовой стабильности Украины

Рассмотрены основные меры денежно-кредитной политики Национального банка Украины на современном этапе, направленные на достижение финансовой стабилизации. Определено, что для обеспечения финансовой стабильности необходимо достичь ценовой стабильности; гибкости обменного курса и принять меры по укреплению финансового здоровья банков. Проанализированы основные направления и результаты монетарной политики Национального банка Украины. Предложены мероприятия, направленные на повышение эффективности денежно-кредитной политики.

Ключевые слова: *финансовая стабильность, денежно-кредитная политика, инфляция, девальвация, процентная политика, ликвидность банков.*

Vysotska I. B., Goralko O. V. The role of monetary policy in ensuring of the financial stability in Ukraine

The article deals with the main measures of the monetary policy of the National Bank of Ukraine at the current stage for the achievement of the financial stability. It was established, that financial stability is impossible without the normal functioning of the monetary sphere and also determined that to ensure the financial stability necessary to achieve price stability; exchange rate flexibility and implement measures to strengthen the financial health of banks.

The basic directions and results of the monetary policy of the National Bank of Ukraine. It was established that the national currency is unstable. In 2015 there is active development of inflation. As the main instrument counter accelerating inflation NBU has used higher interest rates. Fracture inflationary trend and further improvement of price dynamics in the consumer market primarily due to: relative stability in the foreign exchange market and further reduce the residual effects of the devaluation of the national currency; conducting enough tight monetary and fiscal

policies; restrained consumer demand; lower prices for foreign food and raw material markets. To protect the economy from external shocks NBU efforts directed at ensuring exchange rate flexibility and achieve monetary stability. In order to stabilize the currency market of Ukraine National Bank moved to a flexible exchange rate, setting it at the level of average market prices.

The analysis of the main indicators of banks financial stability showed that there is a deepening financial instability and reducing the financial stability of Ukrainian banking system. Some measures aimed to increase the effectiveness of monetary policy are suggested in the paper.

Key words: *financial stability, monetary policy, inflation, devaluation, interest rate policy, bank liquidity.*

Стаття надійшла 4 листопада 2015 р.

УДК 351.863(477)

М. В. Вінічук

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ СТРАТЕГІЇ ГАРАНТУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Визначено проблеми соціальної компоненти економічної безпеки України, здійснено аналіз основних індикаторів соціальної безпеки з метою гарантування стабільного і максимально ефективного функціонування фінансових, бюджетних, податкових, боргових, валютних, банківських, страхових, інвестиційних механізмів; підвищення рівня трудового, інтелектуального, матеріального, військового, енергетичного та технологічного потенціалу в майбутньому, а також запропоновано шляхи подолання в Україні соціально-економічної кризи.

Ключові слова: *економічна безпека, соціальна безпека, соціальна політика, індикатори соціальної безпеки України.*

Постановка проблеми. В умовах фінансової глобалізації та загострення питання інтеграції економіки України до світового економічного простору постає проблема збільшення обсягів державного фінансування соціальної сфери та раціонального використання фінансових ресурсів держави на соціальні цілі. В країні вже номінально визначені міжнародні стандарти соціальної допомоги, адресність соціальних допомог, гарантії прав громадян, проте досі відсутнє їх законодавче регламентування. За таких умов надзвичайно актуальна потреба в модернізації системи соціального забезпечення та відповідного державного регулювання, що вимагає перегляду механізму надання

соціальної допомоги та послуг населенню на засадах гарантування соціальної безпеки держави.

Стан дослідження. Проблема гарантування соціальної безпеки України у сучасній економічній літературі розглядається доволі вузько. Її дослідженню присвятили свої праці такі науковці, як Н. Болотіна, В. Бакуменко, З. Варналій, Т. Васильців, О. Власюк, В. Геєць, Я. Гончарук, А. Гриненко, Я. Жаліло, О. Іляш, Е. Лібанова, А. Мокій, Н. Наконечна, Є. Панченко, П. Пилипенко, І. Ревак, В. Сенчагов, Б. Сташків, А. Сухоруков, Р. Тринько, М. Флейчук, В. Франчук, Л. Яремко та ін. Проте досі не відображено концептуальні засади стратегії гарантування соціальної безпеки України та не розроблено методологічні засади формування системи соціальної безпеки з дотриманням положень концепції соціально орієнтованої економіки.

Мета статті – визначити проблеми гарантування соціальної безпеки держави в контексті забезпечення стабільності соціально-економічної системи України.

Виклад основних положень. Потужний негативний вплив неефективності політики економічних реформ і неадекватних ринковій ситуації антикризових політик призвів до загострення хронічної для вітчизняної економіки інституційної кризи та її поширення не лише на економічну, а й на політичну і соціальну площини, що призвело до втрати орієнтирів розвитку держави та порушення виконання нею основних функцій. Інституційна криза набула видимих форм блокування створення соціального капіталу та соціальної легітимності інститутів влади, спровокувала втрату балансу між соціальною, економічною та політичною сферою життя суспільства, зруйнувала основну платформу для якісного відновлення і зростання економіки та розвитку суспільства, негативно вплинула на динаміку індикаторів соціальної безпеки України.

Найперше здійснено вплив на рівень грошових доходів населення та на їх купівельну спроможність. У цьому контексті виявляється доцільним здійснити порівняльний аналіз між темпами зростання реальної та номінальної заробітної плати (рис. 1) та надати прогнозні оцінки окреслених показників до 2017 року. Темп росту номінальної заробітної плати із 2007 до 2012 року є значно вищим, ніж темп росту реальної зарплати, проте в умовах 2013 р. зростання реальної заробітної плати на 0,3% є вищим, ніж номінальної. Тобто спостерігаємо загальне підвищення розмірів номінальної заробітної плати населення, проте водночас відбувається зниження їх купівельної спроможності. Різниця між темпом росту номінальної і реальної зарплати становить: 17,2% у 2007 р.; 27,4% у 2008 р.; 14,7% у 2009 р.; 9,8% у 2010 р.; 8,9% у 2011 р.; 0,5% у 2012 р. та -0,3% у 2013 р.

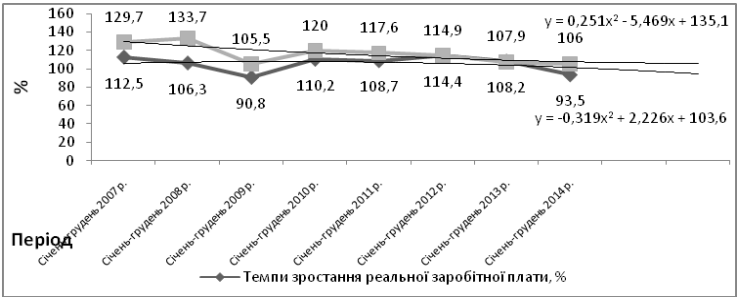

Рис. 1 Прогнозні оцінки темпу зростання номінальної та реальної заробітної плати у 2007–2017 рр., %

Складено за: [1]

Це свідчить про значне зростання цін у 2007–2009 рр. і пов'язано зі світовою фінансовою кризою. В умовах 2014 р. темп зростання реальної заробітної плати знизився до 93,5%, а номінальної – до 106,0%, що свідчить про зростання інфляції, зниження купівельної спроможності населення та його зубожіння. Одним із індикаторів соціальної безпеки є частка населення, чиє добове споживання нижче за 5,05 (4,3) дол. США за ПКС і характеризує рівень бідності населення. Аналіз цього показника із 2000 до 2013 рр. (рис. 2, 3) дає можливість стверджувати про його позитивну динаміку.

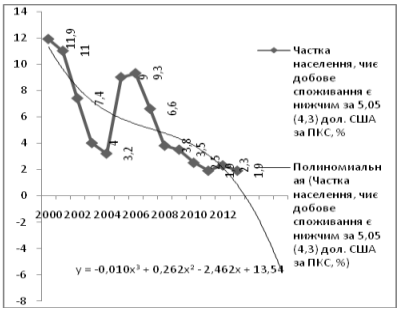

Рис. 2 Частка населення, чиє добове споживання є нижчим за 5,05 (4,3) дол. США за ПКС, %

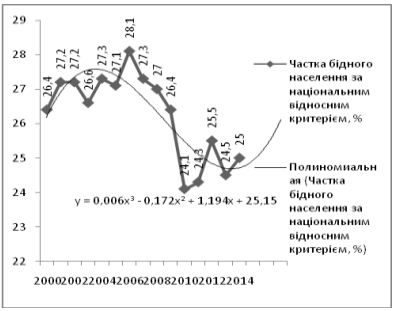

Рис. 3 Частка бідного населення за національним відносним критерієм, %

Складено за: [2]

Водночас аналіз рівня бідності та його прогнозні оцінки до 2017 р. дають підстави стверджувати, що частка бідного населення постійно зростає і зростатиме. Варто зазначити, що номінальна і реальна заробітна плата не змінюються в одному ж напрямі, а навпаки, номінальна може зростати, а реальна – знижуватись або залишатися незмінною. Інколи номінальна заробітна плата зростає меншими темпами, ніж знижуються ціни. У нашому випадку до 2012 р. темп росту номінальної заробітної плати є значно вищим, ніж темп росту реальної зарплати. Тобто спостерігаємо загальне підвищення розмірів номінальної заробітної плати населення, проте водночас відбувається зниження їх купівельної спроможності. Різниця між темпом росту номінальної і реальної зарплати становить: 17,2% у 2007 р.; 27,4% у 2008 р.; 14,7% у 2009 р.; 9,8% у 2010 р.; 8,9% у 2011 р.; 0,5% у 2012 р.; -0,3% у 2013 р. та 12,5% у 2014 р.

2013 р. і 2014 р. відбулося суттєве зниження темпу росту як номінальної, так і реальної заробітної плати. Це свідчить про значне зростання цін у 2007–2009 рр. і спричинено світовою фінансово-економічною кризою, зниженням купівельної спроможності населення, неналежним формуванням і виплатою соціальних стандартів. Крім того, показником, який безпосередньо впливає на рівень життя населення, є рівень інфляції (індекс споживчих цін), динаміка якого впродовж 2004–2014 років коливається в межах від 125,2% до 99,7%. Як бачимо, із 2004 р. до 2008 р. не спостерігається стійкої тенденції до зниження рівня інфляції (рис. 4), що свідчить про неоднозначну макроекономічну ситуацію в Україні.

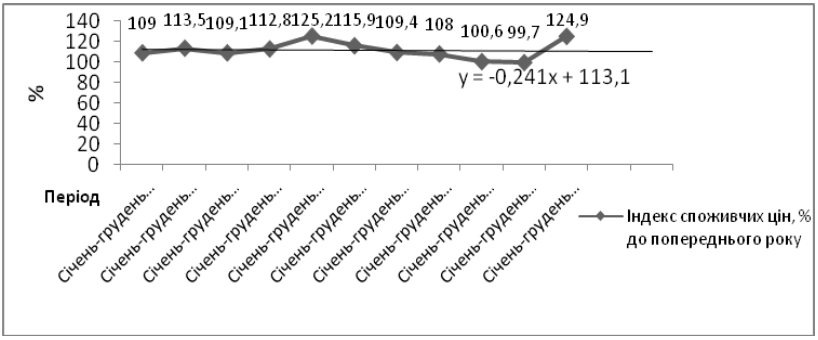

Рис. 4 Прогнозні оцінки індексу споживчих цін за 2004–2016 рр., % до попереднього року

Складено за: [1]

Проте, незважаючи на несприятливі показники економічної динаміки, рівень інфляції коливався навколо нульової позначки: у 2012 р. індекс інфляції різко зменшився на 7,4% за рік, а у 2013 р. – ще на 0,9%. 2014 р. відбулося різке зростання індексу споживчих цін до 124,9%. Водночас у 2014 році відбулося різке підвищення рівня інфляції на 25,2%, що підтверджує загострення проблеми зубожіння населення країни. Серед основних чинників, які стримували зростання індексу споживчих цін, можна назвати: 1) нижчий від потенційного сукупний попит; 2) зниження цін на сирі продукти харчування, що спричинено їх високим урожаєм і коливанням світових цін на продовольство; 3) зменшення вартості імпортних непродовольчих товарів на тлі зміцнення номінального ефективного обмінного курсу гривні; 4) імпорт дефляції з країн – основних торговельних партнерів України; 5) незначне подорожчання послуг житлово-комунального господарства; 6) зниження інфляційних очікувань. Своєю чергою, низькі темпи інфляції забезпечували зростання доходів населення в реальному вимірі, проте сформувалися певні чинники, які значно послабили вплив цінової стабільності на структуру споживчого попиту, орієнтованого переважно на імпортні товари довгострокового споживання, що перешкоджає поширенню стимулюючого впливу зростання реальних доходів населення на діяльність підприємств [3, с. 16].

Доцільно зазначити, що порогове значення такого показника становить не більше 10%. Як бачимо, впродовж 11 років у країні рівень інфляції наближений до критичної межі, а у 2014 р. перевищив порогове значення на 14,9% і становить загрозу національним інтересам, що вимагає негайного вжиття відповідних заходів з боку держави. Належність відсутності інфляційної динаміки насамперед до ознак репресивності української економіки підтверджується збільшенням грошових агрегатів.

Таким чином, виявляється доцільним систематизувати основні соціальні показники за 2009–2015 рр. і подати їх у вигляді таблиці 1. Як бачимо, за аналізований період усі показники соціальної безпеки мають позитивну динаміку. Проте відчутних змін не відбулося. Населення не отримало покращення свого матеріального становища. Навпаки, сміливо можна стверджувати про істотне зниження їх купівельної спроможності та зниження рівня і якості життя суспільства та про небезпеку у соціальній сфері. Відповідно, низький рівень матеріального забезпечення населення провокує низьку якість раціону харчування, високу захворюваність і смертність, незадоволення широких верств соціуму загальноекономічною ситуацією і своїм матеріальним становищем, що доповнюється підвищенням рівня безробіття

й нелегальної зайнятості, погіршенням криміногенної ситуації, виникненням актів громадянської непокори. Основною проблемою державної політики за таких умов виступає справедливий розподіл доходів так, щоби мінімізувати негативний вплив на економічну ефективність, на забезпечення соціальної стабільності і зниження рівня бідності та безробіття.

Таблиця 1

Основні показники рівня життя населення, 2009–2015 рр.

№ з/п	Показники	Роки												
		2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015*	у 2010 р. порівняно з 2009 р.	у 2011 р. порівняно з 2010 р.	у 2012 р. порівняно з 2011 р.	у 2013 р. порівняно з 2012 р.	у 2014 р. порівняно з 2013 р.	у 2015 р. порівняно з 2014 р.
1	Індекс споживчих цін (у % до попереднього року)	115,9	109,4	108,0	100,6	99,7	124,9	139,3	-5,61	-1,28	-6,85	-0,90	25,28	11,53
2	Розмір середньомісячної зарплати в розрахунку на 1 штатного працівника, грн	1906	2239	2586	3026	3274	3480	3455**	117,47	115,50	17,02	8,20	6,29	-0,72
3	Мінімальна заробітна плата, грн	744	922	1004	1104	1183	1218	1378	123,92	108,89	9,96	7,16	2,96	13,14
4	Розмір мінімальної пенсії за віком	573	734	800	849	922	949	1011	128,10	108,99	6,13	8,60	2,93	6,59
5	Прожитковий мінімум (ПМ) в середньому на одну особу в місяць, грн, у тому числі:	701	875	953	1050	1142	1176	1253	124,82	108,91	10,18	8,76	2,98	6,55
6	ПМ для працездатних осіб, грн	744	922	1004	1104	1183	1218	1298	123,92	108,89	9,96	7,16	2,96	6,57
7	ПМ для осіб, які втратили працездатність, грн	573	734	800	849	922	949	1011	128,10	108,99	6,13	8,60	2,93	6,59

* Дані за січень-липень 2015 р.; ** дані за січень

Складено за: [4; 5; 6]

Згідно з офіційними даними Державної служби зайнятості [7] за І квартал 2015 р., на ринку праці України не спостерігалися позитивні тенденції щодо зростання занятості населення та скорочення безробіття. Загалом із 2001 р. до 2008 р. спостерігалося помітне зростання зайнятості населення з 55,4% до 58,7%. Позитивні тенденції щодо цього показника спостерігалися і у 2008 р. (59,3%), проте у 2009 р. під впливом світової фінансово-економічної кризи рівень зайнятості знизився на 1,6% і становив 57,7%. Чисельність зайнятого населення за І квартал 2015 р. зменшилася на 62,2 тис. осіб і становила 16,3 млн. осіб, рівень зайнятості знизився з 60,2% до 56,6% у 2014 р. та 56,0% у І кварталі 2015 р. (рис. 5), що пояснюється поступовим зменшенням чисельності населення країни, а відповідно і частки економічно активних громадян [8].

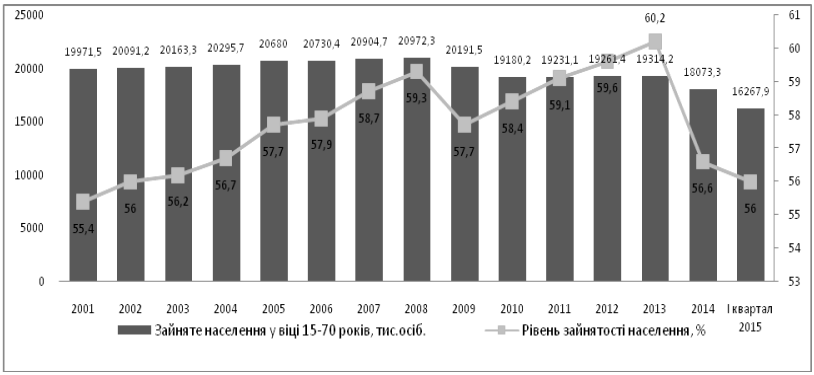

Рис. 5 Динаміка чисельності та рівня зайнятості населення України у 2001–2015 рр.

Складено за: [1; 9]

Результати дослідження стану та динаміки зайнятості в Україні свідчать про нестійку тенденцію щодо цього показника. З аналізу можна зробити висновок про те, що 2007 р. порівняно з 2001 р. рівень зайнятості збільшився на 3,3 п.п. Наслідки світової фінансової кризи позначилися щодо рівня зайнятості, відтак спостерігалося різке зниження значення окресленого показника до 57,7% у 2009 р. Із 2010 р. знову відбуваються позитивні зрушення і підвищення рівня зайнятості до 59,7% у 2012 р. та 60,2% у 2013 р., що майже дорівнює рівню 2008 р. (59,3%). Як бачимо, простежити стійку тенденцію до покращення або погіршення ситуації

на ринку праці неможливо. Зайнятість має циклічний і сезонний характер та залежить від низки суб'єктивних і об'єктивних чинників. В умовах 2014 р. та І кварталу 2015 р. рівень зайнятості різко знизився до 56,6% у 2014 р. та 56,0% у І кварталі 2015 р. У цьому контексті виявляється доцільним проведення групування регіонів України за показниками зайнятості за аналогічний період (табл. 2).

Таблиця 2

Групування регіонів України за показниками зайнятості населення у 2013 і 2014 рр.

2013 рік			2014 рік		
область	номер кластера	евклідова відстань	область	номер кластера	евклідова відстань
Дніпропетровська	1	0,31	Дніпропетровська	1	0,40
Миколаївська		0,31	Харківська		1,60
Одеська		1,39	м. Київ		2,00
Харківська		0,01	Волинська	2	1,07
Херсонська		1,39	Донецька		0,37
Чернівецька		0,09	Ів.-Франківська		0,07
м. Київ		2,21	Кіровоградська		0,37
Вінницька	2	0,52	Луганська		1,83
Донецька		0,58	Тернопільська		0,93
Житомирська		0,62	Хмельницька		0,87
Запорізька		1,18	Вінницька	3	0,21
Київська		0,58	Житомирська		0,41
Кіровоградська		0,68	Закарпатська		0,11
Луганська		0,22	Запорізька		1,69
Полтавська		0,02	Київська		0,39
Хмельницька		1,02	Львівська		1,21
Черкаська		0,62	Миколаївська		0,79
Волинська	3	0,39	Одеська		0,19
Закарпатська		0,51	Полтавська		0,81
Ів.-Франківська		0,99	Рівненська		0,69
Львівська		0,59	Сумська		0,09
Рівненська		0,59	Херсонська		0,11
Сумська		1,19	Черкаська		0,21
Тернопільська		3,61	Чернівецька		1,01
Чернігівська		0,39	Чернігівська		0,29

Групування регіонів України за рівнем зайнятості (високий – 66,9–70,5%; середній – 64,1–66,3%; низький – 58,8–63,4%) у 2013 р. дозволяє стверджувати, що в Україні високий рівень зайнятості спостерігався у м. Києві, Чернівецькій, Херсонській, Харківській, Одеській, Миколаївській та Дніпропетровській областях, що можна пояснити їх приналежністю до промислово розвинутих регіонів і припортової зони. Найнижчий рівень зайнятості зафіксовано в Тернопільській (58,8%), Закарпатській (63,4%), Волинській (62,8%), Івано-Франківській, Рівненській, Львівській, Сумській та Чернігівській областях, що пояснюється приналежністю цих регіонів до прикордонних територій та високим рівнем зовнішньої міграції у них (можливістю населення отримувати заробіток у сусідніх країнах). В умовах 2014 р. ситуація дещо змінилася і рівень зайнятості різко знизився, однак найвищим він залишався у м. Києві, Харківській та Дніпропетровській областях. Найнижчий рівень зайнятості спостерігався у Луганській (52,0%), Тернопільській (52,9%), Івано-Франківській (53,9%), Хмельницькій (54,7%), Кіровоградській та Донецькій (54,2%) областях.

Проблема зайнятості населення потребує ретельного вивчення і постійного контролю, оскільки зростання рівня зайнятості супроводжується зменшенням рівня безробіття (рис. 6), який сьогодні є вельми високим і загрожує державі підвищенням рівня бідності та провокує низку негативних соціально-економічних процесів. Зважаючи на те, що безробіття спричиняє надзвичайно великі соціально-економічні втрати, в кожній країні докладаються значні зусилля для його мінімізації, проте в жодній із них не вдається ліквідувати це явище повністю.

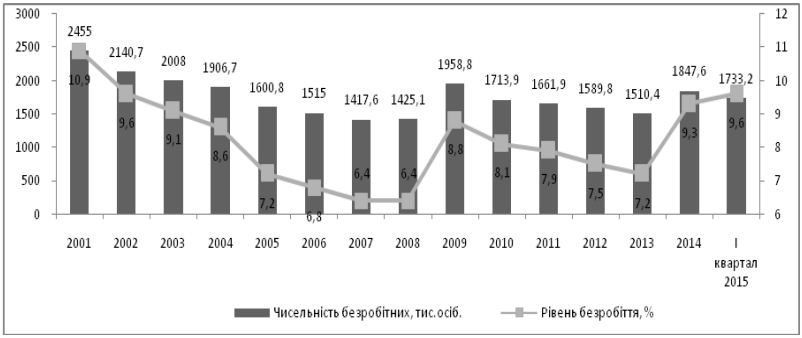

Рис. 6 Динаміка чисельності безробітних і рівня безробіття (за методологією МОП) населення України у 2001–2015 рр.

Складено за: [1; 9]

Як бачимо, чисельність безробітних у середньому до 2014 р. зменшилася і становила 1,8 млн. осіб. Попри це, рівень безробіття населення віком 15–70 років, визначений за методологією МОП, підвищився до 9,3% економічно активного населення у 2014 р. За підсумками І кварталу 2015 року, чисельність безробітних зменшилася на 114,4 тис. осіб порівняно з 2014 роком і становила 1733,2 тис. осіб. Водночас підвищився рівень безробіття з 9,3% у 2014 р. до 9,6% у 2015 р.

Цю проблему подолати дуже важко, а під впливом дестабілізуючих факторів – неможливо. Стає очевидним, що високорозвинуті країни для досягнення сталого розвитку і забезпечення достатнього рівня безпеки у соціальній сфері доволі часто в економічній політиці акцентують на забезпеченні верховенства права та державного управління шляхом соціальної згуртованості, ефективності ринку праці та споживчого ринку, підвищення продуктивності праці та захисту працівників і безробітних та на зміцненні соціальної безпеки України. Водночас спостерігається зростання дефіциту бюджету з 2006 р. (рис. 7), що засвідчує значну боргову залежність від позичальників.

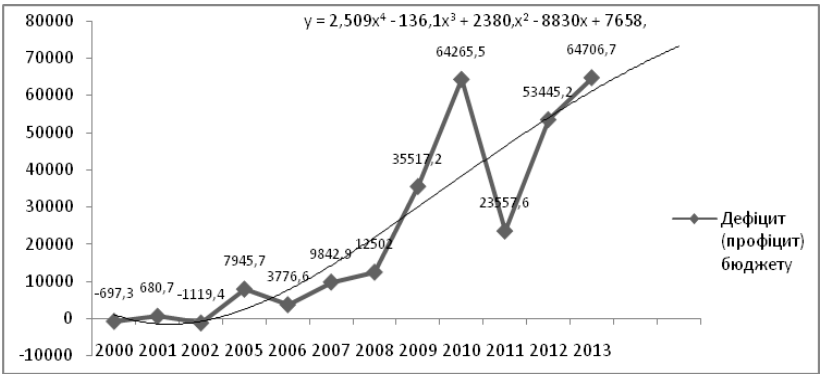

Рис. 7 Прогнозні оцінки рівня дефіциту державного бюджету України у 2000–2015 рр.

Складено за: [1]

Варто зазначити, що останніми роками профіцит бюджету був лише у 2000 р. (-697,3 млн. грн) та у 2002 р. (-1119,4 млн. грн). 2011 р. у зв'язку із випуском щодо спеціального фонду Державного бюджету України облігацій внутрішньої державної позики для погашення заборгованості минулих років дефіцит бюджету зменшився на 36,66%

з 64265,5 млн. грн до 23557,6 млн. грн. Проте вже у 2012 р. видатки перевищили доходи до державного бюджету на 53445,2 млн. грн. Аналогічна тенденція спостерігалася і у 2013 році. Згідно з прогнозними оцінками на 2014–2015 рр., дефіцит бюджету продовжуватиме зростати.

З огляду на це, можна вважати, що розвиток підприємництва є одним із основних чинників економічного зростання, створює нові робочі місця, наповнює державний бюджет, накопичує людський капітал, який, своєю чергою, потребує постійного інвестування. Інвестиції в людський капітал є головним ресурсом середнього класу, бо виступають чинником соціально орієнтованого економічного зростання, сприяють підвищенню рівня життя населення та формуванню нової моделі споживання відповідно до потреб представників середнього класу – стандарту добробуту. За цим стандартом передбачаються придбання якісних товарів тривалого користування, житла, поліпшення житлових умов, можливість підвищення власного освітнього рівня чи якісної освіти дітей, охорони здоров'я, відпочинку [10], наявність у домогосподарств окремих товарів тривалого користування.

Проте глибока криза національної економічної моделі зумовила критичний рівень соціально-економічних проблем, що, своєю чергою, виявило недієздатність соціальної політики держави. Соціальна політика повинна стати інструментом виконання державою соціальної функції та шляхом здійснення управлінського впливу на різні сфери суспільного життя. Реалізація соціальної політики триває у формі соціального захисту населення як комплексу організаційних, правових, економічних заходів, які вживаються державою та спрямовані на забезпечення гідного рівня та якості життя, добробуту кожного члена суспільства та на розвиток особистості.

Процес формування концепції соціальної політики на засадах гарантування соціальної безпеки держави повинен орієнтуватися на підвищення рівня та якості життя населення, на створення належних умов для формування середнього класу та подолання бідності, протидію різкому розшаруванню суспільства за майновим та соціальним становищем, підвищення соціальних гарантій і стандартів, формування солідарної соціальної структури суспільства та потребує розробки низки заходів правового, економічного та інституційного характеру. Треба акцентувати на тому, що соціальна безпека – це певний стан суспільства та основних сфер його життєдіяльності, за якого забезпечуються встановлені державою соціальні нормативи рівня і якості життя людини та суспільства, гарантується його захист від зовнішніх та внутрішніх ризиків і загроз, належні умови для фізичного і психічного розвитку.

Забезпечення належного рівня життя населення у соціально орієнтованому демократичному суспільстві зазвичай покладається на державу, яка за допомогою фіскальної та монетарної політики впливає на характер змін, що відбуваються.

Проте в умовах надзвичайно жорсткої економічної кризи невирішеною залишається проблема мобілізації державою до бюджету коштів для виконання функцій і зобов'язань.

Основними причинами цього є: 1) безперервний процес втрати одних джерел фінансових надходжень до бюджету і пошук інших; 2) неефективна політика стабілізації національної грошової одиниці та залежність політики Національного банку від урядових колізій; 3) низька фінансова й управлінська дисципліна; 4) тінізація економіки; 5) неефективність здійснення окремих видів видатків, марнотратство, факти розкрадання державних коштів; 6) маніпулювання у сфері грошово-кредитних відносин політичними групами [11], що розбалансовує сукупний попит і пропозицію та сприяє розвитку макроекономічної нерівноваги. За досягнення стратегічних соціальних цілей економічна система потребує власної рівноваги і внутрішньої сталості, які досягаються тоді, коли обмежені ресурси використовуються повністю і ефективно, а їх розподіл за сферами і галузями економіки відповідає досягненню як стратегічних, так і тактичних соціально-економічних цілей країни [12].

Недієздатна соціальна політика призвела до надмірного рівня напруженості в суспільстві, посилення соціального розшарування, наростання суспільного роздратування попри постійне збільшення бюджетних видатків на соціальні потреби та періодичну реалізацію додаткових соціальних ініціатив. Водночас зниження купівельної спроможності населення, їх доходів та звуження можливостей отримання неофіційних тіньових доходів вимагають радикальних змін у суспільстві через формування дієвої соціальної політики з урахуванням процесу глобалізації в сучасному світі, цільового характеру системи соціального захисту, цілеспрямованих дій щодо розширеного відтворення людського капіталу, урахування інтересів працездатного населення, орієнтацією системи соціальної підтримки переважно на пряму підтримку соціально вразливих груп населення та послаблення ваги оподаткування на доходи від праці та поточне споживання.

Безумовним є те, що консолідація фінансових ресурсів на соціальні цілі здійснюється на певних етапах формування та реалізації соціальної політики (рис. 8) та повинна враховувати надходження від ренти і споживання предметів розкоші, що нині не спостерігається і законодавчо не регламентовано. Попри те, визначаються її основні

напрями: культурна, житлова, сімейна, пенсійна, молодіжна та жіноча, соціальна політика у сфері освіти, охорони здоров'я, зайнятості і соціально-трудових відносин.

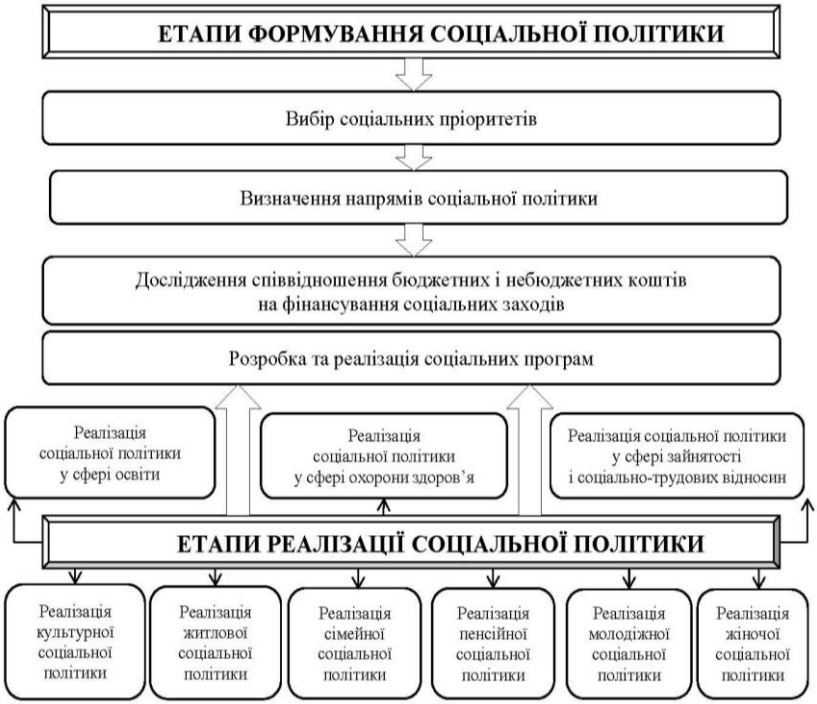

Рис. 8 Етапи формування та реалізації соціальної політики держави

Джерело: авторська розробка

В основу процесу формування та реалізації соціальної політики повинен бути закладений механізм забезпечення рівності доступу до бюджетних благ і стимулів та система дій протидії корупції, перегляд механізмів регуляторної політики із гарантуванням свободи підприємництва та конкурентності ринків. Практична реалізація прав регіонів на саморозвиток розширить можливості розвитку власного потенціалу та дозволить розбудувати локальну інфраструктуру життєдіяльності. Одним із ключових моментів розроблення соціальної політики повинен стати дієвий механізм залучення фінансових ресурсів на соціальні

цілі. Консолідація коштів повинна здійснюватися шляхом оптимізації та підвищення фіскальної ефективності податкових пільг суб'єктам господарювання з метою виведення їх діяльності із тіні та заохочення до реалізації легальної діяльності й сплати податків із доходів, отриманих у неформальному секторі економіки. З цією метою доцільно докорінно переформувати міжбюджетні стосунки на засадах підвищення фінансової автономії місцевих бюджетів і раціоналізувати й упорядкувати систему соціальних видатків на основі реформування соціальної сфери й посилення цільового характеру системи пільг, субсидій і соціальних виплат. Мобілізації коштів для забезпечення соціального захисту населення та з метою збільшення соціальних стандартів у країні можна досягнути посиленням соціальної справедливості податкової системи шляхом підвищення порогу для отримання податкової соціальної пільги та вдосконаленням методики розрахунку прожиткового мінімуму. Додаткові фінансові ресурси на соціальні цілі можна акумулювати запровадженням зниженої ставки ПДВ на товари першої необхідності (соціальні товари) та запровадженням зниженої ставки податку на доходи фізичних осіб, не вищі за прожитковий мінімум, посиленням контролю за достовірністю та повнотою декларування доходів громадян із запровадженням непрямих методів визначення доходів і встановленням для окремих категорій громадян зобов'язання декларувати поряд із доходами їх видатки. Це дозволить легалізувати тіньовий капітал.

Розвиток країни має бути спрямований на створення належного рівня та високої якості життя у демократичній соціальні державі, що є важливою передумовою консолідації суспільства та економічного розвитку. Водночас в умовах сповільнення соціально-економічного розвитку та значних кризових ризиків загальний пріоритет соціальної політики має бути зміщений у бік раціоналізації бюджетних витрат із одночасним підвищенням соціальної відповідальності суспільства [3, с. 112].

З метою визначення проблем консолідації фінансових ресурсів держави для підвищення соціальних стандартів і зміцнення соціальної безпеки України доцільно здійснення постійного аналізу та моніторингу видатків Зведеного бюджету України на соціальні потреби та на соціально-культурні заходи. Іншим методом залучення фінансових ресурсів може стати зниження навантаження соціальних витрат на бюджет завдяки залученню приватних інвестицій, переходу на адресну підтримку нужденних. В умовах жорсткої економії бюджетних коштів має бути здійснено перехід від патерналізму в соціальній сфері до злагодженого та добросовісного партнерства між державою, бізнесом і громадянами в усіх аспектах соціальної допомоги. Оскільки наявна

модель субсидування фактично стримує ініціативу суб'єктів господарювання, водночас посилює відповідальність держави за ефективність функціонування галузі, що лише підвищує політичний тиск на рішення органів влади. Подальше зволікання з реформуванням системи субсидування матиме зростаючий негативний вплив на соціально-економічну ситуацію в країні.

Подолання такої кризової соціально-економічної ситуації бачимо у реалізації стратегії європейської інтеграції України, вирішенні збройного конфлікту на Сході держави, налагодженні партнерських взаємовідносин із сусідніми державами, об'єктивному визначенні потенційних загроз і ризиків для національної економіки і безпеки держави та способів їх мінімізації. Необхідним виявляється збалансування фіскального навантаження та своєчасне виконання державою покладених на неї функцій: забезпечення належної сплати податків, послідовна детінізація економіки, зниження соціальної нерівності, забезпечення якісного середовища життя населення, запровадження цільового характеру і прозорості витрачання бюджетних коштів із установленням ефективного контрольно-звітного інструментарію.

Відповідні реакції монетарної влади повинні бути спрямовані на стабілізацію валютного курсу та протидію інфляційним ризикам. Наближення України до економічних і соціальних стандартів розвинутих країн потребує формування соціально справедливого суспільства, забезпечення гідних умов життя для соціально вразливих верств населення та підвищення ефективності роботи системи захисту прав людини.

Висновки. Отже, нами доведено, що серед основних проблем гарантування соціальної безпеки є: 1) домінування політичного запиту над об'єктивною оцінкою фінансових ресурсів держави; 2) репресивна структура податкової системи та волюнтаристське адміністрування податків; 3) соціальна несправедливість податкової системи; 4) відсутність ефективної системи контролю за витрачанням бюджетних коштів і зловживання у сфері державних закупівель; 5) зниження ролі парламенту в бюджетному процесі та поширення ручного управління процесом розподілу бюджетних коштів; 6) фінансова слабкість місцевих і регіональних бюджетів унаслідок високого рівня бюджетної централізації. Як наслідок, сформувалися надмірно оптимістичні плани щодо бюджетних видатків, зокрема популістське збільшення соціальних видатків зумовило нарощення державного боргу та зростання обсягу податкових коштів із підприємницького сектора, сприяло тінізації економічних процесів, відсутності контролю законодавчої влади за ефективністю і законністю витрачання бюджетних коштів, а високий рівень фіскального перерозподілу виконав роль компенсатора витрат від нереформованості сфер бюджетних видатків і «корупційного податку».

Звуження можливостей фінансування бюджету за тривалої економічної стагнації спричинило ефективну неефективність й соціальну несправедливість під час розподілу бюджетних коштів. Обґрунтовано, що за таких умов необхідне створення національних і регіональних структур, відповідальних за стратегічне прогнозування освітньо-кваліфікаційних потреб ринку праці (так званих Соціальних агенцій), в компетенцію яких уходитиме: 1) раціоналізація (за участю представників бізнесу і державних установ) підготовки фахівців, згідно з потребами глобальної, національної та регіональних економік, на основі стратегічних прогнозів відповідно до цілей економічної політики на підставі соціально-демографічного аналізу й даних щодо регіонального розвитку; 2) розроблення системи прогнозів щодо потреби в робочій силі на основі аналізу міграційних процесів, установлення зв'язку між системою освіти та ринком праці; 3) вдосконалення функції державного нагляду і контролю за дотриманням трудового законодавства, недопущення виникнення заборгованості із заробітної плати й соціальних виплат; 4) розроблення Стратегії усунення диспропорцій суспільного розподілу доходів, зниження рівня бідності й формування прогресивної соціальної структури суспільства.

Визначено низку проблем щодо створення системи соціальної підтримки сімей, молоді та дітей, основними з яких є: 1) недостатні обсяги будівництва соціального житла для молодих сімей з дітьми; 2) заборгованість з виплати державної допомоги після народження дитини; 3) відмова роботодавців у наданні щорічної додаткової відпустки батькам, які мають дітей віком до 18 років, котрі навчаються в іншій місцевості, для супроводження до місця навчання.

Отже, на сучасному етапі триває хронічне недофінансування соціальної сфери та виникає нагальна необхідність залучення додаткових фінансових ресурсів на соціальні цілі, що можна досягнути шляхом запровадження дієвої соціальної та стабілізаційної політики, а також сформувавши надійну платформу для виокремлення і розвитку середнього класу в Україні, законодавчо регламентуючи це затвердженням стратегії соціальної безпеки України.

1. Офіційна веб-сторінка Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua.

2. Подолання бідності [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ua.undp.org/.

3. Системна криза в Україні: передумови, ризики, шляхи подолання: аналіт. доп. / Я. А. Жаліло, К. А Кононенко, В. М. Яблонський [та ін.]; за заг. ред. Я. А. Жаліла. – К.: НІСД, 2014. – 132 с.

4. Демографічні чинники бідності: монографія / за ред. Е. М. Лібанової. – К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України, 2009. – 184 с.
5. Про державний бюджет на 2010–2015 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.zakon.rada.gov.ua.
6. Про прожитковий мінімум: Закон України від 15.07.99 р. № 966-XIV) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.zakon.rada.gov.ua.
7. Офіційна веб-сторінка Державної служби зайнятості [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.dcz.gov.ua.
8. Україна у цифрах у 2012 році: статистичний збірник / за ред. О. Г. Осауленка. – К., 2013. – 249 с.
9. Інформаційна записка Державної служби зайнятості про стан ринку праці та діаграми (картограми) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.dcz.gov.ua/control/uk/statdatacatalog/list.
10. Лучко Т. І. Економічні основи формування середнього класу в країнах ринкової трансформації: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук / Т. І. Лучко. – Х.: Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна, 2005. – 21 с.
11. Круш П. В. Гроші та кредит / П. В. Круш [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://b-ko.com/book_11.html.
12. Небава М. І. Макроекономічна рівновага в моделі сукупного попиту і сукупної пропозиції. Стабілізаційна політика / М. І. Небава [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://posibnyky.vntu.edu.ua/makro_ek/43.htm.

Виничук М. В. Концептуальные основы стратегии обеспечения социальной безопасности Украины

Определены проблемы социальной компоненты экономической безопасности Украины, осуществлено анализ основных индикаторов социальной безопасности с целью обеспечения стабильного и максимально эффективного функционирования финансовых, бюджетных, налоговых, долговых, валютных, банковских, страховых, инвестиционных механизмов; повышение уровня трудового, интеллектуального, материального, военного, энергетического и технологического потенциала в будущем, а также предложены пути выхода Украины из социально-экономического кризиса.

Ключевые слова: *экономическая безопасность, социальная безопасность, социальная политика, индикаторы социальной безопасности Украины.*

Vinichuk M. V. The conceptual framework of the strategy for guaranteeing social security in Ukraine

The problems of social components of economic security of Ukraine are defined in the article, the analysis of key indicators of social security to ensure the most stable and efficient functioning of financial, budget, tax, debt, currency, banking, insurance, investment mechanisms was completed; increasing the level of employment, intellectual, physical, military, energy and technological potential in the future, as well as suggested a way out of the socio-economic crisis in Ukraine.

Key words: *economic security, social security, social policy, social security indicators of Ukraine.*

Стаття надійшла 2 листопада 2015 р.

УДК 351.863

Н. В. Галайко,
О. О. Столяренко

БЕЗРОБІТТЯ ЯК ЗАГРОЗА СОЦІАЛЬНІЙ БЕЗПЕЦІ

Проаналізовано різнобічне трактування поняття «соціальна безпека», а також наведено власне тлумачення цієї категорії. Встановлено, що безробіття є одним із найвагоміших дестабілізуючих факторів соціальної безпеки. За допомогою моделі Хорла встановлено зв'язок між рівнем безробіття та кількістю злочинів, задано рівняння регресії, яке відображає цю функціональну залежність.

Складено діаграму показників безробіття впродовж 2015 року. Запропоновано шляхи зниження рівня безробіття в Україні.

Ключові слова: *соціальна безпека, безробіття, модель Хорла, дестабілізуючий фактор.*

Постановка проблеми. Соціальна безпека українського суспільства в сучасних умовах є найважливішою складовою безпеки держави, оскільки в країні посилюється соціальна напруженість, знижується добробут населення, недостатній рівень оплати праці, збільшується кількість злочинів, зростає рівень безробіття. У зв'язку з цим необхідно визначити сутність поняття соціальної безпеки та дослідити її основні складові.

Стан дослідження. У науковій літературі поняття «соціальна безпека» розпочало формуватися з кінця 90-х років XX сторіччя. Зокрема, вперше термін «соціальна безпека» задекларовано у Всесвітній соціальній декларації (1995 р.), яка стосувалася соціальних аспектів сталого розвитку, що повинні забезпечити соціальну безпеку у світі. Серед вітчизняних учених, які розкрили та узагальнили деякі аспекти із цієї проблематики, варто відзначити В. Гошовську, О. Давидюк, Л. Ільчука, Є. Крихтіна, О. Новікову, Т. Русанова, В. Паламарчука, С. Пирожкова, І. Гнибіденко, А. Колот, П. Шевчук, О. Хомра. Водночас у зв'язку із загостренням ситуації на сході країни та анексією Криму, за збільшення кількості вимушених переселенців перед суспільством постали нові виклики, недосліджені вченими, які проявляються у поширенні злочинності та безробітті.

Метою статті є розкриття сутності поняття соціальної безпеки, визначення безробіття як вагомого дестабілізуючого фактору соціальної безпеки держави та встановлення залежності між зростанням безробіття та поширенням злочинності.

Виклад основних положень. Дослідження соціальної безпеки допомагають визначати найвагоміші загрози з огляду на те, що безпека в соціальній сфері інтегрує деякі загрози, які стосуються інших сфер національної безпеки.

Таблиця 1

Підходи до визначення поняття «соціальна безпека»

Автори	Трактування терміна «соціальна безпека»
А. Приятельчук	Соціальна безпека як одна з найважливіших внутрішніх складових національної безпеки, характеристика ступеня соціальної стабільності суспільства [1, с. 24].
О. Новікова	Стан захищеності соціальних інтересів особи і суспільства від впливаючих на них загроз національній безпеці, наголошуючи, що стан безпеки є наслідком реалізації заходів соціального захисту, який характеризує їх результативність та ефективність [2, с. 27].
І. Гнибіденко, А. Колот	Стан гарантованості правової та інституційної захищеності життєво важливих соціальних інтересів людини, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз [3, с. 17].
В. Скуратівський	Складова національної безпеки, що визначає стан захищеності життєво важливих інтересів суспільства, держави від внутрішніх і зовнішніх загроз, а також від загрози соціальним інтересам [4].
П. Шевчук	Певний стан життєдіяльності особи, убезпечений комплексом організаційно-правових та економічних заходів, спрямованих на реалізацію соціальних інтересів, формування сприятливої демографічної ситуації, збереження генофонду держави і трансформацію трудових ресурсів відповідно до ринкових вимог [5, с. 108].
Н. Волгина	Стан і характеристика міри досягнення оптимального рівня безпеки функціонування, відтворення і розвитку соціальної системи, яке забезпечується сукупністю здійснюваних державою і суспільством політичних, правових, економічних, ідеологічних, організаційних і соціально-психологічних заходів, які дають змогу зберегти наявні в суспільстві конституційний устрій, соціальну стабільність, недопускаючи їх послаблення [6, с. 714].

В. Паламарчук	Недопущення умов, які б призвели до неприйнятного зниження рівня життя основних верств населення і окремих соціальних груп, що обумовлює соціальну деградацію, а також забезпечення умов збереження соціальної перспективи для всіх верств населення [7].
Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України	Соціальна безпека – це стан розвитку держави, за якого держава здатна забезпечити гідний і якісний рівень життя населення незалежно від віку, статі, рівня доходів, сприяти розвитку людського капіталу як найважливішої складової економічного потенціалу країни [8].

* Складено авторами на основі [1–8]

На нашу думку, соціальна безпека – це стан захищеності особи, всього населення та його соціальних інтересів від дестабілізуючих факторів, а також забезпечення гідного життя на рідній землі.

Аналізуючи соціальну безпеку держави, слід визначити, що вагомим дестабілізуючим фактором є безробіття. Під безробіттям розуміють таке соціально-економічне явище, коли частина економічно активного населення не може знайти застосування своїй робочій силі, і вважається, з одного боку, важливим стимулятором активності працюючого населення, а з іншого, – неабиякою суспільною небезпекою. Ступінь негативного впливу безробіття на стан у країні залежить від конкретних параметрів економічної ситуації. Щоб оцінити ступінь цього впливу, доцільно здійснити дослідження економічних і соціальних наслідків безробіття: скорочення обсягів виробництва валового національного продукту; зниження податкових надходжень до державного бюджету; зростання витрат на соціальну допомогу безробітним; знецінення наслідків навчання; масова дискваліфікація; посилення соціальної напруженості; зниження трудової активності, зростання злочинності.

Згідно з методологією вітчизняної статистики, рівень безробіття в Україні в першому кварталі 2014 р. становив 1,9%. Водночас у травні на тлі анексії Криму цей показник скоротився до 1,7% від загальної кількості працездатного населення. Відомо, що безробітних українців у країні наприкінці 2014 р. налічувалося близько 1,8 млн. Найвищий рівень безробіття зафіксований у Житомирській області – 12,3% українців. У Чернігівській та Тернопільській областях кількість безробітних також зросла – близько 12%. Згідно з даними Державної служби статистики, найнижчий рівень безробіття зафіксовано в Одеській області – 7%. Безробіття в Києві досягло 7,2% [9].

Кількість безробітних у січні-вересні 2015 року, які вивільнені у зв'язку зі змінами в організації виробництва, та військовослужбовці, звільнені за скороченням чисельності або штату без права на пенсію, становить 31,5 тис. осіб, а це 105% до відповідного періоду 2014 року [9].

Психологи стверджують, що в осіб, які не можуть упродовж тривалого часу знайти роботу, виникає депресія, апатія. У результаті цього зростає алкоголізм, виникають розлучення у сім'ях, пограбування, самогубство. Такі наслідки є суттєвими загрозами для соціальної безпеки держави.

Серед показників, які характеризують соціальне становище, важливими є безробіття та злочинність. Необхідність їх дослідження пояснюється не тільки важливістю, а й тим, що зростання безробіття негативно впливає на низку соціальних процесів, зокрема активізує криміногенну ситуацію.

Спробуємо проаналізувати залежність між рівнями безробіття та злочинності в Україні упродовж 2005–2014 років (рис. 1).

Рис. 1 Динаміка зміни рівнів безробіття та злочинності

* Складено авторами на основі [9]

Із рис. 1 зрозуміло, що найвищий рівень безробіття спостерігався у 2009 році – 8,8% та у 2014 р. – 9,3%. Така ситуація є наслідком фінансово-економічної кризи 2008 року та війни на сході України. Також можемо бачити з рис. 1, що зі зростанням безробіття поширюється злочинність.

Розрахувавши коефіцієнт злочинності – це кількість зареєстрованих злочинів на 1000 осіб населення, яке досягло віку кримінальної відповідальності (старше 14 років (вік, з якого настає кримінальна відповідальність)), зрозуміло, що найвищий рівень злочинності можемо спостерігати у 2013 році – 15,3 злочинів на тисячу осіб і найнижчий – у 2008 році – 9,8 злочинів на 1000 осіб. Найбільше злочинів зареєстровано у 2013 та 2014 роках, відповідно 563560 та 529139.

На основі наведеного можемо припустити, що існує функціональна залежність між рівнем безробіття та рівнем злочинності. Для визначення зв'язку між цими показниками використовуватимемо методи нелінійного програмування. За допомогою моделі Хорла встановлено, що наявний тісний зв'язок між рівнем безробіття та кількістю злочинів.

Функціональну залежність можна відобразити за допомогою рівняння: $y = -631{,}92 + 456396{,}28x + 98032{,}24x^2 - 5893{,}05x^3$, де x – рівень безробіття в Україні у 2005–2014 роки; y – кількість злочинів в Україні в 2005–2014 роки (рис. 2). Установлено, що коефіцієнт кореляції становить 0,729, що свідчить про міцний зв'язок між досліджуваними показниками.

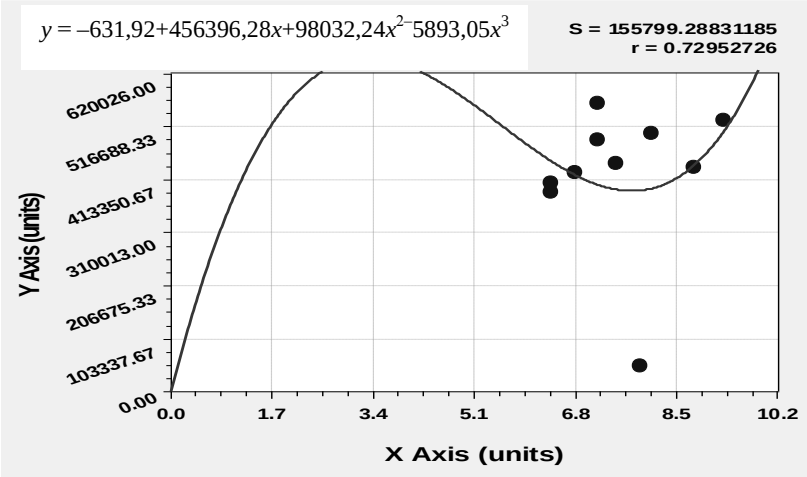

Рис. 2 Залежність між рівнем безробіття та кількістю злочинів, зареєстрованих упродовж 2005–2014 років

* Складено авторами на основі [9]

Безробіття впливає не лише на злочинність в Україні, але й на такі дестабілізуючі фактори соціальної безпеки, як поширення алкоголізму та наркоманії. Люди, які стають залежними від наркотиків та алкоголю, і здійснюють більшість злочинів в Україні, оскільки, як безробітні, не мають грошей для забезпечення себе наркотичними засобами. Утворюється замкнуте коло, яке спричиняє небезпеку для суспільства. Наркоманія в Україні – це загроза національній безпеці, в Україні відображається для суспільства статистикою. Її обсяг в Україні точно не обліковано: кількість неврахованих наркоманів не знає ніхто. В Україні її масштаби збільшуються на 8% за рік – тенденція, одна з найвищих у світі. 70% наркоманів – молодь до 25 років. Жіноча наркоманія в Україні у відсотковому співвідношенні найвища в Європі. Наркоманія в Україні впливає (і в майбутньому цей вплив зросте) на негативну демографічну ситуацію.

2013 року Управління ООН із наркотиків і злочинності обрало Україну серед 24 країн, що потребують першочергової допомоги через високий рівень уживання ін'єкційних наркотиків і поширеність ВІЛ серед тих, хто вживає такі наркотики [10].

Проте, згідно з даними Державного управління статистики в Україні, ситуація на ринку праці впродовж 2015 року щодо безробіття має тенденцію до покращення, у жовтні 2015 року кількість безробітних скоротилась і становить 394,1 осіб (рис. 3).

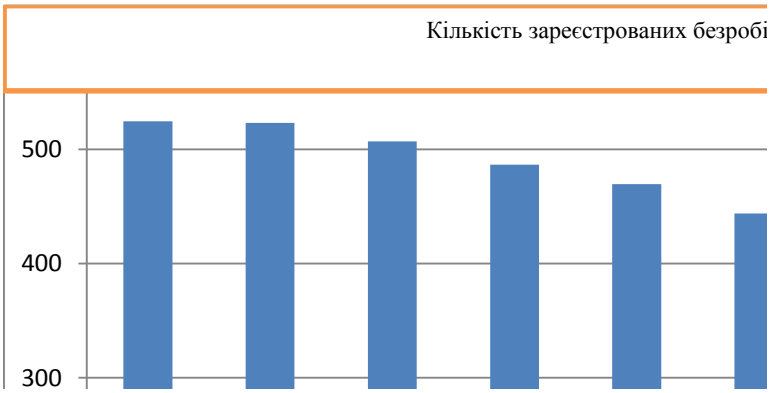

Рис. 3 Кількість зареєстрованих безробітних (січень–жовтень 2015 року)

* Складено авторами на основі [9]

Висновки. Негативні тенденції, які спостерігаємо на вітчизняному ринку праці, безумовно, є наслідком складних економічних і політичних процесів, які тривають в Україні.

Війна на Сході України, окупація Криму спричинили значний потік вимушених переселенців із східних областей та Криму в усі регіони нашої країни.

Пріоритетними напрямами реформування українського ринку праці є вдосконалення системи оплати праці, розширення можливостей отримання населенням офіційних основних і додаткових доходів, соціальна підтримка окремих груп, підвищення якості та конкурентоспроможності робочої сили; впровадження механізмів розвитку вітчизняного виробництва; сприяння ефективним і доцільним переміщенням працездатного населення; запобігання зростанню безробіття через створення робочих місць на основі різних джерел фінансування.

1. Приятельчук А. О. Соціальна безпека в контексті управління розвитком суспільних відносин / А. О. Приятельчук, О. М. Іщенко // Альманах. Філософські проблеми гуманітарних наук. – К.: Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2010. – № 19. – С. 135–140.

2. Новікова О. Ф. Соціальна безпека: організаційно-економічні проблеми і шляхи їх вирішення / О. Ф. Новікова. – Донецьк: ІЕП НАН України, 1997. – 460 с.

3. Соціальна безпека: теорія та українська практика: монографія / І. Ф. Гнибіденко, А. М. Колот, О. Ф. Новікова та ін.; за ред. І. Ф. Гнибіденка, А. М. Колота, В. В. Рогового. – К.: КНЕУ, 2006. – 292 с.

4. Скуратівський В. А. Соціальна політика: навч. посібник / В. А. Скуратівський, О. М. Палій, Е. М. Лібанова. – К.: Вид-во УАДУ, 2003. – 365 с.

5. Шевчук П. І. Соціальна політика / П. І. Шевчук. – Львів: Світ, 2003. – 400 с.

6. Социальная политика: учебник / под общ. ред. Н. А. Волгина. – 2-е изд., стер. – М.: Экзамен, 2004. – 736 с.

7. Паламарчук В. М. Соціальна стратегія України у період здійснення соціальних реформ / В. М. Паламарчук // Національний інститут стратегічних досліджень. – К., 1993. – Вип. 11. – 31 с.

8. Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України: Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України № 1277 від 29.10.2013 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://cct.com.ua/2013/29.10.2013_1277.htm.

9. Державний комітет статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/.

10. Вікіпедія – вільна енциклопедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Наркоманія_в_Україні.

Галайко Н. В., Столяренко Е. А. Безработица как угроза социальной безопасности

Проанализированы разносторонние трактовки различными учеными понятия «социальная безопасность», а также приведено собственное толкование этой категории. Установлено, что безработица является одним из наиболее значимых дестабилизирующих факторов социальной безопасности. С помощью модели Хорла установлена связь между уровнем безработицы и количеством преступлений, задано уравнение регрессии, которое отражает данную функциональную зависимость. Составлена диаграмма показателей безработицы в течении 2015 года. Предложены пути уменьшения уровня безработицы в Украине.

Ключевые слова: *социальная безопасность, безработица, модель Хорла, дестабилизирующий фактор.*

Halaiko N. V., Stoliarenko O. O. Unemployment as a threat to social security

The research of social security is important due to intensified social tensions in the country, decrease of living standards, low wages, increase of crime and unemployment level. The analysis of social security allows to identify the most significant threats in the country due to the fact that security in the social sphere generates some other threats related to other areas of national security.

The article analyzes the definition of term «social security» by different scientists, and gives its own interpretation of the given category which is: social security is a state of security of a person, or the entire population, and their social interests, from the destabilizing factors; and the insurance of decent life within their native territory. The authors determined that unemployment is one of the most important factors destabilizing social security. Using Horl's model, they identified the connection between unemployment and the number of crimes.

The functional dependence can be displayed using the regression equation: $y = –631,92 + 456396,28x + 98032,24x^2 – 5893,05x^3$, where x is the unemployment level in Ukraine in 2005–2014; and y is the number of crimes Ukraine in 2005–2014. It was established that the correlation coefficient is 0,729, which demonstrates a strong connection between the studied parameters.

The level of unemployment during 2015 was analyzed, and it was found that the unemployment situation on the labor market tends to improve as the number of unemployed persons decreased every month. It was determined that the priority approaches reforming Ukrainian labor market are: improvement of the system of wages, expansion of opportunities for public basic and additional income, social support for certain groups of population, improvement of quality and competitiveness of the workforce; introduction of mechanisms of domestic production; promotion of effective and reasonable movement of the working population; prevention of unemployment increase by creating new jobs using various sources of financing.

Key words: *Social security, unemployment, Horl's model, destabilizing factor.*

Стаття надійшла 28 листопада 2015 р.

УДК 336.761(477)

М. В. Дубина,
Я. Ю. Горна,
І. М. Горбан

РОЛЬ КОРПОРАТИВНИХ ОБЛІГАЦІЙ У РОЗВИТКУ РИНКУ ФІНАНСОВИХ ПОСЛУГ УКРАЇНИ

Поглиблено теоретичні засади розвитку ринку корпоративних облігацій в Україні та досліджено основні аспекти випуску цих цінних паперів, зокрема визначено їх місце у системі формування фінансових ресурсів суб'єктів господарювання, описано алгоритм їх випуску, що визначений нормами чинного законодавства. Також здійснено ретроспективний аналіз розвитку означеного ринку впродовж усіх років незалежності України: від випуску перших емісій корпоративних облігацій – до сьогодення. Систематизовано переваги та недоліки випуску цих цінних паперів. Виконано ґрунтовний аналіз поточного стану ринку корпоративних облігацій, досліджено випадки дефолтів на ньому, запропоновано заходи щодо активізації функціонування цього ринку та описано його важливість із позиції забезпечення стабільного економічного розвитку національного господарства.

Ключові слова: *цінні папери, ринок корпоративних облігацій, облігація, дефолт, фондовий ринок, емісія.*

Постановка проблеми. В умовах фінансової кризи та відсутності власних джерел для фінансування діяльності перед підприємствами постає питання пошуку альтернативних джерел ресурсів, перспективним інструментом залучення яких є випуск корпоративних облігацій. Саме емісія цих цінних паперів є тим джерелом залучення фінансування для підприємств, що може слугувати альтернативою банківському кредитуванню. Це і обумовлює важливість розвитку ринку корпоративних облігацій для реалізації виробничого потенціалу підприємств, їх економічного зростання та розвитку ринку фінансових послуг загалом.

Облігації як інструмент залучення фінансових ресурсів дозволяють підприємствам додатково залучати кошти і у межах вітчизняного ринку цінних паперів, і на міжнародних ринках капіталу. Власники таких економічних суб'єктів не ризикують втратити можливість управління ним, що є безумовною перевагою випуску облігацій порівняно з емісією акцій.

Зауважимо, що до 2008 року, після періоду становлення інформаційного, організаційного та законодавчого забезпечення для реалізації випусків облігацій, ринок цих цінних паперів розвивався в Україні

динамічно, що дозволило сформувати потужний додатковий канал надходження фінансових ресурсів до національної економічної системи для модернізації насамперед виробничих вітчизняних підприємств. Проте після настання фінансової кризи на міжнародних ринках ситуація на вітчизняному ринку корпоративних облігацій швидко погіршилася, розпочали виникати дефолти неплатежів за цими цінними паперами, підвищилися вимоги фінансових установ до кредитоспроможності надійності емітентів, що загалом загальмувало розвиток ринку корпоративних облігацій в Україні.

Стан дослідження. Вивченню теоретичних, методичних та історичних особливостей ринку корпоративних облігацій в Україні присвячено значну кількість наукових робіт, у межах яких з'ясовано різнобічні аспекти випуску цих цінних паперів, їх переваги для різних типів виробників, акцентовано на специфічній галузевій структурі цього ринку та особливостях емісії облігацій в умовах недостатнього фінансування реального сектора економіки. До вчених, що досліджували окреслену сферу, на нашу думку, входять такі: О. Баталова, І. Бульдін, Дж. В. Бейл, О. Вальчишен, О. Кузьмін, І. Лютий, О. Любкіна, В. Міщенко, С. Науменкова, О. Охріменко, Р. Рак, У. Шарп та ін.

Проте, незважаючи на значну палітру різнобічних наукових досліджень ринку корпоративних облігацій, у межах яких акцентовано на вивченні особливостей його державного регулювання, заходів щодо активізації розвитку, вважаємо за необхідне поглибити наукові дослідження у сфері теоретичного обґрунтування особливостей функціонування означеного ринку та акцентувати на сучасному стані його розвитку у контексті аналізу дефолтів за корпоративними облігаціями, що сьогодні наявні на фондовому ринку України і негативно впливають на інвестиційну привабливість цього ринку та загалом національної економіки.

Метою статті є поглиблення теоретичних засад функціонування ринку корпоративних облігацій та дослідження особливостей випуску означеного виду цінних паперів, аналіз сучасного стану цього ринку.

Виклад основних положень. Розпочнемо з ідентифікації місця випуску корпоративних облігацій у структурі джерел залучення фінансових ресурсів, що сьогодні є у розпорядженні суб'єктів господарювання. Загалом, як зазначалося, ринок корпоративних облігацій став альтернативним джерелом залучення коштів для реалізації інвестиційних та інноваційних проектів на піку розвитку української економіки до фінансово-економічної кризи.

Загалом це джерело формування інвестиційних коштів використовували як державні, так і приватні юридичні особи, виробничі

підприємства та установи сфери послуг. Галузева структура випуску корпоративних облігацій доволі широка, що свідчить про значний рівень попиту на цей інструмент формування фінансових ресурсів серед економічних суб'єктів.

Випуск корпоративних облігацій посів ґрунтовне місце у структурі зовнішніх джерел залучення інвестицій для розвитку підприємств на рівні з кредитами банківських та інших фінансових установ (короткострокові, середньострокові та довгострокові позики) та фінансовим лізингом (рис. 1). Ураховуючи специфіку українського ринку фінансових інструментів залучення ресурсів, його нерозвиненість, корпоративні облігації посіли вагоме місце та користувалися попитом у підприємств, а, відповідно, фінансові установи пропонували чимало послуг із організації емісії таких цінних паперів з метою отримати додатковий комісійний дохід.

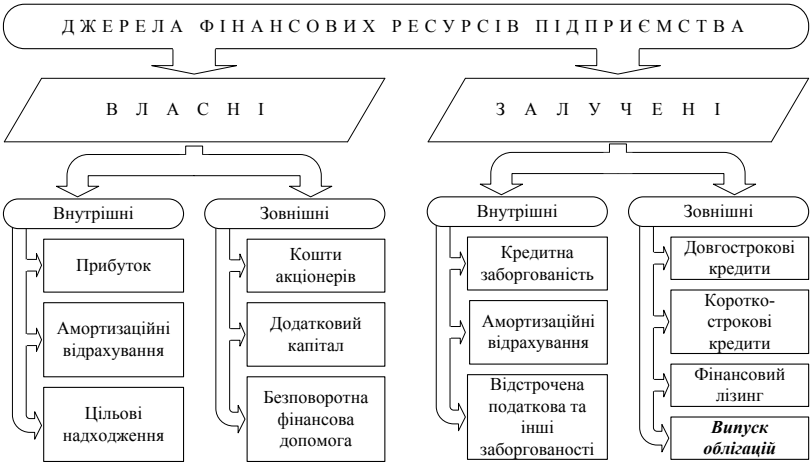

Рис. 1 Основні джерела формування фінансових ресурсів підприємства

Джерело: складено авторами

Розглянемо теоретичну сутність корпоративних облігацій. Відповідно до Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок», *корпоративні облігації або облігації підприємств* – це емісійний борговий цінний папір з установленою доходністю, шляхом випуску якого юридична особа-емітент здійснює запозичення на фінансовому ринку. Цей

документ засвідчує зобов'язання емітента сплатити, а для власників – право вимагати погашення основної суми боргу та доходу за ним, а також, якщо це передбачено умовами випуску, можливість такого власника здійснювати продаж таких боргових інструментів на ринку [3]. Таким чином, корпоративні облігації прийнято вважати борговими інструментами залучення фінансових ресурсів. Ринок цих цінних паперів здолав еволюційний шлях становлення в Україні: від періоду проголошення її незалежності та початку розвитку вітчизняного фондового ринку. Логічно припустити, що для цього ринку притаманні є загальні особливості функціонування ринку цінних паперів в Україні. Проте цьому ринку притаманні і специфічні риси розвитку. На рис. 2 наведено схематично історичну ретроспективу становлення ринку корпоративних облігацій в Україні. Розглянемо кожний період більш детально.

Перший етап можна охарактеризувати як період формування правових передумов створення цього ринку, який хронологічно тривав із 1991 року, коли Україна офіційно стала незалежною суверенною державою, до 1996 року. 1991 р. був прийнятий Закон України «Про цінні папери та фондову біржу», котрий визначив основні поняття ринку корпоративних облігацій, умови емісії та обігу боргових інструментів. У цей період Указом Президента України було утворено Державну комісію з цінних паперів та фондового ринку, визначивши її завдання, функції, права, відповідальність та особливості формування відносин з іншими державними органами з питань регулювання та контролю на ринку цінних паперів, зокрема ринку боргових інструментів як його невід'ємного компонента.

Другий етап характеризувався зростанням попиту з боку економічних суб'єктів на акції недавно приватизованих підприємств, що стимулювало виникнення фінансових посередників, системи обліку прав власності на цінні папери та майданчиків організованої їх торгівлі. Слід зазначити, що окреслені два етапи мали підготовчий характер. Наслідками становлення державного регулювання сфери випуску та обігу цінних паперів було формування ринку корпоративних облігацій із визначенням ключових понять та порядку реєстрації, випуску, обігу цінних паперів, створенням системи розкриття інформації про емітентів і професійних учасників ринку тощо.

Третій етап розпочинається з моменту прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законів України з метою стимулювання інвестиційної діяльності», відповідно до норм якого визначалося, що кошти, отримані емітентом від продажу облігацій, не оподатковуються, а основна сума боргу, на відміну від відсотків, не включалась до валових витрат.

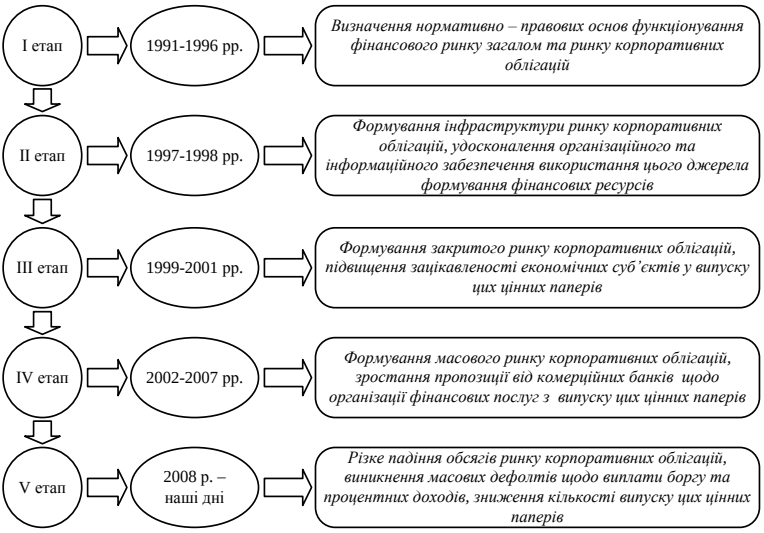

Рис. 2 Етапи становлення та розвитку ринку корпоративних облігацій в Україні

Джерело: складено авторами на основі [2; 4]

У 2000 році економіка країни вперше продемонструвала зростання ВВП (на 5,9%), а на тлі економічного росту операції з корпоративними облігаціями стали привабливими не тільки для емітентів та інвесторів, але і для фінансових посередників. Упродовж року на ринку з'явилися кілька публічних пропозицій корпоративних облігацій, емітентами яких були такі підприємства: ДАК «Титан» і ЗАТ «Київстар GSM».

Четвертий етап ознаменувався активним зростанням випусків корпоративних облігацій. У цей період вітчизняні підприємства розпочинають масово випускати облігації як додатковий інструмент залучення капіталу на модернізацію, насамперед застарілих основних фондів, а комерційні банки – розглядати емісію облігацій як ефективний спосіб отримання додаткового доходу, включаючи комісійний та процентний його види. Також фінансові установи самостійно стають активними учасниками ринку корпоративних облігацій, випускаючи цінні папери з метою розширення власної діяльності на тлі економічного піднесення, яке спостерігалося в країні. Першими на українському ринку цінних паперів були випущені облігації ЗАТ «Київстар

Дж.Ес.Ем.», АКБ «Райффайзенбанк Україна», «Одеського коньячного заводу», ТОВ «Аркада-фонд».

П'ятий етап характеризується різкою девальвацією національної валюти, збільшенням неплатежів у банківському секторі, банкрутством комерційних банків, зниженням обсягів виробництва у базових галузях вітчизняної економіки, що було обумовлено початком загальної світової фінансової кризи та подальшою рецесією.

Окреслені явища негативно вплинули на розвиток вітчизняних виробничих підприємств, що одразу позначилося на функціонуванні ринку корпоративних облігацій та призвело до зниження темпів його розвитку [10]. Сьогодні означений ринок так і не відновився, а його діяльність додатково погіршилася у результаті української кризи 2014–2015 років, що лише посилило вплив негативних чинників на розвиток вітчизняного фондового ринку загалом і ринку корпоративних облігацій зокрема.

Нині питання випуску означених цінних паперів регламентується Законом України «Про цінні папери і фондовий ринок», Податковим кодексом України та Положенням «Про порядок здійснення емісії облігацій підприємств, облігацій міжнародних фінансових організацій та їх обігу». Схематично механізм випуску корпоративних облігацій можна представити у вигляді схеми, що відображена на рис. 3.

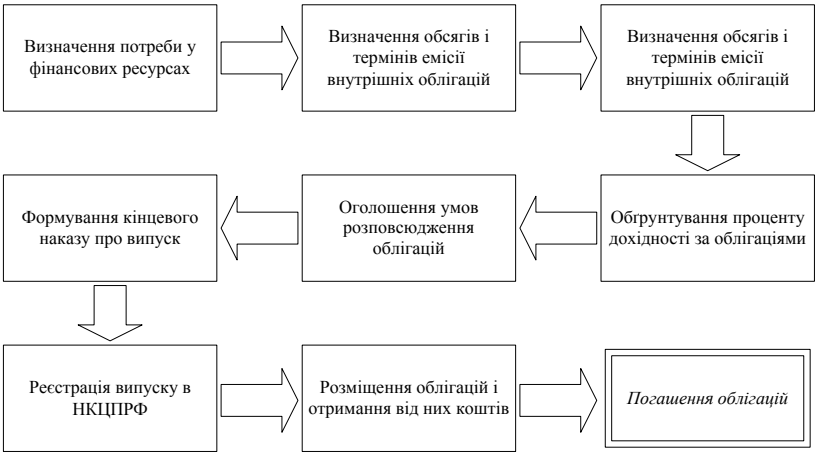

Рис. 3 Етапи випуску корпоративних облігацій

Джерело: складено авторами на основі [5]

Облігації підприємств розміщуються юридичними особами тільки після повної сплати свого статутного капіталу. Не допускається розміщення облігацій підприємств для формування і поповнення статутного капіталу емітента, а також покриття збитків від господарської діяльності шляхом зарахування доходу від продажу облігацій як результату поточної господарської діяльності.

Порядок емісії, обігу та викупу цільових облігацій підприємств установлюється Національною комісією з цінних паперів і фондового ринку (НКЦПФР). Рішення про розміщення облігацій підприємств приймається відповідним органом управління емітента згідно з нормами законів, що регулюють порядок створення, діяльність і припинення юридичних осіб відповідної організаційно-правової форми.

Емітент облігацій підприємств може прийняти рішення про продовження визначених проспектом емісії строків обігу та погашення облігацій у разі викупу ним усього відповідного випуску (серії) облігацій або згоди на продовження таких строків усіх власників відповідного випуску (серії) облігацій.

У разі такого викупу його ціна не може бути меншою ніж номінальна вартість облігацій. Тривалість періоду, на який можуть бути продовжені строки обігу та погашення облігацій підприємств, не може перевищувати тривалості періоду, визначеного проспектом емісії таких облігацій.

Повторне продовження строків обігу та погашення облігацій підприємств не допускається [3].

Випуск корпоративних облігацій як інструмент залучення додаткових фінансових ресурсів має свої переваги та недоліки для емітента, а прийняття рішень щодо його використання у господарській діяльності економічного суб'єкта обумовлено низкою чинників екзогенного та ендогенного характеру.

На рис. 4 систематизовано основні переваги та недоліки випуску вказаних цінних паперів для їх емітентів.

Отже, аналізуючи дані, відображені на рис. 4, зазначимо, що найбільш вагомою перевагою випуску корпоративних облігацій, на нашу думку, є можливість збереження системи управління на підприємстві в руках його власників, загалом довгострокова база формування таких ресурсів і віднесення витрат за обслуговування таких цінних паперів до валових, що не вимагає реалізації витрат чистого прибутку. Серед негативних чинників випуску облігацій насамперед зазначимо про обмеженість випуску обсягів таких цінних паперів та обов'язковість повернення основного боргу через певний проміжок часу, на відміну від випусків акцій.

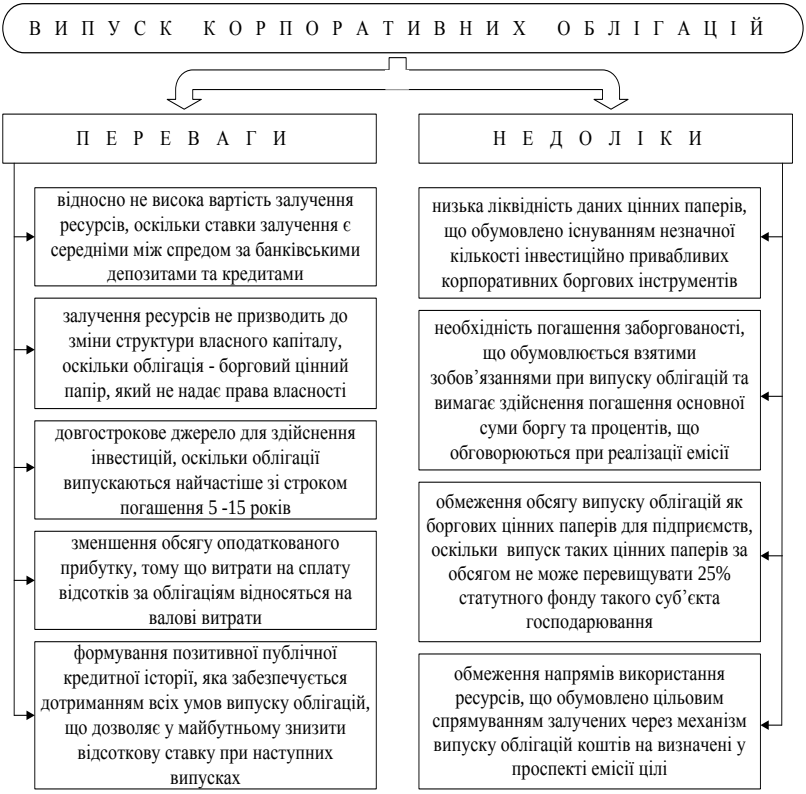

Рис. 4 Переваги та недоліки випуску корпоративних облігацій для емітента

Джерело: складено авторами

Функціонування вітчизняного ринку корпоративних облігацій тісно пов'язано з макроекономічними характеристиками розвитку країни, рівнем нормативно-правового забезпечення укладення угод про залучення ресурсів і розвитком інших сегментів фінансового ринку. Суттєвий вплив на ефективність функціонування ринку корпоративних облігацій здійснює ситуація на грошовому ринку.

Нестабільність на ринку грошей виникає в багатьох країнах світу і коливання вартості грошей відбувається постійно. Але, на відміну від розвинених країн, де фондовий ринок має великий інвестиційний

запас ліквідності і надійності, ринок України не здатний забезпечити належну компенсацію втрати за дохідністю за корпоративними облігаціями через збільшення вартості грошей.

Найважливішими факторами, які визначають розвиток ринку корпоративних облігацій, можна вважати такі [9]: рівень розвитку кредитних відносин у країні; роль банківських установ у функціонуванні фінансової системи країни; наявність небанківських фінансових інститутів і рівень їх розвитку; наявність розвинутого ринку державних цінних паперів; рівень розвитку ринку акцій та інфраструктури фінансового ринку.

Виокремивши основні фактори впливу на ринок корпоративних облігацій, доцільно проаналізувати тенденції, що формувалися на ньому останніми роками.

Впродовж 2014 року НКЦПФР зареєструвала 265 випусків облігацій підприємств на суму близько 38 млрд. грн (304 випуски на суму 45 млрд. грн у 2013 р.).

Середній обсяг облігаційного випуску за підсумками січня-грудня 2014 року становив 145 млн. грн. Аналіз даних, наведених на рис. 5, доводить, що характерною ознакою українського ринку корпоративних облігацій до початку економічної кризи було постійне збільшення обсягу випуску цих цінних паперів. 2009–2010 рр. спостерігається різке скорочення їх обсягу майже у 3–4 рази порівняно з показниками 2007–2008 рр. (рис. 5).

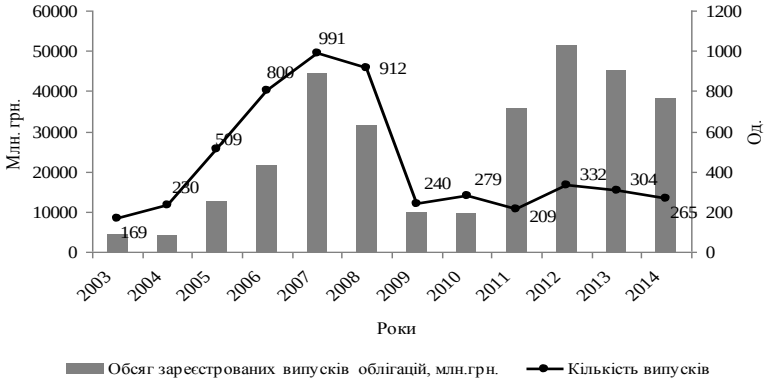

Рис. 5 Обсяг випусків облігацій підприємств, млн. грн

Джерело: створено автором на основі [1]

Така нестабільність на ринку свідчить про його високу чутливість до зовнішніх впливів: внутрішні інвестори, не маючи достатнього досвіду роботи на ринку, у випадку найменших ознак нестабільності намагалися забрати свої заощадження з фондів, що й призвело до стрімкого зниження індексу. Ще однією причиною такого різкого зниження можна вважати надмірну «роздутість» у багатьох секторах економіки після рекордного зростання більшості макроекономічних індикаторів у 2007 році. Емітенти, що зазнали особливо значних збитків у зв'язку з настанням кризи та не мали можливості обслуговувати високі боргові навантаження, були вимушені оголосити про дефолтний стан. Так, упродовж 2005–2007 р. внутрішні емітенти оголосили про 7 дефолтів, натомість упродовж наступних трьох років (2008–2010 рр.) було зафіксовано вже 106 дефолтів. Приклади найбільш значних дефолтів за корпоративними облігаціями українських підприємств наведені на рис. 6.

Рис. 6 Дефолти за корпоративними облігаціями українських підприємств

Джерело: складено авторами на основі [8]

Однак така значна кількість дефолтів притаманна не тільки вітчизняним підприємствам, світова економіка також переживала глибокий занепад. 2009 р. у світі дефолти за корпоративними облігаціями встановили рекорд. З початку року до серпня 201 компанія оголосила про неможливість виплатити сукупну заборгованість у розмірі

$453,1 млрд. Для порівняння: за 2008 рік про дефолти за своїми облігаціями на $ 433 млрд. оголошували 126 компаній. В Європі про дефолти оголосили 12 емітентів, у Канаді – 10.

2011–2012 рр. однією з головних тенденцій українського ринку корпоративних облігацій є стрімке збільшення обсягів емісій облігацій підприємств. Так, упродовж 2012 року НКЦПФР зареєстровано 332 випуски облігацій на загальну суму 51,39 млрд. грн. Це є найбільшим обсягом випуску облігацій за функціонування ринку корпоративних облігацій.

У першій половині 2013 р., коли Україна на могла залучити гроші на зовнішніх ринках, різні види зобов'язань на себе взяли «Укрлендфармінг» ($150 млн і $275 млн), «Укрзалізниця» ($500 млн), ДТЕК ($600 млн), агрохолдинг «Мрія» ($400 млн), Укрексімбанк ($600 млн, 2 випуску $100+$500 млн), МХП ($750 млн), Ощадбанк ($500 млн) і ПриватБанк ($175 млн). Оскільки гроші залучалися різними способами – є як непублічні варіанти (кредити, торговельне фінансування), так і публічні розміщення у вигляді Loan Participation Notes (єврооблігації через SPV) – можливості їх реструктуризації теж відрізняються [6].

Із порівняно недавніх прикладів – банкрутство агрохолдингу «Мрія», з дефолтом за пулом кредитів, виданих більше ніж 20 українськими та зарубіжними банками, контрактами торгового фінансування та єврооблігацій на суму близько $500 млн із погашенням 2016 і 2018 рр. У результаті судових процесів контроль над агрохолдингом перейшов до комітету кредиторів. У квітні 2015 року в стані технічного дефолту опинився найбільший металургійний холдинг України «Метінвест», який не зміг отримати згоди від 100% кредиторів на перенесення термінів погашення за торговим фінансуванням на $113 млн. А в травні про свій технічний дефолт заявила «Укрзалізниця», коли слідом за непогашенням низки банківських кредитів настав крос-дефолт за єврооблігаціями на $500 млн. Компанія «Ferrexpo» також хоче реструктуризувати залишок боргу за єврооблігаціями у розмірі $285,7 млн (початковий обсяг випуску $500 млн) із погашенням у квітні 2016 р.

Серед сучасних світових прикладів дефолтів за корпоративними облігаціями можна виділити Китай. Генеруюча компанія «Baoding Tianwei Group», що належить «China South Industries Group», стала першою державною компанією в КНР, що оголосила дефолт за облігаціями, які торгуються в материковому Китаї. Компанія зазнала величезних збитків у 2014 році, і співвідношення боргу та активів різко зросло. Розмір відсоткового платежу за облігаціями обсягом

1,5 млрд юанів ($242 млн) і терміном погашення до квітня 2016 року становив 85,5 млн юанів [3].

Ринок облігацій підприємств, як відомо, характеризується галузевою структурою, яка відображає інвестиційну привабливість галузей господарювання і одночасно свідчить про інвестиційну привабливість ринку в цілому. За видами економічної діяльності на ринку корпоративних облігацій переважають випуски комерційних банків та інфраструктурних підприємств (управління, телекомунікації, транспорт, технічна діяльність), більшість із яких перебувають у державній власності та є природними монополістами. На ринку присутня значна кількість облігацій, емітованих підприємствами, без чітко вираженої спеціалізації (рис. 7).

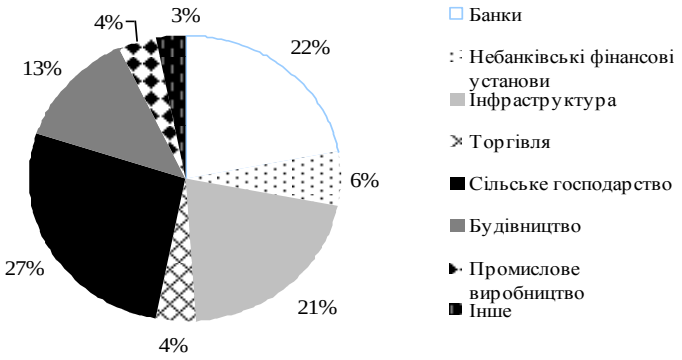

Рис. 7 Структура випуску облігацій 2014 року за видами діяльності

Джерело: складено авторами на основі [1]

Аналіз даних, представлених на рис. 7, дає змогу зробити висновок про те, що характерною тенденцією українського ринку корпоративних облігацій у 2014 році є найбільший випуск облігацій емітентами таких галузей, як сільське господарство (27%), банківська діяльність (22%), інфраструктура (21%). Що стосується емітентів такої важливої галузі реальної економіки, як промисловість, то її роль у зазначених процесах на ринку корпоративних облігацій у 2014 р. була незначна.

Упродовж 2014 року НКЦПФР зареєструвала декілька значних за обсягом випусків облігацій підприємств: «Придніпровська залізниця» (серії М-R на суму 1,24 млрд. грн); «Альфа-Банк» (серії М-Р на суму

3 млрд. грн); «Приватбанк» (серія Z на суму 3,4 млрд. грн); «Укртелеком» (серії S-V на суму 1,4 млрд. грн); «Аграрний фонд» (серії А-Е на суму 5 млрд. грн). Окремі відкриті облігаційні випуски були швидко поглинуті ринком, що пов'язано зі збереженням достатньо високої кредитоспроможності емітентів, підтвердженої кредитними рейтингами. Зокрема, серед підтримуваних рейтингових оцінок боргових інструментів станом на 21.01.2015 р. можна виокремити кредитні рейтинги інвестиційної категорії облігаційних випусків: ПрАТ «Фармацевтична фірма «Дарниця» (серії А-J обсягом 1 млрд. грн із рейтингом uaA); ТОВ «ВЕОН ПЛЮС» (серія А обсягом 424,2 млн грн із рейтингом uaA–); ТОВ «ФАКТОРИНГ ФІНАНС» (серії А та В загальним обсягом 100 млн грн із рейтингом uaBBB+); ПрАТ «АГРА» (цільові облігації серій А-Р загальним обсягом 92,99 млн грн та цільові облігації серій АА-АЕ загальним обсягом 11,52 млн грн із рейтингами uaBBB); СТОВ «Україна» (серія А загальним обсягом 50 млн грн із рейтингом uaBBB) та інші [7].

Висновки. Отже, у межах статті розглянуто теоретичні аспекти функціонування ринку корпоративних облігацій в Україні, визначено сутність цих цінних паперів, їх місце в системі формування фінансових ресурсів окремих суб'єктів господарювання, описано алгоритм їх випуску, що визначений чинним вітчизняним законодавством. Також нами здійснено ретроспективний аналіз розвитку означеного ринку впродовж усіх років незалежності України: від початку випуску перших емісій корпоративних облігацій до сучасного стану їх випуску (загалом п'ять етапів). Для поглиблення теоретичного базису існування корпоративних облігацій у статті проаналізовано переваги та недоліки випуску цих цінних паперів для економічних суб'єктів.

З метою визначення основних тенденцій розвитку ринку корпоративних облігацій виконано ґрунтовний аналіз його поточного стану з акцентуванням на випадках дефолтів, що відбуваються на цьому ринку у післякризовий період його функціонування. Спостереження допомогло виявити, що у 2014 році загальний обсяг випуску корпоративних облігацій становив 750,0 млн грн. Виконуючи компоративний аналіз цього показника за 2003–2014 роки, зазначимо, що після різкого зниження цього ринку у 2009 році, останніми трьома роками маємо змогу спостерігати значне пожвавлення операцій на ньому. Кількість випусків залишається стабільно незначною, проте за абсолютними показниками обсягу випуску можна констатувати відновлення ринку корпоративних облігацій на докризовому рівні та активний його розвиток упродовж останніх років.

Проаналізовано випадки дефолтів, що утворилися через невиконання емітентами взятих на себе зобов'язань. Особливо значними

випадками банкрутств підприємств, що негативно впливали на розвиток цього ринку, були дефолти таких підприємств, як агрохолдинг «Мрія», АТ «Нікопольський завод сталевих труб «Ютіст», ТОВ «Караван», ТОВ «Інцукор-пром-К», ТОВ «Руш», ДП «Харківський авіаційний завод» та інші.

Враховуючи проведений ґрунтовний аналіз сучасного розвитку ринку корпоративних облігацій, зауважимо, що для його активізації, на нашу думку, необхідно реалізувати такі заходи: посилити державний контроль за процедурою випуску цих цінних паперів; переглянути систему кредитних рейтингів, що присуджуються емітованим випускам; посилити державний нагляд за функціонуванням кредитних рейтингових агентств в Україні, розробити правила їх діяльності та прийняти закон, що регулював би їх функціонування і формував умови для реалізації такого виду бізнесу; підвищити відповідальність топменеджерів підприємств за допущення дефолтних станів невиплат за емітованими облігаціями; створити умови для загального розвитку фондового ринку держави, підвищення його прозорості, що позитивно вплине і на функціонування ринку корпоративних облігацій.

Вважаємо, що держава повинна забезпечити створення належних умов у розвитку ринку корпоративних облігацій, оскільки він дозволяє залучати кредитні кошти на фінансовому ринку для реалізації реальних інвестиційних проектів, створює передумови для приходу іноземних інвесторів на цей ринок, активізує загалом інвестиційні процеси в країні та реалізацію інноваційних проектів, що формує стабільну платформу для розвитку національного господарства в умовах економічної турбулентності, в якій сьогодні перебуває вся економіка нашої держави.

Додатковий спосіб залучення інвестиційних ресурсів є вагомою причиною формування передумов для випусків корпоративних облігацій, враховуючи поточну складну ситуацію в Україні.

---

1. Аналітичний огляд ринку облігацій за 2014 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://rurik.com.ua/documents/research/ bonds_4_kv_2014.pdf

2. Вальчишен О. Аналітичний огляд. Ринок корпоративних облігацій / О. Вальчишен [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.pension.kiev.ua/files/CorporateBonds.pdf

3. Про цінні папери та фондовий ринок: Закон України // Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3480-15

4. Каламбет С. В. Випуск корпоративних облігацій в Україні / С. В. Каламбет, І. Міро [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/znpdnuzt_pet/2011_1 /econ1/08kalmir.pdf

5. Кузьмін О. Є. Фінансування діяльності корпорацій на засадах внутрішніх відсоткових облігаційних позик / О. Є. Кузьмін, О. Г. Мельник // Фінанси України. – 2008. – № 2. – С. 59–67.

6. Офіційний сайт газети «Бізнес Вісті» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://business.vesti-ukr.com/

7. Офіційний сайт Національного рейтингового агентства «Рюрик» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://rurik.com.ua.

8. Офіційний сайт рейтингового агентства «Кредит рейтинг» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.credit-rating.ua

9. Ринок цінних паперів України. Український інститут розвитку фондового ринку: науковий виробничо-практичний журнал. – 2002. – № 1–2.

10. Тисяк О. Б. Особливості функціонування ринку корпоративних облігацій в Україні / О. Б. Тисяк [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2101

Дубина М. В., Горна Я. Ю., Горбан И. М. Роль корпоративных облигаций в развитии рынка финансовых услуг Украины

Углублены теоретические основы развития рынка корпоративных облигаций в Украине и исследованы основные аспекты выпуска этих ценных бумаг, в частности определено их место в системе формирования финансовых ресурсов субъектов хозяйствования, описан алгоритм их выпуска, определенный нормами действующего законодательства. Также осуществлен ретроспективный анализ развития данного рынка в течение всех лет независимости Украины, с начала выпуска первых эмиссий корпоративных облигаций – до настоящего времени, систематизированы преимущества и недостатки выпуска этих ценных бумаг. Выполнен подробный анализ текущего состояния рынка корпоративных облигаций, исследованы случаи дефолтов на нем, предложены меры по активизации функционирования данного рынка и описана его важность с точки зрения обеспечения стабильного экономического развития национального хозяйства.

Ключевые слова: *ценные бумаги, рынок корпоративных облигаций, облигация, дефолт, фондовый рынок, эмиссия.*

Dubyna M. V., Gorna Y. U., Horban I. M. The role of corporate bonds in the development of financial services market

The article gives in-depth analysis of the theoretical basis of the corporate bonds market development in Ukraine. It examines the main aspects of issuing this kind of securities. It defines, in particular, their place in the system of creating financial resources of economic entities and explains the algorithm of their issue which is stipulated by the norms of the current legislation. Also, the post-event analysis of the development of the mentioned market within the years of Ukraine's independence is conducted since the beginning of the first emission of the corporate bonds up to the present. The advantages and disadvantages of issuing these securities are systematized.

The article provides the detailed analysis of the current state of the corporate bond market. Also, it investigates the cases of its defaults. It was found out that particularly significant events of the companies' bankruptcy with a really negative effect on the development of the market were defaults of such companies

as Agroholding Mriya, Nikopol Steel Tubes JSC, Yunist, Caravan LLC, Incukorprom-K LLC, Rush LLC, Kharkov Aviation Factory SE, etc.

Taking into account the results of the analysis, it was determined that in order to activate the corporate bond market it is necessary to undertake the following measures: to improve the state control over the security issue procedure; to review the system of credit ratings awarded to emitted issues; to tighten the state supervision over the credit rating agencies in Ukraine; to develop rules of their activities and to pass a law which can regulate their operation and create conditions for the implementation of this type of business; to increase the responsibility of top managers for the enterprises' defaults on issued bonds; to create the conditions for the overall development of the stock market and increasing its transparency, which will have a positive impact on the functioning of the corporate bond market.

The authors believe that the state should ensure the creation of appropriate conditions for the development of the corporate bond market since it allows to attract credit funds to the financial market for the implementation of real investment projects. It creates prerequisites for the foreign investors to enter the market, activates the whole investment process in the country and the realization of innovative projects. Moreover, it forms a stable platform for the development of the national economy under the conditions of economic turbulence which the whole economy of our state is suffering from.

Key words: *securities, corporate bond market, bond, defaults, stock market, issue.*

Стаття надійшла 2 листопада 2015 р.

УДК 330.341.42

М. С. Кіржецька,
Ю. І. Кіржецький

ТИПОЛОГІЯ СУЧАСНИХ МОДЕЛЕЙ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ РЕАЛЬНОГО СЕКТОРА ЕКОНОМІКИ

Зауважено, що забезпечення економічної безпеки визначається загальною моделлю державного регулювання економіки. Досліджено основні концептуальні моделі економічної безпеки реального сектора економіки та наведено їх сутнісні характеристики. Здійснено систематизацію моделей економічної безпеки залежно від періодів економічного розвитку держави та визначено, що, відповідно до фази економічного циклу, роль держави у забезпеченні економічної безпеки національної економіки може бути активною, помірною або пасивною.

Ключові слова: *економічна безпека, модель державного регулювання, реальний сектор економіки, концептуальні підходи державного регулювання.*

Постановка проблеми. Серед надзвичайно актуальних і складних економічних проблем сьогодення, які мають загальнодержавне значення, вирізняється безпечне функціонування реального сектора економіки. Роль держави особливо важлива у вирішенні цієї проблеми, оскільки за допомогою інструментів державного регулювання визначають напрями подолання економічних загроз у реальному секторі економіки. Одним із об'єктів державного регулювання економіки є фази економічного циклу, які впливають на розвиток економічних процесів у реальному секторі економіки та повинні бути враховані за вибору моделі державного регулювання економічної безпеки.

Стан дослідження. Вивчення загальнодержавної політики, яка ґрунтується на залежностях між фазами економічного розвитку та моделями економічної безпеки, незначне. Так, взаємозалежність проблем циклічності економічного розвитку і державної політики зміцнення економічної безпеки держави досліджував український науковець А. Сухоруков, який визначив, що державне антикризове управління полягає у реалізації стратегічних і поточних заходів щодо забезпечення економічної безпеки. Головними етапами антикризового управління науковець визначив: моніторинг економічних циклів, діагностику причин кризи та реалізацію антикризових програм [1].

Н. Юрків [2] доводить, що у різні періоди розвитку держави потрібно не лише визначати ті або інші пріоритети державної соціально-економічної політики, а й застосовувати адекватні моделі економічної безпеки держави. І. Мойсеєнко [3] сформулювала рекомендації щодо удосконалення механізму антикризового регулювання в умовах світової економічної кризи.

Метою статті є окреслення моделей державного регулювання економічної безпеки України шляхом урахування іноземного практичного досвіду на різних фазах економічного циклу.

Виклад основних положень. У політичній економії утвердилися в основному три парадигми тлумачення національної економічної безпеки: камералістська, кейнсіанська та інституційна, відповідно до яких реальні або потенційні загрози національній економіці країни можуть створюватися зарубіжними конкурентами (камералістська), «провалами ринку» (кейнсіанська), і «провалами держави» (інституційна) [4]. Попри це, в межах цих парадигм сформувалися різні підходи державного регулювання до забезпечення економічної і соціальної стабільності, а також економічної безпеки [5, с. 28]. Ретроспективне дослідження ролі держави у забезпеченні економічної безпеки дозволяє виокремити різні концептуальні підходи до її теоретичного осмислення. Вперше питання захисту національної економіки від загроз

сформулював Ф. Ліст у праці «Національна система політичної економії». Його концепція отримала назву економічного націоналізму, що зорієнтована на подолання конкурентного тиску з боку більш розвинених в економічному значенні країн і захист національного виробника. Основою концепції є твердження про те, що у випадку вільної торгівлі країни, які з різних причин відстають за рівнем свого розвитку від світових індустріальних лідерів, будуть приречені на відсталість та економічну залежність [6]. Головною метою державного регулювання економіки за цією концепцією є забезпечення економічної незалежності держави. Основними засобами державного регулювання економіки в контексті забезпечення її економічної безпеки є протекціоністська торговельна політика та державна підтримка розвитку національної економіки.

Наприкінці XIX ст. К. Марксом було сформульовано економічну концепцію суспільно-економічної формації. В межах цієї концепції головною метою державного регулювання економіки є протидія загрозам з боку приватної власності на засоби виробництва, яка, на думку її авторів, є передумовою економічної кризи. Економічною основою системи забезпечення економічної безпеки є абсолютне панування державної власності й централізоване (директивне) планування.

Кейнсіанська концепція виникла у 30-ті роки XX ст. Передумовами її формування була можливість протидіяти загрозам, що були зумовлені світовою економічною кризою в США. Головна загроза безпеці національної економіки полягала у безробітті та світовій економічній кризі [7]. Метою державного регулювання в контексті забезпечення економічної безпеки стає економічна та соціальна стійкість. Основними засобами державного регулювання задля досягнення цілей є як економічні методи державного регулювання виробництва через держзамовлення та субсидування, так і адміністративні: прямий адміністративний контроль за конкуренцією. Монетарна політика держави була спрямована на забезпечення низького рівня позичкового відсотка, щоби сприяти інвестиціям. Окрім того, кейнсіанські ідеї створили передумови для створення 1934 року Федерального комітету з питань економічної безпеки США та прийняття Закону про економічну безпеку США (The Economic security Bill of 1935). У цьому законі вивчені та окреслені рекомендації щодо найбільш ефективних методів державного забезпечення економічної безпеки США: соціального страхування, законодавства з питань адміністративної політики щодо страхування старості та безробіття [8]. Валютна і структурна кризи 70-х років XX ст. започаткували наступний етап дослідження ролі держави у подоланні загроз, який передбачав розгляд економічної безпеки

економіки з позиції стабільності її фінансової системи. Засобами державного регулювання визначено грошову і кредитну політику.

У 80-х роках XX ст. розпочалася широкомасштабна наукова розробка категорії «економічна безпека» установами провідних країн світу, такими як Лондонський інститут стратегічних досліджень і Стокгольмський інститут досліджень безпеки [9]. Попри це, сформовано неоінституціональну концепцію, що пов'язує внутрішню безпеку економіки з ефективністю державної інституційної політики. Основну загрозу економічній безпеці неоінституціалісти вбачають у надмірній бюрократизації та адміністративних бар'єрах, що обумовлюють корупцію і тіньову економіку.

Державне регулювання спрямовано на захист прав власності, трудових, фінансових, соціальних та інших економічних інститутів, а економічна безпека розглядається з позиції національного економічного розвитку.

Дослідження засвідчили, що забезпечення економічної безпеки визначається загальною моделлю державного регулювання економіки. Відповідно до фази економічного циклу, роль держави у забезпеченні економічної безпеки національної економіки може бути активною, помірною або пасивною (таблиця). Активна роль держави у забезпеченні економічної безпеки переважно виокремлюється у фазі економічного росту та реалізується через інструменти фіскальної та грошово-кредитної державної політики обмеженої лібералізації в економіці з метою одержання позитивної динаміки інвестицій та їх стимулювання. Помірна роль держави у забезпеченні економічної безпеки спостерігається у фазі високого економічного розвитку. Пріоритетами державної політики, яка ґрунтується на неокласичних підходах, є мінімізація економічних коливань, які створюються державою, через негнучкість цін і заробітної плати, що знижує здатність ринку до саморегулювання [10].

У випадку забезпечення економічної безпеки на засадах кейнсіанської концепції державне регулювання розглядається як позитивне. Забезпечення економічної безпеки здійснюється інструментами бюджетно-податкової та грошово-кредитної політики.

Пасивна роль держави спостерігається у фазі економічного занепаду та економічної кризи. Формальні інститути – конституція, партії, парламент, опозиція – є слабшими, аніж неформальні – патронаж, клієнтилізм, непотизм, корупція. Національна держава стає надто слабкою, щоб упоратися з економічними, екологічними та інформаційними загрозами. З іншого боку, вона надто громіздка, щоби створювати передумови для забезпечення економічної безпеки [11].

Таблиця

Роль держави у забезпеченні економічної безпеки галузей реального сектора економіки

Фаза	Країна	Характеристика моделі	Роль держави	Концепція
Піднесення	Бразилія/Китай, Індія, Пд. Корея	Забезпечення ЕБ з позиції захисту національних інтересів, через реструктуризацію та диверсифікацію економіки. Це передбачає за допомогою економічних інструментів і держрегулювання перенаправлення потоків інвестицій із галузей з низькою доданою вартістю у галузі, що визначатимуть конкурентні переваги на міжнародному ринку.	Інструментами забезпечення ЕБ є: податкові пільги для розвитку пріоритетних галузей економіки, державні інвестиції на розвиток державних дослідних інститутів та підприємств; державна політика держзакупівель, що стимулюють внутрішнього виробника; регулювання діяльності зарубіжних корпорацій.	кейнсіанська, неоінституційна
Пожвавлення	США	Економіка побудована за ліберальною моделлю. Забезпечення ЕБ здійснюється через стійкість нац. економіки та її гнучкість і адаптивністю, для пережиття наслідків неминучих криз із мінімальними втратами, а також реалізування можливостей розвитку, що відкриваються кризою.	Держава є лише складовою ***мережевої структури*** міжорганізаційної взаємодії, її роль у забезпеченні ЕБ є незначна та обмежує механізми контролю та реалізації відповідних стратегій. ЕБ реалізується через політичні стратегії, щодо співробітництва держав у безпековій сфері.	неокласична
	ЄС	Забезпечення ЕБ формується на соціальних цінностях, що лежать в основі стійності економіки та складається з двох основних частин: цивільного та господарського права, з одного боку, та системи заходів з підтримки конкурентного середовища – з іншого. Модель соціального ринкового господарства погоджує розширення конкурентних прав із створенням особливої соціальної інфраструктури, пом'якшуючи недоліки ринку.	Держава не встановлює економічні цілі, а створює надійні правові та соціальні рамкові умови для реалізації економічної ініціативи. Такі умови втілюються в громадянському суспільстві та соціальній рівності індивідів, що забезпечує належний рівень ЕБ. Завдання держави – забезпечити баланс між ринковою ефективністю і соціальною справедливістю.	кейнсіанська

Спад	Росія	ЕБ спрямована на забезпечення обороноздатності країни і розвиток експортного потенціалу. Економіка побудована за моделлю державно-номенклатурного соціалізму, яка характеризується слабким ринковим середовищем, економіка політично й адміністративно залежна від керівництва держави, існує високий рівень бюрократії та карно-поліцейського апарату домінуванням державних підприємств і квазідержавних компаній.	Адміністративні методи регулювання економіки та надмірна централізація влади призводять до кризи державної ієрархії і бюрократії, кризи макроекономічного регулювання та тінізації економіки. Надмірна централізація правоохоронних органів посилила тенденцію до консервації політичних еліт відсутності зовнішніх елементів управління через об'єднання місцевих громад і громадянського суспільства.	економічна концепція суспільно-економічної формації
Депресія	Україна	Економіка побудована за моделлю державно-монополістичного капіталізму: головним регулятором економічних процесів виступає ринковий хаос; висока питома вага бюрократично-управлінського; контроль над бізнесовою діяльністю та ЗМІ. Країна перетворюється на суцільну зону підвищеної небезпеки і стає дуже вразливою до економічних і політичних шоків.	ЕБ розглядається з позиції забезпечення незалежності, із акцентом на самостійності прийнятих і реалізації стратегічних рішень. Роль держави грунтується на державно-монополістичній власності та орієнтується на пріоритетний розвиток експортоорієнтованої та сировинної моделі економіки. Державні органи влади обслуговують замкнені групи олігархічного спрямування.	ліберальні

Висновки. Визначено, що забезпечення економічної безпеки окреслюється загальною моделлю державного регулювання економіки. Відповідно до фази економічного циклу, роль держави у забезпеченні економічної безпеки національної економіки може бути активною, помірною або пасивною. Пасивна роль держави у фазі спаду призводить до руйнування загальної системи економічної безпеки, що перетворює її у суцільну зону підвищеної небезпеки. Натомість, активне втручання в економіку у періоди спаду здатне оминути фазу депресії та підвищити рівень економічної безпеки реального сектора економіки.

1. Сухоруков А. І. Економічна безпека України в умовах сучасних геоекономічних змін / А. І. Сухоруков // Стратегічна панорама. – 2007. – № 1. – С. 30–43.

2. Юрків Н. Я. Економічна безпека реального сектора економіки України: стратегічні пріоритети і теоретико-методологічні засади забезпечення: монографія / Н. Я. Юрків. – Львів: ПАІС, 2012. – 400 с.

3. Мойсеєнко І. П. Особливості формування економічної безпеки України / І. П. Мойсеєнко // Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. – 2011. – С. 346–355.

4. Флейчук М. І. Легалізація економіки та протидія корупції у системі економічної безпеки: теоретичні основи та стратегічні пріоритети в умовах глобалізації / М. І. Флейчук. – Львів: Ахілл, 2008. – 660 с. – С. 139.

5. Державне регулювання економіки: підруч. для вищ. навч. закл. / І. Р. Михасюк, А. Ф. Мельник, М. І. Крупка, З. М. Залога; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – 2-ге вид., випр. і доп. – К.: Атіка; Ельга-Н, 2000. – 592 с.

6. The National System of Political Economy, by Friedrich List, 1841, translated by Sampson S. Lloyd M.P., 1885 edition, Author's Preface, P. XXVI.

7. Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег / Дж. М. Кейнс. – М.: Экономика, 1993.

8. Meyer A. The roosevelt years and the rise of the American welfare State / Alix Meyer. – 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.cercles.com/n32/meyer.pdf.

9. Власюк О. С. Теорія і практика економічної безпеки в системі науки про економіку / О. С. Власюк; Нац. ін-т пробл. міжнар. безпеки при Раді нац. безпеки і оборони України. – К., 2008. – 48 с. – С. 43–46.

10. Сацик В. І. Антициклічне регулювання за умов глобалізації: автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.01.01 / В. І. Сацик; Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана. – К., 2006. – 18 с.

11. Мацієвський Ю. Інволюція конституціоналізму та квазіавторитарний режим в Україні / Ю. Мацієвський // Вибори та демократія. – 2011. – № 3. – С. 49–56.

Киржецкая М. С., Киржецкий Ю. И. Типология совресенных моделей государственного регулирования экономической безопасности реального сектора экономики

Обеспечение экономической безопасности определяется общей моделью государственного регулирования экономики. В статье исследованы основные концептуальные модели экономической безопасности реального сектора экономики и приведены их сущностные характеристики. Проведена систематизация моделей экономической безопасности в зависимости от периодов экономического развития государства и определено, что в соответствии с фазой экономического цикла роль государства в обеспечении экономической безопасности национальной экономики может быть активной, умеренной или пассивной.

Ключевые слова: *экономическая безопасность, модель государственного регулирования, реальный сектор экономики, концептуальные подходы государственного регулирования.*

Kirzhetska M. S., Kirzhetskyi Y. I. Current models typology regulation of economic security for the real economy sector

The article deals with the different types of the state roles in ensuring economic security than can arise in the economy. There are clarified the basic modern theoretical models of state regulation in the sphere of economic security, and the preconditions of their forming are determined. Also, there are determined their signs, characteristics, interaction and particularities of the life-cycle conception. The analysis is made upon the most spread models of state regulation in the sphere of economic security in the context of their adjustment and development (evolution) as governmental models in the system of the State Administration in such countries as Ukraine, US, EU, China, Brazil, and Russia. There are three types of the state roles in ensuring economic security in the world: active, passive and moderate. Active role is used for a phase of economic growth. Passive role is observed for a phase of recession and economic crisis. And moderate role is used for a phase of high economic development. The traditional approaches of state regulation in the sphere of economic security, the concept of economic security, role of government in ensuring economic security are described in details. The research of general trends and features for these models of state regulation of economic security was made, an opportunity to identify effectiveness to apply new approaches to reform public administration system in Ukraine was shown. General trends and characteristics of these models of state regulation of economic security to determine the feasible effectiveness in the application of new approaches to public administration reform system in Ukraine were studied.

Key words: *economic security, the model of government regulation, the real sector of economy, conceptual approaches of state regulation.*

Стаття надійшла 21 січня 2015 р.

УДК 336.14:061.1

В. І. Кіт

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА ПРИРОДА ТА РОЛЬ БЮДЖЕТУ ДЕРЖАВИ В РИНКОВІЙ ЕКОНОМІЦІ

Висвітлено теоретико-методологічні основи, об'єктивні передумови виникнення й функціонування бюджету, його роль і значення в системі макрофінансових перерозподільних відносин. Проаналізовано погляди вітчизняних і зарубіжних науковців на сутність бюджету за економічним змістом, матеріальним наповненням, формою вираження, організаційною структурою, юридичним статусом. Систематизовано сукупність бюджетних відносин між учасниками бюджетного процесу. Охарактеризовано сферу дії розподільчої і контрольної функцій бюджету в процесі формування та використання бюджетного фонду. Наголошено на необхідності підвищення ефективності перерозподілу бюджетних потоків щодо всебічного фінансового забезпечення виконання загальнодержавних функцій і завдань.

Ключові слова: *бюджет, бюджетний перерозподіл, бюджетні відносини, бюджетний фонд, бюджетування, функції бюджету, бюджетна політика.*

Постановка проблеми. Державне регулювання національної економіки, фінансове забезпечення функціонування установ та організацій невиробничої сфери, що перебувають у віданні державних і місцевих органів влади, реалізація фінансових відносин в інших галузях життєдіяльності суспільства забезпечується здебільшого шляхом розподілу та перерозподілу державних доходів. Водночас об'єктивна потреба у нарощуванні централізованих фінансових ресурсів для здійснення фінансування постійно зростаючих суспільних благ і послуг обмежується реальним обсягом надходжень, акумульованих до бюджету держави. З метою організації безперебійного кругообігу фондів грошових коштів у масштабах всієї національної економіки, надання фінансової підтримки соціально незахищеним верствам населення безальтернативною є централізація ресурсного потенціалу, якій притаманні багатоканальність грошових потоків, застосування сукупності механізмів розподілу та перерозподілу частини вартості ВВП. Очевидно, що виконання вказаного блоку повноважень безпосередньо покладається на державу та її фінансові інституції. Водночас реалізація задекларованої Конституцією України доктрини соціально орієнтованої ринкової економіки в умовах макрофінансової нестабільності потребує удосконалення механізмів бюджетної форми одержавлення ВВП та підвищення ефективності використання мобілізованих доходів на виконання загальнодержавних функцій і завдань.

Стан дослідження. Проблематика організації та функціонування бюджетних відносин висвітлюється у спеціальній науковій літературі, є предметом публічних парламентських дискусій, набуває особливої актуальності в періоди структурних змін у системі економічних відносин, виступаючи не лише як інструмент реалізації фінансової політики, але й як багатовимірне (економічне, політичне, соціальне, військово-оборонне, природоохоронне, управлінське, міжнародно-стратегічне тощо) суспільне явище, інструмент фінансового забезпечення виконання загальнодержавних функцій і завдань відповідно до конституційного суспільного вибору.

Незважаючи на вагомий науковий інтерес до питання формування та використання бюджетних коштів і велику кількість напрацювань у цьому напрямі досліджень, нового імпульсу набувають як теоретичні проблеми, так і прагматичні завдання формування та реалізації бюджетної політики у сфері бюджетування з огляду на зміни орієнтирів соціально-економічного розвитку українського суспільства.

Метою публікації є всебічний аналіз соціально-економічної природи бюджету держави, його функцій та місця й ролі в системі фінансового розподілу та перерозподілу вартості ВВП в умовах

макрофінансової нестабільності, зовнішньої військової агресії, а також з огляду на децентралізацію бюджетних відносин і локалізацію бюджетного процесу.

Виклад основних положень. Формування ефективної моделі макрофінансового бюджетування в Україні ускладнюється негативним впливом низки як об'єктивних, так і суб'єктивних чинників. Передусім це пов'язано з тривалим перебуванням України у складі імперських держав. Так, тотальна централізація бюджетних ресурсів, застосування переважно командно-адміністративних методів управління бюджетними коштами за часів СРСР не лише істотно послабила фінансовий потенціал національної економіки, але й негативно вплинула на практичні аспекти бюджетування, що здебільшого ґрунтується на штатах і контингентах, передбачає застосування застарілих, економічно необґрунтованих норм і нормативів, майже не враховує цільових пріоритетів фінансового забезпечення суспільних благ і послуг. Сьогодні склад доходів і видатків зведеного бюджету за формою відповідає потребам соціально-орієнтованої ринкової економіки, однак за змістом сягає корінням у минуле. Крім того, макрофінансова нестабільність, зовнішня військова загроза ускладнюють процес організації планування показників бюджету та їх подальшого виконання. З огляду на це, в Україні назріла бюджетна реформа, перші кроки на шляху якої зроблено і парламентом, і урядом, і президентом стосовно децентралізації бюджетних відносин, як наслідок – локалізації бюджетного потенціалу на місцевому рівні управління шляхом створення об'єднаних територіальних громад.

Водночас ефективність кожної реформи визначається її теоретичним обґрунтуванням. У цьому контексті особливої актуальності набуває теоретична концептуалізація наукових поглядів щодо визначення сутності, окреслення сфери застосування, обґрунтування місця та ролі бюджету держави в системі розподільчих і перерозподільчих фінансових відносин.

Зважаючи на багатоаспектність категорії «бюджет», її доцільно розглядати в фінансовому, соціальному, політичному, організаційному, правовому тощо форматах.

Чимало вітчизняних науковців розглядають бюджет із трьох позицій:

1) як економічну категорію (за економічним призначенням) – це система грошових, розподільчих відносин, що виникають між державою, з одного боку, та юридичними та фізичними особами – з іншого, щодо формування та використання централізованого фонду грошових коштів держави;

2) за формою вираження – основний фінансовий план держави чи адміністративно-територіальної одиниці, що затверджується у вигляді закону або відповідного рішення;

3) за матеріальним наповненням (змістом) – централізований фонд грошових коштів держави [1, с. 34–35; 2, с. 4–6; 3, с. 17; 4, с. 119].

У коментарі до Бюджетного кодексу України [5] зазначено, що бюджет поєднує джерела формування й напрями використання фінансових ресурсів держави. Із юридичної точки зору, бюджет – це правовий акт, на підставі якого формуються й витрачаються фінансові ресурси національної економіки на виконання загальнодержавних функцій, функцій органів місцевого самоврядування в межах своєї компетенції та впродовж бюджетного періоду. Як економічна категорія, бюджет є системою грошових відносин між державою, суб'єктами господарювання, населенням, міжнародними суб'єктами фінансових відносин із приводу розподілу й перерозподілу частини вартості ВВП у процесі створення й використання централізованих фондів фінансових ресурсів [5, с. 10].

Указаний підхід обгрунтовано також у роботах В. Базилевича [6], П. Леоненка [7], Ю. Пасічника [8] та низки інших економістів. Зокрема, П. Леоненко наголошує на тому, що бюджет як економічна категорія характеризує фінансові відносини щодо формування та використання централізованого фонду фінансових ресурсів держави [7, с. 223]; В. Базилевич стверджує, що державний бюджет як економічна категорія відображає реальні економічні відносини між державою та іншими економічними суб'єктами з приводу утворення та використання централізованого фонду грошових ресурсів країни, призначених для виконання функцій держави шляхом розподілу та перерозподілу ВВП [6, с. 49]; Ю. Пасічник визначає бюджет як самостійну економічну категорію, що виступає формою існування реальних, об'єктивно обумовлених розподільчих відносин, які виконують специфічне призначення – задоволення потреб як суспільства в цілому, так і його адміністративно-територіальних структур у фінансових ресурсах. Науковець окреслює такі типові ознаки бюджету, як історичність, плановість, юридичний характер, термін дії [8, с. 270–271].

Очевидно, що всім наведеним дефініціям бюджету притаманні системність і комплексний підхід, оскільки бюджет є не лише об'єктивною економічною категорією, але й матеріальним носієм бюджетної перерозподільчо-фінансової природи. Водночас дискусійними є узагальнення щодо відповідності критеріїв функціонування бюджетного механізму певним пропорціям формування та використання матеріальної бюджетної субстанції, а також абсолютизація

державного бюджету як економічної категорії, відповідна недооцінка місця та ролі місцевих бюджетів у бюджетному відтворювальному циклі.

На окрему увагу заслуговує дослідження Ц. Огня, який розглядає бюджет як багатозмістовну фінансово-економічну категорію з широким функціональним призначенням; держава використовує його як головний інструмент регулювання і впливу на розвиток соціально-економічних процесів та управління потоками фінансових ресурсів [9, с. 54]. Тобто вказане визначення характеризує бюджет із трьох позицій: як економічну категорію, як фінансовий план держави, а також як інструмент державного регулювання національної економіки та фінансової підтримки функціонування соціальної сфери.

На наш погляд, найповніше сутнісні ознаки бюджетних перерозподільчих відносин обґрунтовані авторами підручника «Фінанси» за загальною редакцією С. Юрія та В. Федосова, які вказують на двоїсту природу бюджету. По-перше, як складову фінансової системи, центральну ланку загальнодержавних фінансів, бюджет держави доцільно розглядати як економічну категорію. По-друге, виступаючи матеріальним носієм реалізації розподільчої функції фінансів на макрорівні, формування та використання централізованого фонду, бюджет характеризується:

1) за формою – основний фінансовий план держави;

2) за змістом – основний централізований фонд грошових коштів держави;

3) за організаційною структурою – основна ланка сфери державних фінансів;

4) за правовим характером – нормативно-правовий документ [10, с. 141–145].

Аналізуючи розвиток учення про бюджет, К. Павлюк указує на багатоаспектність цієї економічної категорії і розглядає її з позицій фінансів, економічної теорії, права, політики [11, с. 40]. У контексті зазначеного сформульоване визначення бюджету як частини вартості ВВП, відокремленої в процесі його руху у формі суспільного грошового фонду, що перебуває в розпорядженні органів державної влади і місцевого самоврядування й витрачається на ухвалені суспільством в особі представницьких органів економічні, соціальні, політичні цілі. У наведеному визначенні акцентується на таких характерних ознаках бюджету, як:

1) частина ВВП;

2) грошова форма вираження;

3) обов’язкове формування і використання суспільного фонду;

4) правова регламентація;

5) політичний характер бюджету [11, с. 41].

Подібних підходів дотримуються й інші науковці, які переважно досліджують бюджет за змістом чи формою його вираження, не приділяючи належної уваги сутнісним властивостям економічної категорії (таблиця).

Наведені у таблиці визначення бюджету переважно відображають форму його вираження, а не економічну природу, що значною мірою звужує об'єкт досліджень. Крім того, не враховується перерозподільча природа бюджету, що характеризується масштабністю грошових потоків між державою, з одного боку, та суб'єктами господарювання й домогосподарствами – з іншого, як у формуванні, так і в процесі використання бюджетного фонду.

Таблиця

Систематика підходів до визначення сутності бюджету

Автори	Визначення
В. Андрущенко	Законодавчо (на підставі вибору певних соціально-економічних і політичних пріоритетів) аналітично обґрунтований розрахунок передбачених на визначений період видатків, зумовлених обсягом і структурою забезпечуваних державою благ, послуг і трансфертів, і призначених для їх оплати грошових надходжень із підведенням загального балансу [12, с. 594].
Бюджетний кодекс України	Бюджет – план формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення завдань і функцій, які здійснюються відповідно органами державної влади та місцевого самоврядування впродовж бюджетного періоду [13].
О. Василик	Бюджет – це фонд фінансових ресурсів, який перебуває в розпорядженні органів виконавчої влади певного рівня і використовується для виконання покладених на них функцій, передбачених конституцією. Економічна сутність бюджету полягає в тому, що виникає об'єктивна необхідність у розподілі й перерозподілі ВВП між галузями економіки, верствами населення й територіями з метою підвищення ефективності економіки та добробуту громадян [2, с. 4].
А. Загородній, Г. Вознюк, Т. Смовженко	Бюджет державний – основний загальнодержавний фонд централізованих грошових ресурсів, що виражає економічні відносини в процесі розподілу ВВП і національного доходу [14, с. 55].

Автори	Визначення
В. Золотогоров	Бюджет – розпис, кошторис грошових доходів і видатків держави (міста, району, установи), сім'ї або окремої особи на певний період (рік, квартал, місяць) [15, с. 66].
М. Карлін, Л. Горбач, Л. Новосад	Бюджет – основний фінансовий план, централізований грошовий фонд і засіб перерозподілу національного доходу, попри інші сторони [16, с. 21].
О. Ковалюк	Бюджет є одним із фінансових інструментів [17, с. 277].
М. Крупка	Державний бюджет, з одного боку, річний план державних видатків і джерел їхнього фінансового покриття, а з іншого – головний важіль державного регулювання перерозподілу фінансових потоків у країні [18, с. 209].
Оксфордський тлумачний словник	Бюджет – фінансовий план, який окреслює індикативні показники доходів і видатків за певний період [19, с. 54].
С. Мочерний, Я. Ларіна, О. Устенко, С. Юрій	Бюджет – визнана або прийнята таблиця, відомість доходів і видатків економічного суб'єкта за певний період часу (переважно за рік), що має офіційну силу. Бюджет – основний інструмент перевірки збалансованості, відповідності надходжень і витрат економічних ресурсів [20, с. 66].
Г. Поляк	Форма утворення та використання фонду грошових коштів з метою фінансового забезпечення завдань і функцій держави та місцевого самоврядування [21, с. 8].

Джерело: складено автором на основі: [12, с. 594; 13; 2, с. 4; 14, с. 55; 15, с. 66; 16, с. 21; 17, с. 277; 18, с. 209; 19, с. 54; 20, с. 66; 21, с. 8]

На наш погляд, бюджет держави доцільно розглядати з трьох позицій:

1. За економічною природою – це об'єктивна економічна категорія, що характеризується системою фінансових відносин, пов'язаних із розподілом і перерозподілом частина вартості ВВП з метою формування централізованого грошового фонду та його подальшого використання на виконання конституційно задекларованих функцій і завдань держави. Економічна сутність бюджету найповніше реалізується через сукупність бюджетних відносин, які виникають між державою, з одного боку, та суб'єктами, що здійснюють комерційну діяльність і сплачують податки; неприбутковими установами; бюджетними організаціями, які надають суспільні послуги і блага в галузях освіти, охорони здоров'я, духовного і фізичного розвитку, соціального захисту і забезпечення; домогосподарствами та окремими громадянами; суб'єктами економічної діяльності, що отримують бюджетне фінансування; адміністративно-територіальними одиницями щодо перерахування та

отримання міжбюджетних трансфертів; органами державної влади і місцевого самоврядування, органами та установами правоохоронної, оборонної сфер щодо забезпечення діяльності останніх необхідними коштами; іноземними державами, міжнародними організаціями та фінансовими інститутами шляхом надання та отримання державних позик, фінансових допомог, зовнішніх офіційних трансфертів; тощо – з іншого.

2. За правовим статусом і формою вираження – це централізований грошовий фонд, процедура формування і використання якого регламентується відповідним парламентським законом чи рішенням представницької місцевої влади.

3. Як інструмент фінансової політики держави, що реалізується через бюджетний перерозподільчий механізм на основі здійснення бюджетного планування і регулювання; встановлення узагальнювальних та індивідуальних показників, норм і нормативів, лімітів, резервів; управління бюджетними коштами.

Запропоноване тлумачення бюджету відзначається системністю, враховує багатоаспектність форм і методів бюджетування та окреслює сферу їх застосування, відображає багатоканальність грошових потоків, що формують ресурсну базу держави і місцевого самоврядування на підставі відповідного нормативно-правового забезпечення, внаслідок цього впливають на соціально-економічний розвиток суспільства.

Притаманні бюджету як економічній категорії сутнісні властивості, особливості їх реалізації конкретизуються функціями, які ця категорія виконує.

Проаналізувавши та узагальнивши погляди вітчизняних і зарубіжних науковців на функціональне призначення бюджету, доцільно наголосити на двох аспектах. По-перше, деякі економісти взагалі не розглядають функції бюджету, висвітлюючи його роль у соціально-економічному розвитку країни [2; 4; 22]. По-друге, у науковій і навчальній літературі домінуючими є розподільча і контрольна функції бюджету як основної ланки фінансової системи. Водночас дослідники роблять спроби обґрунтувати низку інших функцій, а саме:

1) забезпечення існування держави [1, с. 35; 24, с. 18–20];

2) акумуляційну, регулюючу, інформаційну [24, с. 13–14];

3) перерозподільну, відтворювальну, регулювальну, стимулювальну, планову, фіскальну, соціальну [25, с. 235];

4) державного регулювання і стимулювання економіки, фінансового забезпечення і здійснення соціальної політики держави [21, с. 7];

5) використання бюджетного фонду, яка розглядається у тісній єдності з фіскальною функцією [11, с. 44].

Вважаємо, що наведені функції стосуються не стільки власне функцій бюджету, скільки його ролі, сфери дії, завдань. Як слушно зауважують С. Юрій і В. Федосов, функції бюджету – розподільча і контрольна – іманентно притаманні йому, існують об'єктивно, незалежно від волі й бажання людей і держави. Остання ж використовує бюджет у процесі фінансової політики для вирішення різних завдань: стимулювання і регулювання економіки, соціальних тощо [26, с. 36].

Висновки. Підсумовуючи висвітлення теоретичних основ функціонування бюджету держави в ринковому економічному середовищі, доцільно підкреслити, що його основне призначення полягає у забезпеченні необхідними коштами держави для виконання останньою конституційно закріплених функцій і завдань: здійснення ефективного державного управління, забезпечення державної цілісності й суверенітету, обороноздатності, безпеки країни, виконання низки економічних, природоохоронних, соціальних, міжнародного співробітництва та інших програм суспільного розвитку.

1. Бюджетна система України: навчальний посібник / С. О. Булгакова, Л. І. Василенко, Л. В. Єрмошенко та ін.; за заг. ред. С. О. Булгакової. – К.: Київ. нац. торг.-економ. ун-т, 2002. – 288 с.

2. Василик О. Д. Бюджетна система України: підручник / О. Д. Василик, К. В. Павлюк. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 544 с.

3. Загорський В. С. Бюджетна система: навч. посібник / В. С. Загорський, І. Г. Благун, В. П. Медведєв. – Львів: Вид-во Львівської комерційної академії, 2006. – 276 с.

4. Опарін В. М. Фінанси (Загальна теорія): навч. посібник / В. М. Опарін. – 4-те вид., доп. і перероб. – К.: КНЕУ, 2007. – 240 с.

5. Науково-практичний коментар до Бюджетного кодексу України / кол. авторів; редакція, передмова Ф. О. Ярошенка. – К.: Зовнішня торгівля; УДУФМТ, 2010. – 592 с.

6. Базилевич В. Д. Державні фінанси: навч. посібник / В. Д. Базилевич, Л. О. Баластрик. – К.: Атіка, 2002. – 368 с.

7. Леоненко П. М. Теорія фінансів: навч. посібник / П. М. Леоненко, П. І. Юхименко, А. А. Ільєнко та ін.; за заг. ред. О. Д. Василика. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 480 с.

8. Пасічник Ю. В. Бюджетна система України та зарубіжних країн: навч. посібник / Ю. В. Пасічник. – К.: Знання-Прес, 2002. – 495 с.

9. Огонь Ц. Г. Доходи бюджету України: теорія і практика: монографія / Ц. Г. Огонь. – К.: Київ. нац. торг.-економ. ун-т, 2003. – 580 с.

10. Фінанси: підручник / за ред. С. І. Юрія, В. М. Федосова. – К.: Знання, 2008. – 611 с.

11. Павлюк К. В. Бюджет і бюджетний процес в умовах транзитивної економіки України: монографія / К. В. Павлюк. – К.: НДФІ, 2006. – 584 с.

12. Бюджетний менеджмент: підручник / В. Федосов, В. Опарін, Л. Сафонова та ін.; за заг. ред. В. Федосова. – К.: КНЕУ, 2004. – 864 с.

13. Бюджетний кодекс України: Офіційний текст. – К.: Атіка, 2010. – 128 с.

14. Загородній А. Г. Фінансовий словник / А. Г. Загородній, Г. Л. Вознюк, Т. С. Смовженко. – 4-ге вид., виправлене та доповнене. – К.: Знання; КОО. – Львів: Вид-во Львів. банк. ін-ту НБУ, 2002. – 566 с.

15. Золотогоров В. Г. Экономика: Энциклопедический словарь / В. Г. Золотогоров. – 2-е изд., стереотип. – Мн.: Книжный дом, 2004. – С. 66.

16. Державні фінанси в транзитивній економіці: навч. посібник / М. І. Карлін, Л. М. Горбач, Л. Я. Новосад та ін.; за заг. ред. М. І. Карліна. – К.: Кондор, 2003. – 220 с.

17. Ковалюк О. М. Фінансовий механізм організації економіки України (проблеми теорії і практики): монографія / О. М. Ковалюк. – Львів: Видавничий центр Львівського національного ун-ту імені Івана Франка, 2002. – 396 с.

18. Крупка М. І. Фінансово-кредитний механізм інноваційного розвитку економіки України: монографія / М. І. Крупка. – Львів: Вид. центр Львівського нац. ун-ту ім. Івана Франка, 2001. – 608 с.

19. Финансы: Оксфордский толковый словарь: англо-русский. – М.: Весь мир, 1997. – С. 54.

20. Економічний енциклопедичний словник: у 2 т. / за ред. С. В. Мочерного. – Львів: Світ, 2005. – Т. 1. – С. 66.

21. Бюджетная система России: учебник для студентов вузов, обучающихся по экономическим специальностям / под ред. Г. Б. Поляка. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2009. – 703 с.

22. Кириленко О. П. Місцеві бюджети України (історія, теорія, практика): монографія / О. П. Кириленко. – К.: НІОС, 2000. – 384 с.

23. Деркач Н. И. Бюджет и бюджетный процесс на Украине: учебное пособие / Н. И. Деркач, Л. П. Гордеева. – Днепропетровск: Пороги, 1995. – 256 с.

24. Суглобов А. Е. Межбюджетные отношения в Российской Федерации: учеб. пособие для студентов вузов, обучающихся по специальностям «Финансы и кредит», «Государственное и муниципальное управление» / А. Е. Суглобов, Ю. И. Черкасова, В. А. Петренко. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2013. – 319 с.

25. Государственные и муниципальные финансы: учебник для студентов вузов / под. ред. И. Д. Мацкуляка. – М.: РАГС, 2003. – 676 с.

26. Бюджетна система: підручник / за наук. ред. В. М. Федосова, С. І. Юрія. – К.: Центр учбової літератури; Тернопіль: Екон. думка, 2012. – 871 с.

Кит В. И. Социально-экономическая природа и роль бюджета государства в рыночной экономике

Освещено теоретико-методологические основы, объективные предпосылки возникновения и функционирования бюджета, его роль и значение в системе макрофинансовых перераспределительных отношений. Проанализировано взгляды отечественных и зарубежных ученых на сущность бюджета по

экономическому содержанию, материальному наполнению, форме выражения, организационной структуре, юридическому статусу. Систематизировано совокупность бюджетных отношений между участниками бюджетного процесса. Охарактеризовано сферу действия распределительной и контрольной функций бюджета в процессе формирования и использования бюджетного фонда. Акцентировано внимание на необходимости повышения эффективности перераспределения бюджетных потоков по всестороннему финансовому обеспечению исполнения общегосударственных функций и заданий.

Ключевые слова: *бюджет, бюджетное перераспределение, бюджетные отношения, бюджетный фонд, бюджетирование, функции бюджета, бюджетная политика.*

Kit V. I. Social and economic nature and the role of the state budget in market economy

The article highlighted the theoretical and methodological foundations, objective preconditions of the emergence and functioning of the budget, the role and importance of budget in the system of distribution and redistribution of financial relations. The basic approaches of classical financial and economic science peculiar for industrial economy concerning interpretation essence of the category «budget» in the context of the establishment of representative form of management and building of market relations of classical capitalism are revealed. The pragmatics of scientific views of neo-classical financial doctrine concerning the concept of budget on the phase of post-socially-oriented market economics was outlined. The place and role of budget relations in the system of implementation of social priorities were shown. In the context of the above mentioned information the criteria of effective macro-financial budgeting are given. The views of national and foreign scholars on the nature of the budget according to economic content, material content, form of expression, organizational structure, legal status are analyzed. The state budget was proved to be an important tool for implementation of state financial strategy and tactics. Based on the conducted researches the author's definition of the budget was defined according to its economic nature as an objective economic category characterized by the system of financial relationships related to the distribution and redistribution of GDP part in order to create a centralized monetary fund and to use it to perform constitutional functions and tasks of the state; legal status and form of expression as a centralized fund of the funds, formation and use of which is governed by the law; instrument of financial policy for implementation through the system of financial mechanism levers and incentives. Totality of budget relations among the participants of the budget process is systematized. The sphere of distribution and control functions in the process of budget formation and use of budgetary funds was characterized. The necessity of improving the efficiency of budget flows redistribution in the part of comprehensive financial providing of state functions and tasks performing was emphasized on.

Key words: *budget, budget redistribution, budget relations, budget fund, budgeting, budget functions, budget policy.*

Стаття надійшла 20 грудня 2015 р.

УДК 338.439:65.012.8(477)

М. Д. Курляк

ХАРАКТЕРИСТИКА ПРОДОВОЛЬЧОГО РИНКУ КРАЇНИ ТА ЙОГО ВПЛИВ НА ПРОДОВОЛЬЧУ БЕЗПЕКУ

Охарактеризовано продовольчий ринок країн та його вплив на продовольчу безпеку. Досліджено продовольчий ринок країн через оцінку продовольчої безпеки за такими показниками, як добова енергетична цінність раціону людини, забезпечення раціону людини основними видами продуктів, достатність запасів зерна у державних ресурсах, економічна доступність продуктів, диференціація вартості харчування за соціальними групами, ємність внутрішнього ринку окремих продуктів, продовольча незалежність за окремим продуктом. Визначено, що рівень продовольчого забезпечення є важливим елементом у державній політиці в сучасних умовах.

Ключові слова: *продовольчий ринок, національна безпека, продовольча безпека, загрози, доступність продуктів, продовольча незалежність.*

Постановка проблеми. Продовольчий ринок України ніколи не був ні високорозвиненим, ні стабільним, попри те, що рівень виробництва багатьох продовольчих товарів за колишнього Радянського Союзу був значно вищим, ніж нині. Для сучасних ринків продовольчої продукції України характерним є скорочення товарообігу основних продовольчих товарів, вироблених вітчизняними товаровиробниками, та зростання товарообігу іноземної продукції, що збільшує імпортозалежність України та підвищує соціальну напругу в суспільстві. У зв'язку з цим спостерігається погіршення економічного становища вітчизняних суб'єктів господарювання, які діють на цьому ринку. Національні виробники продовольчої продукції змушені конкурувати не лише один із одним, а й з виробниками-імпортерами продовольства, які зазвичай володіють ефективнішими технологіями виробництва й розподілу продукції, а також фінансовою підтримкою своєї держави.

Отже, на сучасному етапі розвитку питання аналізу продовольчих ринків та їхнього впливу на продовольчу безпеку держави набули особливої актуальності та посідають одне з основних місць у національній безпеці країни.

Стан дослідження. Вагомий внесок у дослідження продовольчого ринку країни, а також теорію і практику забезпечення продовольчої безпеки зробили такі фахівці, як О. Балуєва, О. Батигіна, В. Богданович, О. Гойчук, В. Жушман, Н. Іванова, А. Корбут, В. Корнієнко, Б. Пасхавер, П. Руснак, П. Саблук, Р. Тринько, В. Уркевич, М. Шульга

та інші. Однак дослідження цієї проблеми не можна вважати вичерпними, оскільки чимало її аспектів ще недостатньо висвітлені, а деякі з них потребують постійного моніторингу та аналізу.

Метою статті є вивчення продовольчого ринку країни та визначення його впливу на продовольчу безпеку держави.

Виклад основних положень. Рівень продовольчого забезпечення нині є важливим елементом у державній політиці. А сформувався він ще в 70-ті роки XX ст., коли виникла проблема голоду для більшості країн. Основним у цей час було кількісне задоволення продуктами харчування та їх фінансова доступність для кожної людини. Загалом продовольча безпека людини вимірюється кількістю та якістю продуктів харчування, достатніх для її нормального фізичного та інтелектуального розвитку. Крім того, кожна країна має свої особливості та риси, зумовлені багатовіковим формуванням у процесі зміни поколінь, розбіжностей у фізіології організму, територіальним розташуванням держави [5].

Вирішення загальної проблеми забезпечення продовольчої безпеки України як складової економічної безпеки сьогодні є одним із найважливіших напрямів національної безпеки України. На економічну сферу покладені завдання щодо реалізації життєво важливих національних інтересів, спрямованих на забезпечення населення якісними продуктами харчування. В Україні особливістю сучасного етапу розвитку агропромислового комплексу (АПК), на який покладається це важливе завдання, є перебування його в кризовому стані. Це проявляється у дестабілізації і зниженні агропромислового виробництва, поглибленні диспропорції в ньому, величезній кількості низькорентабельних і збиткових підприємств, неврегульованості законодавства, зростанні споживчих цін і зниженні купівельної спроможності населення [2, с. 90–98]. У таких умовах реальна загроза продовольчій безпеці держави, що негативно впливає на національну безпеку в цілому.

У проаналізованих нами літературних джерелах зв'язок між рівнем продовольчої безпеки та забезпеченням населення якісними та безпечними продуктами харчування встановлюється, як правило, лише на вербальному рівні у вигляді такої гіпотези: чим краще забезпечення продуктами харчування та чим менше держава залежить від імпорту продовольства, тим це значніше впливає на рівень продовольчої безпеки.

В умовах, коли агропромисловий комплекс орієнтується на отримання максимального прибутку, а держава має обмежені можливості щодо створення та підтримки на належному рівні державного продовольчого резерву, а бізнес орієнтується на максимізацію

прибутку шляхом експорту продовольства, цілі державного управління забезпеченням продовольчої безпеки не збігаються, навіть часто стають протилежними [6, с. 5]. Особливо це характерно для недержавного сектора виробництва і реалізації продуктів харчування. Причиною цього, на наш погляд, є відсутність формального взаємозв'язку між зазначеними цілями і показниками ефективності їх досягнення. Для цього необхідно об'єднати ці економічно майже не залежні процеси в один, у якого була би спільна мета – забезпечення максимального рівня продовольчої безпеки. Тобто необхідно головну економічну мету агропромислового комплексу підпорядкувати меті більш високого рівня ієрархії, виділити взаємопогоджену систему показників оцінювання впливу АПК на ефективність забезпечення продовольчої безпеки держави, врегулювати нормативно-правове забезпечення його діяльності та окремих суб'єктів різної форми власності, щоб вони працювали на один результат – забезпечення продовольчої безпеки України [2, с. 93].

Для України продовольча безпека є не тільки умовою збереження суверенітету і незалежності держави, але й фактором підтримки кон'юнктури національного і регіональних продуктових ринків, що забезпечують достатній рівень збалансованого харчування й ефективного розвитку зовнішньоторговельних продовольчих і сировинних зв'язків, посилення експортної орієнтації агропромислового комплексу [7].

Моніторинг стану продовольчої безпеки оцінюють за допомогою показників та індикаторів. Оцінку національної та регіональної продовольчої безпеки здійснює держава, а глобальної (міжнародної) – Продовольча та сільськогосподарська організація ООН (ФАО). Оцінюється, як відомо, міжнародна (глобальна) продовольча безпека експертами ФАО за двома показниками – обсяг перехідних (до наступного врожаю) світових запасів зерна та рівень виробництва зерна в середньому на душу населення.

Показники продовольчої безпеки – це розрахункові величини, які оцінюють рівень продовольчого забезпечення щодо значення індикатора.

Індикатори продовольчої безпеки – реальні, офіційно затверджені порогові значення, що характеризують наявність, забезпеченість, якість, доступність, кількість харчових продуктів. Тобто індикатори продовольчої безпеки – це кількісна та якісна характеристика стану, динаміки і перспектив фізичної та економічної доступності харчових продуктів для всіх соціальних і демографічних груп населення, рівня та структури їх споживання, якості і безпечності продовольства, стійкості та ступеня незалежності внутрішнього продовольчого ринку,

рівня розвитку аграрного сектора та пов'язаних із ним галузей економіки, а також ефективності використання природно-ресурсного потенціалу [1, с. 25].

Критерії продовольчої безпеки – це граничні (порогові) значення індикаторів, що є межею, поза якою продовольча ситуація у державі (регіоні) вважається небезпечною. Вказані критерії мають бути економічно обґрунтованими, нормативно визначеними на законодавчому рівні, насамперед у майбутньому Законі України «Про продовольчу безпеку», і їх дотримання повинно бути загальнообов'язковим на всій території України для всіх суб'єктів продовольчої безпеки [1, с. 26].

В Україні стан продовольчої безпеки держави чи регіону оцінюють за допомогою індикаторів, зафіксованих у Методиці визначення основних індикаторів продовольчої безпеки, що затверджена Постановою Кабінету Міністрів України «Деякі питання продовольчої безпеки» від 05.12.2007 р. № 13798 [3] із змінами та доповненнями. Індикатори, що наведені нижче, розраховуються за основними групами харчових продуктів: хліб і хлібопродукти; картопля; овочі, баштанні; фрукти, ягоди і виноград; цукор; олія; м'ясо і м'ясопродукти; молоко і молокопродукти; риба і рибопродукти; яйця. До таких індикаторів належать:

- добова енергетична цінність раціону людини;
- забезпечення раціону людини основними видами продуктів;
- достатність запасів зерна у державних ресурсах;
- економічна доступність продуктів;
- диференціація вартості харчування за соціальними групами;
- ємність внутрішнього ринку окремих продуктів;
- продовольча незалежність за окремим продуктом.

Добова енергетична цінність раціону людини визначається як сума добутків одиниці маси окремих видів продуктів, які споживаються людиною впродовж доби, та їх енергетичної цінності за формулою:

$$P = \sum M_i \cdot * Ц_{i,} \qquad (1)$$

де Р – енергетична цінність добового раціону людини; і – вид продукту харчування; M_i – маса і-го продукту, спожитого однією особою; $Ц_i$ – енергетична цінність одиниці маси і-го продукту.

Забезпечення раціону людини основними видами продуктів визначається як співвідношення між фактичним споживанням окремого продукту та його раціональною нормою за формулою:

$$C = C_ф \diagup C_р , \qquad (2)$$

де С – індикатор достатності споживання окремого продукту; $С_ф$ – фактичне споживання окремого продукту на одну особу за рік; $С_р$ – раціональна норма споживання окремого продукту на одну особу за рік, погоджена з МОЗ.

Достатність запасів зерна у державних ресурсах визначається як співвідношення між обсягами продовольчого зерна у державному продовольчому резерві та обсягами внутрішнього споживання населенням хліба і хлібопродуктів у перерахунку на зерно за формулою:

$$З = \frac{Н}{Х} \times 100\%, \quad (3)$$

де З – індикатор забезпечення зерновими продовольчими ресурсами; Н – наявність продовольчого зерна у державному продовольчому резерві; Х – середньорічне внутрішнє споживання хліба і хлібопродуктів у перерахунку на зерно.

Економічна доступність продуктів визначається як частка сукупних витрат на харчування у підсумку сукупних витрат домогосподарств за формулою:

$$Е = \frac{В_х}{В_с} \times 100\%, \quad (4)$$

де Е – індикатор економічної доступності продуктів; $В_х$ – витрати населення на харчування за рік; $В_с$ – сукупні витрати населення за рік.

Диференціація вартості харчування за соціальними групами відстежується в динаміці та розраховується як співвідношення між вартістю харчування 20% домогосподарств з найбільшими доходами та вартістю харчування 20% домогосподарств із найменшими доходами за формулою:

$$Д = \frac{Д_в}{Д_м}, \quad (5)$$

де Д – індикатор диференціації вартості харчування; $Д_в$ – показник вартості спожитих продуктів у 20% домогосподарств із найбільшими доходами; $Д_м$ – показник вартості спожитих продуктів у 20% домогосподарств із найменшими доходами.

Ємність внутрішнього ринку окремих продуктів відстежується в динаміці та визначається у натуральному виразі як добуток

споживання певного продукту та середньорічної чисельності населення за формулою:

$$Є_i = Ф_i * Ч\ , \qquad (6)$$

де $Є_i$ – ємність внутрішнього ринку і-го продукту; і – вид продукту; $Ф_i$ – річне середньодушове споживання і-го продукту; Ч – середньорічна чисельність населення.

Продовольча незалежність за окремим продуктом визначається як співвідношення між обсягом імпорту окремого продукту у натуральному виразі та ємністю його внутрішнього ринку за формулою:

$$П_i = \frac{I_i}{Є_i} * 100\%, \qquad (7)$$

де $П_i$ – частка продовольчого імпорту і-го продукту; і – вид продукту харчування; I_i – імпорт і-го продукту; $Є_i$ – ємність внутрішнього ринку і-го продукту.

Чотири із семи наведених індикаторів мають граничні (порогові) критерії, що наведені в таблиці 1. Також у цій таблиці наведені значення індикаторів, визначених Кабінетом Міністрів України та прийнятих у світовій практиці. Зауважимо, що за добовою енергетичною цінністю та достатністю запасів зерна порогові критерії в Україні майже збігаються із визначеннями в світовій практиці. Що стосується економічної доступності продовольства, то в Україні майже в 3 рази витрати з доходу сім'ї на харчування перевищують аналогічні в світовій практиці. Це свідчить про низький рівень грошових доходів сімей в Україні, високий рівень цін на продовольство, що змушує сім'ї майже 60% свого доходу витрачати на споживання.

Таблиця 1

Порогові індикатори продовольчої безпеки

Індикатори	Визначені КМ України	Світова практика
Добова енергетична цінність раціону людини	Пороговий критерій становить 2500 ккал на добу (при цьому 55% добового раціону повинно забезпечуватися за рахунок споживання продуктів тваринного походження)	Оптимальний – 2500–3500 ккал; недостатній – 1500–2500 ккал; критичний – менше 1500 ккал

Індикатори	Визначені КМ України	Світова практика
Достатність запасів зерна у державних ресурсах	Граничний рівень – 17%, що відповідає 60 дням споживання	10–15% річного споживання щодо всіх продуктів
Економічна доступність продуктів	Граничний рівень – 60% витрат на харчування	15–20% витрат із сімейного бюджету; зіставлення із доходами
Продовольча незалежність за окремим продуктом	Пороговий рівень – 30% імпорту	10–15% імпорту від загальної потреби

Порогові рівні імпорту, які характеризують продовольчу незалежність, також у 2–3 рази вищі за прийняті в світовій практиці.

Отже, проаналізуємо стан продовольчої безпеки в Україні за 2009–2013 роки. Аналіз здійснимо за індикаторами, які перелічені та занесені в таблиці 2, 3, 7, 9.

Таблиця 2

Динаміка індикаторів продовольчої безпеки

Показник	Одиниця виміру	Пороговий критерій	Роки				
			2009	2010	2011	2012	2013
Добова енергетична цінність раціону людини	ккал	2500	2946	2933	2951	2954	2969
Достатність запасів зерна у державних ресурсах	%	17	22	16	23	25	23
Економічна доступність продуктів харчування	%	60	51,8	53,4	53,1	52,0	52,0
Індикатор диференціації вартості харчування за соціальними групами	%	–	1,38	1,30	1,60	1,62	1,61

Із таблиці 2 бачимо, що індикатор «добова енергетична цінність раціону людини» впродовж останніх п’ять років перевищує пороговий критерій та має тенденцію до зростання.

Індикатор достатності споживання продуктів харчування був розрахований за формулою 2, що наведена, а результати розрахунку

занесені в таблицю 3. Оптимальною вважається ситуація, коли фактичне споживання продуктів харчування особою впродовж року відповідає раціональній нормі, тобто коефіцієнт співвідношення між фактичним і раціональним споживанням дорівнює одиниці. Як бачимо, ситуація в Україні є оптимальною. Тобто фактичне споживання основних продуктів харчування перебуває на рівні оптимального. Але помітне відставання у фактичному споживанні м'яса і м'ясопродуктів молока і молокопродуктів, риби і рибопродуктів, плодів, ягід і винограду. Це, можливо, пов'язано із високою ціною на ці продукти. Попри те, фактичне споживання хліба і хлібопродуктів, картоплі, яєць, рослинної олії перевищує раціональну норму. Це свідчить про незбалансованість харчування. Тобто населення забезпечує свої енергетичні потреби за рахунок економічно доступних продуктів харчування.

Таблиця 3

Динаміка розрахунку індикатора достатності споживання продуктів харчування

Основні групи продуктів харчування	Раціональна норма (розрахунки МОЗ України), кг/1 особу за рік	Фактичне споживання продуктів харчування за роками, кг					Індикатор достатності споживання продуктів харчування за роками				
		2009	2010	2011	2012	2013	2009	2010	2011	2012	2013
Хліб і хлібопродукти (у перерахунку на борошно)	101	111,7	111,3	110,4	109,4	108,4	1,11	1,10	1,09	1,08	1,07
М'ясо і м'ясопродукти	80	49,7	52,0	51,2	54,4	56,1	0,62	0,65	0,64	0,68	0,70
Молоко і молокопродукти	380	212,4	206,4	204,9	214,9	220,9	0,56	0,54	0,54	0,57	0,58
Риба і рибопродукти	20	15,1	14,5	13,4	13,6	14,6	0,76	0,73	0,67	0,68	0,73
Яйця (шт.)	290	272	290	310	307	309	0,94	1,00	1,07	1,06	1,07
Овочі та баштанні	161	137,1	143,5	162,8	163,4	163,3	0,85	0,89	1,01	1,01	1,01
Плоди, ягоди та виноград	90	45,6	48,0	52,6	53,3	56,3	0,51	0,53	0,58	0,59	0,63
Картопля	124	133,0	128,9	139,3	140,2	135,4	1,07	1,04	1,12	1,13	1,09
Цукор	38	37,9	37,1	38,5	37,6	37,1	0,99	0,98	1,01	0,99	0,98
Олія рослинна всіх видів	13	15,4	14,8	13,7	13,0	13,3	1,19	1,14	1,05	1,00	1,02

Індикатор достатності запасів зерна у державних ресурсах розраховується за формулою 3, яка була наведена, а результати розрахунків містяться у таблиці 4.

Таблиця 4

Динаміка достатності запасів зерна у державних ресурсах

Показник	Одиниця виміру	Роки				
		2009	2010	2011	2012	2013
Обсяг зерна у державному інтервенційному фонді	тис. тонн	1 536	1 105	1 558	1 680	1 500
Обсяг середньорічного внутрішнього споживання населенням хліба і хлібопродуктів у перерахунку на зерно	тис. тонн	6 860	6 803	6 730	6 653	6 600
Індикатор достатності запасів зерна	%	22	16	23	25	23
Пороговий критерій індикатора	%	17	17	17	17	17
Порогове значення обсягу державного інтервенційного фонду	%	16	20	20	20	20

Із таблиці 4 зрозуміло, що індикатор достатності зерна із 2009 до 2013 року перевищує його пороговий критерій в основному на 6 відсоткових пунктів.

Індикатор економічної доступності продуктів харчування розрахований за формулою 4 та занесений до таблиці 5.

Таблиця 5

Динаміка економічної доступності продуктів харчування

Показник	Одиниця виміру	Роки				
		2009	2010	2011	2012	2013
Витрати домогосподарств на харчування на місяць	грн	1426,1	1639,92	1836,69	1866,74	1982,17
Сукупні витрати домогосподарств на місяць	грн	2754,08	3071,01	3456,01	3591,76	3813,96
Індикатор економічної доступності продуктів	%	51,8	53,4	53,1	52,0	52,0
Пороговий критерій індикатора	%	60	60	60	60	60

Із таблиці 5 бачимо, що індикатор економічної доступності продуктів харчування із 2009 до 2013 року є меншим за його пороговий критерій на 7–8 відсоткових пунктів.

Тобто щороку витрати населення зростають і більша частина їх витрачається на харчування.

Індикатор диференціації вартості харчування за соціальними групами наведений в таблиці 6.

Розрахунки здійснювались за формулою 5.

Таблиця 6

Динаміка диференціації вартості харчування за соціальними групами

Показник	Одиниця виміру	Роки				
		2009	2010	2011	2012	2013
Середньомісячні витрати на харчування 20% домогосподарств із найбільшими доходами	грн	1732,9	–	2309,20	2366,36	2511,0
Середньомісячні витрати на харчування 20% домогосподарств із найменшими доходами	грн	1256,32	–	1440,02	1462,81	1558,6
Індикатор диференціації вартості харчування за соціальними групами	–	1,38	1,30	1,60	1,62	1,61

Коефіцієнт диференціації впродовж 2011–2013 рр. то збільшувався, то зменшувався, тобто у досліджуваному періоді відбувалося незначне скорочення, відтак – зростання диференціації соціальних груп за показником продовольчих витрат.

Індикатор ємності внутрішнього ринку окремих продуктів розраховується за формулою 6 та призначений для визначення продовольчої незалежності за окремим продуктом, а також є складовою, за якою формують баланси попиту і пропозиції.

Результати розрахунку відображені в таблиці 7.

Таблиця 7

Динаміка оцінки ємності внутрішнього ринку продуктів харчування

Основні групи продуктів харчування	Ємність внутрішнього ринку продуктами харчування за роками, тис. тонн				
	2009	2010	2011	2012	2013
Хліб і хлібопродукти (у перерахунку на борошно)	5 145	5 106	5 047	4 990	4 933
М'ясо і м'ясопродукти	2 290	2 384	2 339	2 478	2 550
Молоко і молокопродукти	9 780	9 470	9 363	9 797	10 050
Риба і рибопродукти	697	667	614	620	663
Яйця (млн. шт.)	12 504	13 280	14 165	14 020	14 076
Овочі та баштанні	6312	6 581	7 440	7 452	7 431
Плоди, ягоди та виноград	2 101	2 203	2 405	2 432	2 560
Картопля	6 126	5 914	6 368	6 394	6 161
Цукор	1 745	1 704	1 758	1 713	1 686
Олія рослинна всіх видів	711	680	625	591	604
із неї олія соняшникова (розрахунково)	450	428	426	450	465

Отже, в основному триває зменшення ємності внутрішнього ринку за групами продуктів «хліб і хлібопродукти», «олія», «цукор». Однак відбулося збільшення за групами продуктів «м'ясо і м'ясопродукти», «плоди, ягоди та виноград», «овочі та баштанні».

Групи продовольства «молоко і молокопродукти», «риба і рибопродукти», «яйця», «картопля» то збільшують, то знижують ємність внутрішнього ринку.

Зважаючи на динаміку оцінки ємності внутрішнього ринку продуктів харчування, доцільно відобразити динаміку імпорту продуктів харчування (табл. 8).

Індикатор продовольчої незалежності за окремим продуктом розраховується за формулою 7 із використанням даних таблиць 7 і 8, а результати розрахунків відображені в таблиці 9.

Як, очевидно з таблиці 9, задоволення потреб населення у продуктах харчування здійснювалося в межах його купівельної спроможності за рахунок продукції вітчизняного виробництва.

Таблиця 8

Динаміка імпорту продуктів харчування

Основні групи продуктів харчування	Імпорт продуктів харчування у перерахунку на основний продукт за роками, тис. тонн				
	2009	2010	2011	2012	2013
Хліб і хлібопродукти (у перерахунку на борошно)	102	133	86	139	120
М'ясо і м'ясопродукти	439	379	244	423	332
Молоко і молокопродукти	455	275	257	410	548
Риба і рибопродукти	455	478	410	441	484
Яйця (млн. шт.)	121	120	52	69	87
Овочі та баштанні	232	309	285	213	237
Плоди, ягоди та виноград	1 139	1 130	1 163	1171	1 172
Картопля	5	30	41	23	23
Цукор	116	349	269	10	11
Олія рослинна всіх видів	316	319	249	231	296
із неї олія соняшникова	1	1	1	1	1

З точки зору імпортозалежності, найбільш уразливими позиціями груп продовольства є «риба і рибопродукти», «плоди, ягоди та виноград», «олія рослинна всіх видів». У цих групах продуктів частка імпорту перевищує встановлений пороговий критерій цього індикатора.

Таблиця 9

Динаміка імпортозалежності за групами харчових продуктів

Основні групи продуктів харчування	Пороговий критерій індикатора, %	Відсоток імпортозалежності продуктів харчування за роками, %				
		2009	2010	2011	2012	2013
Хліб і хлібопродукти (у перерахунку на борошно)	30	2,0	2,6	1,7	2,8	2,4
М'ясо і м'ясопродукти	30	19,2	15,9	10,4	17,1	13,0
Молоко і молокопродукти	30	4,7	2,9	2,7	4,2	5,5
Риба і рибопродукти	30	65,3	71,6	66,7	71,1	73,0

Яйця (млн. шт.)	30	1,0	0,9	0,4	0,5	0,6
Овочі та баштанні	30	3,7	4,7	3,8	2,9	3,2
Плоди, ягоди та виноград	30	54,2	51,3	48,3	48,1	45,8
Картопля	30	0,1	0,5	0,6	0,4	0,4
Цукор	30	6,6	20,5	15,3	0,6	0,7
Олія рослинна всіх видів	30	44,4	46,9	39,8	39,1	49,0
із неї олія соняшникова	30	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2

Об'єктивною причиною завищення індикатора у групі «олія рослинна всіх видів» є ввезення тропічних олій (пальмова, кокосова тощо), що не виробляються в Україні, але використовуються у промисловості. Внутрішній попит на олію соняшникову забезпечується власним виробництвом.

Об'єктивною причиною завищення індикатора у групі «плоди, ягоди та виноград» є ввезення в Україну екзотичних видів фруктів (банани, фініки, цитрусові, ананаси тощо), а в групі «риба і рибопродукти» – ввезення в Україну видів морської риби, яка виловлюється у морських водах економічних зон інших держав.

Висновки. Отже, продовольчий ринок країни повинен забезпечувати національну продовольчу безпеку, яка, своєю чергою, має: гарантувати продовольчу незалежність України від імпорту, а також підвищувати добробут і життєвий рівень населення; ґрунтуватися на принципах самозабезпеченості, незалежності, доступності; оцінюватися за допомогою індикаторів «добова енергетична цінність раціону людини», «забезпечення раціону людини основними видами продуктів», «достатність запасів зерна у державних ресурсах», «економічна доступність продуктів», «диференціація вартості харчування за соціальними групами», «ємність внутрішнього ринку окремих продуктів», «продовольча незалежність за окремим продуктом».

1. Актуальні проблеми правового забезпечення продовольчої безпеки України: монографія / О. М. Батигіна, В. М. Жушман, В. М. Корнієнко та ін.; за ред. В. Ю. Уркевича та М. В. Шульги. – Х.: Нац. ун-т «Юридична академія України ім. Я. Мудрого», 2013. – 326 с.

2. Богданович В. Ю. Системний підхід до дослідження проблем національної безпеки держави / В. Ю. Богданович // Вісник НАДУ. – 2006. – № 1. – С. 90–98.

3. Деякі питання продовольчої безпеки: Постанова КМУ від 05.12.2007 № 1379-р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.zakon.rada.gov.ua.

4. Про стан продовольчої безпеки України: Звіти у 2009, 2011, 2012, 2013 роках [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://me.kmu.gov.ua.

5. Іванова Н. Є. Система індикаторів продовольчої безпеки України: огляд та аналіз / Н. Є. Іванова, О. В. Балуєва [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=641.

6. Корбут А. В. Продовольственная безопасность населения России: состояние, тенденции, проблемы / А. В. Корбут // Аналит. вестн. Совета Федерации ФС РФ. – 2002. – № 26 (182). – С. 4–17.

7. Про продовольчу безпеку України: Проект Закону України, зареєстрований у Верховній Раді України від 24.10.2012 № 11378 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pis/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=11378&skl=7.

Курляк М. Д. Характеристика продовольственного рынка Украины и его влияние на продовольственную безопасность

Охарактеризовано продовольственный рынок стран и его влияние на продовольственную безопасность. Исследовано продовольственный рынок страны через оценку продовольственной безопасности по таким показателям, как: суточная энергетическая ценность рациона человека, обеспечение рациона человека основными видами продуктов, достаточность запасов зерна в государственных ресурсах, экономическая доступность продуктов, дифференциация стоимости питания по социальным группам, емкость внутреннего рынка отдельных продуктов, продовольственная независимость за отдельным продуктом. Определено, что уровень продовольственного обеспечения является важным элементом в государственной политике в современных условиях.

Ключевые слова: *продовольственный рынок, национальная безопасность, продовольственная безопасность, угрозы, доступность продуктов, продовольственная независимость.*

Kurlyak M. D. Characteristics of the food market of the state and its impact on food security

The food market of the states and its impact on food security is characterized in the article. Food market of states is examined through the assessment of food security by such indicators as: daily energy value of the human diet, provision of human diet with the main types of products, sufficient stocks of grain supplies in the state resources, economic accessibility of products, differentiation of food value according to social groups, the individual products capacity of the domestic market, food independence for the individual product. It is determined that solution of the general problem of food security provision in Ukraine as a component of economic security, is defined as one of the most important areas of national security of Ukraine. The economic sphere is entrusted with the task to implement vital national interests aimed at providing the population with quality food. In Ukraine the present stage of agro-industrial development, which is entrusted with this important task, is characterized by its existence in the crisis. This is reflected in the destabilization and decline of agro-industrial production, its disparity deepening, a huge number of

low-profit and unprofitable enterprises, unsettled legislation, increase of consumer prices and decrease of population's purchasing capacity. In such circumstances, there is a real threat of food security of the state that negatively affects national security as a whole. It is found that the level of food provision is an important element of state policy in modern conditions. For Ukraine food security is not only the condition for the preservation of the sovereignty and independence, but also the factor of support of conditions of national and regional food markets, which ensure an adequate level of balanced diet and effective development of trade food and raw relations, the increase of export orientation of agro-industrial complex.

Key words: *food market, national security, food security, threats, accessibility of products, food independence.*

Стаття надійшла 9 грудня 2015 р.

УДК 330.341

Н. Я. Михаліцька

ІНДИКАТОРИ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Виконано аналіз сучасних підходів до оцінювання рівня зовнішньоекономічної безпеки країни, які спрямовані переважно на розширення складу основних показників-індикаторів безпеки та удосконалення інтегральних індикаторів за кожною сферою безпеки та загалом у економіці. Обґрунтовано новий методологічний підхід до формування основних індикаторів економічної безпеки, що полягає у застосуванні простих економетричних моделей, у яких загальною функцією є темп зростання реального ВВП, а аргументами – основні індикатори відповідної сфери економічної безпеки, зокрема зовнішньоекономічної. Розроблено пропозиції щодо зміцнення системи забезпечення зовнішньоекономічної безпеки України в перспективі.

Ключові слова: *зовнішньоекономічна безпека, інтегральний показник, економетрична модель.*

Постановка проблеми. Найважливішим елементом економічної безпеки є, безперечно, зовнішньоекономічна безпека держави, тобто незалежність і стабільність усіх її систем стосовно інших держав. Зовнішньоекономічний компонент також повинен мати певний запас міцності на випадок непередбачених і надзвичайних обставин, щоби державні органи могли оперативно і своєчасно відреагувати на виникнення будь-яких загроз, за можливості запобігти, нейтралізувати або принаймні мінімізувати потенційні економічні, соціальні, військові втрати. Актуальність проблеми системи забезпечення національної

безпеки та оборони неймовірно зросла з часу, коли Російська Федерація, грубо порушивши всі норми міжнародного права, здійснила анексію українського Криму, відтак фактично окупувала значні території Донецького басейну. «Україна опинилася на межі миру та війни і змушена протистояти величезній мілітаризованій імперії, керівництво якої не може змиритися з цивілізаційним вибором українського народу» [1, с. 11].

Стан дослідження. Проблеми забезпечення економічної безпеки на різних рівнях ієрархії висвітлені у працях таких вітчизняних і зарубіжних учених, як Л. Абалкін, В. Барабін, О. Бельков, В. Богомолов, Н. Вавдіюк, М. Вавринчук, З. Варналій, О. Власюк, В. Геєць, З. Герасимчук, В. Горбулін, Б. Губський, Я. Жаліло, Т. Клебанова, Т. Ковальчук, В. Ліпкан, В. Лапін, В. Литвин, В. Мунтіян, В. Олуйко, Г. Пастернак-Таранушенко, С. Пирожков, В. Пономаренко, В. Предборський, В. Сенчагов, Г. Ситник, А. Сухоруков, О. Татаркін, Н. Фірюліна, А. Чесноков, В. Шлемко, Л. Яремко та інших. Однак, як засвідчив аналіз теорії та практики оцінки зовнішньоекономічної безпеки, нерозроблена до кінця низка питань, пов'язаних із механізмами оцінки та діагностики зовнішньоекономічної безпеки країни, визначення ступеня діючих та ймовірних загроз, обґрунтування цілей та перспектив подальшого розвитку в цій сфері, а також прийняття дієвих науково обґрунтованих управлінських рішень [2].

Водночас, незважаючи на значну кількість напрацювань щодо оцінювання рівня економічної безпеки, немає єдиного системного уявлення стосовно інтегрального показника та обґрунтування критеріїв відбору відповідних індикаторів і встановлення їх нормативних (порогових) значень. Суттєвим недоліком в існуючих методиках є відсутність деяких складових.

Так, наприклад, за оцінювання рівня фінансової безпеки держави не враховано такі важливі компоненти, як вплив системи оподаткування (рівень податкового навантаження); показники, які характеризують рівень розвитку страхового, фондового, фінансового ринків. Зокрема, суттєвого доопрацювання, на наш погляд, потребують офіційні методики оцінювання рівня зовнішньоекономічної безпеки, оскільки вони є достатньо складними як з математичної, так і з логічної точок зору, що загалом ускладнює механізм їх застосування та розробку превентивних заходів щодо запобігання існуючим загрозам у розрізі окремих складових [3].

Метою статті є аналіз сучасних підходів до оцінювання рівня зовнішньоекономічної безпеки країни, обґрунтування нового методологічного підходу до формування основних індикаторів зовнішньо-

економічної безпеки, розробка пропозицій щодо зміцнення системи забезпечення зовнішньоекономічної безпеки в перспективі.

Виклад основних положень. Відповідно до Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України [4], *економічна безпека* – це стан національної економіки, який дає змогу зберігати стійкість до внутрішніх і зовнішніх загроз, забезпечувати високу конкурентоспроможність у світовому економічному середовищі і характеризує здатність національної економіки до сталого та збалансованого зростання.

Складовими економічної безпеки є: виробнича, демографічна, енергетична, зовнішньоекономічна, інвестиційно-інноваційна, макроекономічна, продовольча, соціальна, фінансова безпеки. *Зовнішньоекономічна безпека* – це стан відповідності зовнішньоекономічної діяльності національним економічним інтересам, що забезпечує мінімізацію збитків держави від дії негативних зовнішніх економічних чинників і створення сприятливих умов для розвитку економіки завдяки її активній участі у світовому розподілі праці.

Нині зовнішньоекономічна діяльність (ЗЕД) України значною мірою лібералізована без опанування державою відповідних контрольно-регулюючих функцій та врахування специфіки перехідного періоду, що створює неабияку загрозу економічній безпеці України [5].

Необхідно зауважити, що спроби розширити складові зовнішньоекономічної безпеки порівняно з Методикою розрахунку рівня економічної безпеки України (затверджена наказом Міністерства економіки України від 02.03.2007 р. № 60) [7] не набули повного відображення в новій Методиці [6].

Окрім одинадцяти підпунктів зовнішньоекономічної безпеки, Методика містить ще дванадцять, що розосереджені в інших складових економічної безпеки (табл. 1).

Таблиця 1

Перелік окремих індикаторів за складовими економічної безпеки, що стосуються зовнішньоекономічної безпеки

1. *Зовнішньоекономічна безпека*
Відкритість економіки, відсотків
Коефіцієнт покриття експортом імпорту, разів
Питома вага провідної країни-партнера в загальному обсязі експорту товарів, відсотків
Питома вага провідної країни-партнера в загальному обсязі імпорту товарів, відсотків

Питома вага провідного товару (товарної групи) в загальному обсязі експорту товарів, відсотків
Питома вага провідного товару (товарної групи) за винятком енергетичного імпорту в загальному обсязі імпорту товарів, відсотків
Питома вага сировинного та низького ступеня переробки експорту промисловості в загальному обсязі експорту товарів, відсотків
Частка імпорту у внутрішньому споживанні країни, відсотків
Індекс умов торгівлі (ціновий), відсотків
Завантаженість транзитних потужностей нафтотранспортної системи, відсотків
Завантаженість транзитних потужностей газотранспортної системи, відсотків
2. *Інвестиційно-інноваційна безпека*
Відношення чистого приросту прямих іноземних інвестицій до ВВП, відсотків
Відношення експорту роялті, ліцензійних послуг, комп'ютерних та інформаційних послуг, наукових і конструкторських розробок, послуг в архітектурних, інженерних та інших технічних галузях, відсотків до ВВП
3. *Макроекономічна безпека*
Сальдо поточного рахунку платіжного балансу України, відсотків ВВП
4. *Продовольча безпека*
Частка продажу імпортних продовольчих товарів через торговельну мережу підприємств, відсотків
5. *Фінансова безпека*
Співвідношення банківських кредитів і депозитів в іноземній валюті, відсотків
Частка іноземного капіталу у статутному капіталі банків, відсотків
Відношення обсягу валового зовнішнього боргу до ВВП, відсотків
Відношення обсягу офіційних міжнародних резервів до обсягу валового зовнішнього боргу, відсотків
Валові міжнародні резерви України, місяців імпорту
Частка кредитів в іноземній валюті в загальному обсязі наданих кредитів, відсотків
Рівень доларизації грошової маси, відсотків
Загальний обсяг вивезення фінансових ресурсів за межі країни, млрд. доларів США

Склад індикаторів, наведених у табл. 1, дозволяє стверджувати, що зовнішньоекономічна безпека – це забезпечення такого розвитку економічних процесів у країні, за якого створювалися би необхідні (прийнятні) умови та ресурси для економічної стабільності і розвитку суспільства, збереження цілісності і єдності всіх підсистем (включаючи грошову, бюджетну, кредитну, податкову і валютну системи), успішного протистояння внутрішнім і зовнішнім загрозам держави.

Зовнішньоекономічна безпека, як і економічна безпека загалом, є комплексною системою і охоплює низку функціонально взаємо-

пов'язаних блоків: концепція забезпечення зовнішньоекономічної безпеки; національні інтереси у сфері зовнішньоекономічної діяльності і становище країни в системі міжнародного поділу праці; загрози у зовнішньоекономічній сфері діяльності; індикатори та порогові показники зовнішньоекономічної діяльності; організація забезпечення зовнішньоекономічної безпеки; правове забезпечення зовнішньоекономічної діяльності [8].

Для формування ефективної системи зовнішньоекономічної безпеки необхідно виявлення найбільш небезпечних зовнішніх загроз, їх ранжування, визначення напрямів, що потребують оперативного регулювання або послідовної стратегічної нейтралізації. За оцінки цих загроз необхідно використовувати як усю комплексну систему індикаторів, оскільки ми виявили тісний взаємозв'язок окремих видів загроз, так і специфічні показники.

Автор вважає, що поряд із розрахунками і застосуванням інтегральних індикаторів за кожною сферою безпеки та в цілому в економіці для прогнозування загального рівня економічної безпеки можуть застосовуватись прості економетричні моделі, у яких загальною функцією є темп зростання реального ВВП, а аргументами – основні індикатори відповідної сфери економічної безпеки. Розрахунки засвідчили, що у сфері зовнішньоекономічної безпеки основними індикаторами можуть бути річний темп приросту експорту товарів і послуг у дол. США (%) та приросту частки прямих іноземних інвестицій (сальдо) у ВВП (у процентних пунктах). Розрахунок цих показників та їх динаміка в 1997–2014 рр. представлені у табл. 2.

Таблиця 2

Розрахунок основних індикаторів, що впливають на ріст ВВП у сфері зовнішньоекономічної діяльності, у 1997–2014 рр.

Рік	Темп приросту ВВП,%	Експорт товарів та послуг, млн. дол. США	Темп приросту експорту товарів та послуг в дол. США, %	Прямі іноземні інвестиції (сальдо), млн. дол. США	Частка прямих іноземних інвестицій у ВВП, %	Приріст частки прямих іноземних інвестицій у ВВП, п.п.
1996	-10,0	20342	…	521	1,17	…
1997	-3,0	20357	0,1	623	1,24	0,07
1998	-1,9	17544	-13,8	743	1,77	0,53
1999	-0,2	16960	-3,3	496	1,57	-0,20

Рік	Темп приросту ВВП,%	Експорт товарів та послуг, млн. дол. США	Темп приросту експорту товарів та послуг в дол. США, %	Прямі іноземні інвестиції (сальдо), млн. дол. США	Частка прямих іноземних інвестицій у ВВП, %	Приріст частки прямих іноземних інвестицій у ВВП, п.п.
2000	5,9	19521	15,1	595	1,90	0,33
2001	9,2	21080	8,0	792	2,08	0,18
2002	5,2	23353	10,8	693	1,63	-0,45
2003	9,4	28952	24,0	1424	2,84	1,21
2004	12,1	39716	37,2	1715	2,64	-0,20
2005	2,7	44344	11,7	7808	3,92	1,28
2006	7,3	50239	13,3	5604	5,20	1,28
2007	7,9	64001	27,4	10193	7,14	1,94
2008	2,3	84458	32,0	10700	5,94	-1,20
2009	-14,8	54364	-35,6	4769	4,07	-1,88
2010	4,2	69228	27,3	6451	4,73	0,66
2011	5,2	81280	17,4	7207	4,42	-0,31
2012	0,2	83884	3,2	8175	4,65	0,23
2013	0,0	78743	-6,1	4509	2,46	-2,19
2014	-6,8	64788	-17,7	847	0,64	-1,82

Джерело: World Development Indicators (12.11.2015)
URL: http://api.worldbank.org/v2/en/country/ukr?downloadformat=excel

Зокрема, кореляційна залежність приросту реального ВВП від приросту експорту товарів і послуг відображає таке статистично значуще рівняння регресії:

$$GDP_t = 0{,}274991 E_t + 0{,}023878;$$

$$R^2 = 0{,}750044; \mathrm{F}(1,16) = 48{,}01117,$$

де GDP_t – річний темп приросту реального ВВП у році t, %; E_t – річний темп приросту експорту товарів і послуг у дол. США у році t, %.

Кореляційна залежність приросту реального ВВП від приросту експорту товарів і послуг представлена на рис. 2.

Кореляційна залежність приросту реального ВВП від приросту частки прямих іноземних інвестицій (сальдо) у ВВП представлена на рис. 3, її відображає таке статистично значуще рівняння регресії:

$$GDP_t = 3{,}374573\,FDI_t + 2{,}593177;$$

$$R^2 = 0{,}361081;\ \mathrm{F}(1,16) = 9{,}042280.$$

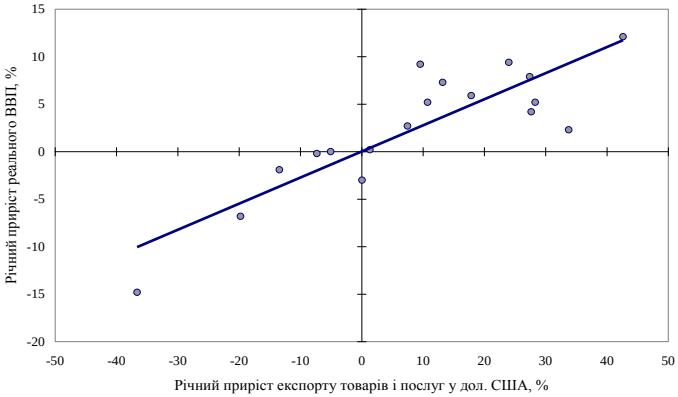

Рис. 2 Кореляційна залежність приросту реального ВВП від приросту експорту товарів і послуг

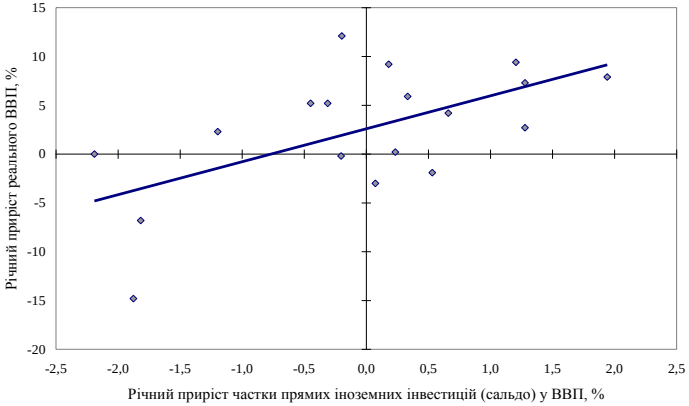

Рис. 3 Кореляційна залежність приросту реального ВВП від приросту частки прямих іноземних інвестицій (сальдо) у ВВП

Нарешті, економетрична модель – рівняння множинної регресії – виглядає так:

$$GDP_t = 0{,}237593\,E_t + 1{,}427335\,FDI_t + 0{,}401496; \quad (1)$$

$$R^2 = 0{,}800776;\ \text{adjusted}\ R^2 = 0{,}774213;\ \text{F}(2,15) = 30{,}14604.$$

Як бачимо, коефіцієнт детермінації (позначається як R^2) – статистичний показник, що використовується в статистичних моделях як міра залежності варіації залежної змінної від варіації незалежних змінних, становить 0,8, а скоригований коефіцієнт детермінації, який використовується для того, щоб була можливість порівнювати моделі з різним числом факторів, становить 0,774. Зіставлення результатів розрахунків з відповідними фактичними даними наведено на рис. 4.

Із рис. 4 зрозуміло, що впродовж періоду спостереження досягається прийнятна апроксимація фактичних і розрахункових даних, про що свідчить також величина коефіцієнту варіації 2,8%.

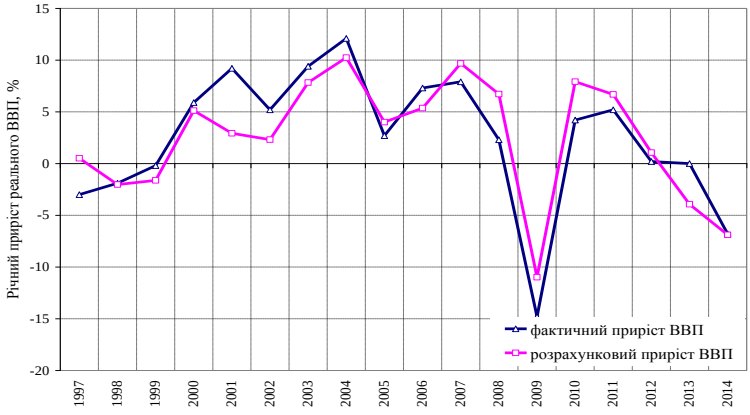

Рис. 4 Графічна верифікація економетричної моделі (1) – зіставлення результатів розрахунків із відповідними даними – фактами в 1997–2014 рр.

Необхідно підкреслити, що економетрична модель (1), зважаючи на її високі статистичні характеристики, може використовуватись для практичного прогнозування. Так, за даними Держстату України, експорт товарів і послуг за 9 міс. 2015 року знизився з 50,7 млрд. дол.

США в аналогічному періоді попереднього року до 35,1 млрд. дол., або на 30,65%. За цей же період обсяг прямих іноземних інвестицій (акціонерного капіталу) з країн світу в економіці України скоротився з 48,5 до 43,9 млрд. дол. США, або на 9,43%. Можна очікувати, що приріст частки прямих іноземних інвестицій (сальдо) у ВВП зазнає подальшого зниження у 2015 р. і становитиме за рік 2 п. п., а зниження експорту товарів і послуг залишиться на рівні січня–вересня 2015 р. У такому разі приріст темп приросту ВВП України за 2015 р., оцінений з допомогою економетричної моделі (1), становитиме – 9,74%.

Дані цього прогнозу вдало кореспондують з іншими прогнозами на 2015 рік, розробленими, очевидно, із застосуванням більш складних моделей. Так, на початку жовтня 2015 року Міжнародний валютний фонд (МВФ) знову погіршив прогноз зниження економіки України в 2015 році – до 11% з 9%, прогнозованих у червні, повідомлялось у прес-релізі місії Фонду. При цьому МВФ зазначає, що макроекономічна ситуація в Україні поступово стабілізується: обмінний курс залишається стійким, обсяг гривневих депозитів збільшується, інфляція сповільнюється. «Валові міжнародні резерви до кінця серпня зросли до $12600 млн. і надалі ще будуть підтримані угодою про валютний своп (swap) на $500 млн. між Національним банком України і Національним банком Швеції. Водночас зниження рівня економіки країни в першому півріччі виявилося більш істотним, ніж очікувалося, у зв'язку з чим місія вирішила переглянути прогноз зниження економіки в 2015 році до 11%», – повідомляється в документі. Глава Нацбанку України Валерія Гонтарєва в інтерв'ю ZN.UA повідомила, що економіка України припинила знижуватися і виявляє зростання. «Ми вже ростемо. Зрозуміло, що якщо в першому кварталі у нас було -17%, потім -14%, то навіть за сильного уповільнення спаду в третьому і четвертому кварталі ми завершимо рік із мінусом. У нас прогноз щодо 2015-го був – 9,5%, а зараз бачимо, що закінчимо рік з падінням ВВП на рівні 11,6%, але це вже статистичний ефект, оскільки економіка вже пішла в ріст. А в 2016 р економіка зростатиме з першого кварталу», – стверджує В. Гонтарєва [9].

Зауважимо, що негативний вплив основних факторів зовнішньоторговельної діяльності на зростання ВВП України зумовлено тим, що ця діяльність реалізується в умовах безпрецедентного фізичного знищення виробничих потужностей та масштабної зупинки промисловості внаслідок воєнних дій на Донбасі. Посилюються загрози безповоротної втрати значної частини експортного потенціалу національної економіки, що потребує пришвидшеного заміщення втрачених торговельних ніш новими напрямами спеціалізації [1].

Висновки. Аналіз сучасних підходів до оцінювання рівня зовнішньоекономічної безпеки країни, обґрунтування основних показників та їх порогових значень у розрізі основних індикаторів безпеки засвідчив, що основні зусилля науковців спрямовані, з одного боку, на розширення складу основних показників-індикаторів безпеки, а з іншого, – на удосконалення інтегральних індикаторів за кожною сферою безпеки та в цілому по економіці. Вважаємо, що поряд із розрахунками і застосуванням інтегральних індикаторів за кожною сферою безпеки та в цілому в економіці для прогнозування загального рівня економічної безпеки можуть застосовуватись прості економетричні моделі, у яких загальною функцією є темп зростання реального ВВП, а аргументами – основні індикатори відповідної сфери економічної безпеки, зокрема зовнішньоекономічної. Адже інтегральний індикатор певною мірою приховує дійсні фактори його зміни і потребує переходу до аналізу його складових, що фактично знижує цінність інтеграції показників. У статті висвітлені результати розробки простої економетричної моделі для оцінки рівня безпеки у сфері зовнішньоекономічної безпеки за зміни темпу приросту реального ВВП залежно від зміни річного темпу приросту експорту товарів і послуг у дол. США (%) та річного приросту частки прямих іноземних інвестицій (сальдо) у ВВП (у процентних пунктах). За допомогою моделі встановлено, що зменшення обсягу експорту товарів і послуг у дол. США на 10% призводить до зниження темпу приросту ВВП на 2,4%, а частки прямих іноземних інвестицій (сальдо) у ВВП на 1 п. п. – ще на 1,4%.

У подальших дослідженнях за цим напрямом новий методологічний підхід до формування основних індикаторів зовнішньоекономічної безпеки доцільно поширити на інші складові економічної безпеки: виробничу, демографічну, енергетичну, інвестиційно-інноваційну, макроекономічну, продовольчу, соціальну, фінансову.

1. Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2015 році: аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України. – К.: НІСД, 2015. – 684 с.

2. Горбатов В. М. Теоретико-методичні засади оцінки зовнішньоекономічної безпеки України / В. М. Горбатов, Л. І. Григорова-Беренда // Проблеми економіки. – 2013. – № 1. – С. 34–42.

3. Тимошенко О. В. Методичні підходи до оцінювання рівня економічної безпеки держави / О. В. Тимошенко // БІЗНЕСІНФОРМ. – 2014. – № 6. – С. 32–37.

4. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України № 1277 від 29.10.2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/

5. Варналій З. С. Економічна безпека: навчальний посібник / З. С. Варналій. – К.: Знання, 2009. – 648 с.

6. Аранчій В. І. Зовнішньоекономічна безпека України в контексті міжнародної інтеграції / В. І. Аранчій, І. В. Перетятько // Вісник Полтавської державної аграрної академії. – 2012. – № 2. – С. 150–161.

7. Методика розрахунку рівня економічної безпеки України, затверджена наказом Міністерства економіки Україні від 02.03.2007 р. № 60 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://me.kmu.gov.ua/control/uk/

8. Стасев М. А. Роль обеспечения безопасности в системе внешнеэкономической деятельности для повышения национальной экономической безопасности / М. А. Стасев // Terra Economicus. – 2012. – Т. 10. – № 4. – С. 163–166.

9. МВФ ухудшил прогноз падения ВВП Украины в 2015 году до 11% (03.10.2015) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zn.ua/ECONOMICS/mvf-uhudshil-prognoz-padeniya-vvp-ukrainy-v-2015-godu-do-11-190781_.html

Михалицкая Н. Я. Индикаторы внешнеэкономической безопасности

Выполнен анализ современных подходов к оценке уровня внешнеэкономической безопасности страны, направленные преимущественно на расширение состава основных показателей-индикаторов безопасности и усовершенствование интегральных индикаторов по каждой сфере безопасности и в целом по экономике. Обоснован новый методологический подход к построению основных индикаторов экономической безопасности, который заключается в применении простых эконометрических моделей, в которых общей функцией является темп роста реального ВВП, а аргументами – основные индикаторы соответствующей сферы экономической безопасности, в частности внешнеэкономической. Разработаны предложения по укреплению системы обеспечения внешнеэкономической безопасности Украины в перспективе.

Ключевые слова: *внешнеэкономическая безопасность, интегральный показатель, эконометрическая модель.*

Mykhalitska N. Ya. Indicators of foreign economic security

The article provides an analysis of the recent approaches to assessment of the level of foreign economic security of the country. The reasoning study of key indicators and their threshold values from a perspective of fundamental safety indicators has showed that on the one hand, scientists direct their efforts mainly towards the increase of number of fundamental indicators or criteria of safety, and on the other hand, towards the improvement of integral indicators with respect to every single security area and the economy in general.

Based on the research of security indicators it can be argued that the foreign economic security is a way of ensuring such a development of economic processes in the country that sets out suitable (acceptable) conditions and resources for economic stability and social development, securing an integrity and unity of all subsystems (including the monetary, budget, credit, tax and financial system) as well as the successful confrontation with external and internal threats to a state.

The analysis has grounded that in order to forecast the general level of economic security the calculations and the integral indicators with respect to every

single security area, and the economy in general, may be applied side by side with basic econometric models, an overall function and arguments of which are, respectively, a real GDP growth rate and fundamental indicators of a respective (foreign) economic security area. As far as an integral indicator is concerned, it suppresses to an extent the real factors of its variation and requires further analysis of its components practically deteriorating the value of integration of criteria.

The article reports on results of the basic econometric model development for assessing a security level of a foreign economic security area under the changes of a real GDP growth rate, depending on the change of annual growth rate of exports of goods and services in U.S. dollars (%), as well as on the annual growth of a foreign direct investment share (balance) in GDP (percentage points).

A range of proposals is formulated concerning the strengthening of Ukrainian foreign economic security supporting system in the nearest future.

Key words: *foreign economic security, integral indicator, econometric model.*

Стаття надійшла 9 грудня 2015 р.

УДК 658.5

Н. Я. Михаліцька,
Х. І. Цвайг

ЕКОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА У ПІДПРИЄМНИЦТВІ

Розглянуто основні компоненти інтерфейсної сфери – торгівлю, транспортні операції, зберігання продукції. Проаналізовано основні екологічні функції торгівлі в управлінні природним середовищем, виділено спектр інструментів, які забезпечують їх виконання. Досліджено систему еколого-економічних відносин, що виникають як на підприємстві, так і з іншими підприємствами, державою, споживачами у реалізації тієї чи іншої товарної політики.

Визначено сутність логістичних методів управління, яка полягає у мінімізації екодеструктивного впливу на довкілля і забезпеченні охорони навколишнього природного середовища.

Ключові слова: *торговельне підприємство, екологічна безпека, логістичне управління.*

Постановка проблеми. Останнім часом серед функціональних складових економічної безпеки помітно посилюється роль екологічної компоненти. Адже проблему охорони екологічної безпеки суспільства від суб'єктів господарювання, що реалізують виробничо-комерційну діяльність, можна вирішити через розробку і ретельне дотримання

національних (міжнародних) норм мінімально допустимого вмісту шкідливих речовин, які потрапляють у навколишнє середовище, а також дотримання екологічних параметрів продукції, що виробляється [1].

Стан дослідження. Аналіз літературних джерел засвідчує, що теоретичні й науково-методичні підходи до еколого-економічних оцінок антропогенного впливу на стан навколишнього середовища охоплюють, як правило, лише сфери виробництва і споживання [1–6]. Поза увагою залишається інтерфейсна сфера, яка є об'єднувальною ланкою між виробником і споживачем.

Мета статті – розглянути комплексні процеси, пов'язані із забезпеченням екологічної безпеки підприємства.

Виклад основних положень. Сутність процесу забезпечення екологічної безпеки підприємства можна виразити у вигляді функції такого типу:

$$F(Z, Q, m) \rightarrow \min,$$

де Z – витрати на заходи для дотримання екологічних норм; Q – втрати від штрафних санкцій за порушення екологічних норм; m – втрати від закриття для підприємства ринків інших держав із більш жорсткими нормами екологічної чистоти товарів.

За характером виникнення можна вирізнити три основні компоненти інтерфейсної сфери: торгівлю, транспортні операції, зберігання продукції [2]. В процесі аналізу впливу логістичної діяльності торговельних підприємств на навколишнє середовище необхідно враховувати ці три компоненти.

Вплив саме торгівлі на стан навколишнього природного середовища як свого роду «суперпровідника», що пов'язує різні стадії економічних процесів, регіони, нації та країни в єдину комунікаційну мережу, якою можуть передаватися будь-які мотиваційні імпульси, досліджується в роботі В. В. Сабадаш [3].

Автор класифікує основні екологічні функції торгівлі в управлінні природним середовищем і виділяє спектр інструментів, які забезпечують їх виконання (рис. 1).

Дослідженню впливу господарсько-торговельної діяльності на стан довкілля присвячені праці О. О. Павленко, яка вважає, що сфера торгівлі істотно не забруднює навколишнє середовище. Однак потенційно вона є потужним фактором (регулятором) виникнення екологічних проблем, оскільки посідає центральне місце у регуляції потоків товарів і грошових коштів [4].

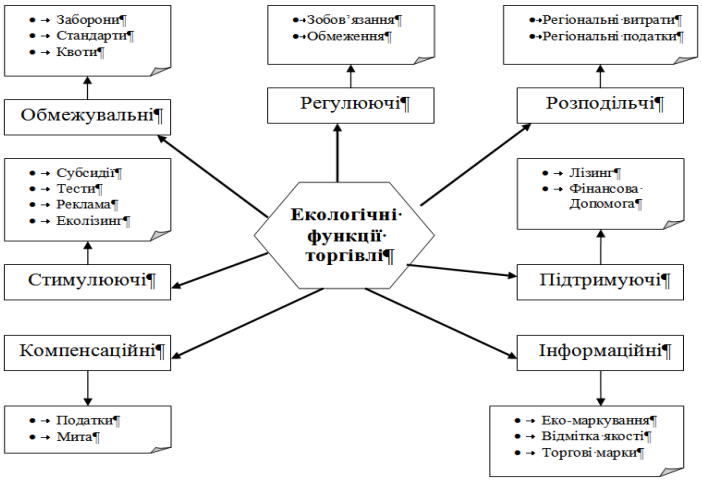

Рис. 1 Класифікація екологічних функцій торгівлі та інструментів, що їх реалізують [3]

Досліджуючи вплив інтерфейсної сфери на довкілля, значну увагу науковці приділяють впливу такій її компоненті, як транспорт, оскільки його частка у загальному обсязі викидів шкідливих речовин в атмосферу від стаціонарних і пересувних джерел становить близько 70%, що перевищує частку будь-якого іншого виду економічної діяльності. До кола транспортних чинників належить стан транспортних шляхів сполучення і види транспорту, що використовуються для перевезення товарів. Для того, щоб забезпечити безперебійне та економічно ефективне функціонування процесу руху товару, необхідна наявність добре розвиненої транспортної мережі, оптимальна структура парку транспортних засобів (наявність певної кількості спеціалізованого транспорту, транспортних засобів різної вантажопідйомності і т. д.), оптимальні маршрути доставки товару тощо.

Формування теоретичних і методичних основ створення дієвого еколого-економічного механізму управління торговельним підприємством як логістичною системою передбачає дослідження системи еколого-економічних відносин, що виникають як на підприємстві, так і з іншими підприємствами, державою, споживачами у реалізації тієї чи іншої товарної політики. На рис. 2 представлена схема управління логістичною системою торговельного підприємства з урахуванням екологічних факторів, обґрунтована Ю. В. Чорток [5].

Рис. 2 Управління логістичною системою торговельного підприємства з урахуванням екологічних факторів [5, с. 156]

Згідно із цією схемою виокремлюються три рівні управління логістичною системою: оперативний, тактичний і стратегічний, кожен із яких передбачає вибір відповідних цілей, вирішення відповідних завдань і виконання певних операцій.

Управління на стратегічному рівні пов'язане з аналізом та оцінкою інформаційних потоків, які в подальшому є основою для формування матеріальних (товарних) потоків.

Тактичний рівень передбачає управління потоковими процесами логістичної системи торговельного підприємства за відповідними підсистемами – постачання (закупівлі), зберігання та збуту товарів. На оперативному рівні здійснюється оцінка відповідності застосовуваних матеріалів, технологій тощо вимогам екологічності за відповідними логістичними операціями.

Очевидно, що необхідність урахування впливу макросередовища на управління логістичною системою торговельного підприємства обумовлена вирішальною роллю держави у законодавчому забезпеченні та регулюванні підприємницьких процесів. Також слід ураховувати, що сьогодні в економіці України набувають визнання глобалізаційні процеси, які поширюють дію міжнародних стандартів, зокрема екологічних. Важливим є поступове удосконалення інформаційних каналів і транспортного сполучення, які дозволяють забезпечувати товарами весь світ.

Аналіз ринку постачань передбачає вибір постачальників товару, який має здійснюватися з використанням не лише критеріїв якості, витрат і строків, а й з урахуванням екологічної прийнятності товару. Так званий аудит постачальників, що передбачає перевірку замовником виконання екологічних вимог, а також стандартизованого переліку екологічних і якісних характеристик продукції, може сприяти реалізації підсистеми постачання, орієнтованої на охорону навколишнього середовища.

Від постачальників можна очікувати принаймні надання компетентної інформації щодо складу і можливої побічної дії товару. Постачання виступає функцією підприємницької діяльності, яка найбільш пов'язана з функцією охорони довкілля як постачальника товарів і ресурсів.

Екологічна орієнтація сфери постачання проявляється у наданні екологічно прийнятних товарів, які використовує підприємство для подальшого продажу у роздрібну мережу.

Для ефективної екологічної політики постачання має особливо велике значення, оскільки екологічно оптимальне постачання дозволяє мінімізувати навантаження на навколишнє середовище з моменту його початкового виникнення.

Найперше необхідно визначити потребу торговельного підприємства у товарах за видами, кількістю і якістю. Ця потреба залежить від попиту споживачів і замовлень роздрібних торговців. Відтак здійснюється аналіз ринкової ситуації (умов договорів із виробниками чи крупними торговцями: цін, умов оплати і доставки, якість тощо), обирається найкраща пропозиція, здійснюється замовлення товарів і їх контроль.

Метою природоохоронних дій у сфері зберігання є подальше усунення чи запобігання навантаження на довкілля. Це може бути реалізовано шляхом підвищення економічності використання ресурсів (наприклад, використовуваних у здійсненні сортувальних і пакувальних робіт), використання технологій, що зменшують шкідливий вплив на довкілля тощо.

Завдання еколого-економічного управління у сфері збуту полягає в управлінні реалізацією товарів і упровадженням їх у роздрібну мережу чи до споживача з максимальним забезпеченням зменшення навантаження на навколишнє природне середовище. Умови екологічно орієнтованої політики збуту визначаються факторами державного і міжнародного регулювання у сфері охорони довкілля, вимогами суспільства загалом і споживачів, екологічною активністю у сфері досліджень і розробок нових природоохоронних технологій і спрямованих на охорону навколишнього середовища.

Вимоги ринку вимагають від торговельних підприємств швидких і точних постачань невеликих партій товару, що часто обумовлює нерентабельність транспортного обслуговування. Ці вимоги виявляються у формі громадських ініціатив і організацій з охорони природи і виражаються через засоби масової інформації. У результаті дії цих факторів виникає вплив на підприємство щодо скорочення і перекладення на себе зовнішніх витрат. Сюди також можна віднести вимоги партнерів під час збуту товарів, коли споживач чи торговий партнер озвучують претензії чи побажання стосовно екологічності товару. Також до таких факторів можуть уходити природоохоронні дії конкурентів і попит на екологічні товари.

Заходи з формування торговельним підприємством іміджу екологічно нешкідливого товару виражаються у підборі відповідної упаковки, що зменшує кількість використовуваних ресурсів, збільшує частоту її використання тощо. Водночас доцільне залучення рекламних служб, які намагаються представити екологічні характеристики товару як додаткові переваги під час його купівлі, підвищують рівень ознайомлення суспільства з екологічною проблемою, посилюють його екологічну сумлінність.

Висновки. Орієнтація управління торговельними підприємствами на екологізацію своєї діяльності потребує зміни традиційних логістичних методів управління на екологічно спрямовані, сутність яких полягає у мінімізації екодеструктивного впливу на довкілля і забезпеченні охорони навколишнього природного середовища шляхомзменшення обсягів викидів шкідливих речовин в атмосферу, використання екологічного транспорту, врахування екологічного чинника у розміщенні складських приміщень, фінансування заходів природоохоронного призначення з метою формування сприятливого іміджу у споживачів і контрагентів.

1. Горлачук В. В. Економіка підприємства: навчальний посібник / В. В. Горлачук, І. Г. Яненкова. – Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2010. – 344 с.

2. Мельник Л. Г. Екологічна економіка: підручник / Л. Г. Мельник. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2003. – 348 с.

3. Сабадаш В. В. Экономические инструменты экологизации торговых процессов: дис. … канд. экон. наук: 08.08.01 / В. В. Сабадаш. – Сумы, 1998. – 144 с.

4. Павленко Е. А. Эколого-экономическая оценка взаимодействий в хозяйственно-торговой деятельности: дис. … канд. экон. наук / Е. А. Павленко. – Сумы, 2005. – 164 с.

5. Чорток Ю. В. Еколого-економічний механізм управління логістичною системою торговельного підприємства: дис. ... канд. екон. наук: спец. 08.00.06 – економіка природокористування та охорони навколишнього середовища / Ю. В. Чорток. – Суми: Сумський державний університет, 2010. – 210 с.

6. Шевчук О. В. Інноваційна діяльність на внутрішньому ринку України в контексті забезпечення конкурентних переваг національної економіки / О. В. Шевчук // Вісник Університету банківської справи Національного банку України. – 2014. – № 2 (20). – С. 113–117.

Михалицкая Н. Я., Цвайг Х. И. Экологическая безопасность в предпринимательстве

Рассмотрены основные компоненты интерфейсной сферы – торговлю, транспортные операции, хранение продукции. Проанализированы основные экологические функции торговли в управлении средой, выделено спектр инструментов, которые обеспечивают их выполнение. Исследована система эколого-экономических отношений, возникающих как на предприятии, так и с другими предприятиями, государством, потребителями при реализации той или иной товарной политики.

Определена сущность логистических методов управления, которая заключается в минимизации экодеструктивного влияния на окружающую среду и обеспечении охраны окружающей природной среды.

Ключевые слова: *торговое предприятие, экологическая безопасность, логистическое управление.*

Mykhalitska N. Ya., Tsvaig Kh. I. Environmental safety in business

The article describes the main components of the interface aspect such as commerce, transport operations, storage of products. It analyzes the main environmental functions of commerce in managing the environment and emphasizes a range of tools used to perform them.

It studies a system of environmental and economic relationships arising at an enterprise and with other enterprises, the state, and customers in the course of implementing a product policy.

The article defines the role of the state in the legislative support and regulation of business processes, an impact of the macro environment on the management of a commercial entity's logistic system.

It examines the importance of auditing borrowers, implying a customer's verification of environmental requirements as well as a standardized list of environmental and qualitative characteristics of products and its impact on the implementation of the supply subsystem focused on environmental protection. The article looks at supplies as a function of business activities most associated with the function of environmental protection as a supplier of goods and resources because environmentally optimal supplies permit to minimize the burden on the environment since it arises.

The article explains the purpose of actions aimed at environmental protection in the area of storage, elimination, or prevention of the burden on the environment by improving the economic efficiency of the use of resources, the use

of technologies reducing a harmful environmental impact. It describes the terms of an environmentally friendly sales policy using factors of state and international regulation in the area of environmental protection, requirements of society in general and customers, environmental activity in the field of research and development of new environmental technologies aimed at environmental protection.

The essence of logistic management methods aimed at minimizing the ecodestructive environmental impact and environmental protection has been defined.

Key words: *commercial entity, environmental safety, logistic management.*

Стаття надійшла 4 листопада 2015 р.

УДК 331.101.262

І. П. Мойсеєнко

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПРОЕКТУВАННЯ РОЗВИТКУ МЕЗОЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ

Визначено системні особливості функціонування мезоекономічних систем, які визначають напрями суспільних трансформацій. Описано системні характеристики та об'єкти дослідження мезосистем.

Виявлено, що якість сучасної складності економічних процесів вимагає нових інструментів адекватного прогнозування й контролю, які доповнюють або узгоджують інтереси безпеки і допомагають впливати на ухвалені рішення щодо розвитку. Доведено необхідність використання синергетичних принципів управління трансформаціями.

Обґрунтовано етапи та напрями проектування розвитку мезосистем з урахуванням параметрів безпеки, потенціалу та сталого розвитку.

Ключові слова: *мезосистема, системні трансформації, системні характеристики, напрями суспільних трансформацій, проектування розвитку.*

Постановка проблеми. У теоретичному аспекті актуальність означеного у темі статті питання обумовлюється необхідістю розробки методологічного інструментарію трансформаційних змін в економічних системах різного рівня. У прикладному аспекті – об'єктивною необхідністю збалансування розвитку територій, що вимагає здійснення відповідних наукових досліджень, розробки та реалізації нових організаційно-управлінських механізмів регуляції розвитку територій.

Проблеми управління розвитком мезосистем визначаються: складністю соціально-економічних систем, сучасних кризових процесів, механізмів і технологій керування ними; низьким рівнем управління економічними процесами з боку урядових структур; відсутністю

ефективних інструментів управління, які би відповідали сучасному рівню складності економічних явищ і процесів.

Подолання ментальних обмежень керування змінами передбачає врахування: політичних та інших інтересів (наявність інтересів різних прошарків суспільства, кланових, колективних, особистих, інтересів влади або капіталу); наявності конкретних фінансово-економічних, соціальних і політичних проблем мезосистем; застосування формальних теорій і моделей, інтуїтивної інтеграції знань експертів і лідерів, узгодження знань у спектрі багатьох цінностей і в площині формальних і інтуїтивних рішень. Таким чином, якість сучасної складності економічних процесів вимагає нових інструментів адекватного прогнозування й контролю, які доповнюють або узгоджують інтереси безпеки і дозволяють впливати на ухвалені рішення щодо розвитку [1].

Проблемам системного дослідження, проектуванню та моделюванню економічних систем різних рівнів присвячені праці таких учених: А. Аверьянова, Г. Бейтсона, Л. Берталанфі, С. Біра, Б. Гайнеса, В. Гейця, С. Мочерного, М. Скрипниченко, Л. Сєргєєвої, М. Одрехівського, І. Прангішвілі, Г. Хакена та ін.

Стан досліджень. С. Мочерний розглядає економічну систему як «сукупність продуктивних сил, основних форм економічних відносин у різних сферах суспільного відтворення, цілісність та організованість якої у напрямі досягнення стратегічної мети формує господарський механізм та окремі ланки управлінських відносин на мікрорівні (менеджмент)» [2].

Відповідно до вимог системно-структурного підходу, означеним визначенням може бути таке: *система* – це комплекс елементів, компонентів і притаманних їм властивостей, які у поєднанні з ідеєю (ціллю) та у взаємодії створюють нову у сутнісному чи якісному вимірах цілісність [3].

Таким чином, економічна система розглядається з погляду сукупності таких елементів, як **ресурси** (природні і матеріальні); **люди** як виробники і споживачі; **економічні відносини** (процес виробництва, розподілу, обміну і споживання), що виникають усередині господарських одиниць і між ними; **господарський порядок** (правові та інституціональні правила, обов'язкові для господарського процесу).

Поняття «мезо» стосується системи, котра слугує проміжною ланкою між мікро- та макросистемами. Мезосистеми є відкритими системами, а отже, здатними до самоорганізації (утворення нових структур, шляхів еволюції, біфуркацій).

Системні особливості функціонування мезосистеми, які визначають напрями суспільних трансформацій, можуть бути описані так.

Стан системи визначається значеннями її характеристик у певний відрізок часу. Динаміка станів системи визначає поведінку системи. Процеси обміну інформацією (ресурсами) із зовнішнім щодо мезосистеми середовищем проходить не тільки через межу мезосистеми, але й через кожну точку цієї системи (наприклад, інфраструктура території).

Мезосистемам притаманні такі характеристики: багатомірність; різноманітність структури системи (мережі, дерева, ієрархічні структури тощо); багатозв'язність елементів системи (горизонтальні та вертикальні зв'язки підсистем); різноманітність природи структурних елементів; багаторазовість зміни складу та стану системи; багатокритерійність системи (відмінності локальних критеріїв для підсистем і глобального критерію для системи в цілому, їхня суперечність, зокрема для транскордонних мезосистем); багатовимірність у науковому сенсі.

Об'єктами дослідження мезоекономічних систем, які визначають напрями змін, можуть бути:

- множина її елементів (економічних агентів та економічних об'єктів);
- сукупність властивостей елементів мезоекономічної системи, що змінюються у часі (властивості економічних агентів більш динамічні та підпорядковуються складним нелінійним законам);
- структура зв'язків і відношень між економічними агентами та об'єктами;
- між економічними агентами та зовнішнім стосовно мезосистеми середовищем (тип і характер зв'язку: підпорядкування, партнерство тощо);
- структуру цілей (ціль мезоекономічної системи не є однозначною, допускає декомпозицію та конфліктність підцілей);
- зміну у зовнішньому середовищі та реакцію (нелінійну) на дію ззовні (з макросистеми).

Вузькодисциплінарні дослідження мезосистем передбачають вивчення таких аспектів дослідження. Юридичний аспект мезоекономічних систем (у контексті аналізу національної економіки як макросистеми) виявляється у праві законодавчих органів затверджувати відповідні нормативні акти, що визначають організаційні форми мезоекономічної системи та територіальний устрій країни.

Соціальний аспект мезоекономічної системи відображає процес становлення і розвитку соціальних верств і груп населення та взаємодію між ними залежно від способу отримання відповідної частини національного багатства через механізм і в межах певної мезоекономічної системи. Щодо політичного аспекту, то категорія «мезоеконо-

мічна система» визначається у виявленні впливу різних суб'єктів мезоекономічної системи на політику держави [3].

Структурна ідентифікація мезоекономічних систем передбачає визначення структури і параметрів їхніх моделей. Декомпозиція структури мезоекономічної системи дозволяє визначити її «первинні» елементи чи спеціальні відношення (це, зокрема, відношення між затратами та економічним ефектом), які надають мезосистемі цілісності.

Структура процесу проектування розвитку мезоекономічної системи може бути представлена так: концепція або стратегія розвитку мезоекономічної системи (способу); методологія способу; визначення процесу способу; практична реалізація способу (формування мезоекономічної системи); моніторинг параметрів розвитку та оцінка ефективності розвитку мезоекономічної системи.

У розробці стратегії розвитку мезосистем необхідно ідентифікувати її тип. Мезоекономічні системи можна поділити за такими типами:

– відповідно до характеру зв'язку між елементами: мезоекономічні системи з домінуванням горизонтальних зв'язків між елементами (наприклад, агломерації); мезоекономічні системи з домінуванням вертикальних зв'язків між елементами (наприклад, кластери); мезоекономічні системи зі змішаними зв'язками між елементами (наприклад, агломеративні кластери);

– відповідно до межі мезосистеми: внутрішні мезоекономічні системи (межі мезоекономічної системи не сягають за параметри макросистеми); транскордонні мезоекономічні системи (межі мезоекономічної системи сягають за параметри макросистеми).

Межі системи, які виокремлюють її з навколишніх систем, не завжди збігаються з обумовленими організаційними межами. У мезоекономічних системах їхні межі визначаються межами способу (способів) досягнення ефективності макросистеми (згідно з функціональною ознакою мезоекономічної системи). У мезоекономічних системах може існувати найвищий рівень ієрархії, який не підпорядковується безпосередньо управлінню ззовні (парадокс ієрархічності) і вважатиметься верхньою межею системи.

Аналізуючи макрорівень економіки, рекомендується окреслення меж мезоекономічних систем відповідно до меж наявних домінуючих елементів економічного потенціалу території або параметрів сталого розвитку безпеки і глобалізації [4; 5; 6]. Потенціал мезоекономічної системи залежить від ступеня її організованості (характеру взаємодії її структурних елементів), а його реалізація забезпечує розвиток системи. Системними критеріями розвитку мезоекономічних систем є: зростання порядку, організованості, збільшення інформації, зниження

ентропії. З точки зору синергетики і теорії катастроф, стан рівноваги є нестійким, а нерівновага мезоекономічної системи – необхідна умова її розвитку, оскільки система підвищує свою ентропію і прямує до більш рівноважного стану [7].

У будь-якому часі стан мезоекономічної системи визначається, з одного боку, її минулими станами, а з іншого – також охоплює характеристики майбутніх станів і структур.

Реакція мезоекономічних систем на зміни у зовнішньому середовищі може мати характер короткочасової адаптації комплексу способів досягнення макроцілі чи довготривалої еволюції цього комплексу як результату адаптації. Розрізняють структурну (модифікація структури системи чи структурних властивостей без зміни функціональних властивостей системи, наприклад, зміна кількості територіальних утворень в агломерації чи кластерів) та функціональну адаптації системи (забезпечення мінливості функцій впродовж їхнього життєвого циклу).

Інноваційний характер розвитку повинен виявлятися, з одного боку, у різкій і стрибкоподібній зміні певного процесу (процесів) мезоекономічної системи, що призводить до появи абсолютно нових структур у системі, а з іншого – у постійному покращенні системи в контексті зростання її адаптогенності до середовища [8].

Мета статті – описати процес управління змінами стану мезосистем із використанням синергетичних принципів проектування їх розвитку.

Виклад основних положень. Управління змінами (станами) мезоекономічної системи передбачає три етапи.

1. Формування стратегії системних трансформацій охоплює:

- формування ідеї процесу, визначення його суб'єктів та об'єктів, потреби яких повинні бути враховані;
- вибір методів аналізу й інтерпретації фактів і способів визначення задоволеності потреб елементів мезоекономічної системи;
- вибір цілі (залежно від параметрів елементів мезоекономічної системи);
- визначення меж мезосистеми (окреслення обмежень системи, що впливатимуть на реалізацію процесу мезосистеми);
- аналіз наявних ресурсів, потенціалу території, параметрів безпеки та сталого розвитку.

Визначення напряму та когерентності трансформаційних змін в умовах кризи вимагає врахування таких сфер:

У фінансовій сфері: модифікація податкової політики та податкового кодексу, забезпечення стимулюючої ролі податків (податки повинні збиратися з витрат, а не з доходів).

У соціальній сфері: підвищення реального рівня доходів населення та соціальних стандартів через зміни в процесах розподілу доходів, оптимізації державних витрат і бюджетної політики.

У гуманітарній сфері: формування високих цінностей через переформатування інформаційного простору й підняття духу громадян на основі духовних основ розвитку соціуму.

В економічній сфері: інтелектуально-інноваційна модель розвитку на основі інституціональних змін, за яких саме інновації стають основним джерелом максимізації індивідуального доходу власників активів і формування конкурентних переваг, розвитку наукової інфраструктури й державного регулювання інновацій.

У громадській сфері: таємну приватну економічну владу замінити владою публічною, легально формуючи стабільні загальновизнані правила поведінки, розробляючи та запроваджуючи інструменти прямого народовладдя та ефективного місцевого самоврядування

У сфері державного управління: використання когнітивних технологій керування, здатних зменшувати вплив ментальних обмежень керування або усувати такі обмеження на основі зміни системи цінностей та інтересів [9].

2. Етап оцінки передбачає: визначення процесу способу та оцінка можливих результатів його реалізації відповідно до обраних цілей; вибір моделей оцінки, методів порівняння варіантів розвитку; визначення властивостей та критеріїв.

3. На етапі реалізації здійснюється практичне втілення способу (формування мезоекономічної системи) та оцінка ефективності функціонування. Реалізація системних трансформацій інституційної складової управління системами мезорівня передбачає врахування таких взаємодій:

інституційної системи з її зовнішнім соціально-економічним середовищем і потенціалом території;

становлення нової якості структури, зв'язків та елементів інституційної системи в процесі інституційних змін (наприклад, трансформації державного управління та місцевого самоврядування в напрямі передачі частини повноважень від центру до регіонів);

взаємодії всіх суб'єктів економіки та громадянського суспільства для формування ефектів синергетичних змін і суспільних трансформацій;

когерентної взаємодії інститутів, що зумовлює синергетичні ефекти та здатність інституційної системи до саморозвитку;

взаємодії механізмів самоорганізації системи інституційних перетворень та організації реформ із боку держави.

Інституційні трансформації в процесі проведення різних реформ можна розглядати як інформаційний обмін між інституційною системою та зовнішнім середовищем, яке слід розділяти на економічну, екологічну, соціальну та політичну складові. Слід ураховувати когерентні зміни матеріально-технічного змісту, соціально-правової форми та організаційної здатності до самоорганізації та самореалізації системи в цілому.

Як критерій якості змін пропонується становлення такої інституційної системи, яка здатна формувати самоорганізаційні механізми динамічного розвитку суспільства. Якісні інституційні зміни є передумовою формування нової соціально-економічної парадигми. Важлива роль у цьому відводиться інститутам трансформації. Це інститути власності, конкуренції, інновацій та міжнародної діяльності.

Основними синергетичними принципами проектування економічних систем мезорівня можна визначити такі:

самоорганізація як результат рівноваги і нерівноваги, стійкості і нестійкості в розвитку нелінійних відкритих систем;

багатоваріантність (біфуркаційність) шляхів розвитку економічних і інституційних систем;

несталість і неоднозначність ситуації вибору напряму та процесів формування нових структур;

нелінійність взаємодії саморганізації та організації в управлінні змінами;

важливість резонансних впливів на розвиток змін;

випадковість як фактор розвитку в точках біфуркації;

значення суб'єктивного чинника в процесах прийняття управлінських рішень;

необхідність синхронізації механізмів формування суспільних трансформацій у сферах економіки, екології, соціальній та політичній;

найвищі синергетичні ефекти проектування розвитку економічних систем досягаються за врахування рівня використання інтелектуального потенціалу, тобто використання інтелектуальних активів, інновацій та інформації;

когерентна взаємодія економічного, соціального, політичного, історичного, культурного, національного і глобального аспектів у розвитку мезосистем та отримання синергетичних ефектів.

Застосування для проектування мезосистем основних принципів і положень синергетики дає можливість дослідити процеси реформаційних змін як такі, що мають нелінійну, стрибкоподібну, біфуркаційну конфігурацію, виявити можливості досягнення синергетичних ефектів і нових джерел сталого розвитку територій на основі параметрів використання потенціалу та його розвитку.

Висновки. Мезоекономічні системи національної економіки є складними відкритими ієрархічними динамічними системами, які відображають комплекс способів досягнення мети макросистеми. Ціль їхнього функціонування – максимальна ефективність від залучення засобів.

Основними джерелами складності проектування мезоекономічних систем є: множина їхніх елементів (економічних агентів та економічних об'єктів), їхні властивості, структура відношень і зв'язків між елементами (агентами та об'єктами), структура цілей, які можуть мати внутрішні суперечності, зміна зовнішнього середовища та нелінійність реакції на зовнішні дії.

Процес проектування мезоекономічних систем містить перетворення і зміну існуючих форм їхньої організації. Особливість використання в процесі проектування синергетичного підходу полягає в: аналізі динамічної взаємодії суб'єктів економіки, пошуку внутрішніх джерел зростання на основі використання потенціалів, виявленні можливостей когерентних рішень для отримання позитивних синергетичних ефектів.

1. Саламатов В. О. Когнітивні моделі соціальної реальності в державному управлінні: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. д-ра наук з держ. управління: 25.00.01 / Володимир Олександрович Саламатов. – К.: Б.в., 2010. – 36 с.

2. Мочерний С. В. Методологія економічних досліджень / С. В. Мочерний. – Львів: Світ, 2001. – 415 с.

3. Матковський Р. Б. Теоретичні засади розвитку мезоекономічних систем / Р. Б. Матковський // Економіка і прогнозування. – 2010. – № 4. – С. 9–21 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/econprog_2010_4_5.pdf

4. Глобалізація і безпека розвитку: монографія / О. Г. Білорус, Д. Г. Лук'яненко та ін. – К.: КНЕУ, 2001. – 733 с.

5. Шевчук В. Я. Формування інноваційної моделі сталого розвитку України в посткризовий період / В. Я. Шевчук // Економічний часопис XXI. – 2010. – № 2. – С. 6–8.

6. Структурні зрушення у світовій економіці та їх вплив на економічну безпеку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.niisp.gov.ua/articles/175/#sdfootnote1anc

7. Евстигнеева Л. П. Методологические основы экономичекой синергетики (научный доклад) / Л. П. Евстигнеева, Р. Н. Евстигнеев. – М.: ИЭ РАН, 2007. – 64 с.

8. Макаренко И. П. Инновационное саморазвитие: системная среда инновационных процесов / И. П. Макаренко [Электронный ресурс]. – Режим доступа: eu.org.ua/ua/publication/223/

9. Мойсеєнко І. П. Напрямки реформування місцевого самоуправління / І. П. Мойсеєнко // Науковий вісник ЛьвДУВС. Серія економічна: збірник наукових праць. – Львів: ЛьвДУВС, 2014. – Вип. 2. – С. 188–197.

10. Мойсеєнко І. П. Стратегія економічного розвитку України в умовах кризи / І. П. Мойсеєнко, М. І. Флейчук // Бюлетень Міжнародного нобелівського економічного форуму. Світова економіка XXI століття: цикли та кризи. – Дніпропетровськ, 2012. – № 1 (5). – Т. 1. – С. 274–282.

Мойсеенко И. П. Теоретические основы проектирования развития мезоэкономических систем

Определено системные особенности функционирования мезоэкономических систем, которые определяют направления общественных трансформаций. Описано системные характеристики и объекты исследования мезосистем. Выявлено, что качество современной сложности экономических процессов требует новых инструментов адекватного прогнозирования и контроля, которые дополняют или согласовывают интересы безопасности и позволяют влиять на принимаемые решения по развитию.

Доказана необходимость использования синергетических принципов управления трансформациями. Обосновано этапы и направления проектирования развития мезосистем с учетом параметров безопасности, потенциала и устойчивого развития.

Ключевые слова: *мезосистема, системные трансформации, системные характеристики, направления общественных трансформаций, проектирование развития.*

Moyseyenko I. P. Theoretical foundations of development design of mesoeconomic systems

The system peculiarities of functioning of mesoeconomic systems that determine the directions of social transformations are defined. The system characteristics and objects of mesosystems investigation are described.

It is found out that the quality of the complexity of modern economic processes demands new tools of adequate forecasting and monitoring which complement or coordinate security interests and can affect the decisions concerning the development. The necessity of using synergetic principles of transformations management is proved. The stages and directions of development design of mesoeconomic systems considering the parameters of safety, potential and sustainable development are grounded. The design process of mesosystem is described in the following sequence of steps: strategy development of mesosystems is based on identifying the mesosystem type, determining the institutional, economic, environmental, social and political mechanisms for implementation, practical implementation of transformation, monitoring the parameters and the effect of mesosystem.

Key words: *mesosystem, system transformations, system characteristics, directions of social transformations, development design.*

Стаття надійшла 4 листопада 2015 р.

УДК 330.332.01

М. М. Охримович

ІНВЕСТИЦІЙНИЙ КЛІМАТ УКРАЇНИ: СКЛАДОВІ ТА ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Досліджено проблематику розмежування понять «інвестиційний клімат», «інвестиційна сприятливість» та «інвестиційна привабливість», охарактеризовано теоретичні підходи до трактування цих понять. На основі аналізу сучасних економічних тенденцій сформульовано власне визначення вказаних термінів.

З'ясовано аспекти формування якісного інвестиційного клімату в Україні та визначено економічні й соціально-політичні аспекти, які перешкоджають покращенню стану інвестиційної привабливості України з точки зору зовнішніх інвесторів. Установлено, що залучення інвестиційного капіталу є передумовою економічного зростання України.

Ключові слова: *інвестиційний клімат, інвестиційна сприятливість, інвестиційна привабливість, інвестиційне середовище, інвестиційна діяльність, інвестиційна безпека України.*

Постановка проблеми. Соціально-економічні випробування формують нові умови для залучення інвестиційного капіталу як передумови впровадження інноваційних технологій, фінансової стабілізації, позитивного іміджу серед міжнародної спільноти, як наслідок – забезпечення інвестиційної безпеки України.

Основою активізації інвестиційної діяльності в Україні є формування сприятливого інвестиційного середовища, в якому оптимально враховуватимуться інтереси інвесторів і державних реципієнтів.

Безумовною передумовою цього є підвищення якості інвестиційного клімату як здатності економічної одиниці (країни, регіону, суб'єкта господарської діяльності) залучити інвестиційний ресурс і забезпечити його відтворення як суспільного блага, чим і зумовлена актуальність статті.

Стан дослідження. Питання передумов формування інвестиційного клімату та його складових висвітлені у працях О. Балацького, О. Барановського, О. Бражка, В. Кириленка, Д. Петрикова, Л. Мамуля, С. Степаненка та ін., однак через вплив кризових економічних явищ і нестабільну соціально-політичну ситуацію в Україні наявні напрацювання потребують удосконалення та адаптації до сучасних умов, у контексті чіткого розмежування категоріального апарату елементів інвестиційного клімату як складової забезпечення інвестиційної безпеки.

Мета статті – дослідити проблематику розмежування понять «інвестиційний клімат», «інвестиційна сприятливість» та «інвестиційна привабливість», з'ясувати причини несприятливого клімату в Україні.

Виклад основних положень. Установлення чіткого понятійно-категоріального апарату складових інвестиційної безпеки є основою правильного трактування теоретичних засад, які формують мету та напрями задоволення інтересів економічної безпеки держави.

Під час проведення дослідження та опрацювання сучасних наукових розробок зазначеної тематики було діагностовано проблему нечіткого розмежування трактування дефініцій «інвестиційний клімат», «інвестиційна сприятливість» та «інвестиційна привабливість».

У чинних Методичних рекомендаціях щодо розрахунку рівня економічної безпеки держави, затверджених Наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України № 1277 від 29.10.2013 року [8], розрахунок інвестиційно-інноваційної безпеки здійснюється з урахуванням інтегрального індексу інвестиційної сприятливості бізнес-середовища, який деякими науковцями ототожнюється з інвестиційним кліматом.

Погоджуємося з указаним твердженням у тому аспекті, що індикатор «Інтегральний індекс інвестиційної сприятливості» відображає поточний стан, сукупність позитивних факторів, які впливають на результативність залучення інвестиційного капіталу тепер і у найближчому майбутньому, що відображає суть інвестиційного клімату. Відтак поняття «інвестиційний клімат» та «інвестиційна сприятливість» належать до одного синонімічного ряду.

Питання розмежування дефініцій «інвестиційний клімат» та «інвестиційна привабливість» більш складні. О. В. Яковлева трактує інвестиційний клімат як сукупність політичних, правових, економічних і соціальних умов, що забезпечують інвестиційну діяльність вітчизняних та іноземних інвесторів [18, с. 1]. Аналогічне трактування охоплює інвестиційна привабливість з позиції Л. О. Петкової, яка зазначає, що це сукупність об'єктивних і суб'єктивних умов, які сприяють або перешкоджають процесу інвестування національної економіки на мікро-, мезо- і макрорівнях [11, с. 158]. У дослідженні «Фактори, що впливають на інвестиційну привабливість країни» Д. С. Петриков зазначає, що загалом інвестиційна привабливість визначається за допомогою таких чинників, як: інституціональні; економічні; соціально-психологічні [12].

Для з'ясування чіткої підпорядкованості понять проаналізуємо етимологічне значення слів «клімат» і «привабливість». Слово

«клімат» походить від фр. climat, лат. clima, -atis, грец. κλίμα «схилянння (Землі) від екватора у напрямку до полюсів», κλίνω «нахиляє» [17]. Слово «привабливість» – від дієслова «вабити», російською – влечь, яке походить від старослов'янського влѣкж, влѣшти і означає підвищений інтерес до чого-небудь [14].

Отже, значення слова «клімат» є більш масштабним і першопочатково застосовувалось для опису планетарних явищ, а слово «привабливість» характеризує відчуттєві процеси. У контексті цієї статті клімат – це загальна атмосфера, яка сформувалась на основі аспектів привабливості. Тому узагальнення наукового дослідження А. Д. Пілька стосовно того, що величина довгострокового ефекту, який здійснює на активність інвестиційних процесів у територіальних системах зміна інвестиційної привабливості цих систем, є пропорційною ефективності використання інвестиційного клімату для більшості територіальних систем регіону [14], вважаємо некоректним.

Як стверджують Д. В. Ляпін та С. О. Московін, інвестиційний клімат – це такий стан інвестиційного середовища, що характеризується та оцінюється через темпи зростання валового внутрішнього продукту, наявний рівень податків і пільг, відсоткових ставок, інфляції, тарифів і цін, валютних курсів, цін на корпоративні та державні цінні папери, а також правового забезпечення інвестиційної діяльності [8, с. 3]. На нашу думку, таке трактування інвестиційного клімату враховує лише економічне підґрунтя його формування, та, як відомо, якість інвестиційного клімату залежить від низки різнобічних складових.

Згідно із класичним підходом, у структуру інвестиційного клімату як сукупності факторів залучення інвестиційного капіталу входять інвестиційна привабливість та інвестиційна активність.

Економічну природу інвестиційної привабливості визначає Л. С. Валірунова, яка стверджує, що інвестиційна привабливість відображає думку певної групи інвесторів щодо співвідношення рівня ризику, рівня прибутковості і вартості фінансових ресурсів у тій або іншій державі, регіоні або галузі. З іншого боку, це сукупність об'єктивних ознак, властивостей, засобів, можливостей економічної системи, яка обумовлює потенційний платіжний попит на інвестиції [2, с. 35].

Найбільш влучно термін «інвестиційний клімат» тлумачить А. А. Сукіасян, який вважає, що інвестиційний клімат потрібно розуміти як умови реалізації інвестиційної діяльності, що характеризуються інвестиційною привабливістю, інвестиційною активністю і ефективністю інвестиційної діяльності [16]. Схожу позицію висловлює С. В. Степаненко, який наголошує, що інвестиційна привабливість є головною умовою формування інвестиційного клімату регіону [15, с. 1].

Науковці зважають на трактування інвестиційної привабливості як якості певного суб'єкта. В Економічній енциклопедії за редакцією С. В. Мочерного інвестиційну привабливість окреслено як характеристику підприємства чи будь-якого суб'єкта господарської діяльності, яка враховує суперечливі цілі інвестора: максимальний прибуток за мінімального ризику на певному об'єкті [4, с. 53]. У цьому випадку увага зосереджена на інтересі інвестора, але зігноровано спроможність економічної одиниці залучати інвестиційний капітал.

Узагальнюючи встановлені підходи, можна підсумувати, що інвестиційний клімат:

1) це сукупність передумов, основою яких є економічне підґрунтя;

2) характеризує поточний стан сприятливості або несприятливості інвестування конкретної економічної одиниці;

3) визначається на основі показників інвестиційної привабливості, інвестиційної активності та ефективності, сприятливості інвестиційної політики.

У час соціально-економічних випробувань Україні складно створити передумови для створення сприятливого інвестиційного клімату для іноземного інвестування. Міжнародними економічними організаціями констатуються низькі позиції України у рейтингах, що свідчить про наявність низки проблемних явищ. За результатами досліджень Європейської бізнес-асоціації, 85% підприємців незадоволені станом інвестиційного клімату в Україні [5]. За результатами Індексу сприйняття корупції 2014 р. від Transparency International, Україна – досі одна з найбільш корумпованих країн світу і найкорумпованіша в Європі, посідає 142 місце зі 175.

Дослідженням Індексу інвестиційної привабливості України [6] у 2010–2015 рр. установлено, що Україна жодного разу не досягла позитивного значення індексу інвестиційної привабливості. У 2010–2011 рр. він перебував на своєму піковi – у межах нейтрального значення, у четвертому кварталі 2013 року було зафіксовано найнижчий показник вказаного індексу, впродовж 2014–2015 року спостерігались певні зрушення, однак, попри це, індекс інвестиційної привабливості має негативне значення. Згідно з дослідженням Інституту економіки та миру, Україна посідає 150 (індекс 2,845) сходинку у рейтингу і визначена як країна з дуже низьким рівнем стану миру, яка за цим показником випереджає лише такі країни, у яких десятиліттями тривають соціальні конфлікти, активний військовий стан (Нігерія, Росія, Пакистан, Конго, Судан, Сомалі, Центральна Африканська Республіка, Південний Судан, Афганістан, Ірак, Сирія). Згідно з поданою таблицею

(табл. 1), 2011–2015 рр. стан миру в Україні погіршився більш ніж удвічі. У звіті Інституту економіки та миру пониження України у рейтингу пояснюються насильницьким приєднанням до Росії Криму і війною у Східній частині країни. Міжнародна спільнота характеризує цей конфлікт як наслідок дії зовнішньої агресії з боку Росії, який у подальшому підсилився громадською компонентою, що стосується перспектив короткострокового врегулювання конфлікту, однак вони виглядають сумнівними.

Таблиця 1

Індекс миру в Україні [1, с. 9, 11]

Рік	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Позиція у рейтингу	122	97	84	113	142	150

Окрім цього, витрати на «утримання» миру в Україні становлять 11% від суми ВВП країни, що кількісно охоплює 20-ту позицію за світовими витратами.

Попри негативні значення, із 2013 до 2015 року Україна здійснила суттєві зрушення у рейтингу проекту Doing business (табл. 2).

Таблиця 2

Індекс легкості ведення бізнесу в Україні [7]

Рік	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Місце у рейтингу	142	145	152	137	112	96

Зміни відбулись унаслідок позитивних значень показників легкості реєстрації прав власності, оподаткування та кредитування. Чи відчутні ці зміни у середині країни, сказати важко, але у будь-якому випадку визнання економічного поступу авторитетними міжнародними організаціями є позитивним.

Висновки. Інвестиційний клімат – це такий стан об’єкта інвестування, який відображає політико-правові та соціально-економічні можливості залучення інвестиційного ресурсу та його реалізації, згідно з метою інвестування.

Інвестиційна привабливість – це сукупність якостей, якими наділена економічна структура, через які інвестор матиме змогу задовольнити свої потреби.

Підсумовуючи дослідження міжнародних організацій, зауважимо, що інвестиційний клімат України є несприятливим. Причинами цього є: 1) триваючий збройний конфлікт із Росією, насильницьке відчуження території України, що вказує на наявність високого ризику втрати свого активу; 2) високий рівень корупції; 3) чимале податкове навантаження; 4) наявність тіньового сектора; 5) відсутність дієвого правового поля для захисту прав інвесторів, його повна відсутність на окупованих територіях; 6) відсутність дієвої державної політики, спрямованої на покращення стану інвестиційної привабливості та формування сприятливого інвестиційного клімату в країні.

Економічне зростання України та встановлення інноваційної моделі розвитку як обов'язкової умови стабільного прогресу вказує на потребу у стрімкій активізації інвестиційної діяльності та залученні інвестиційного капіталу.

1. Global peace index 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.visionofhumanity.org/sites/
2. Валірунова Л. С. Інвестування: підручник для ВУЗів / Л. С. Валірунова, О. Б. Казакова. – М.: Волтерс Клівер, 2010. – 448 с.
3. Денисенко М. П. Інвестиційне партнерство та його роль у прискоренні розвитку економіки / М. П. Денисенко // Проблеми науки. – 2003. – № 1. – С. 15–23.
4. Економічна енциклопедія: у трьох томах. Т. 3 / редкол.: С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К.: Академія, 2002. – 952 с.
5. Звіт Transparency International Corruption Perceptions Index [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.transparency.org/country/#UKR.
6. Індекс інвестиційної привабливості [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.eba.com.ua/uk/about-eba/indices/investment-.
7. Індекс легкості ведення бізнесу. Україна у рейтингу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/
8. Методика розрахунку індексу інвестиційного клімату в Україні / Д. В. Ляпін, С. О. Москвін // Інвестиції: практика та досвід. – 2010. – № 7. – С. 3–6 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/ipd_2010_7_3.pdf.
9. Методика розрахунку рівня економічної безпеки України, затверджена Наказом Міністерства економіки України від 02.03.2007 № 60 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.me/gov.ua/control/uk/publish/.
10. Мунтіян В. І. Економічна безпека України / В. І. Мунтіян. – К.: Вид-во КВЩ, 1999. – 464 с.
11. Петкова Л. О. Муніципальні інвестиції та кредити / Л. О. Петкова, В. В. Проскурін. – К.: [б.в.], 2006. – 158 с.
12. Петриков Д. С. Фактори, що впливають на інвестиційну привабливість країни / Д. С. Петриков // Экономические науки. Инвестиционная деятельность и фондовые рынки. Донецкий национальный университет

экономики и торговли имени Михаила Туган-Барановского [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.rusnauka.com/16_NPRT_2009/Economics/.

13. Пілько А. Д. Моделі оцінки інвестиційної активності, інвестиційної привабливості та ефективності використання інвестиційного клімату в контексті забезпечення економічної складової безпеки розвитку територіальних систем / А. Д. Пілько [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/ONG/Economics/

14. Свободная энциклопедия «Викисловарь» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ru.wiktionary.org/wiki/

15. Степаненко С. В. Інвестиційна привабливість регіонів та інноваційна політика в контексті сталого економічного зростання / С. В. Степаненко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2012-2/doc/2/10.pdf

16. Сукиасян А. А. Методика оценки инвестиционного климата региона / А. А. Сукиасян // Государственное управление. Электронный вестник. – Вып. № 31. Апрель 2012 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://e-journal.spa.msu.ru/uploads/vestnik/2012/vipusk__31._aprel_2012_g./problemi_upravlenija_teorija_i_praktika/suqiasyan.pdf.

17. Этимологический словарь русского языка. Фасмер Макс (онлайн версия) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.classes.ru/all-russian/russian-dictionary-Vasmer-term-5359.htm.

18. Яковлева О. В. Інвестиційна складова економічної безпеки держави / О. В. Яковлева // Актуальні питання фінансової безпеки держави: Актуальні питання безпеки фінансової системи держави: збірник наукових праць Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (м. Харків, 21 лютого 2014 року) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://univd.edu.ua/general/publishing/konf/finbezpeka/97_yakovleva.pdf.

Охримович М. М. Инвестиционный климат Украины: составные и проблемы обеспечения

Исследовано проблематику различения понятий «инвестиционный климат», «инвестиционная благоприятность» и «инвестиционная привлекательность», охарактеризированы подходы к их определению. На основе анализа экономических тенденций сформулировано собственное определение данных понятий. Выяснено аспекты формирования инвестиционного климата в Украине и определены причини, которые препятствуют улучшению состояния инвестиционной привлекательности Украины с точки зрения внешних инвесторов. Установлено, что привлечение инвестиционного капитала является предпосылкой экономического роста Украины.

Ключевые слова: *инвестиционный климат, инвестиционная благоприятность, инвестиционная привлекательность, инвестиционная среда, инвестиционная деятельность, инвестиционная безопасность Украины.*

Ohrymovych M. M. Investment climate in Ukraine: the constituent elements and problems of support

The article examines formal approaches to determining the definitions of «investment climate», «favorable investment» and «investment attractiveness», gives

the characteristics of the theoretical approaches to the interpretation of these concepts, as a component of investment security. It was characterized qualitative aspects of the investment climate in Ukraine and determined economic and sociopolitical aspects that hinder the improvement of investment attractiveness of Ukraine in terms of foreign investors. Aforementioned processes dynamics was analyzed to determine their impact on investment attractiveness. Given research has determined the causes of insufficient investment attractiveness of Ukraine and defined conceptual reasons of low investment activity in our country. To assess the investment attractiveness of state, a number of factors can be used that characterize its financial stability and economic efficiency. Investment activity is always associated with risk, because the possibility of converting the risk into profit is the corner stone of investment attractiveness.

Economic environment is a complex dynamic system characterized by specific trends which are formed based on cause-effect relationship. The study of all these facts helps to prevent crisis via forecasting, build strategic models of state economic development dedicated to introducing innovative technology, financial stability, countering internal and external threats, and creat a positive image of Ukraine among the international community. Evaluation of investment attractiveness is main characteristic of starting investment activity from the standpoint of sustainability, efficient use of assets and other indicators.

Key words: *investment climate, investment attractiveness, investment environment, investment activity, investment security of Ukraine.*

Стаття надійшла 4 листопада 2015 року

УДК 338.439(477)

Я. С. Піцур,
О. С. Сенишин

ОЦІНКА РІВНЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ ЯК ІНСТРУМЕНТУ МАРКЕТИНГОВОГО АНАЛІЗУ

Висвітлено методику визначення основних індикаторів продовольчої безпеки України. Під час розрахунку індикаторів достатності споживання основних продовольчих продуктів населенням України, тобто визначення співвідношення між фактичним споживанням і раціональними нормами споживання, встановлено, що фактичні рівні споживання населенням країни із більшості видів продовольства були нижче рекомендованих показників, що пов'язано більшою мірою із неплатоспроможністю населення України.

Ключові слова: *продовольчий комплекс, продовольство, економічна безпека, забезпеченість населення, продовольча безпека, фактичні та раціональні норми споживання, індикатори продовольчої безпеки, маркетинговий аналіз.*

Постановка проблеми. Стратегія агропродовольчої політики держави, з огляду на продовольче забезпечення населення згідно з раціональними нормами споживання продуктів харчування різних соціальних груп населення, потребує розроблення концептуальних теоретико-методологічних основ продовольчої безпеки, її кількісних та якісних параметрів, а також формування маркетингових організаційно-економічних механізмів реалізації.

Стан дослідження. Питання, пов'язані з вирішенням теоретико-методологічних основ і прикладних аспектів продовольчої безпеки, досліджували чимало вчених-аграрників, серед яких вирізняють: П. П. Борщевського, О. Д. Гудзинського, О. І. Гойчук, Б. М. Данилишина, М. І. Долішнього, С. І. Дорогунцова, Р. А. Івануха, А. С. Лисецького, І. І. Лукінова, М. М. Паламарчука, М. Д. Пістуна, Д. К. Прейгера, П. Т Саблука, М. Й. Хорунжого, О. М. Шпичака, Л. Г. Чернюк, М. Г. Чумаченко, В. В. Юрчишина та інших.

Серед зарубіжних науковців слід відзначити В. Агаєва, Л. Абалкіна, І. Богданова, А. Богомолова, З. Ільїну, Б. Кумахова та інших.

Метою статті є оцінювання рівня продовольчої безпеки відповідно до Методики визначення основних індикаторів продовольчої безпеки та окреслення власних висновків.

Виклад основних положень. Важливим інструментом маркетингового аналізу країни є якісна оцінка стану продовольчої безпеки на основі індикаторів, що здатні забезпечити її об'єктивність та всебічність згідно з комплексною методикою.

Оцінка стану продовольчого забезпечення здійснюється відповідно до Методики визначення основних індикаторів продовольчої безпеки, затвердженої Постановою Кабінету Міністрів України від 5 грудня 2007 р. № 1379 [3].

Зазначеними індикаторами, які загалом характеризують стан продовольчого забезпечення країни, є: добова енергетична цінність раціону людини; забезпечення раціону людини основними видами продуктів; достатність запасів зерна у державних ресурсах; економічна доступність продуктів; диференціація вартості харчування за соціальними групами; ємність внутрішнього ринку окремих продуктів; продовольча незалежність за окремим продуктом.

Маркетинговий аналіз здійснюється за такими основними групами харчових продуктів: хліб і хлібопродукти; картопля; овочі, баштанні; фрукти, ягоди і виноград; цукор; олія; м'ясо і м'ясопродукти; молоко і молокопродукти; риба і рибопродукти; яйця тощо.

Проаналізуємо стан продовольчого забезпечення населення країни упродовж 2007–2013 рр., зосереджуючи увагу на кожному з семи індикаторів.

Середньодобова поживність раціону українців у 1990–2013 рр. була вищою в середньому на 17% від порогового (граничного) критерію 2500 ккал (рис. 1).

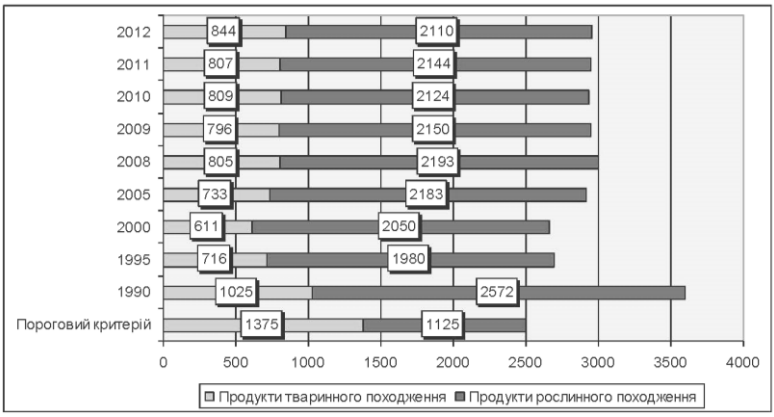

Рис. 1 Динаміка калорійності середньодобового споживання продуктів харчування населенням України у розрахунку на одну особу у 1990–2013 рр., ккал [1, с. 11]

Зауважимо, що у 2013 р. близько 70,76% добової енергетичної цінності раціону забезпечували за рахунок споживання продукції рослинництва, перевищуючи пороговий критерій у 1,87 раза. Показник калорійності середньодобового споживання харчових продуктів тваринного походження у 2013 р. становив лише 868 ккал, що сягає лише 63,13% порогового критерію споживання.

Такий показник у 2013 р., порівняно із 2012 р., збільшився лише на 2,84%.

Забезпечення раціону людини основними видами продуктів. Упродовж 2007–2013 рр. споживання продуктів харчування населенням України на одну особу повільно наближається, але не сягнуло рівня раціональних норм споживання (табл. 1). Середньостатистичний українець у 2013 р. недоспожив 23,9 кг м'яса, 159,1 кг молокопродуктів, 5,4 кг риби і рибопродуктів, 33,7 кг плодів, ягід і винограду та 0,9 кг цукру.

А споживання хліба і хлібопродуктів було на 7,4 кг більше від раціональної норми, яєць – більше на 19 шт. і картоплі – на 11,4 кг. Споживання цукру, олії, овочів і баштанних – у межах раціональних норм.

Таблиця 1

Розрахунок індикаторів достатності споживання продуктів харчування населенням України на особу у 2007–2013 рр.

Продукти харчування	Раціональна норма, кг*	Мінімальна норма, кг**	Фактичне споживання, кг					Індикатор достатності				
			2007	2009	2011	2012	2013	2007	2009	2011	2012	2013
Хліб і хлібопродукти (у перерахунку на борошно)	101,0	123,4	115,9	111,7	110,4	109,4	108,4	1,15	1,11	1,09	1,08	1,07
М'ясо і м'ясопродукти	80,0	53	45,7	49,7	51,2	54,4	56,1	0,57	0,62	0,64	0,68	0,70
Молоко і молокопродукти	380,0	148,5	224,6	212,4	204,9	214,9	220,9	0,59	0,56	0,54	0,57	0,58
Риба і рибопродукти	20,0	13	15,3	15,1	13,4	13,6	14,6	0,77	0,76	0,67	0,68	0,73
Яйця (шт.)	290	220	252	272	310	307	309	0,87	0,94	1,07	1,06	1,07
Овочі та баштанні	161,0	110	118,4	137,1	162,8	163,4	163,3	0,74	0,85	1,01	1,01	1,01
Плоди, ягоди та виноград	90,0	64	42,1	45,6	52,6	53,3	56,3	0,47	0,51	0,58	0,59	0,63
Картопля	124,0	95	130,4	133,0	139,3	140,2	135,4	1,05	1,07	1,12	1,13	1,09
Цукор	38,0	37	40,0	37,9	38,5	37,6	37,1	1,05	0,99	1,01	0,99	0,98
Олія рослинна всіх видів	13,0	7,1	14,3	15,4	13,7	13,0	13,3	1,10	1,19	1,05	1,00	1,02

* За розрахунками МОЗ України

** Норми мінімального споживчого кошика

Одним із маркетингових індикаторів продовольчого забезпечення є індикатор *достатності запасів зерна у державних ресурсах.* Він обчислюється як співвідношення між обсягами продовольчого зерна у державному продовольчому резерві та обсягами внутрішнього споживання населенням хліба і хлібопродуктів у перерахунку на зерно, що, відповідно, виражається формулою [4]:

$$З = \frac{Н}{Х} \times 100\%, \qquad (1)$$

де $З$ – індикатор забезпечення зерновими продовольчими ресурсами; $Н$ – наявність продовольчого зерна у державному продовольчому резерві; $Х$ – середньорічне внутрішнє споживання хліба і хлібопродуктів у перерахунку на зерно.

Варто зазначити, що упродовж 2008–2013 рр. (окрім 2010 р.) індикатор забезпечення зерновими продовольчими ресурсами був вище свого порогового значення (17%[1]), встановленого ст. 9 п. 3 Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України» (табл. 2).

Таблиця 2

Розрахунок індикатора достатності запасів зерна у державних ресурсах у 2007–2013 рр.*

Показник	Рік						
	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
1	2	3	4	5	6	7	8
Обсяги продовольчого зерна в державному продовольчому резерві, тис. т**	472	1593	1536	1105	1558	1680	1316
Середньорічне внутрішнє споживання хліба і хлібопродуктів у перерахунку на зерно, тис. т***	7090	7021	6860	6808	6730	6653	6578

[1] Методика розрахунку індикатора не враховує обсягів зерна, яке наявне у державному матеріальному резерві, зважаючи на те, що така інформація становить державну таємницю.

1	2	3	4	5	6	7	8
Індикатор забезпечення зерновими продовольчими ресурсами (%)	6,7	23	22	16	23	25	20
Визначений Законом України «Про державну підтримку сільського господарства України» обсяг державного інтер-венційного фонду, % до обсягів внутрішнього споживання	12	14	16	20	20	20	20

* *Примітка.* Розраховано автором на основі статистичних даних із [1, с. 37]

** Розраховано шляхом добутку обсягу державного інтервенційного фонду (%) впродовж 2007–2013 рр. та обсягів внутрішнього споживання продовольчого зерна у цьому ж періоді

*** Дані взято із [1, с. 37; 9]

Індикатор *економічної доступності продуктів харчування* визначають як частку сукупних витрат на харчування домогосподарств України у загальному підсумку сукупних витрат таких домогосподарств, що виражено формулою:

$$E = \frac{B_X}{B_C} \times 100\%, \qquad (2)$$

де E – індикатор економічної доступності продуктів харчування; B_X – сукупні витрати домогосподарств на харчування; B_C – загальні сукупні витрати домогосподарств.

Аналіз таблиці 3 засвідчує, що упродовж 2009–2010 рр. витрати домогосподарств на харчування зростали вищими темпами, ніж сукупні витрати, внаслідок чого індикатор доступності продуктів харчування домогосподарств України зріс у 2010 р. до 53,4%.

Упродовж 2011–2013 рр. темпи зростання загальних сукупних витрат переважали над темпами зростання витрат на харчування, як наслідок – значення такого індикатора у цих роках покращилися.

Однак варто зауважити, що питома вага сукупних витрат домогосподарств на харчування в Україні у загальних сукупних витратах становить 51–53%, а в країнах Європи цей показник – у межах від 20 до 25%.

Таблиця 3

Розрахунок індикатора економічної доступності продуктів харчування домогосподарств України у 2007–2013 рр. у середньому на місяць у розрахунку на одне домогосподарство*

Показник	Рік						
	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Загальні сукупні витрати домогосподарств**, грн/місяць	1722	2590	2754	3073	3456	3592	3814
Ланцюговий темп приросту сукупних витрат, %	–	50,4	6,3	11,6	12,5	3,9	6,2
Сукупні витрати домогосподарств на харчування***, грн/місяць	916	1316	1426	1640	1837	1867	1969
Ланцюговий темп приросту витрат на харчування, %	–	43,7	8,4	15,0	12,0	1,6	5,5
Індикатор економічної доступності, %	53,2	50,8	51,8	53,4	53,1	52,0	52,0
Абсолютний ланцюговий приріст індикатора економічної доступності, грн/місяць	–	–2,4	+ 1	+1,6	–0,3	–1,1	0,0

* *Примітка:* Розраховано автором на основі [2, с. 137]
, * Статистичні дані взято із [2]

Рис. 2 засвідчує, що традиційно близько 22,4% всіх витрат домогосподарств на харчування в середньому за 1 місяць охоплюють м'ясо і м'ясопродукти, 11,3% – молоко і молочні продукти, 12,4% – овочі та картопля, 13,0% – хліб і хлібопродукти, близько 6,0% – риба та рибопродукти; на фрукти припадає 6,5% від сукупних витрат домогосподарств.

Для прийняття маркетингового рішення важливим є аналіз питомої ваги витрат на харчування у структурі сукупних витрат домогосподарств у регіональному розрізі, що зображено на рис. 3.

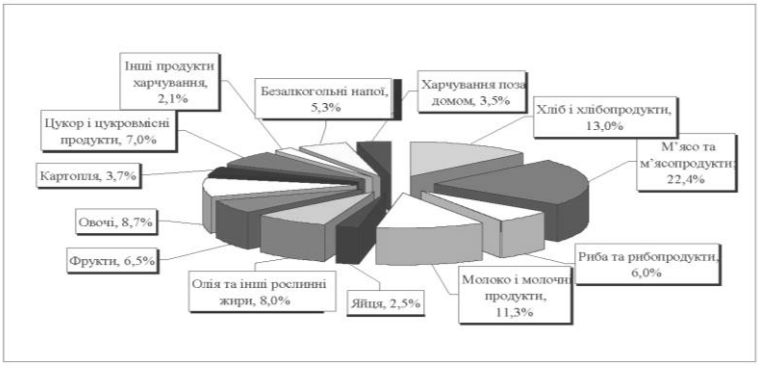

Рис. 2 Структура сукупних витрат домогосподарств України на харчування в середньому за 1 місяць у 2013 р., % [2, с. 175]

Найменша частина сукупних витрат (до 50%) охопила придбання продуктів харчування домогосподарства 10-ти областей України: Івано-Франківської (47,6%), Запорізької (44,2%), Харківської (47,5%), Хмельницької (49,9%), Дніпропетровської (49,6%), Кіровоградської (49,1%), Сумської (49,4%), Миколаївської (49,4%), Чернівецької (47,3%) та міста Києва (42,6%). Водночас у Рівненській області частка витрат на харчування становила 61,1%, що на 1,1% перевищує встановлений граничний критерій для цього індикатора.

Рис. 3 Питома вага витрат на харчування у структурі сукупних витрат домогосподарств України у 2013 р. у регіональному розрізі, % [2, с. 171]

Диференціація вартості харчування за соціальними групами є важливим маркетинговим ціновим показником. Він дозволяє відстежити у динаміці та розрахувати як співвідношення між вартістю харчування 20% домогосподарств з найбільшими доходами та вартістю харчування 20% домогосподарств із найменшими доходами. Означений індикатор розраховують за формулою:

$$Д = \frac{Д_В}{Д_М}, \tag{3}$$

де $Д$ – індикатор диференціації вартості харчування; $Д_В$ – показник вартості спожитих продуктів у 20% домогосподарств із найбільшими доходами; $Д_М$ – показник вартості спожитих продуктів у 20% домогосподарств із найменшими доходами.

З уваги на здійснені маркетингові дослідження доходів на харчування 20% найбагатших і 20% найбідніших домогосподарств України впродовж 2007–2013 рр., можна зробити висновок про те, що упродовж 2007–2009 рр. не відбулося суттєвих змін у витратах на харчування. Коефіцієнт диференціації вартості харчування за соціальними групами становив, відповідно: 1,41 – у 2007 р.; 1,37 – у 2008 р. і 1,43 – у 2009 р. Однак у 2012–2013 рр. відбулося посилення диференціації соціальних груп за показником продовольчих витрат і коефіцієнт диференціації досяг значення 1,62 та 1,64 відповідно [6, с. 188–190].

Дослідження *ємності внутрішнього ринку окремих продуктів* відстежується в динаміці і визначається у натуральному виразі як добуток споживання певного продукту та середньорічної чисельності населення за формулою:

$$Є_i = Ф_i \times Ч, \tag{4}$$

де $Є_i$ – ємність внутрішнього ринку i-го продукту; i – вид продукту харчування; $Ф_i$ – річне середньодушове споживання i-го продукту; $Ч$ – середньорічна чисельність населення.

Аналіз показників ємності внутрішнього ринку упродовж 2007–2013 рр. (табл. 4) засвідчує зростання споживання: м'яса і м'ясопродуктів – на 20,00%; яєць – на 19,90%; овочів і баштанних – на 34,89%; плодів, ягід, винограду – на 30,75%; картоплі – на 1,58%. Однак простежується щорічне зниження ємності ринку хліба і хлібо-

продуктів – на 8,51%, молока і молокопродуктів – на 3,81%, риби і рибопродуктів – на 6,62%, цукру – на 9,35% та олії – на 9,04%.

Продовольчу незалежність за окремим продуктом характеризує співвідношення між обсягом імпорту окремого продукту у натуральному виразі та ємністю його внутрішнього ринку і визначається за формулою:

$$П_i = \frac{I_i}{Є_i} \times 100\%, \quad (5)$$

де $П_i$ – частка продовольчого імпорту *i*-го продукту; *i* – вид продукту харчування; I_i – імпорт *i*–го продукту; $Є_i$ – ємність внутрішнього ринку *i*-го продукту.

Таблиця 4

Динаміка ємності внутрішнього ринку у 2007–2013 рр., тис. т [1]

Назва продукції	Ємність внутрішнього ринку, тис. т							Темп приросту, % 2012/2007
	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	
Хліб і хлібопродукти (у перерахунку на борошно)	5392	5340	5145	5106	5047	4990	4933	-8, 51
М'ясо і м'ясопродукти (у перерахунку на м'ясо)	2125	2340	2290	2384	2340	2478	2550	20,00
Молоко і молокопродукти (у перерахунку на молоко)	10448	9890	9780	9470	9363	9797	10050	-3,81
Риба і рибопродукти	710	811	697	667	614	620	663	-6,62
Яйця (млн шт.)	11740	12069	12504	13280	14165	14020	14076	19,90
Овочі та баштанні	5509	5975	6312	6581	7440	7452	7431	34,89
Плоди, ягоди та виноград	1958	2010	2101	2203	2405	2432	2560	30,75

Картопля	6065	6099	6126	5914	6368	6394	6161	1,58
Цукор	1860	1891	1745	1704	1758	1713	1686	-9,35
Олія рослинна всіх видів	664	694	711	680	625	591	604	-9,04

Дослідження 2008–2013 рр. засвідчують тенденцію до задоволення потреб населення у продуктах харчування здебільшого завдяки продукції власного виробництва (табл. 5). Такі продовольчі групи, як «риба та рибопродукти», «плоди, ягоди та виноград» і «олія рослинна», забезпечуються вітчизняним виробником. Імпортозалежність за цими групами перевищує гранично допустиме (порогове) значення 30% і загрожує продовольчій незалежності України.

Таблиця 5

Динаміка показників продовольчої незалежності за групами продовольства у 2008–2013 рр., %*

Назва продукції	Продовольча незалежність, %					
	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Хліб і хлібопродукти (у перерахунку на борошно)	4,16	2,64	3,43	5,41	4,57	4,91
М'ясо і м'ясопродукти (у перерахунку на м'ясо)	23,50	19,17	15,86	10,43	17,07	13,02
Молоко і молокопродукти (у перерахунку на молоко)	2,37	4,65	2,88	2,74	4,18	5,45
Риба і рибопродукти	71,10	65,30	71,60	66,70	71,10	77,1
Яйця	1,00	0,97	0,91	0,37	0,49	0,62
Овочі та баштанні	5,96	3,68	4,73	3,83	2,86	3,19
Плоди, ягоди та виноград	61,44	54,21	51,29	48,36	48,15	45,78
Картопля	0,16	0,24	0,51	0,64	0,36	0,37
Цукор	4,81	5,27	5,28	2,73	0,58	0,65
Олія рослинна всіх видів	69,16	44,44	46,91	39,84	39,09	49,01

* *Примітка.* Розраховано автором на основі [2, с. 36–40]

Зокрема, у 2013 р. частка імпорту риби та рибопродуктів у загальному споживанні становила 77,1%, плодів, ягід і винограду – 45,78%, олії рослинної всіх видів – 49,01%. Зазначимо, що внутрішній попит на олію соняшникову на 100% забезпечували за рахунок власного виробництва.

Загрозою продовольчій безпеці України, як засвідчують проведені дослідження, є і сировинний характер експорту сільськогосподарської продукції. У структурі експорту сільськогосподарської та харчової продукції частка готової продукції становить лише 25,9%, а частка сільськогосподарської продукції значно вища і становить 47,8% [5]. Негативним є зростання маркетингових цін на сільськогосподарську продукцію, що також вважають загрозою продовольчій безпеці держави, оскільки вони провокують зростання загального показника інфляції в країні.

Використання означеної методики дозволяє зробити висновок про те, що у 2007–2013 рр. індикатори продовольчої безпеки покращилися. Зокрема, середньодобова поживність раціону наближається до раціональної норми, продукти харчування стали доступнішими. Негативними аспектами цього питання є посилення диференціації соціальних груп за показником продовольчих витрат, зниження ємності внутрішнього ринку за певними видами продовольства.

Висновки. Отже, стан продовольчої безпеки України за наведеними висновками і пропозиціями не є критичним, простежується тенденція до його поступового покращення. Проте, на нашу думку, для України як для агропродовольчої держави важливо не лише забезпечити достатній рівень виробництва основних видів продовольства в країні, а й створити потужний експортний потенціал продовольчої продукції, за допомогою якого можна було би вирішити проблему голоду в світі, а також підвищити рівень власної економіки.

1. Баланси споживання основних продуктів харчування населенням України за 2013 рік: статистичний збірник / за ред. Н. С. Власенка. – К.: Державна служба статистики України, 2014. – 56 с.

2. Витрати і ресурси домогосподарств України у 2013 р.: за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України: статистичний збірник // Державна служба статистики України; за ред. І. І. Осипова. – Ч. 1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http: //www.ukrstat.gov.ua.

3. Деякі питання продовольчої безпеки: Постанова Кабінету Міністрів України № 1379 станом на 5 грудня 2007 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.zakon.rada.gov.ua.

4. Про затвердження Методологічних положень щодо статистичного аналізу чисельності та складу населення: Наказ Державного комітету статистики України № 602 станом на 13 грудня 2006 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://uazakon.com/documents/date_ci/pg_gbntwo/index.htm.

5. Розвиток аграрного виробництва як передумова забезпечення продовольчої безпеки України: аналіт. доп. / за заг. ред. Я. А. Жаліла. – К.: НІСД, 2011. – 104 с.

6. Україна в цифрах у 2013 році: статистичний збірник / за ред. О. Г. Осауленка. – К.: Державна служба статистики України, 2014. – 240 с.

Пицур Я. С., Сенышин О. С. Оценка уровня продовольственной безопасности Украины как инструмента маркетингового анализа

Освещено методику определения основных индикаторов продовольственной безопасности Украины. При расчете индикаторов достаточности потребления основных продовольственных продуктов населением Украины, то есть определения соотношения между фактическим потреблением и рациональными нормами потребления, установлено, что фактические уровни потребления населением страны по большинству видов продовольствия находились ниже рекомендуемых показателей, что связано в большей степени с неплатежеспособностью населения Украины.

Ключевые слова: *продовольственный комплекс, продовольствие, экономическая безопасность, обеспеченность населения, продовольственная безопасность, фактические и рациональные нормы потребления, индикаторы продовольственной безопасности, маркетинговый анализ.*

Pitsyr Y. S., Senyshyn O. S. Assessment of food security in Ukraine as a tool of marketing analysis

A technique of identifying key indicators of food safety of Ukraine was described in the article.

Assessment of the state of food security was made in accordance with «Methods of key indicators of food security» approved by the Cabinet of Ministers of Ukraine. Indicators that generally characterize the state food security of the country were defined: the daily energy value of the human diet; ensuring human diet of main types of products; the adequacy of supplies of grain in state resources; economic availability of products; the cost of food for the differentiation of social groups; market capacity of individual products; food independence for the individual product.

Marketing analysis on the following food groups: bread and bakery products; potatoes; vegetables, melons; fruit, berries and grapes; sugar; oil; meat and meat products; milk and milk products; fish and fish products; eggs and more were conducted. In the calculation of sufficiency indicators of basic consumption of food products of Ukraine's population, it was determined the ratio between the actual consumption and rational consumption norms and was defined that the actual level of consumption of countries with most types of food recommended indicators were lower due to a greater degree of insolvency in Ukraine.

It was concluded that it is important for Ukraine, for agro-state, not only to ensure a sufficient level of main food in the country, but also to create a strong export food potential.

Key words: *food complex, food, economic security, public security, food safety, factual and rational consumption norms, indicators of food security, marketing analysis.*

Стаття надійшла 16 грудня 2012 р.

УДК 338.18(477)

Б. І. Пшик,
Ю. І. Кіржецький

ДІАГНОСТИКА ЗАГРОЗ ЕКОНОМІЧНІЙ БЕЗПЕЦІ УКРАЇНИ

Досліджено зміну підходів до визначення сутності поняття економічної безпеки. Запропоновано класифікувати загрози економічній безпеці на такі, що впливають на погіршення стану функціонування національної економіки, та такі, що підвищують ступінь криміналізації економіки. Здійснено діагностику загроз, які знижують рівень економічної безпеки національної економіки. Сформульовано найважливіші цілі правоохоронної діяльності в сфері забезпечення економічної безпеки національної економіки.

Ключові слова: *економічна безпека, загрози економічній безпеці; загрози-детермінанти криміналізації економіки; цілі правоохоронної діяльності в сфері забезпечення економічної безпеки.*

Постановка проблеми. Заходи із забезпечення економічної безпеки національної економіки розпочали формуватися у США як можливість протидіяти загрозам, що були зумовлені світовою економічною кризою в 30-ті роки XX ст. Відповідні виклики сьогодні виникли і в Україні, а забезпечення економічної безпеки національної економіки є визначальним чинником незалежності нашої держави та запорукою зростання добробуту українського суспільства.

Стан дослідження. Підходи до розуміння сутності поняття «економічна безпека» змінювалися залежно від політичних та економічних концепцій управління державою. Спершу розуміння сутності економічної безпеки ґрунтувалося на умовах глобального військового протистояння соціалістичної і капіталістичної систем, тобто економічна безпека розглядалася як забезпечення життєздатності національних економік в умовах загрози зовнішнього втручання. Прихильниками цієї теорії є британський дослідник В. Кейбл [1], американський вчений М. Сімаі [2], серед українських науковців таке трактування є у працях Г. Ю. Дарнопих [3] і В. В. Губського [4]. Відсутність глобальних конфліктів і світові фінансові кризи кінця XX – початку XXI ст. трансформували сутність поняття економічна безпека у площину розроблення механізмів забезпечення конкурентоспроможності національних економік та її провідних галузей на міжнародному рівні з метою підвищення добробуту громадян. Таке трактування у різних інтерпретаціях застосовується і українськими науковцями, зокрема: З. С. Варналієм [5]; А.Гуревич [6]; В.М. Гейцем [7]. Сьогодні в умовах

посилення глобалізаційних процесів змінюється і поняття сутності економічної безпеки у світлі ризиків, пов'язаних зі збільшенням кількості гравців на міжнародній арені (держав, транснаціональних корпорацій та міжнародних організацій). Саме тому економічна безпека – це вже не питання, яке стосується лише внутрішньої державної політики, вона стає відображенням стійкості або нестійкості країни чи її економіки, в умовах зростаючої залежності від міжнародних партнерів і світового господарства в цілому, у глобалізованому світі.

Усі загрози економічній безпеці загалом можуть бути поділені на такі, *що впливають на погіршення стану функціонування національної економіки* й відображаються зниженням макроекономічних показників, і такі, *що підвищують ступінь криміналізації економіки*: посилення кримінально тіньових впливів на внутрішньоекономічні процеси, виробництво і розподіл матеріальних благ і послуг.

Метою статті є дослідження загроз економічній безпеці держави, які підвищують криміналізацію економіки та роль правоохоронних органів у загальнодержавному механізмі їх подолання.

Виклад основних положень. До загроз, які підвищують криміналізацію економіки, зараховують такі:

• хабарництво і корупція – загрози, які зумовлюються хабарництвом і корупцією, є чи не найвагомішими в Україні. За статистикою, Україна має одну з найрозвинутіших систем хабарництва та є лідером із поширення корупції у Європі. Хабарі присутні в усіх сферах життя та є підґрунтям для корупційних дій чиновників;

• відмивання грошей або легалізація доходів, отриманих злочинним шляхом. До доходів, які отримані злочинним шляхом, можна зарахувати корупцію, здирництво, терористичну діяльність, сутенерство, примусове «кришування» бізнесу або наркоторгівлю, контрабанду підакцизних товарів, корпоративну злочинність та інші шахрайства в підприємницькому середовищі. Загалом відмивання грошей супроводжує будь-який злочин, мотивом якого є одержання доходу. Традиційно процес відмивання грошей складається з трьох етапів. На першому (етап розміщення) відбувається розміщення незаконних доходів у фінансових інститутах. Другий етап (перетворення) полягає у проведенні фінансових операцій, метою яких є приховування злочинного походження доходів. На третьому етапі (консолідації) «очищений» капітал повертається злочинцеві у вигляді грошових коштів, майна або майнових прав [8];

• корпоративне шахрайство. Шахрайство – це отримання незаконної вигоди шляхом обману і, зокрема, маніпуляції даними управлінського або бухгалтерського обліку. Україна посідає 6 місце

в рейтингу країн світу за рівнем корпоративного шахрайства (45%). Виділяють такі види внутрішньокорпоративного шахрайства [9]:

– угоди із зацікавленістю;
– прямі та опосередковані розкрадання;
– створення «паралельного» бізнесу;
– присвоєння об'єктів інтелектуальної власності;
– «крадіжка і продаж» комерційної інформації;

- картельні змови та інші антиконкурентні дії є одним із найнебезпечніших проявів обмежувальної ділової практики в підприємницькій діяльності, оскільки призводять до необґрунтованого підвищення цін, руйнують ринкові механізми, завдають шкоди споживачам та економіці загалом. Статистика свідчить [10] про те, що картельні змови є поширеними правопорушеннями у сфері конкуренції, які швидко вдосконалюються через розвиток інформаційних технологій, а тому боротьба з ними є одним із пріоритетних напрямів діяльності органів Антимонопольного комітету України;
- ухилення від сплати податків. Бізнес, а також приватні особи можуть ухилятися або повністю уникати їх сплати. Для багатонаціональної компанії це природна частина податкового планування. Попри те, національні уряди пропонують переваги задля залучення бізнесу до їх юрисдикції, використовуючи низький рівень корпоративного податку. Несплачені податки бізнесу на території однієї країни акумулюються через невраховані кошти, за рахунок яких частково або повністю фінансується тіньова економіка. Проблема ухилення від сплати податків в Україні набула масового характеру (за деякими оцінками, 50% ВВП перебуває в тіні, тобто не оподатковується).

Основними способами ухилення від сплати податків є:

✓ мінімізація податкових зобов'язань (у межах чинного законодавства);

✓ заниження обсягів реалізації або завищення обсягів купівлі зменшує надходження до бюджету;

✓ приховування від легального обігу товарів (контрабанда, готівкові розрахунки тощо);

✓ використання «податкових ям» (безактивні фірми), на які штучно переносять податкові зобов'язання. Вони здійснюють безтоварні угоди, як наслідок – оформляють документи на поставку неіснуючого товару або надання послуг;

✓ залучення підприємств-транзитерів, які легалізують операції для вигодонабувачів тощо;

- злочини у сфері зайнятості, до яких можна віднести: зайнятість у неофіційному секторі серед економічно активного населення;

експлуатацію дитячої праці; нелегальну імміграцію та рабство тощо. У відсотковому відношенні найпоширенішими є загрози, зумовлені неофіційною зайнятістю в Україні. Так, 2014 року близько 25% економічно активного населення було задіяно у неофіційному секторі [11]. Окрім того, одним із негативних явищ сучасного ринку праці України є переміщення частини зайнятого населення з офіційного сектора економіки до неофіційного, тіньового;

- контрабанда є незаконним переміщенням товарів із однієї юрисдикції в іншу, задля уникнення сплати податків або тому, що імпорт або експорт товарів не допускається. Незаконний обіг тютюну та наркотиків є найбільш дохідною формою контрабанди в Україні. Легальний бізнес навряд чи свідомо братиме участь у торгівлі наркотиками. Проте цілком здійснюватиме ухилення від сплати податків шляхом контрабанди на товари, де імпортні мита високі, і від них легко ухилитися;
- порушення прав власності, зокрема інтелектуальної (наукових розробок або технологічних, конструкцій, художніх або літературних творів). Порушення інтелектуальних прав власності можуть охоплювати промислове шпигунство, порушення авторського права, а також продаж контрафактної продукції. Право на приватну власність слугує інтересам економічного прогресу та стабільності суспільства через захист інтересів громадян. Аналогічним є право приватної інтелектуальної власності, яка стимулює вироблення нових конструкцій, винаходів, творів мистецтва. Приватні права на інтелектуальну власність доступні у вигляді: патентів, авторських прав, товарних знаків або брендів. Найбільш поширеними є порушення авторських прав у малому бізнесі, в юрисдикціях, де легко уникати законів із забезпечення дотримання прав інтелектуальної власності.

Опитування, проведене міжнародною мережею компаній Pricewaterhouse Coopers (PwC), визначило, що у 2011 році найбільш поширеним видом економічних злочинів в Україні було порушення прав власності (34%), на другому місці – хабарництво та корупція (26%), на третьому – маніпуляції з фінансовою звітністю (8%) [12].

Групу основних організаційних чинників, що детермінують загрози, які знижують рівень економічної безпеки національної економіки, утворюють:

1) несвоєчасне державне реагування на зміну характеру економічної злочинності, яке відбувається через відсутність державної системи кримінологічного моніторингу економіки, тобто безперервного спостереження, оцінки і прогнозу явищ, що виникають в економіці;

2) низький рівень розкриття злочинів у сфері економічної діяльності, що створює передумови для значних обсягів і різноманітних видів незаконної підприємницької діяльності.

Найважливішими цілями правоохоронних органів у механізмі забезпечення економічної безпеки є:

- відновлення повноцінної системи профілактики економічної злочинності;
- оптимізація системи правового регулювання відносин у сфері економічної безпеки;
- створення умов неухильного дотримання законів та інших нормативних актів, що регламентують відносини в сфері економічної безпеки;
- підвищення юридичної відповідальності посадових осіб за виконання покладених на них обов'язків щодо забезпечення економічної безпеки, а також постійну боротьбу з фактами корупції в органах забезпечення економічної безпеки;
- вдосконалення функціональної та організаційної структури державних органів забезпечення економічної безпеки;
- розробка та реалізація ефективних державних програм забезпечення економічної безпеки, зокрема тих, що передбачають подальше вдосконалення контролю за дотриманням податкового законодавства платниками податків.

Реалізація стратегічних цілей забезпечення економічної безпеки, що закріплюють інтереси держави, повинна, на нашу думку, здійснюватися у напрямі зміни:

а) пріоритетних напрямів роботи правоохоронних органів через механізми:

– підвищення рівня інформування про злочини у сфері економіки та шкоду, якої вони завдають, та ефективні способи боротьби з нею;

– збільшення частки повернутих коштів, отриманих незаконним шляхом, і кількості розкритих кримінальних справ;

– підвищення ризику неофіційної економічної діяльності через відпрацьовані слідчі прийоми і впровадження нових способів боротьби з нею;

– співпраця з партнерами в Україні і за кордоном для посилення діяльності зі зменшення шкоди від неофіційної економічної діяльності;

б) толерантного ставлення громади до злочинів у економічній сфері через підвищення рівня правової культури і правосвідомості населення.

Висновки. Окреслені загрози, визначені як такі, що підвищують ступінь криміналізації економіки, по-новому допомагають осмислювати роль і місце правоохоронних органів у системі забезпечення економічної безпеки національної економіки.

Для правоохоронних органів, що діють в економічній сфері, необхідні економічні знання з метою своєчасного виявлення схем скоєних злочинів, прогнозування ситуацій в кримінальному середовищі. Доцільним є створення системи моніторингу, що охоплює збір і обробку інформації про стан рівня економічної безпеки та прогнозування впливу злочинності на значення цього показника. Ці заходи в довгостроковому періоді сприятимуть розвитку в Україні економічної незалежності та стабільності.

1. Cable V. What is International Economic Security? / V. Cable // International Affairs. – 1995. – Vol. 70. – № 2. – P. 312–317.

2. Simai M. The arms race, development and national security interests / M. Simai // Disarmament. – N.Y., 1986. – Vol. 9. – № 1. – P. 70–79.

3. Дарнопых Г. Классификация факторов экономической безопасности государства / Г. Дарнопых // Бизнес-информ. – 1999. – № 9. – С. 65–77.

4. Губський Б. В. Економічна безпека України: методологія виміру, стан і стратегія забезпечення: монографія / Б. В. Губський. – К.: ДП «Укрархбудінформ», 2001. – 122 с.

5. Економічна безпека: навч. посібник / за ред. З. С. Варналія. – К.: Знання, 2009. – 647 с.

6. Гуревич А. Экономическая безопас-ность Украины: лишнее зачеркнуть / А. Гуревич // Зеркало недели. – 1997. – № 13 (30). – С. 1–9.

7. Концепція економічної безпеки України // Ін-т економічного прогнозування; кер. проекту В. М. Геєць. – К.: Логос, 1999. – 56 с.

8. Коваленко В. В. Міжнародний досвід у сфері запобігання та протидії відмиванню грошей, одержаних злочинним шляхом, та фінансування тероризму: монографія / В. В. Коваленко, С. О. Дмитров, А. В. Єжов. – Суми: УАБС, 2007. – 140 с.

9. Бугай Д. Корпоративне шахрайство. Неетична / недобросовісна поведінка менеджменту компаній / Д. Бугай, О. Лукяненко // Ukrainian Law Firms 2015. – 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://vbpartners.ua/uk/publications/2015/item/1322-korporatyvne-shakhraistvo-neetychna-nedobrosovisna-povedinka-menedzhmentu-kompanii.

10. Офіційний веб-портал Антимонопольного комітету України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.amc.gov.ua/amku/control/main/uk/index

11. Офіційна веб-сторінка Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrstat. gov.ua

12. Всесвітній огляд економічних злочинів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.pwc.com/uk_UA/ua/press-room/assets/GECS_Ukraine_ua

Пшик Б. И., Киржецкий Ю. И. Диагностика угроз экономической безопасности Украины

Исследовано изменение подходов к определению сущности понятия экономической безопасности. Предложено классифицировать угрозы экономической безопасности на те, которые влияют на ухудшение состояния функционирования национальной экономики, и повышающие степень криминализации экономики.

Осуществлено диагностику угроз, которые снижают уровень экономической безопасности национальной экономики. Сформировано важнейшие цели правоохранительной деятельности в сфере обеспечения экономической безопасности национальной экономики.

Ключевые слова: *экономическая безопасность, угрозы экономической безопасности; угрозы, которые по своей сути повышают криминализацию экономики; цели правоохранительной деятельности в сфере обеспечения экономической безопасности.*

Pshyk B. I., Kirzhetskyy Y. I. Diagnosis of threats to the economic security of Ukraine

The debates on the interpretations of economic security have become one the most important factors stimulating theory of international relations and of related areas in the beginning of the 20–21st century. The article considers the essence of the conceptions of economic security.

The author conducted typology threats to economic security: threats that worsen the state of the national economy and threats increasing the degree of criminalization of the economy.

The aim of this paper, constituting an element of broader research, is to present an introductory study of specificity of crimes that increase the degree of economy criminalization and the role of the police in the mechanisms of the state adjusting is considered.

Bribery and corruption, money laundering or legalization of incomes, corporate fraud, cartel collusion, tax evasion, crimes in employment, smuggling, infringements are crimes which increase the degree of criminalization of the economy. The article summarizes the purposes of law enforcement authorities in the mechanism of providing economic security and directions of the state policy to minimize the negative impacts of crimes that increase the degree of economy criminalization and reduce the level of security to economic safety in the national economy.

Key words: *economic security, threats to economic security; threat-determinant impact on the criminalization of the economy; enforcement goals in the area of economic security.*

Стаття надійшла 16 грудня 2015 р.

УДК 336.14.352

Р. С. Сорока

РЕФОРМА БЮДЖЕТНО-ПОДАТКОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА В УКРАЇНІ

Зауважено, що реформування бюджетних відносин у напрямі бюджетної децентралізації місцевих органів влади та податкового законодавства стосовно скорочення кількості податків і спрощення механізму їх сплати є одними з основних економічних реформ у країні. У межах бюджетної децентралізації уряд прагне забезпечити фінансову автономію місцевих бюджетів, змінивши з 2015 року порядок розподілу податкових і неподаткових надходжень між державним та місцевими бюджетами. Реформування податкової системи передбачає зменшення податкового тиску, посилення захисту платників податків, максимальне спрощення процедури оподаткування.

Ключові слова: *бюджетно-податкове законодавство, податки, бюджет, бюджетна децентралізація, доходи, податкові надходження, фінансова автономія.*

Постановка проблеми. Приєднання України до європейської спільноти є невідворотним і супроводжується реформами в декількох напрямах розвитку українського суспільства, зокрема в економічній площині. Однією із важливих реформ є зміна бюджетно-податкового законодавства в напрямі бюджетної децентралізації місцевих бюджетів. Ці зміни є одними з ключових елементів для адаптації українського законодавства до європейських стандартів і передбачають забезпечення реальної фінансової автономії місцевих органів влади. З метою реалізації бюджетної децентралізації в кінці грудня 2014 року було суттєво відкориговано норми Бюджетного і Податкового кодексів України. Це і обумовлює актуальність теми статті.

Стан дослідження. Вивчення функціонування бюджетної системи здійснювалося у працях таких учених: І. Алєксєєва, І. Благуна, В. Дем'янишина, В. Загорського, М. Карліна, О. Кириленко, К. Павлюк, Ю. Пасічника, Л. Сафонової, В. Федосова, С. Юрія та ін. Проте практичні аспекти впливу бюджетно-податкової реформи на розвиток бюджетної системи України є невивченими та потребують подальшого дослідження.

Метою статті є узагальнення змін у бюджетно-податковому законодавстві України та оцінка їх впливу на функціонування бюджетної системи України.

Виклад основних положень. Коригування в кінці грудня 2014 року норм Бюджетного і Податкового кодексів України відбулося доволі оперативно і без широкого публічного обговорення [1; 2].

Безперечно, завдяки цьому вдалося уникнути зволікання з цим процесом, однак через відсутність дискусії чимало питань невирішені. Зміст відкоригованих Бюджетного і Податкового кодексів України свідчить про те, що уряд намагався не удосконалити попередні варіанти документів, а зосередився на революційних змінах у бюджетно-податковому законодавстві в напрямі суттєвого скорочення кількості податків і кардинального перерозподілу бюджетних ресурсів на користь місцевих бюджетів. Безперечно, ці новації українського уряду можна сміливо вважати початком нової епохи бюджетних і податкових правил в Україні.

Стратегічною метою України є вступ до Європейського Союзу. Для досягнення цієї мети необхідне реформування податкової політики, а саме – перетворення її з суто фіскального інструменту на ефективний засіб соціально-економічної стратегії держави. Податкова система має стимулювати інноваційну та інвестиційну діяльність, що потребує зменшення податкового тиску, посилення захисту платників податків, максимального спрощення процедури оподаткування.

Кінець грудня 2014 року ознаменувався проведенням в Україні чергової податкової реформи. Ініційовані урядом податкові зміни анонсувалися як необхідні кроки для економічного зростання (Закон України від 28 грудня 2014 року № 71-VIII «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законів України щодо податкової реформи») [3].

Змінами до Податкового кодексу України, чинними з 2015 року, суттєво скорочено кількість загальнодержавних податків і зборів із 17 до 7, а місцевих податків і зборів – із 5 до 4 (рис. 1). Місцеві ради обов'язково установлюють єдиний податок і податок на майно (щодо транспортного податку та плати за землю).

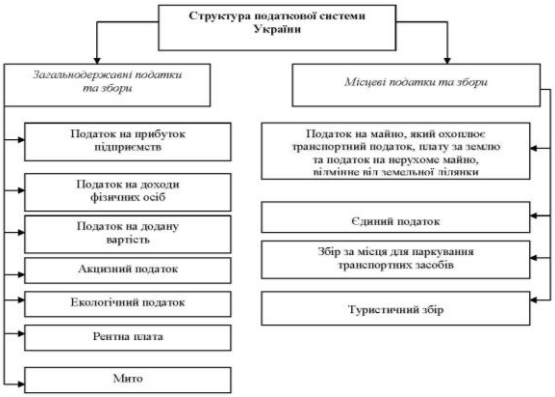

Рис. 1 Види податків і зборів, передбачених податковою системою України

Основні напрями податкової реформи, відповідно до Закону України від 28.12.2014 № 71-VIII «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законів України щодо податкової реформи», щодо податків, які зараховуються до складу Державного бюджету України, систематизовано у табл. 1.

Таблиця 1

Основні зміни в механізмі справляння податків відповідно до податкової реформи 2014 року

Вид податку	Суть змін
Податок на прибуток підприємств	– податок справлятиметься, зважаючи на фінансовий результат, визначений за стандартами фінансової звітності та скоригований на обмежену кількість податкових різниць (не більше 3). Податкові різниці не визначатимуть платники з доходом до 20 млн. грн на рік (за оцінками – це 95% загальної кількості платників); – скорочено перелік галузевих пільг з податку на прибуток підприємств (легка, суднобудівна промисловість, електроенергетика, готелі, виробники біопалива, підприємства машинобудування для агропромислового комплексу; літакобудівна промисловість, індустрія програмної продукції тощо); – встановлено особливості оподаткування букмекерської діяльності, діяльності з випуску та проведення лотерей, азартних ігор (зокрема казино)
Податок на доходи фізичних осіб	– запроваджено прогресивну модель оподаткування доходів фізичних осіб у формі заробітної плати (15%, 20%) замість 15 (17)% (у розрахунку на місяць): до 10 мінімальних заробітних плат – 15%; понад 10 мінімальних заробітних плат – 20% суми перевищення; – підвищено ставку податку для пасивних доходів (процентів, інвестиційного прибутку, роялті) з 15 до 20%; – знижено поріг для оподаткування пенсій з 10 тис. грн на місяць до 3 розмірів мінімальних заробітних плат; – збережено на 2015 рік чинне обмеження стандартної податкової соціальної пільги у розмірі 50% прожиткового мінімуму для працездатної особи (у розрахунку на місяць), встановленого законом на 1 січня звітного податкового року; – скасовано пільгову ставку (10%) для шахтарів

Вид податку	Суть змін
Податок на додану вартість	– продовжено звільнення від оподаткування ПДВ операцій з постачання, у тому числі операцій з імпорту та вивезення в митному режимі експорту відходів та брухту чорних і кольорових металів; – звільнено від оподаткування ПДВ операції з постачання на митній території України зернових та технічних культур (крім першого постачання) та операції з вивезення в митному режимі експорту таких культур (для усіх платників)
Акцизний податок	– запроваджено акцизний податок з реалізації через роздрібну торговельну мережу пива, алкогольних напоїв, тютюнових виробів та палива за ставкою 5 відсотків обсягу реалізації; – встановлено єдину ставку акцизного податку на сигарети з фільтром та без фільтру
Рентна плата	– встановлено на постійній основі підвищені до 1 січня 2015 року ставки плати за користування надрами: для нафти (з покладів до 5 км – 45 відсотків замість 39 відсотків; понад 5 км – 21 відсоток замість 18 відсотків); для конденсату (з покладів до 5 км – 45 відсотків замість 42 відсотків; понад 5 км – 21 відсоток замість 18 відсотків); для залізної руди (8 відсотків замість 5 відсотків); – встановлено на постійній основі ставки для природного газу, який реалізується не для потреб населення (з покладів до 5 км – 55% замість 28%; з покладів понад 5 км – 28% замість 15%; під час виконання договорів про спільну діяльність передбачено поетапне підвищення ставки: у I кварталі 2015 року – 60%, у II кварталі 2015 року – 65%, починаючи з III кварталу 2015 року – 70%
Військовий збір	– продовжено справляння збору до набрання чинності рішенням Верховної Ради України про завершення реформи Збройних Сил України; – поширено дію збору на пасивні доходи (проценти, інвестиційний прибуток, роялті, дивіденди)

Попри це, збільшено податкове навантаження шляхом підвищення акцизних податків із реалізації через роздрібну мережу алкогольних напоїв, пива, тютюнових виробів, запровадження оподаткування на нежитлову (виробничу, складську, офісну, торговельну) нерухомість, розширення бази оподаткування податком на житлову

нерухомість; збільшено збір на обов'язкове пенсійне страхування під час здійснення операцій з купівлі іноземної валюти з 0,5% до 2%.

Разом із оновленим податковим законодавством з 1 січня 2015 року в Україні видозмінено схему функціонування бюджетної системи, що передбачає наділення новими джерелами доходів, отримання нових статей видатків і повноважень у бюджетній сфері місцевих бюджетів, зміну деяких організаційних моментів в бюджетному процесі [4].

Так, у сфері доходів місцевих бюджетів здійснено чимало ґрунтовних змін, а саме:

– в Бюджетному кодексі України тепер і не згадується про кошики доходів місцевих бюджетів, а також про перелік доходів, що враховуються (чи не враховуються) у визначенні міжбюджетних трансфертів;

– доходи кожного рівня місцевих бюджетів нині визначені окремими статтями Бюджетного кодексу України. Так, доходи міст республіканського (Автономної Республіки Крим) та обласного значення, міст Києва та Севастополя, районних бюджетів, бюджетів об'єднаних територіальних громад, що створюються згідно із законом і перспективним планом формування територій громад, перелічені у відредагованій ст. 64 Бюджетного кодексу України; доходи бюджету АРК та обласних бюджетів – у зміненій ст. 66 Бюджетного кодексу, а доходи міст районного значення, сільських і селищних бюджетів наведені у відредагованій ст. 69 Бюджетного кодексу України;

– в межах бюджетної децентралізації уряд прагне забезпечити фінансову автономію місцевих бюджетів, змінивши з 2015 року порядок розподілу податкових і неподаткових надходжень між державним і місцевими бюджетами (рис. 2).

Як зрозуміло з рис. 2, джерел доходів місцевих бюджетів побільшало, що свідчить про намір центральної влади поділитися з регіонами частиною податкових і неподаткових надходжень.

Серед основних новацій в сфері неподаткових надходжень варто виділити передачу в регіони коштів від оплати адміністративних послуг і державного мита. Однак у державному бюджеті все ж залишаться деякі доходи від цієї статті. Туди надходитиме половина адміністративного збору від державної реєстрації прав на нерухоме майно та їх обтяжень і державної реєстрації юридичних осіб і фізичних осіб-підприємців.

Суттєвіші трансформації відбулися у складі основного методу формування доходів бюджету – податкових надходженнях.

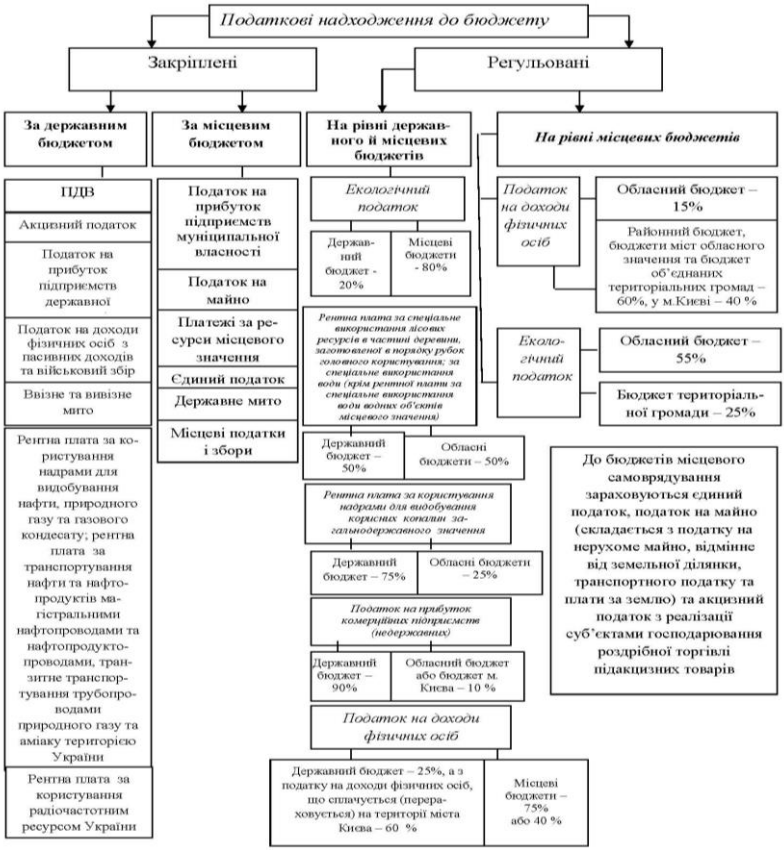

Рис. 2 Розподіл податкових надходжень між ланками бюджетної системи

Так, уряд передає місцевим бюджетам:

– 10% податку на прибуток підприємств приватного сектора економіки (крім податку на прибуток підприємств державної власності);

– 80% екологічного податку;

– 50% рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів у частині деревини, заготовленої в порядку рубок головного користування;

– 50% рентної плати за спеціальне використання води (крім рентної плати за спеціальне використання води з водних об'єктів місцевого значення);

– 25% рентної плати за користування надрами для видобування корисних копалин загальнодержавного значення.

Зарахування надходжень від податку на доходи фізичних осіб також відбуватиметься за новими правилами:

– 60% податку зараховують до загального фонду бюджетів міст обласного (республіканського) значення, районних бюджетів чи бюджетів об'єднаних територіальних громад, що створюються згідно із законом і перспективним планом формування територій громад;

– 15% потрапляють у дохід загального фонду обласних бюджетів;

– 40% направляють до бюджету Києва;

– 25% скеровують до державного бюджету, а з податку на доходи фізичних осіб, що сплачується (перераховується) на території міста Києва, – 60%. Також до державного бюджету зараховуються надходження від податку на доходи фізичних осіб із пасивних доходів (проценти за депозитами) та військовий збір.

Відбулися зміни в структурі розподілу екологічного податку. До державного бюджету надходитиме 20% коштів від нього (у дореформені часи зараховувалось 65%), а до місцевих бюджетів, відповідно, – 80%. Якщо розглядати розподіл коштів за рівнями місцевих бюджетів, то в обласні бюджети буде зараховуватися 55% екологічного податку (у дореформені часи зараховувалось 10%), а в бюджети територіальних громад – 25% коштів. Для столиці діє своя система, і в бюджеті Києва залишатиметься 80% цих податкових надходжень.

До бюджетів місцевого самоврядування зараховуються єдиний податок, податок на майно (складається з податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, транспортного податку та плати за землю) та акцизний податок із реалізації суб'єктами господарювання роздрібної торгівлі підакцизних товарів за ставкою до 5% вартості реалізованого підакцизного товару.

На перший погляд, джерел доходів у сільських, селищних і міст районного значення бюджетів побільшало. Але водночас законотворці позбавили такі ради надходжень від податку на доходи фізичних осіб (у дореформені часи такі бюджети отримували 25% податку на доходи від роботодавців, зареєстрованих на території відповідного села, селища, міста).

Джерела надходжень спеціального фонду місцевих бюджетів доповнили надходженнями в рамках програм допомоги і грантів міжнародних фінансових організацій та ЄС. Водночас із переліку виключено скасовані збори (за першу реєстрацію транспортного засобу, за провадження деяких видів підприємницької, а також екологічний податок (він перекочував у доходи загального фонду)).

Особливу увагу в оновленому Бюджетному кодексі України приділили бюджетам об'єднаних територіальних громад, що створюються згідно із законом і перспективним планом формування територій громад. Зокрема, бюджети об'єднаних територіальних громад формуються в термін до 15 жовтня за визначеними для них доходами і видатками. Об'єднані громади отримають весь спектр повноважень і фінансових ресурсів, що їх наразі уже мають міста обласного значення, зокрема прямі міжбюджетні відносини з державним бюджетом (зараз прямі відносини мають лише області, райони, міста обласного значення), державні субвенції. Таке об'єднання громад за логікою має не просто більше повноважень, але й набагато більшу дохідну базу, ніж, наприклад, сільський бюджет. Адже зараз сільські бюджети позбавлені основного бюджетоутворювального джерела – податку на доходи фізичних осіб – який зараховується до районного бюджету і лише після об'єднання територіальних громад 60% податку на доходи від роботодавців, зареєстрованих на об'єднаній території відповідних сіл, селищ, міст, зараховуватиметься до бюджетів об'єднаних територіальних громад на фінансування власних повноважень.

Бюджетні зміни полягають не лише у децентралізації дохідної частини місцевих бюджетів, але і видаткової, найперше у соціально-культурній сфері. Дотримуючись принципу субсидіарності, в оновленому Бюджетному кодексі уряд передбачив передачу з державного на місцевий рівень фінансування деяких заходів та установ освітньої, медичної та культурної сфер.

Відредагована ст. 88 Бюджетного кодексу України дозволяє фінансувати з бюджетів сіл, селищ, міст районного значення тільки органи місцевого самоврядування села, селища, міста районного значення. Дошкільна освіта, загальна середня освіта І ступеня, сільські, селищні та міські будинки культури, центри дозвілля, а також бібліотеки, згідно з вимогами оновленого Бюджетного кодексу України, повинні фінансуватися з районних бюджетів та бюджетів об'єднаних територіальних громад.

Відредаговані норми Бюджетного кодексу України передбачають також, що з бюджетів міст обласного та республіканського АРК значення, районних бюджетів, бюджетів об'єднаних територіальних громад тепер фінансуються дошкільна, загальна середня та позашкільна освіти в місті та районі відповідно. Крім того, за рахунок цих бюджетів також утримуватимуться спеціалізовані медико-санітарні частини (раніше їх фінансували з державного бюджету) та виплачуватимуть допомогу по догляду за інвалідами 1 та 2 групу внаслідок психічного розладу (раніше ці видатки передбачали в обласному бюджеті).

Окрім цього, уряд бере на себе фінансування медицини та освіти, передбачивши для бюджетів міст обласного та республіканського АРК значення, районних бюджетів та обласних бюджетів дві нові субвенції – освітню та медичну, які відшкодують їх витрати на ці галузі.

Суттєві зміни відбулися і в складі форм міжбюджетних трансфертів у напрямі проголошеного на децентралізацію курсу.

Отже, з 2015 року в Україні існують такі види міжбюджетних трансфертів, перелік яких наведено у відкоригованій ч. 1 ст. 97 Бюджетного кодексу України:

1. Базова дотація – кошти, що передаються з державного бюджету місцевим бюджетам для горизонтального вирівнювання податкоспроможності територій. Базова дотація фактично замінила дотацію вирівнювання, яку виділяли з державного бюджету для вирівнювання дохідної спроможності бюджету, тобто для покриття тих видатків, на які не вистачає доходів.

2. Реверсна дотація – кошти, що передають до державного бюджету з місцевих для горизонтального вирівнювання податкоспроможності територій. Реверсна дотація фактично замінила вилучення коштів, про яке згадувалося в попередній редакції Бюджетного кодексу, і є формою взаємовідносин, протилежною за змістом і за напрямом руху коштів базовій дотації. Отже, такі трансферти, як базова і реверсна дотації, – не новина для міжбюджетних відносин, їм лиш дали нові назви.

3. Субвенції – вид бюджетного субсидіювання, який передбачає пайову участь кількох бюджетів у фінансуванні певних видатків чи проектів. Про деякі види субвенцій (субвенції на здійснення державних програм соціального захисту; субвенції на виконання інвестиційних проектів) згадувалось і у старій редакції Бюджетного кодексу. Однак, безсумнівно, найбільше зацікавлення викликають нові види субвенцій із державного бюджету, а саме: освітня; субвенція на підготовку робітничих кадрів; медична; субвенція на забезпечення медичних заходів окремих державних програм і комплексних заходів програмного характеру.

Такі трансферти з'явилися завдяки змінам у видатковій частині місцевих бюджетів – повноваження фінансувати освіту й медицину тепер у місцевих бюджетів. Але, враховуючи значення таких видатків, місцеві бюджети отримуватимуть на їх фінансування ресурси з державного бюджету. Ґрунтовним позитивом таких трансфертів є те, що залишки невикористаних на кінець року субвенцій зберігаються на рахунках місцевого бюджету. Такі залишки можна використати

в наступному році також для оновлення матеріально-технічної бази відповідних закладів.

4. Додаткова дотація на компенсацію втрат доходів місцевих бюджетів унаслідок надання пільг, установлених державою. Згідно з вимогами Бюджетного кодексу, надання державою податкових пільг, які зменшують доходи місцевих бюджетів, має супроводжуватися наданням додаткової дотації з державного бюджету місцевим бюджетам на компенсацію відповідних втрат доходів місцевих бюджетів.

Зауважимо, що в Бюджетному кодексі тепер не згадуються додаткова дотація на вирівнювання фінансової забезпеченості місцевих бюджетів та субвенція на будівництво, реконструкцію, ремонт та утримання вулиць і доріг комунальної власності у населених пунктах (ремонт вулиць і доріг комунальної власності тепер фінансують за рахунок місцевих бюджетів).

Зміни в Бюджетному кодексі мають спростити для місцевої влади процедуру кредитування в міжнародних фінансових організаціях. Адже стара редакція Бюджетного кодексу дозволяла це тільки міським радам міст, у яких проживає більше 300 тис. жителів. Нині такого обмеження немає. Видозмінений варіант Бюджетного кодексу дозволяє влазити в зовнішні борги Верховній Раді АР Крим, Київській, Севастопольській міським радам, а також міським радам міст обласного значення.

Чимало змін відбулося і в організації бюджетного процесу, адже територіальні громади отримали тепер нові права й повноваження. Передусім фінансова автономія дозволяє місцевим радам самостійно ухвалювати відповідні місцеві бюджети, не чекаючи затвердження державного в термін до 25 грудня року, що передує плановому.

Раніше, нагадаємо, місцеві бюджети – обласні, районні та місцевого самоврядування, яким у державному бюджеті визначалися міжбюджетні трансферти, – затверджували не пізніше 2 тижнів після оприлюднення закону про державний бюджет на поточний рік. І тільки після цього в двотижневий термін затверджувалися міські, сільські й селищні бюджети.

Обслуговувати кошти бюджетів місцева влада зможе в установі за власним вибором: або в органах Державної казначейської служби, або в банках.

Висновки. Можна констатувати, що реформа бюджетно-податкового законодавства спрямована на:

– забезпечення бюджетної автономії та фінансової самостійності місцевих бюджетів, адже з державного до місцевих бюджетів

передається плата за надання адміністративних послуг, державне мито; збільшується відсоток зарахування екологічного податку з 35 до 80%; закріплюються за місцевими бюджетами за новими нормативами стабільні джерела доходів – податок на доходи фізичних осіб і податок на прибуток комерційних (недержавних) підприємств; запроваджується акцизний податок із реалізації суб'єктами господарювання роздрібної торгівлі підакцизних товарів за ставкою до 5% вартості реалізованого товару; розширюється база оподаткування податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки за рахунок залучення до оподаткування комерційного (нежитлового) майна. За попередніми розрахунками ріст ресурсу місцевих бюджетів у 2015 році становитиме близько 39,2 млрд. грн [5];

– стимулювання територіальних громад до об'єднання та формування спроможних територіальних громад, адже об'єднані громади отримають весь спектр повноважень і фінансових ресурсів, що їх наразі уже мають міста обласного значення, зокрема зарахування 60% податку на доходи фізичних осіб на власні повноваження, прямі міжбюджетні відносини з державним бюджетом (зараз прямі відносини мають лише обласні, районні та бюджети міст обласного значення), державні субвенції.

Парламент прийняв зміни до Податкового та Бюджетного кодексів, які уже розширили фінансові можливості місцевого самоврядування, а в майбутньому дозволяють зробити економічно самодостатніми та спроможними і нові об'єднані громади [5].

---

1. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 № 2456-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2456-17.

2. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17.

3. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законів України щодо податкової реформи: Закон України від 28.12.2014 № 71-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/71-19.

4. Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо реформи міжбюджетних відносин: Закон України від 28.12.2014 № 79-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/79-19/paran2#n2.

5. Гройсман В. Навіщо нам децентралізація? / В. Гройсман [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.pravda.com.ua/articles/2015/06/22/7072007.

Сорока Р. С. Реформа бюджетно-налогового законодательства в Украине

Отмечено, что реформирование бюджетных отношений в направлении бюджетной децентрализации местных органов власти и налогового законодательства относительно сокращения количества налогов и упрощение механизма их уплаты являются одними из основных экономических реформ в стране.

В пределах бюджетной децентрализации правительство стремится обеспечить финансовую автономию местных бюджетов, изменив с 2015 года порядок распределения налоговых и неналоговых поставок между государственным и местными бюджетами.

Реформирование налоговой системы предусматривает уменьшение налогового давления, усиление защиты налогоплательщиков, максимальное упрощение процедуры налогообложения.

Ключевые слова: *бюджетно-налоговое законодательство, налоги, бюджет, бюджетная децентрализация, доходы, налоговые поступления, финансовая автономия.*

Soroka R. S. The reform of fiscal legislation in Ukraine

Reform of intergovernmental relations in the direction of fiscal decentralization of local government and tax laws toward reducing the number of taxes and simplification of their payment is one of the major economic reforms in the country.

Reforming the tax system provides reducing the tax burden, strengthening the protection of taxpayers, maximum simplification of taxation procedure. Due to the amendments to the Tax Code of Ukraine in force from 2015 the number of national taxes and charges were significantly reduced from 17 to 7, and local taxes of 5 to 4.

Together with the updated tax laws from 1 January 2015 in Ukraine was modified the budget system scheme, which involves giving new sources of revenue, getting new expenditure items and powers in the public sector of local budgets, changes in certain organizational points in the budget process.

Within the fiscal decentralization the government is committed to providing financial independence of local budgets by changing from 2015 the order of tax and non-tax revenues ration between the state and local budgets.

Additional funds can be attracted by new sources of income allocated directly to local budgets. Firstly, it is a tax on real estate, secondly – excise tax on implementation by entrepreneurs excisable goods, thirdly – the budgets of United local communities will get 60% of tax on personal income.

The budget changes are not just revenue decentralization of local budgets, but also the expenditure, especially in the cultural sphere. Based on the principle of subsidiarity, in the updated Budget Code, the Government predicted the transfer from the state to the local level, funding some activities and institutions of educational, medical and cultural fields.

In addition, the government takes over health care financing and providing education for local budgets, two new grants – education and health that they reimburse the cost of these industries. A number of changes were occurred in the

organization of the budget process, as municipalities have got new rights and powers. First of all financial autonomy allows local councils to make their own respective local budgets without waiting for state approval.

In fact, we can say that the reform of fiscal legislation is aimed at:

– ensuring budgetary autonomy and financial independence of local budgets;

– encouraging local communities to unite and to form able communities.

Key words: *fiscal legislation, taxes, budget, fiscal decentralization, income, tax revenues, fiscal autonomy.*

Стаття надійшла 30 вересня 2015 р.

УДК 351:330.15

М. Є. Стадник,
О. В. Стадник

КЛАСИФІКАЦІЯ ЗАГРОЗ ПРІСНОВОДНІЙ БЕЗПЕЦІ

Охарактеризовано запаси води на планеті Земля, важливість прісної води для життєдіяльності людини. Сформульовано визначення поняття прісноводної безпеки, визначено її місце в системі національної та економічної безпеки.

Окреслено визначення поняття загрози прісноводній безпеці, виокремлено їх види та детально охарактеризовано кожен із них; установлено основні чинники, які створюють дефіцит прісної води, формують достатній або надлишковий рівень забезпечення населення прісною водою.

Ключові слова: *водні ресурси, прісна вода, прісноводна безпека, загроза, види загроз, класифікація.*

Постановка проблеми. Вода – найпоширеніша речовина на планеті Земля. Без неї не може існувати жоден живий організм. Проте для підтримання нормальної життєдіяльності людству потрібна лише якісна прісна вода, запаси якої в основному зосереджені в річках та озерах і обмежені, а їх забруднення загострює водну проблему.

Донедавна вважалося, що вода – безмежний дар природи, але нині проблема водозабезпечення населення якісною прісною водою виникла не в одній країні. Нестача води призводить до неврожаїв, вимирання худоби, припинення діяльності підприємств, функціонування яких пов'язано з використанням води, злиднів, розпачу, антисанітарії, вимирання населення тощо.

Нестача води часом зумовлює конфлікти різних рівнів та ступеня напруженості. Тому чимало науковців і практиків уважають, що

Третя світова війна розпочнеться за водні ресурси. Таким чином, питання прісноводної безпеки набуває актуальності в сучасному світі.

Стан дослідження. Питання раціонального використання та охорони водних ресурсів у науковій літературі вивчено доволі ґрунтовно. Цій проблемі присвячували свої праці такі науковці, як О. Ф. Балацький, Б. В. Буркинський, О. О. Веклич, К. Г. Гофман, Б. М. Данилишин, Джеффрі Д. Сакс, А. Ендерс, В. С. Кравців, М. В. Курик, М. Я. Лексін, Л. Г. Мельник, В. С. Міщенко, І. М. Потравний, Т. В. Стрикаленко, О. М. Теліженко, С. К. Харічков, М. А. Хвесик, Л. Хенс, Є. В. Хлобистов, М. Янг та інші.

Метою статті є визначення суті загроз прісноводній безпеці та виокремлення їх видів.

Виклад основних положень. Актуалізація проблеми забезпечення населення прісною водою і можливість виникнення конфліктних ситуацій через це спонукає науковців світу вживати порівняно нові терміни: «водна безпека» або «прісноводна безпека». Останній термін, на нашу думку, щодо особистості більш вдалий, адже для забезпечення нормальної життєдіяльності людини необхідна прісна вода.

На превеликий жаль, уживаючи термін «прісноводна безпека», вчені часто не формулюють його визначення, а лише характеризують як різновид продовольчої або ресурсної безпеки [1; 2].

Враховуючи, що і продовольча, і ресурсна безпека є підсистемою нижчого порядку системи «Економічна безпека», яка є підсистемою національної безпеки, то їх ієрархія виглядатиме так (рис. 1):

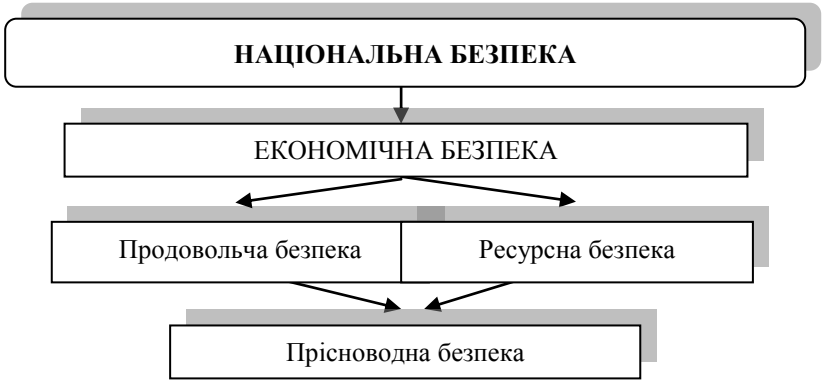

Рис. 1 Часткова ієрархічна структура національної безпеки

За відсутності визначення терміна «прісноводна безпека», спробуємо надати йому свого трактування.

Отже, під прісноводною безпекою пропонуємо розуміти «здатність держави незалежно від внутрішніх та зовнішніх умов і загроз забезпечувати населення країни прісною водою необхідної кількості та належної якості на рівні науково обґрунтованих норм споживання з метою зміцнення здоров'я та підтримання нормальної життєдіяльності кожного громадянина, сприяння розширеному відтворенню населення, соціально-політичній стабільності в країні, її стійкому економічному розвитку, зміцненню позицій країни на міжнародному рівні» [3, с. 148].

Критична ситуація, що виникла з водним середовищем у результаті діяльності людини, призвела до серйозної загрози водній безпеці майже п'яти мільярдів осіб і виживанню тисяч водних видів рослин і тварин [4].

Загрозами прісноводній безпеці слід уважати наявні і потенційно можливі явища і процеси, що негативно впливають на процес забезпечення населення питною водою необхідної кількості та належної якості з метою підтримання нормальної життєдіяльності людини.

Для уникнення загроз прісноводній безпеці необхідне дотримання балансу двох складових:

1) питної води необхідної кількості та належної якості;
2) чисельності населення.

У результаті матимемо або недостатнє (дефіцит), або достатнє, або надлишкове забезпечення населення питною водою. Зрозуміло, що відповідність між наявністю питної води необхідної кількості та належної якості і наявною чисельністю населення формує достатнє забезпечення населення питною водою.

Якщо кількісно переважає наявна чисельність населення, то матимемо недостатнє забезпечення питною водою або її дефіцит, а якщо обсяги питної води вищі, то виникає надлишкове забезпечення населення питною водою.

Усі чинники, котрі порушують цей баланс, спричиняють певні загрози прісноводній безпеці. Загалом усі загрози прісноводній безпеці можна розділити на чотири групи: природні, соціальні, економічні і політичні (рис. 2).

Серед них слід виокремити групу соціальних загроз, а у ній – значне зростання чисельності населення планети.

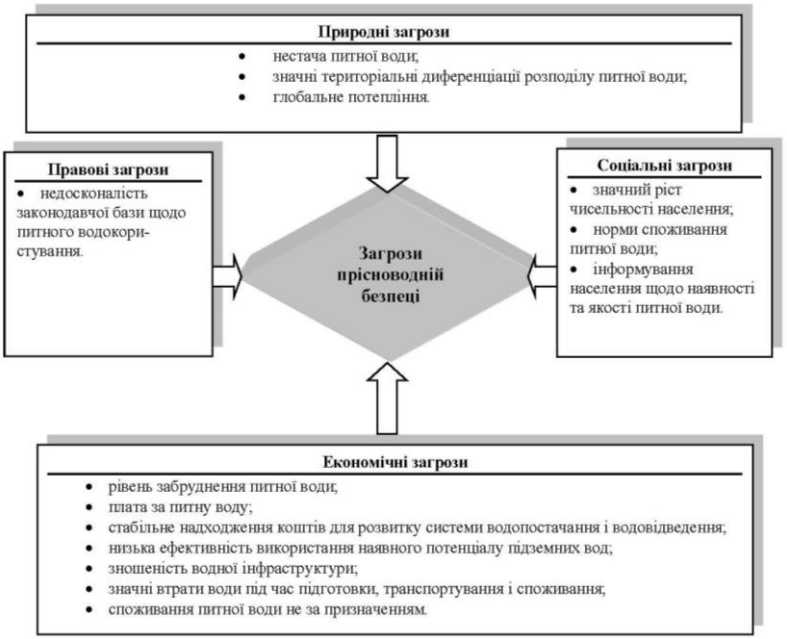

Рис. 2 Види загроз прісноводній безпеці

Чисельність населення Землі постійно змінюється, не постійними є і темпи її зростання. Нині чисельність населення планети становить 6,8 млрд. осіб.

У середині XX ст. темпи її зростання становили 2% в рік, до початку XXI ст. вони знизились до 1,2%. Зараз чисельність населення світу щороку зростає на 79 млн. осіб.

Якщо такі темпи зростання збережуться і надалі, то в 2012 р. чисельність населення планети становитиме 7 млрд. осіб, в 2025 р. – 8 млрд. осіб, а в 2045 р. – 9 млрд. осіб.

В Україні чисельність населення, навпаки, знижується. За період 1990–2014 рр. вона скоротилась на 12,4%. За цей період значно зменшилася народжуваність (із 12,6 осіб на 1000 наявного населення у 1990 р. до 10,8 осіб у 2014 р.) та зросла смертність (із 12,1 осіб на 1000 наявного населення у 1990 р. до 14,7 осіб у 2014 р.). У результаті природний приріст (0,5 осіб на 1000 наявного населення у 1990 р.) трансформувався у природне скорочення чисельності населення (3,9 осіб на 1000 наявного населення у 2014 р.).

Зі зростанням чисельності населення планети зростає і потреба у воді, зокрема питній, але також збільшуються і норми споживання води на людину.

За даними експертів, людині на добу необхідно мінімум 20 літрів води, а з урахуванням використання води на гігієнічні та побутові потреби (купання, прання, прибирання, миття посуду тощо) – 100–200 літрів води щоденно або 36–72 м^3 на рік. Якщо ще врахувати потреби промисловості, сільськогосподарського виробництва, соціальної сфери, то мінімальна норма на душу населення оцінюється приблизно в 1 тис. м^3 води на рік, а достатня – у 1,7 тис. м^3. Попри це, витрати води у світі характеризуються надзвичайною різноманітністю: близько 1,1 млрд. осіб використовують лише 5 літрів води в день, у Європі – 200, а в США – 400 літрів на одного жителя в день [8]. Загалом сучасні європейці витрачають для особистих потреб у 8 разів більше прісної води, ніж їхні предки.

Ще однією загрозою соціального характеру є незадовільне інформаційне забезпечення населення щодо наявності та якості питної води. Людина також має усвідомлювати, якої шкоди довкіллю і водним ресурсам може завдати. У зв'язку з цим необхідно збільшувати обсяги літератури спеціального призначення, теле- та радіопрограм, упроваджувати освітні екологічні програми у школах і вищих навчальних закладах, інформувати громади та відповідні органи влади щодо проблем питного водопостачання.

Серед природних загроз особливо слід виділити нестачу питної води, значні територіальні диференціації розподілу питної води, глобальне потепління.

З одного боку, води на нашій планеті дуже багато, адже із загальної площі поверхні земної кулі, яка становить 510 млн. км^2, майже 3/4 вкрито водою – океанами, морями, річками, озерами, льодовиками. Кількість води на Землі вимірюється гігантською цифрою – 1,38 млрд. км^3 (за деякими даними – 1,45 млрд.), із яких 97,5% сконцентровано у світовому океані. Якщо цією водою рівномірно вкрити всю земну кулю, то її шар становив би 3700 м. У середньому на кожного жителя нашої планети припадає 274 млн. м^3 морської води [5].

З іншого боку, води, придатної для господарського використання, та питної дуже мало. Кількість прісної води на планеті становить 35 млн. км^3 або 2,5% всієї Гідросфери. На кожного жителя в середньому припадає 7 млн. м^3 води. Більшість її (майже 69%) важкодоступна для людини, оскільки зосереджена в льодовиках Арктики, Антарктики, Гренландії і на гірських хребтах. Ще близько 30% прісної води знаходиться у водоносних підземних горизонтах і лише 0,3% – у річках,

озерах і болотах. Найважливіше значення для життєзабезпечення має прісна вода, що сконцентрована в руслах річок, а це лише 0,006% загальних запасів прісної води. У зв'язку зі значними коливаннями річкового стоку з року в рік і впродовж року без регулювання можемо використати лише сталу його частину – близько 25%. За спорудження водоймищ використання може в кращому разі сягнути 50% [5].

Окрім цього, слід зазначити, що запаси прісної води земною кулею розподілені надзвичайно нерівномірно. За водним балансом поверхня суші поділяється на дві контрастні частини: одна характеризується надлишком вологи і нестачею тепла, інша – теплим і сухим кліматом. До другої належить 33% території Європи, 60% Азії, майже вся Австралія, більша частина Африки, західні райони Північної Америки і близько 30% Південної Америки.

За даними ООН, дефіцит прісної води у світі становить 230 млрд. $м^3$ на рік, а за 20 років нестача сягне двох трильйонів кубометрів [6]. Водний дефіцит сьогодні відчувають близько 250 млн. людей у 26 країнах [7].

39 країн світу отримують значну частину необхідної їм води з-за кордону. Серед них можна виділити Молдову, Румунію, Угорщину, Туркменістан, Хорватію, Ізраїль, які більше 75% своїх водних ресурсів одержують ззовні, а також Азербайджан, Латвію, Словаччину, Узбекистан, Україну, забір води яких на 50% залежить від зовнішніх джерел.

За даними, наведеними у Доповіді ООН про стан водних ресурсів світу, можна констатувати те, що найбільш забезпеченими водними ресурсами є Австралія й Океанія, де на 1% частки населення зазначеного регіону у структурі жителів планети припадає приблизно 5,0% частки його водних запасів, а також країни Південної Америки (4,4%). Найменше водних запасів у країн Європи та Азії (на 1% частки їхніх жителів у структурі населення планети припадає по 0,6% частки їх водних запасів). Дещо вищим (0,8%), але зовсім недостатнім, є вказаний показник у країнах Африки [9].

Дефіцит водних ресурсів, зокрема питної води, також зростає внаслідок глобального потепління, яке спричиняє значні зміни кліматичних умов, порушення чутливих екосистем, зсув усіх кліматичних зон від екватора до полюсів, вимирання деяких видів флори та фауни, зміни напрямів вітру та течій океану, підвищення рівня моря, затоплення прибережних земель, збільшення кількості збитково зволожених земель, значне випаровування води з поверхні землі, а також посилення ризику виникнення таких стихійних лих, як циклони, посухи, пожежі, повені, урагани.

До економічних загроз прісноводній безпеці слід віднести: рівень забруднення питної води; плату за питну воду; стабільне надходження коштів для розвитку системи водопостачання і водовідведення; низьку ефективність використання наявного потенціалу підземних вод; зношеність водної інфраструктури; значні втрати води під час підготовки, транспортування і споживання; використання питної води не за призначенням.

Намагаючись задовольнити свої потреби, людство водночас руйнує сферу свого існування – навколишнє природне середовище, забруднюючи усі його компоненти. Винятком у цьому не є і водні ресурси.

Забруднення вод згубно впливає і на довкілля, і на людину. Води втрачають свою природну здатність до самовідтворення, гине водна флора та фауна, поширюються небезпечні хвороби. Забруднення джерел питного водопостачання часто стає причиною захворюваності на кишкові інфекції, спричиняє алергію, гепатит, рак та інші хвороби, в окремих випадках – із летальним наслідком.

Упродовж останніх років забрудненість водних ресурсів в Україні значно коливалась. Так, 2000–2007 рр. відзначаються зростанням обсягу скинених забруднених зворотних вод без очищення в розрахунку на одну людину та частки їх скиду в структурі загального обсягу зворотних вод. У 2008 р. і 2009 р. спостерігається їх різке зниження приблизно у 2 рази, що могло бути наслідком як екологізації виробництва, так і ослаблення діяльності підприємств, відтак скидання забруднених вод у період економічної кризи. Але крива ВВП у розрахунку на одну особу (з урахуванням індексу інфляції) друге припущення повністю заперечує. Все-таки підприємці розпочали більше уваги приділяти безпечності виробництва для довкілля (рис. 3).

Основними джерелами забруднення водойм вважають: атмосферні опади, що містять вимиті з повітря забруднювальні речовини промислового походження; побутові стічні води, які надходять через каналізаційну систему; промислові стічні води; стічні води сільськогосподарських підприємств, до яких належать відходи тваринницьких комплексів, змиви з полів дощами й талими водами пестицидів і гербіцидів тощо. До галузей економіки, які завдають найбільшої шкоди довкіллю, належать переробна, видобувна та хімічна промисловість, нафтопереробні, цементні та целюлозно-паперові підприємства, паливно-енергетичний комплекс, сільськогосподарське виробництво, будівництво та виробництво будівельних матеріалів, військова промисловість і військові об’єкти, металургійна промисловість, транспорт, комунальні підприємства.

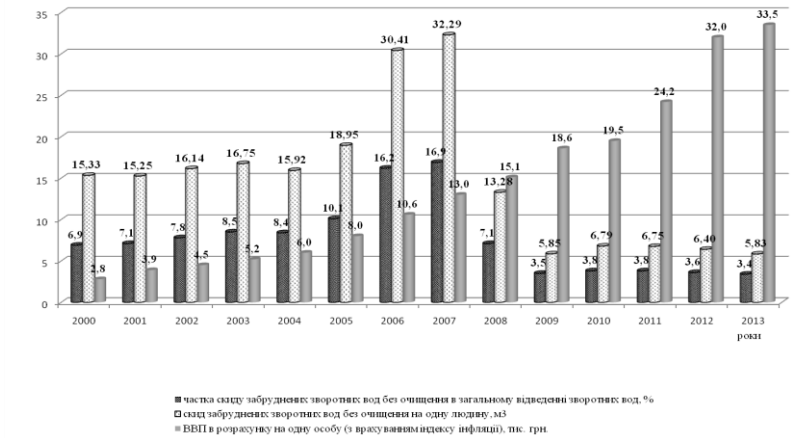

Рис. 4 Динаміка забрудненості водних ресурсів України. 2000–2013 рр.

Побудовано автором самостійно за джерелом [10]

Для попередження впливу на стан водних ресурсів усього різноманіття чинників і ліквідації негативних наслідків цього слід здійснити низку заходів техніко-технологічного, організаційного, фінансового та правового характеру.

Вичерпність природних ресурсів, катастрофічне їх забруднення, втрата довкіллям здатності до самовідтворення та й інші чинники підвищують актуальність проблеми адекватної плати за природні ресурси, серед яких вода, водні ресурси виконують неабияку роль.

Однак ефективність наявного економічного механізму водокористування низька, потребує вдосконалення і притаманний йому інструментарій. Ефективне функціонування економічного механізму використання водних ресурсів можливе лише за умови здійснення таких заходів, як: удосконалення процедури формування цін і тарифів на воду; стабільне надходження коштів для подальшого розвитку всієї системи водопостачання і водовідведення; вдосконалення існуючих і розробка нових фінансово-економічних інструментів водокористування; посилення ролі стимулювально-компенсаційних інструментів економічного механізму водокористування; цільова та територіальна спрямованість коштів, отриманих за порушення правил водокористування, на реалізацію програм з відтворення водних ресурсів, попередження негативного впливу на них, запровадження водозберігальних

і екологобезпечних технологій; формування внутрішнього ринку квот на забруднення та понадлімітне використання водних ресурсів.

Загрозами економічного характеру також є: низька ефективність використання наявного потенціалу підземних вод; зношеність водної інфраструктури; застарілі технології водопостачання та їх невідповідність вимогам ресурсозбереження та екологічної безпеки; значні втрати води під час підготовки, транспортування і споживання; використання питної води не за призначенням (на технічні цілі).

До загроз правового характеру належать недосконаліть і недостатність законодавчої бази щодо питного водопостачання, норм, загального водопостачання і водовідведення.

Висновки. Вода припинила бути безмежним даром природи. Запаси доступної прісноводної води у світі майже вичерпані. Нарощування обсягів водовикористання на особисті, господарські та комунальні цілі внаслідок зростання чисельності населення, перевитрата води, забруднення природних водоймищ стічними водами дедалі більше загострюють проблему гарантування прісноводної безпеки країн і вимагають негайних дій.

Зокрема, слід запровадити низку заходів, а це: повсюдна і розумна економія питної води, використання її лише за призначенням і правове регулювання зазначених процесів, запровадження новітніх методів очищення води, впровадження мало- та безвідходних технологій, використання льодовикової води, опрісненої води морів та океанів, установлення чіткого контролю за станом водопровідної мережі та недопущення аварій, врегулювання плати за воду, попередження втрат води тощо.

---

1. Пастернак-Таранушенко Г. Економічна безпека держави. Статистика процесу забезпечення: підручник для держ. службовців, науковців, студентів і аспіратів вищих навч. закладів ек. профілю / Г. Пастернак-Таранушенко; за ред. проф. Б. Кравченка. – К.: Кондор, 2002. – 302 с.

2. Комарницький І. М. Проблеми забезпечення економічної безпеки держави / І. М. Комарницький, І. А. Франів, Б. М. Комарницький [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <www.nbuv.gov.ua/Portal/Soc_Gum/Tiru/2010_29/Komarnic.pdf>

3. Стадник М. Є. Прісноводна безпека: суть, загрози та способи їх подолання / М. Є. Стадник // Науковий вісник ЛьвДУВС. Серія економічна. – Львів. – 2010. – Вип. 2. – С. 145–155.

4. Забруднення водойм загрожує водній безпеці п’яти мільярдів людей [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://eco-ua.org/ecology-world/8380-zabrudnennja_vodojjm_zagrozhueh_vodnijj_bezpeci_pjaty_miljardiv_ljudejj

5. Зуб Л. М. Малі річки України: характеристика, сучасний стан, шляхи збереження / Л. М. Зуб, Г. О. Карпова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.uarivers.net/ukr_rvrs/rivers.htm>.

6. Коваленко Н. За двадцять років нестача води сягне двох трильйонів кубометрів / Н. Коваленко, О. Лащенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/content/Article/1192634.html>

7. Стан водних ресурсів: ситуація в світі та в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mama-86.org.ua/archive/waterday 2005/resources.htm>

8. Землі загрожують війни за водні ресурси [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.otherside.com.ua/news/detail.php?lang=1&id=12419>

9. Вода для людей, вода для жизни: Доклад ООН о состоянии водных ресурсов мира [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <www.unesco.org/ water/wwap/wwdr/ex.../ex_summary_russ.pdf>

10. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/

Стадник М. Е., Стадник О. В. Классификация угроз пресноводной безопасности

Охарактеризовано запасы воды на планете Земля, важность пресной воды для жизнедеятельности человека. Сформулировано определение понятия пресноводной безопасности, определено ее место в системе национальной и экономической безопасности. Дано определение понятия угрозы пресноводной безопасности, выделены их виды и подробно охарактеризованы каждый из них; определены основные факторы, которые создают дефицит пресной воды, формируют достаточный или избыточный уровень обеспечения населения пресной водой.

Ключевые слова: *водные ресурсы, пресная вода, пресноводная безопасность, угроза, виды угроз, классификация.*

Stadnyk M. Ye., Stadnyk O. V. Classification of freshwater security threats

The article emphasizes that the Earth's fresh water supply that is the most necessary for human life, is extremely small. And it significantly reduces with the development of the world economy, giving rise to conflicts at various levels and degrees of tension.

The paper defines «freshwater security» and characterizes its place in the system of national security. The definition of threat is also outlined. Kinds of threat to freshwater security are highlighted.

Among social threats to freshwater security we can identify significant population growth, overconsumption standards of drinking water, lack of public awareness about the availability and quality of drinking water, among natural – the lack of drinking water, significant territorial differentiation of drinking water distribution, global warming, and among legal – the imperfection and lack of legislative framework for drinking water supply, norms of general water supply and sanitation.

The economic freshwater security threats include contamination level of potable water, charges for drinking water, unstable flow of funds for the development of water supply and sanitation, low efficiency of existing groundwater potential usage, deterioration of water infrastructure, and significant water loss during preparation, transportation and consumption of drinking water for other purposes.

The author analyzes the impact on freshwater security of each of the main threats and indicates measures to cover the shortage of fresh water: universal intelligent saving of drinking water, its usage only for its intended purposes and legal regulation of these processes, the introduction of new methods of water purification, the introduction of low-waste technologies, the use of ice water, desalinated water of seas and oceans, establishment of strict control over the water supply network and prevention of accidents, adjustment of charges for water, prevention of water loss and others.

Key words: *water, fresh water, freshwater security, threat, threat types, classification.*

Стаття надійшла 21 грудня 2015 р.

УДК 351.84:364

Т. Б. Токарський

ДОСВІД ДІЯЛЬНОСТІ УПРАВЛІННЯ СОЦІАЛЬНОГО СТРАХУВАННЯ ПОЛЬЩІ

Проаналізовано одну із найважливіших ланок реформованої системи соціального страхування – Управління соціального страхування (УСС), досвід якого цінний у контексті розвитку національних засад соціального страхування. На основі конституційних норм Польщі, її законодавства та міжнародних правових норм розглянуто завдання, структуру, види соціального страхування та принципи підпорядкованості певним видам страхування в УСС Республіки Польща.

Ключові слова: *Управління соціального страхування, реформування системи соціального страхування, завдання УСС, польське законодавство, правові норми системи страхування, види соціального страхування.*

Постановка проблеми. Україна щойно започатковує реформування системи соціального захисту населення як важливої складової соціальної сфери, відтак безцінним видається досвід усіх європейських країн, зокрема тих, які, по-перше, розпочинали реформування не так давно; по-друге, близькі нам ментально; по-третє, спроможні і охоче надають консультативні послуги для створення ефективної системи захисту й підтримки населення у соціальному сегменті.

Проблематика для нас за роки незалежності не нова, але водночас особливо актуальна у зв'язку із вибором чіткого курсу країни на євроінтеграцію. За роки суверенітету нашої держави зрозуміло, що жодна система реформування соціального захисту не містила відчутних результатів, оскільки перешкодою до досягнення справедливості були корупційна система, несправедливий або грабіжницький розподіл коштів пенсійного фонду і т. д.

Країна, досвід якої нам корисний і цікавий, – це Республіка Польща. У ній вже зримо відчутні результати вмілого планування дій у системі захисту населення, у господарюванні у кожній галузі виробництва, в освіті та медицині і т. д.

Стан дослідження. Дослідники хоч і звертають увагу на процеси євроінтеграційних змін у Польщі, однак поки що, на нашу думку, недостатньо їх концептуалізують і не вбачають у них вивірених способів досягнення відчутного результату реформування. До аналізу процесів соціального захисту в європейських країнах, зокрема, долучилися такі дослідники, як О. Надибська, В. Чігак, О. Акаєв, В. Бакіров, В. Бех, І. Блауберг, Ж. Ж. Бодріяр, І. Гавриленко, Т. Довжок, Н. Луман, С. Малков та ін.

Метою статті є вивчення досвіду однієї із найбільш вагомих складових реформування системи соціального страхування – діяльності Управління соціального страхування Польщі щодо забезпечення нею конституційних норм, чинного права і міжнародних правових норм у площині намічених завдань, структури, видів і принципів страхування.

Виклад основних положень. Конституція Республіки Польща, як і правові акти (Закон від 13.10.1998 «Про систему соціального страхування»; Закон від 17.12.1998 «Про пенсії із Фонду соціального страхування»; Закон від 21.11.2008 «Про накопичувальні пенсії»; Закон від 28.08.1997 «Про організацію і функціонування пенсійних фондів»; Закон від 25.06.1999 «Про грошові виплати щодо соціального страхування від хвороб, вагітності і пологів»; Закон від 30.10.2002 «Про соціальне страхування від нещасних випадків на виробництві і професійних захворювань»; Закон від 28.11.2003 «Про матеріальну допомогу сім'ям»; Закон від 27.06.2003 «Про соціальну пенсію»; Закон від 30.04.2004 «Про допенсійні пільги»; Закон від 20.12.1990 «Про соціальне страхування фермерів» та ін.), створюють правові основи всієї системи соціального забезпечення в Польщі. Це соціальне страхування, соціальне забезпечення, медичне страхування, виплати щодо безробіття і системи соціальної допомоги. Ст. 87 Конституції Республіки Польща зафіксувала ті міжнародні договори, які ратифіковані

як джерела чинного права. Відповідно такі нормативні акти утворюють основи національного правового суспільства, маючи переваги щодо застосування на випадок можливої суперечливості із національними законами, якщо вони були ратифіковані за попередньою згодою, згідно зі ст. 91 абз. 2 Конституції Республіки Польща [1, с. 11–12].

Відколи Польща отримала статус члена Європейського Союзу (від 01 травня 2004 р.), вступили в силу і стали нормою національного законодавства його нормативно-правові акти. Вони вступають у дію лише тоді, коли національне законодавство Польщі по-іншому трактує проблемні питання, ніж правові норми Європейського Союзу.

Правові норми системи соціального страхування ґрунтуються на основних нормативно-правових актах європейських співтовариств і виданих документах, серед яких: розпорядження Ради (ЄЕС) № 1408/71 від 14.06.1971 «Про застосування системи соціального забезпечення щодо найманих працівників до осіб, які працюють на свій рахунок і до членів їх сімей у випадку їх переміщення в ЄС», а також розпорядження Ради (ЄЕС) № 574/72 від 21.03.1972 «Про виконання розпорядження (ЄЕС) № 1408/71 «Про застосування систем соціального забезпечення щодо найманих працівників, осіб, які працюють на свій рахунок, а також до членів їх сімей у випадку їх переміщення в ЄС», як і інші розпорядження ЄС від 2003, 2004, 2010 років. Відтак двосторонні міжнародні договори Польщі про соціальне забезпечення із часу вступу країни у Європейський Союз поступилися місцем указаним розпорядженням ЄС [1, с. 13].

Польща, безперечно, прийняла до виконання також міжнародні конвенції і рекомендації Міжнародної організації праці, постанови Європейської соціальної хартії Ради Європи; вона (країна) в особі УСС взаємодіє із зарубіжними страховими організаціями, а також міжнародними.

На цьому етапі реформованої системи соціального страхування статусом юридичної особи наділена державна організація – Управління соціального страхування, до завдань якого віднесені: визначення права на пенсію, права на виплату на час непрацездатності, по вагітності і пологах, по догляду за хворою дитиною чи іншим членом сім'ї, допомога на відновлення працездатності, допомога на поховання. УСС «здійснює медичне обстеження і видає медичні експертизи для визначення права на виплати із соціального страхування та інші виплати, веде контроль за правильністю висновків про тимчасову непрацездатність…» [1, с. 15].

Фактично ці та інші завдання УСС визначені Законом від 13 жовтня 1998 року «Про систему соціального страхування». Проте

дією лише цього Закону завдання УСС не обмежуються. Ще майже 20 різних завдань, виконуваних цією державною публічною організацією Польщі, доповнюються іншими важливими функціями. Наприклад, поєднуючи функції фінансової організації із функціями організації, яка забезпечує пенсіонерам і тим, хто сплачує внески, відчуття безпеки, пов'язане із належним виконанням суспільної місії.

До повноважень УСС уходить і збір внесків на соціальні та медичні страхування громадян; дистрибуція виплат у розмірі та за принципом, установленим у чинному законодавстві, а також реалізація завдань, сформованих на основі інших законів або інших завдань у сфері страхування або соціального страхування. Як зазначав голова УСС Збігнєв Дердзюк, організація, до прикладу, збирає персональні дані платників внесків для Національного фонду охорони здоров'я або ідентифікує внески, передані на індивідуальні рахунки у Відкритих пенсійних фондах [2, с. 2].

До повноважень УСС уходить керівництво такими фондами, як фонд соціального страхування (одноденні банківські депозити); фонд проміжних пенсій (вільні грошові кошти вкладаються у банківські депозити на один місяць); фонд демографічного резерву (банківські депозити з терміном вимоги, що перевищує один місяць, цінні папери з терміном викупу до десяти років). Цей фонд є розпорядником акцій, що котуються на фондовій біржі, а також грошових коштів УСС. Вільні грошові кошти УСС вкладаються в банківські депозити та державні цінні папери [2, с. 5].

Концепція стратегії Управління соціального страхування викладена «у чотирьох перспективах»:

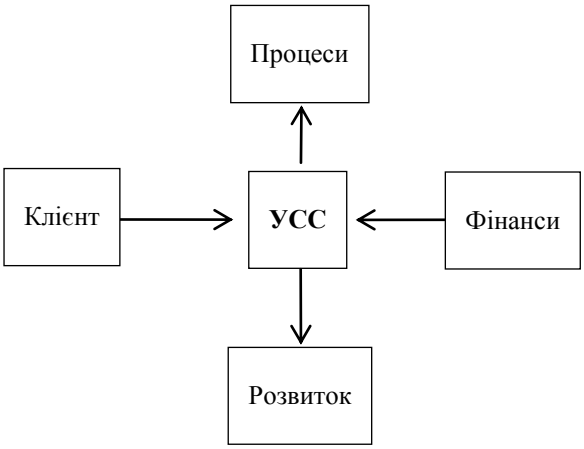

Перша перспектива сформована із проекцією на ключову особу – клієнта, і полягає у розвитку електронних каналів обслуговування; друга полягає у запровадженні процесового управління та оптимізації процесів; третя – це перспектива розвитку – організаційні зміни із використанням ефектів шкали і спеціалізації; четверта – фінансова – полягає у зв'язку коштів з інформацією про реалізацію окремих завдань. Мета стратегії УСС полягає у задоволенні потреб клієнтів унаслідок проектування процесів і організації засобів за умови збереження прозорості та ефективності господарювання із використанням публічних коштів.

Розглянемо види польського соціального страхування та принципи підпорядкованості цим видам страхування в УСС.

Польська система соціального страхування налічує чотири види: пенсійне страхування (трудова пенсія); страхування від непрацездатності і смерті годувальника (пенсії з інвалідності, сімейна пенсія); страхування від хвороб; страхування від нещасних випадків.

До переліку обов'язкового пенсійного страхування входять такі особи, як працівники, за винятком прокурорів, а також члени сільськогосподарських кооперативів; підрядники; особи, які здійснюють неаграрну господарську діяльність; священнослужителі; депутати і сенатори, які одержують зарплату; особи, які одержують допомогу із безробіття; особи, які перебувають у відпустці по догляду за дитиною, або ті, хто одержує допомогу по вагітності і пологах.

Норми страхування у Польщі засновані на демократичних засадах. Так, особи, на котрих поширюється обов'язкове пенсійне страхування, можуть після його припинення продовжувати страхування на добровільній основі. Це продовження допустиме лише у випадку, коли особа не має жодного іншого права на соціальне страхування.

За даними на 01.04.2011 року, застрахованих на обліку УСС налічувалося 14,9 млн; 7,7 млн пенсіонерів, яким УСС забезпечує їхні права на пенсію (її розмір, перерахунок та виплата пенсії за віком і за станом здоров'я). Платниками внесків були 2,5 млн осіб, для яких УСС здійснює прийом і розподіл внесків на виокремлені фонди.

Які ж перспективи очікують населення за реалізації такої стратегії соціального страхування? Відношення кількості осіб продуктивного віку статистикою спрогнозовано щодо 1000 осіб. На цю кількість динаміка зростання населення спроектована в бік такої прогресії: якщо у 2010 році на 1000 осіб припадала 261 особа продуктивного віку, то у 2020 році ця кількість зросте вже до 372 осіб; відповідно до 2050 року ця кількість порівняно із 2020 роком (тобто за 30 років) збільшиться майже вдвічі й становитиме 683 особи продуктивного

віку на 1000 осіб. Така позитивна динаміка підтверджена проекцією зростання кількості осіб продуктивного віку у Польщі аж до 2060 року. І цифра росту становитиме втричі збільшену прогресію від 2010 року (261 особа); а 2060 року – вже 772 особи [2, с. 13].

Діяльність УСС у Польщі, постаючи основним виконавчим органом соціального страхування, охоплює забезпечення прав громадян; ті, хто наділений таким правом, у складних життєвих ситуаціях одержують забезпечені законом виплати і допомогу. Найбільший обсяг таких прав сконденсовано, за польським законодавством, у випадку хвороби і у зв'язку з материнством. Це і в інших європейських країнах, і в українському законодавстві, пов'язано із правом особи на життя і здоров'я, а також невід'ємне право людини мати сім'ю, отже – право на допомогу по вагітності і пологах, відтак – і право допомогу по догляду за хворою дитиною чи іншим членом сім'ї (останнє порівняно з українським законодавством – добрий приклад для наслідування). Є ще один вид виплат УСС, на який мають право польські застраховані особи. Йдеться про так звану «допомогу вирівнювання», що гарантує полякам соціальну рівність і гідне проживання у своїй державі. Таким же правом наділені поляки щодо одержання допомоги на відновлення працездатності.

У випадку тривалої непрацездатності особи захищені виплатою пенсії по непрацездатності, як і гарантіями на забезпечення пенсією на навчання.

Щодо виплат «по старості», то вони поділяються на два різновиди: 1) трудова пенсія; 2) надбавка до пенсії по догляду за пенсіонером.

Два різновиди виплат застрахованим наявні і у випадку смерті годувальника: 1) пенсія у випадку втрати годувальника; 2) надбавка до пенсії у випадку втрати годувальника для круглих сиріт.

Важливий польський досвід диференціації виплат у зв'язку із нещасним випадком на виробництві і у зв'язку із професійним захворюванням.

Так, розрізняють чотири види виплат і допомоги. Перша – найбільш поширена – це одночасна компенсація, на яку особа може сподіватися у трагічній ситуації. Друга – це виплати у разі хвороби, тривалої непрацездатності і смерті годувальника; третя – це медичні послуги у сфері стоматології і вакцинації; четверта – це повернення витрат на ортопедичні предмети.

Звісно, зі всіма доходами і витратами на соціальне страхування пов'язане таке актуальне в наш час для всіх країн, а для України особливо, питання фінансування.

Фінансування соціального страхування у Польщі – це логічно і чітко сформована система соціальної політики, яка заслуговує на окремий розгляд.

Висновки. Отже, здобутки сусідньої для нас держави, яку вже на європейському шляху вважають успішною, є переконливими. Так, сфера соціального страхування як одна із найважливіших складових реформованої системи Польщі успадкувала кращі здобутки європейського досвіду, поєднуючи їх із національними пріоритетами та конституційними засадами, підпорядковуючи власне законодавство міжнародним правовим нормам. Саме це дало змогу досягти прозорої та ефективної системи функціонування Управління соціального страхування, виконання поставлених перед ним завдань щодо забезпечення діяльності створеної структури соціального страхування, її видів і концептуальних принципів.

1. Социальное страхование в Польше: сведения, факты. – Варшава, 2010. – 77 с.

2. Дердзюк З. Система соціального страхування в Польщі / З. Дердзюк. – Варшава, 2011. – 24 с.

3. Надибська О. Я. Соціальні пріоритети України в глобалізаційному просторі: монографія / О. Я. Надибська. – Одеса, 2013. – 270 с.

4. Чігак В. Зближення країн Центральної Європи на зламі другого тисячоліття / В. Чігак // Ї: незалежний культурологічний часопис. – 1977. – № 9: Середня Європа. Австрія після Австрії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ji.Lviv.ua/n9texts/chihak.htm.

Токарский Т. Б. Опыт деятельности Управления социального страхования Польши

Проанализировано одно из важнейших звеньев реформированной системы социального страхования – Управление социального страхования (УСС), опыт которого является ценным в контексте развития национальных основ социального страхования. На основании конституционных норм Польши, ее законодательства и международных правовых норм рассмотрено задачи, структуру, виды социального страхования и принципы подчиненности данным видам страхования в УСС Республики Польша.

Ключевые слова: *Управление социального страхования, реформирование системы социального страхования, задачи УСС, польское законодательство, правовые нормы системы страхования, виды социального страхования.*

Tokarskyi T. B. The experience of the Office of Social Insurance in Poland

Analyzes one of the most important parts of the reformed system of social insurance – Social Security Administration, which is a valuable experience in terms of national principles of social insurance.

On the basis of constitutional norms Poland, its legislation and international law discussed tasks, structure, types and principles of social insurance affiliation certain types of insurance in the Social Security Administration of Ukraine neighboring state. Achievements for us to neighboring states which are the European way of positively persuasive. The authority USS leaving and collecting contributions to social and medical insurance of citizens; Distribution payments in the amount and the principle established in the current legislation and the implementation of tasks generated based on other laws or other problems in the insurance or social insurance. Thus, the scope of social security as one of the key elements of the reformed system Poland inherited the best achievements of European experience, combining them with national priorities and constitutional principles, subjecting its legislation with international law. That is what made it possible to achieve a transparent and effective system of functioning Social Security Administration, perform its tasks to provide the created structure of Social Security, its species and conceptual principles.

The attention on the achievements of European experience, combining them with national priorities and constitutional principles, subjecting its legislation with international law.

Key words: *social Insurance, the reform of the social insurance system, the task USS Polish law, regulations of the insurance system, types of social insurance.*

Стаття надійшла 21 грудня 2015 р.

УДК 331.102.24:37.032:364

Л. М. Томаневич,
Ю. Я. Микитка

УДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМУ ІНСТИТУЦІАЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ ЯК ІНСТРУМЕНТУ БЕЗПЕКОВОЇ ПОЛІТИКИ

Досліджено актуальні проблеми інституціалізації соціальної роботи в Україні як інструменту цілісного впливу на людину та суспільство. Визначено суспільну значущість соціальної роботи, її роль у пом'якшенні проблем, які входять до соціальних ризиків, у контексті сучасної концепції національної безпеки України, а також залучення громадських структур до вирішення проблем осіб, що опинилися в складних життєвих обставинах, і покращення якості їхнього життя та добробуту.

На основі теоретичних напрацювань і проведеного соціологічного дослідження визначено потребу і дієвість фахівців із соціальної роботи на прикладі регіону.

Ключові слова: *соціальна політика, соціальна робота, громадські організації, соціальна допомога, соціальні послуги, бідність, загрози.*

Постановка проблеми. В умовах поглиблення політичної та економічної криз в Україні загострюється проблема бідності та соціального відчуження, знижуються рівень та якість життя населення, оплата праці, зростає безробіття, погіршується стан здоров'я, демографічна ситуація, виражається соціально-класова диференціація, як наслідок – посилюється соціальна напруженість.

Останніми роками в Україні збільшилася кількість інвалідів, сиріт, пенсіонерів, безпритульних і нужденних, які потребують від державних інституцій забезпечення соціальних гарантій та організації ефективної соціальної підтримки.

Накопичені соціальні та економічні проблеми можуть стати дестабілізуючими чинниками рівноваги і становити реальні загрози національній безпеці держави та подальшому розвитку суспільства.

Отже, ця ситуація вимагає вжиття негайних заходів у оптимізації всієї системи соціального захисту населення та удосконалення механізму інституціалізації соціальної роботи як інструменту безпекової політики

Тому вивчення стану забезпечення соціальної безпеки з метою розробки превентивних заходів і недопущення загроз, які можуть дестабілізувати соціальну сферу, є актуальним.

Стан дослідження. Теоретичні засади соціальної політики, теоретико-методологічні та практичні аспекти забезпечення соціальної роботи досліджувались у працях таких учених: В. Андрущенка, В. Бакуменка, О. Безпалька, О. Біленчука, В. Бідак, В. Бульби, В. Барабаша, В. Грабовського, М. Головатого, А. Колодія, О. Коротич, Е. Лібанової, М. Лукашевича, В. Орлова, Л. Романенкової, В. Сановської, Ю. Поліщука, К. Раєвської, О. Сушинського, А. Ткачука, П. Шевчука, О. Яременка та інших.

Аналіз їхніх праць підтверджує, що в Україні відсутній комплексний механізм управління соціальною роботою в територіальних громадах, недосконала нормативно-правова база державної політики щодо забезпечення соціальної роботи в сучасних умовах, у зв'язку з чим необхідно визначити нові підходи та роль і місце соціальної роботи в безпековій політиці.

Метою статті є здійснення аналізу наукових розвідок із проблем діяльності органів місцевого самоврядування та вивчення загроз у сфері соціальної роботи, створення дієвої моделі соціальної роботи в територіальних громадах, визначення ефективності впроваджених посад фахівців із соціальної роботи.

Виклад основних положень. Соціальна робота є важливою формою забезпечення соціальної безпеки, яка сприяє нормалізації

життєдіяльності людини, задоволенню та гармонізації її соціальних потреб, узгодженню потреб людини і суспільства, яка є соціальним механізмом, що здатний реагувати і компетентно вирішувати соціальні проблеми на всіх рівнях громадських структур і надходити до конкретного члена суспільства.

Вважаємо, що останнім часом в Україні було зроблено суттєві кроки до інституціалізації соціальної роботи як підсистеми соціальної політики. З метою здійснення модернізації соціальних служб законодавством України передбачено додаткову дотацію місцевим бюджетам для покращення надання соціальної допомоги найуразливішим верствам населення та здійснення соціального супроводу сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах.

Як стверджує науковець А. Дашинська, спираючись на дані Держкомстату України, близько 95% українців уважають себе бідними. Серед них до категорії «зовсім бідних» себе віднесли 56% українців, «не бідняки, але і не середній клас» – 40% [5]. Отже, більша частина населення потребує соціального захисту та надання соціальних послуг, відтак актуалізує потребу у фахівцях із соціальної роботи.

Проте, як доводить практика, соціальна допомога не завжди надається тим категоріям населення, які її справді потребують, що призводить до неефективного використання ресурсів і диспропорцій в системі соціального захисту.

На нашу думку, ця проблема є похідною від недосконалості рішень, які приймаються органами влади, для досягнення поодиноких цілей з недостатнім урахуванням практичної адаптованості заходів, що впроваджуються, до реальних умов, які виникли в суспільстві.

Означена ситуація потребує розробки ефективної моделі соціальної роботи та модернізації наявних соціальних служб. Це обумовить перехід на якісно новий рівень взаємодії фахівців із соціальної роботи як із системою соціального захисту населення, громадою, так із іншими системами: охорони здоров'я, освіти і науки, правоохоронними органами, із сім'єю, сприятиме ослабленню соціальної напруги серед населення.

У процесі емпіричного дослідження, яке проводилось на прикладі Львівської області та у якому взяли участь 5000 респондентів, 56,6%, нами було використано теоретичні напрацювання Ю. В. Борисової, О. М. Балакірєвої, Ю. С. Колесникова та ін. учених [8; 9; 10].

Зазначимо, що за розрахунку потреби кількостіпосад фахівців із соціальної роботи на місцях нами було було встановлено такий умовний норматив, як 1 фахівець із соціальної роботи (надалі – ФСР) на 1500 осіб у сільській місцевості та 1 ФСР на 3000 осіб міського населення.

Під час розподілу кількості посад між адміністративно-територіальними одиницями Львівської області за пріоритет було взято гірські та віддалені райони, а саме: Сколівський, Турківський, Старосамбірський, які повністю були укомплектовані ФСР.

Розподіл респондентів за статтю: 1231 чоловік *(24,62%)* і 3769 жінок *(75,38%)* в розрізі районів і міст Львівської області наведено на рис. 1.

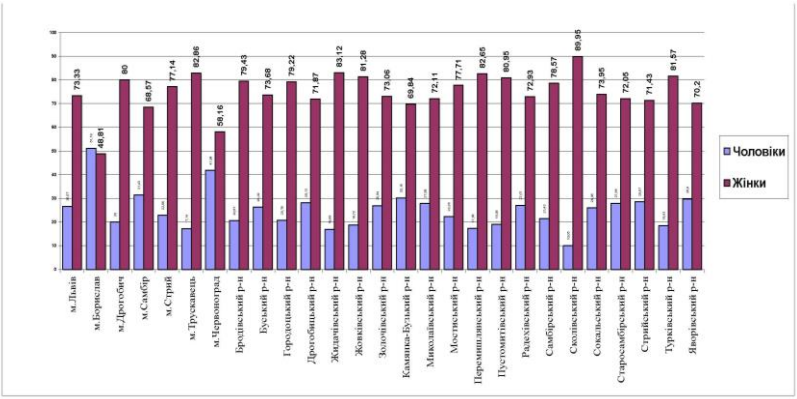

Рис. 1 Розподіл респондентів за статтю в розрізі міст і районів області (%)

Джерело: авторська розробка

Враховуючи потребу процесу введення посад ФСР у Львівській області, нами було визначено такі завдання:

– дослідити громадську думку щодо основних загроз соціальній безпеці;

– вивчити рівень обізнаності населення про соціальні послуги;

– визначити рівень доступності населення до отримання соціальних послуг, рівень довіри населення до такої служби;

– вивчити поінформованість населення щодо функціонування в населених пунктах ФСР;

– дослідити ефективність діяльності фахівців соціальної роботи та перспективи для збільшення кількості посад.

Відповідно до даних опитування в розрізі районів і міст області, найбільше респондентів уважають роботу ФСР у населених пунктах ефективною у Буському (99,25%), Сколівському (98,94%), Мостиському

(98,86%), Городоцькому (98,7%), Самбірському (98,21%) районах, а найбільше її вважають неефективною в містах Трускавець (45,71%), Самбір (34,29%), Дрогобич (26,67%), Борислав (20,24%), Стрий (20%).

Зокрема, 1474 респонденти (20,88%) вважають, що на покращення соціальної роботи може суттєво впливати збільшення чисельності фахівців із соціальної роботи в населеному пункті, 1603 респонденти (22,71%) – вдосконалення нормативно-правової бази, 3024 респонденти (42,84%) – збільшення обсягів фінансування соціальної сфери, 957 респондентів (13,56%) – підвищення кваліфікації ФСР. Розподіл відповідей респондентів щодо покращення роботи ФСР наведено на рис. 2.

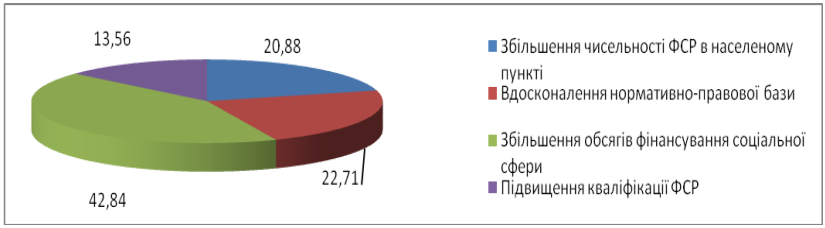

Рис. 2 Розподіл відповідей респондентів щодо покращення роботи фахівців із соціальної роботи (%)

Джерело: авторська розробка за даними соціологічного опитування

Проте більша кількість респондентів уважає, що на покращення соціальної роботи могло би вплинути збільшення обсягів фінансування соціальної сфери (42,84%) та вдосконалення нормативно-правової бази (22,71%).

Проведений аналіз дає підстави вважати, що недостатність фінансування програм і заходів не дозволяє ефективно здійснювати соціальну роботу в населених пунктах, зокрема щодо вжиття ними профілактичних і заходів із подолання загроз соціальній безпеці.

Слід зазначити і те, що на результативність соціальної роботи впливає недосконаліть значної кількість законодавчих і нормативно-правових актів, значна кількість облікових документів; відсутність уніфікованого довідника, який би містив чинні нормативно-правові акти та методики роботи з населенням.

Згідно з даними опитування в розрізі районів і міст Львівської області, найбільше респондентів уважають, що на покращення соціальної роботи впливають такі чинники:

– збільшення чисельності ФСР у містах Стрий (38,23%), Борислав (30,23%) та Сколівському районі (32,57%), найменше – в місті Трускавець (2,08%) та Миколаївському (9,18%), Стрийському (11,41%) районах;

– удосконалення нормативно-правової бази в Мостиському (36,4%), Дрогобицькому (32,24%), Миколаївському (31,88%) районах, найменше – в Перемишлянському (11,97%), Жидачівському (14,43%), Турківському (14,8%) районах;

– збільшення обсягів фінансування соціальної сфери в містах Трускавець (62,5%), Львів (50,42%) та Перемишлянському районі (60,68%), найменше – в місті Стрий (29,35%) та Сколівському (28,47%), Мостиському (35,15%) районах;

– підвищення кваліфікації ФСР у містах Самбір (23,96%), Червоноград (20,45%) та Стрийському районі (20,08%), найменше – в Перемишлянському (5,13%), Городоцькому, Турківському (9,2%) районах та місті Трускавець (8,33%).

Згідно з результативними відповідями респондентів, найбільш актуальними проблемами є сприяння молоді у працевлаштуванні та вторинній зайнятості (10,61%), організація оздоровлення дітей та молоді (8,13%), допомога молоді в отриманні кредитів на житло, освіту, товари тривалого користування (7,37%), організація профілактики негативних проявів у дитячому та молодіжному середовищі та пропаганда здорового способу життя (6,92%), організація спортивної діяльності (5,62%), а найменш актуальними – сприяння молоді у створенні агроосель (1,41%), організація школи молодого лідера (1,67%), сприяння участі молоді в районних, обласних, всеукраїнських, міжнародних молодіжних програмах і заходах (3,19%), сприяння творчій та обдарованій молоді (3,32%), забезпечення молоді інформацією про реалізацію молодіжної політики в Україні (3,45%).

Згідно з даними опитування в розрізі районів і міст області, найбільше респондентів (*13,92%)* схильні звернутись до ФСР з метою вирішення проблем, пов'язаних із малозабезпеченістю, 13,51% опитаних – пов'язаних із безробіттям/відсутністю роботи, 10,69% учасників опитування – пов'язаних із конфліктами в сім'ї, 8,71% респондентів – із відсутністю документів, 6,64% проанкетованих – із насильством у сім'ї, найменше респондентів (1,02%)схильні звернутись з метою вирішення проблем, пов'язаних із ВІЛ/СНІД, 1,32% опитаних – пов'язаних із ризиком відмови від новонародженої дитини, 1,39% респондентів – з адаптацією звільнених із місць позбавлення волі, 1,76% учасників анкетування – з поновленням у батьківських правах, 1,85% поранкетованих – із трудовою міграцією.

Розподіл відповідей респондентів про проблеми, з метою вирішення яких вони схильні звернутися до ФСР, наведено на рис. 3.

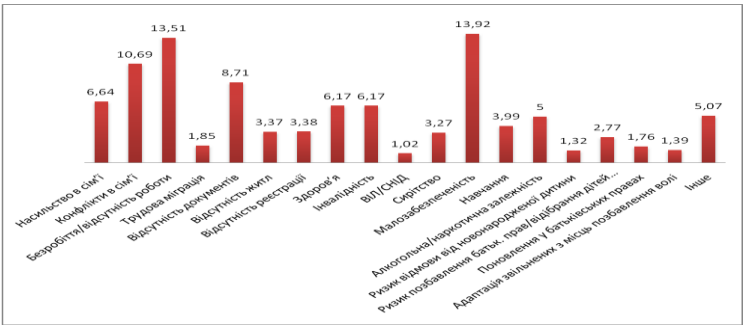

Рис. 3 Розподіл відповідей респондентів про соціальні проблеми, з якими вони готові звернутись до ФСР

Проведений аналіз дає підстави стверджувати, що для населення найбільш актуальними є: соціально-економічні проблеми (малозабезпеченість, безробіття), які впливають на нормальну життєдіяльність людей; соціально-психологічні (конфлікти в сім'ї, насильство в сім'ї), які перешкоджають гармонізації взаємовідносин у суспільстві; юридичні (відсутність документів), які не дозволяють повноцінно користуватись правами громадянина держави.

Зазначене дає підстави вважати, що державним інституціям необхідно активізувати роботу щодо інформування населення про ефективні шляхи вирішення цих проблем і надання ФСР мешканцям якісних соціальних послуг.

На підставі відповідей респондентів можна зробити висновок про те, що найбільш важливими для населення є питання добробуту молоді. Про це свідчить найбільша кількість відповідей стосовно працевлаштування та вторинної зайнятості молоді (10,61%), допомога молоді в отриманні кредитів на житло, освіту, товари тривалого користування (7,37%), а також здоров'я молоді, про що свідчать відповіді щодо організації оздоровлення дітей та молоді (8,13%), організації профілактики негативних проявів у дитячому та молодіжному середовищі та пропаганди здорового способу життя (6,92%), організації спортивно-масової діяльності (5,62%).

Аналіз відповідей респондентів дає підстави вважати, що питання організації вирішення молодіжних проблем є неоднозначним,

потребує подальшого вивчення та наукового обґрунтування щодо впровадження ефективного інституційного механізму реалізації державної молодіжної політики.

Активна взаємодія фахівців із соціальної роботи з громадськістю сприятиме покращенню вирішення соціально-економічних проблем. Зокрема, 1647 респондентів (24,56%) вважають, що за взаємодії ФСР із громадськістю покращенню вирішення соціально-економічних проблем сприятиме розвиток громадських організацій (надалі – ГО), 1441 респондент (21,49%) вважає, що залучення громадськості до прийняття рішень, 875 опитаних (13,05%) – що розвиток соціального підприємництва, 2743 респонденти (40,9%) – що залучення ресурсів від благодійних організацій. Розподіл відповідей респондентів про сприяння у вирішенні соціально-економічних проблем у взаємодії ФСР із громадськістю наведено на рис. 4.

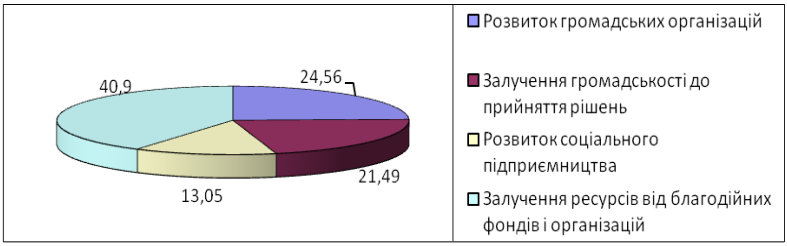

Рис. 4 Розподіл відповідей респондентів про сприяння у вирішенні соціально-економічних проблем за взаємодії фахівців із соціальної роботи із громадськістю (%)

Таким чином, найбільше респондентів (40,9%) уважають, що за взаємодії ФСР із громадськістю покращенню вирішення соціально-економічних проблем сприятиме залучення ресурсів від благодійних фондів і організацій, а найменше респондентів (13,05%) – що розвиток приватного підприємництва.

Здійснений аналіз дає підстави вважати, що засобом покращення і вирішення соціально-економічних проблем населення найбільше сприймає залучення додаткових ресурсів, зокрема від благодійних фондів і організацій. Попри це, дещо менше, але однаковою мірою, сприймає і розвиток громадських організацій (24,56%) та залучення громадськості до прийняття рішень (21,49%).

Окрім зазначених заходів, щодо покращення соціально-економічних проблем слід виокремити підтримку і розвиток приватного

бізнесу, що сприятиме створенню нових робочих місць і недопущенню потрапляння сімей в складні життєві ситуації.

Дослідження засвідчило, що 3326 респондентів (29,38%) уважають, що приватний бізнес сприятиме недопущенню потрапляння сімей в складні ситуації, зокрема частково вирішиться проблема безробіття, 793 респонденти (7%) вважають, що знизиться рівень злочинності, 1697 опитаних (14,99%) – що знизиться рівень негативних проявів (алкоголізму, наркоманії, іншої залежності), 1390 учасників опитування (12,28%) – що покращиться мікроклімат у сім'ї, 1404 респонденти (12,4%) – що зменшиться трудова міграція, на думку 2711 опитаних (23,95%), покращиться добробут сім'ї.

Отже, найбільше респондентів уважають, що розвиток приватного бізнесу сприятиме вирішенню проблем безробіття (29,38%) та покращенню добробуту сімей (23,95%), а найменше вважають, що знизиться рівень злочинності (7%) та покращиться психологічний мікроклімат у сім'ї (12,28%). Розподіл відповідей респондентів про розвиток власного бізнесу як засобу недопущення потрапляння сімей в СЖО наведено на рис. 5.

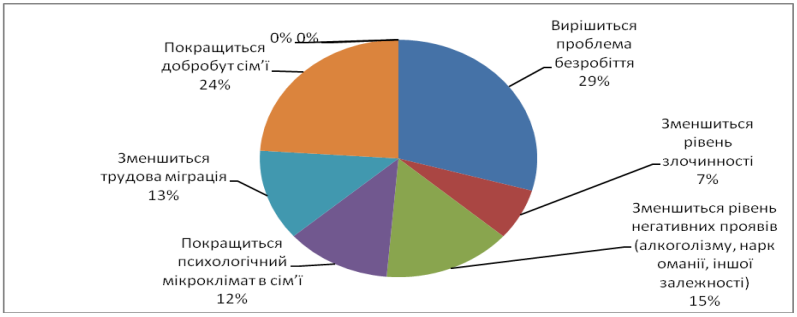

Рис. 5 Розподіл відповідей респондентів про розвиток власної справи як засобу недопущення потрапляння сімей в складні життєві обставини (%)

Висновки. Отже, викладене дає підстави вважати, що соціальна робота виступає інструментом цілісного впливу на людину, оскільки пояснює її суспільну значущість і роль у зменшенні кількості проблем, які входять до соціальних ризиків, у контексті сучасної концепції національної безпеки України.

Здійснений аналіз засвідчує, що в інституційній структурі суспільства соціальна робота виступає як додатковий соціальний

інститут, спрямований на вирішення соціально-економічних проблем і забезпечення соціальної безпеки.

Комплексний підхід до удосконалення соціальної роботи доповнює теоретичні розробки у галузі соціальної роботи, розширює наукове поняття про особливості її функціонування в Україні. Як інструмент безпекової політики може слугувати базою для подальших наукових пошуків, дослідження основних механізмів її функціонування та особливостей взаємодії з іншими соціальними інститутами.

1. Річний звіт Міністерства соціальної політики України 2013: Соціальна політика України 2013. Стан та перспективи // Офіційний веб-сайт Міністерства соціальної політики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://mlsp.kmu.gov.ua/document/158183/2013.

2. Про внесення змін до наказу Мінсоцполітики від 08 червня 2012 року № 344: Наказ Міністерства соціальної політики України від 13.12.2013 № 870 // Офіційний вісник України. – 2013. – № 100. – С. 190. – Ст. 3696. – Код акту 70891/2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z2147-13.

3. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / Т. Ф. Алєксєєнко, Т. П. Басюк, О. В. Безпалько та ін.; за заг. ред. проф. І. Д. Звєрєвої. – К.; Сімферополь: Універсум, 2012. – 536 с.

4. Васюта О. І. Професійне становлення фахівця із соціальної роботи / О. І. Васюта // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка. – Чернігів, 2010. – Серія «Педагогічні науки». – С. 122–125 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://upi.org.ua/publ/profesijne_stanovlennja_fakhivcja_iz_socialnoji_roboti/11-1-0-208.

5. Дашинська А. Чому Україна така бідна? / А. Дашинська [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://news. finance.ua/ua/~/2/0/all/2011/03/18.

6. Модернізація України – наш стратегічний вибір: щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України. – К.: НІСД, 2011. – 416 с.

7. Україна як соціальна держава: гасло для політичної конкуренції чи шлях до солідаризації суспільства? / О. М. Пищуліна, С. І. Лавриненко, Я. А. Жаліло, Д. С. Покришка; за заг. ред. Є. Воротіна. – К.: НІСД, 2008. – 42 с.

8. Борисова Ю. В. Методологія та методи соціальних досліджень: навч. посібник / Ю. В. Борисова. – К.: ДЦССМ, 2003. – 216 с.

9. Балакірєва О. М. Як провести соціологічне дослідження: методичні рекомендації / О. М. Балакірєва, О. О. Яременко. – К.: Державний ін-т проблем сім'ї та молоді, 2004. – 264 с.

10. Колесникова Ю. С. Прикладная социология: учебное пособие / Ю. С. Колесникова. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2001. – 320 с. – Серия «Учебники Феникса».

11. Дані Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, звіт «Економічна ситуація в Україні у 2014 році» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.me.gov.ua/?lang=uk-UA

Томаневич Л. М., Микитка Ю. Я. Совершенствование механизма институционализации социальной работы как инструмента безопасности

Исследованы актуальные проблемы институционализации социальной работы в Украине как инструмента целостного влияния на человека и общество. Определено общественную значимость социальной работы, ее роль в смягчении проблем, отнесенных к социальным рискам в контексте современной концепции национальной безопасности Украины, а также привлечения общественных структур к решению проблем лиц, находящихся в сложных жизненных обстоятельствах, и улучшения качества их жизни и благополучия. На основе теоретических наработок и проведенного социологического исследования определена потребность и действенность специалистов по социальной работе на примере региона.

Ключевые слова: *социальная политика, социальная работа, общественные организации, социальная помощь, социальные услуги, безопасность, бедность, угрозы.*

Tomanevych L. M., Mykytka Yu. Ya. Improvement of the institutionalization mechanism of social work as a tool of security policy

The current problems of institutionalization in the social work of Ukraine have been researched as an important mechanism of influence on the social change and development, social unity, as well as involvement of the civil structures into addressing the issues of individuals and families who experience difficulties and the improvement of the quality of their life and wellbeing. The search of the efficient methods of social work, its methodological bases and staffing has been performed. The theoretical resources and the sociological research conducted have facilitated the identification of the need and the effectiveness of social work professionals through the example of Lviv Region. Implementation of an effective model of social work in the local communities has been suggested as an important part of the formation of the system that would provide quality social services to the most vulnerable categories of population, reduce social tension among the people, introduce a new level of interaction of the social work professionals with the system of social protection, the community, as well as with other systems – healthcare, education, science, law enforcement, families and individuals.

As it is proved by the analysis of theoretical and practical researches that the national social policy requires optimization by means of creating new programs and initiating effective social activities contributing to the normalization of the functioning of the social services in view of the existing social problems particularly escalated by the current events taking place in the east of the country.

The analysis of these challenges suggests that further development of promising researches in this area requires more detailed study of the civil society goals related to the support and implementation of the government programs in the social work, modernization and popularization of these programs.

Key words: *social politics, social work, public organizations, social help, social services, poverty, threats.*

Стаття надійшла 14 грудня 2015 р.

Розділ ІІ

ЕКОНОМІЧНА ПОЛІТИКА СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ ТА НАПРЯМИ ЇЇ ЗМІЦНЕННЯ

УДК 65.012.8(477)

М. В. Бегей

НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ПІДПРИЄМСТВА»

Досліджено науково-теоретичні підходи до визначення поняття «економічна безпека підприємства». Здійснено аналіз поглядів на визначену проблему з позиції сучасних вітчизняних і зарубіжних учених і доведено, що серед науковців не існує однозначної позиції щодо цього поняття. Виокремлено п'ять підходів до розуміння економічної безпеки підприємства: стратегічний, ресурсно-функціональний, системний, синергетичний, гармонізаційний.

Ключові слова: *економічна безпека підприємства, функціональні складові економічної безпеки підприємства, економічні загрози.*

Постановка проблеми. Сучасні економічні умови та ситуація, що сформувалася у суспільстві, зумовили чимало непередбачуваних небезпек і загроз для господарської діяльності підприємств. Аналіз результатів функціонування підприємств довів, що більше третини з них працюють збитково, а рівень рентабельності прибуткових вкрай низький. Нестача фінансових ресурсів, нестабільна політико-економічна ситуація в державі, відкритість ринку за високого рівня конкуренції – ці обставини встановлюють підприємствам вимоги щодо створення ефективної системи забезпечення економічної безпеки.

На сучасному етапі розвитку економічної науки в Україні триває актуалізація проблематики економічної безпеки, що супроводжується глибинним осмисленням явищ і процесів, появою нових поглядів і підходів, формулюванням та уточненням понятійно-категоріального апарату.

Стан дослідження. Питанням економічної безпеки підприємства присвячені наукові праці багатьох учених. Вирішенню окремих

аспектів забезпечення економічної безпеки підприємств присвячені праці таких вітчизняних і зарубіжних учених: О. В. Ареф'євої, Н. В. Ващенка, Л. І. Донця, А. О. Єпіфанова, М. М. Єрошенка, З. Б. Живко, І. П. Мойсеєнко, В. М. Нижника, О. Л. Пласуна, В. І. Франчука та ін. Незважаючи на те, що сучасній економічній науці вдалося вирішити деякі питання системотворення економічної безпеки, проте визначити теоретичний базис із цієї проблематики поки що не вдається. Попри наявність численних наукових розробок у сфері економічної безпеки, досі існують суперечливі підходи до суті економічної безпеки, її окремих характеристик і функціональних складових.

Мета статті – дослідити науково-теоретичні підходи до визначення поняття «економічна безпека підприємства», на основі яких висвітлити авторське бачення окресленого поняття.

Виклад основних положень. Проблеми забезпечення економічної безпеки є надзвичайно актуальними. Поряд із військовою, продовольчою, екологічною, забезпечення економічної безпеки є завданням уряду кожної країни. Вперше термін «економічна безпека» отримав офіційне закріплення у 1985 р. під час прийняття резолюції «Міжнародна економічна безпека» на 40-й сесії Генеральної асамблеї ООН. За тридцятирічний період в економічній теорії накопичено достатньо знань, поглядів, ідей, спрямованих на тлумачення і пояснення явищ економічної безпеки.

Досягнення стану економічної безпеки країни неможливе без забезпечення кожного підприємства. Тому дослідження питань забезпечення економічної безпеки підприємства є вкрай актуальним. Для формування системи економічної безпеки підприємства необхідне чітке осмислення сутності, складових і принципів економічної безпеки. Сьогодні немає єдиного підходу до визначення поняття економічної безпеки підприємства. Здійснивши узагальнений аналіз наукових праць учених із цієї тематики, зазначимо, що можна виокремити п'ять підходів до визначення поняття «економічна безпека»:

– стратегічний – розуміння економічної безпеки як стану захищеності підприємства;

– ресурсно-функціональний – тлумачення економічної безпеки як ефективного використання ресурсів або потенціалу;

– системний – розгляд економічної безпеки як збереження рівноваги та стійкості підприємства;

– синергетичний – розуміння економічної безпеки, що досягається завдяки формуванню стану захищеності бізнес-процесів від впливу загроз;

– гармонізаційний – тлумачення економічної безпеки як гармонізації інтересів підприємства з інтересами взаємодіючих із ним суб'єктів зовнішнього середовища.

Прихильники першого напряму – стратегічного – економічну безпеку підприємства розуміють як «специфічний стан». Так, З. Б. Живко визначає економічну безпеку підприємства «як стан захищеності життєво важливих інтересів підприємства від внутрішніх та зовнішніх загроз, сформований адміністрацією і колективом підприємства шляхом реалізації заходів правового, економічного, інформаційного, організаційного, інженерно-технологічного та соціально-психологічного характеру» [7].

Подібна позиція належить А. Козаченко, В. Пономарьову, А. Ляшенко, які у праці «Економічна безпека підприємства: суть і механізм забезпечення» економічну безпеку підприємства розглядають як «стан, коли первинний економічний агент знаходиться у стані надійної захищеності та не підпадає під негативний вплив будь-яких чинників» [12]. За визначення поняття «економічна безпека» в окремих публікаціях зазначається, що її підтримка на певному рівні відображає такий стан підприємства, який забезпечує здатність протистояти несприятливим зовнішнім впливам. Тобто рівень економічної безпеки підприємства залежить від того, наскільки ефективно керівництво спроможне уникати загроз і нейтралізувати наслідки складових зовнішнього та внутрішнього середовищ. Деякі вчені (О. М. Бандурка [15, с. 164], А. І. Сухоруков [17, с. 14]) у тому чи іншому контексті погоджуються з цим визначенням, додаючи, що безпечний стан функціонування підприємства залежить не лише від стану захищеності від загроз, але й від здатності протистояти їм.

Особливої уваги заслуговує ресурсно-функціональний підхід, згідно з яким економічна безпека підприємства розуміється як стан ефективності використання його ресурсів. Ресурсно-функціональний підхід як найбільш поширений серед науковців є майже всебічним, адже охоплює усі функціональні сфери діяльності підприємства. Перевагою цього підходу є намагання оцінити стан ресурсів підприємства, здатних протистояти внутрішнім і зовнішнім загрозам. Таку позицію підтримують О. О. Гетьман, В. М. Шаповал, які вважають, що економічна безпека – це такий стан корпоративних ресурсів (капіталу, персоналу, інформації, технології, техніки, устаткування, інших майнових прав) і підприємницьких можливостей, за якого гарантується найбільш ефективне їх використання для стабільного функціонування та динамічного соціального і науково-технічного розвитку, запобігання внутрішнім і зовнішнім загрозам [3, с. 252]. Д. В. Зеркалов під економічною безпекою розуміє стан найбільш ефективного використання корпоративних ресурсів для попередження і забезпечення стабільного функціонування у теперішньому часі і у майбутньому [8].

Українські науковці Л. О. Омелянович та Г. Є. Долматова розширюють визначення суті економічної безпеки, розуміючи його не лише з позиції економічного характеру, а й соціального розвитку. Так, на думку науковців, «економічна безпека підприємства являє собою формування такого стану економічних відносин зв'язків між усіма видами ресурсів, при якому гарантується стабільність функціонування, підприємницький успіх, прогресивне використання науково-технічних досягнень і соціальний розвиток суб'єкта господарювання» [14, с. 35]. В. Мунтіян під економічною безпекою підприємства розуміє такий стан юридичних, виробничих відносин і організаційних зв'язків, матеріальних та інтелектуальних ресурсів, за якого забезпечується стабільність його функціонування, фінансово-комерційний успіх, прогресивний науково-технічний і соціальний розвиток [13].

Слід зауважити, що не всі науковці підтримують таке тлумачення досліджуваного поняття. Г. В. Козаченко, В. П. Пономарьов та О. М. Ляшенко вважають, що у ресурсно-функціональному підході економічна безпека підприємства розглядається дуже широко. За такого підходу, на думку авторів, втрачається бачення економічної безпеки, вона ототожнюється з діяльністю підприємства та її ефективністю [12, с. 72].

Для забезпечення економічної безпеки на підприємстві, що утворює систему, необхідно розрізняти її основні функціональні складові. Функціональні складові економічної безпеки підприємства – це сукупність основних напрямів його економічної безпеки, що істотно відрізняються один від одного за змістом. Подальші варіації цього підходу спрямовані на вирішення дискусійних питань щодо спектра функціональних складових економічної безпеки підприємства. На думку С. Н. Ільяшенко, система економічної безпеки підприємства традиційно містить такі складові (див. рис. 1).

Немає одностайності науковців і щодо функціональних складових. Окрім загальноприйнятих, спостерігається як розширення їх кількості, так і звуження. Так, І. Н. Карпунь доповнює систему економічної безпеки підприємства ще такими складовими, як інтерфейсна, соціальна, ринкова, ресурсна, енергетична [11, с. 49]. Г. Є. Дем'яненко доповнює попередні складові економічною безпекою внутрішньої та зовнішньої діяльності, а також трудовою та інформаційною складовими [5, с. 10].

Деякі науковці виділяють меншу кількість функціональних складових економічної безпеки. Є. І. Крихтін і М. В. Фоміна виділяють такі складові: фінансову, техніко-технологічну, кадрову (інтелектуальну), екологічну, інформаційну [16, с. 164].

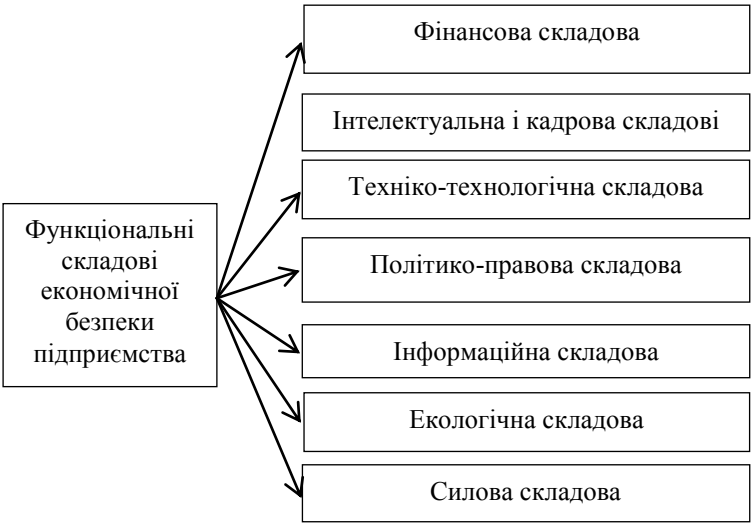

Рис. 1 Функціональні складові економічної безпеки підприємства [9]

Г. Д. Ейтутіс – фінансову, техніко-технологічну, інвестиційну, людського чинника; С. В. Капітула – виробничу, фінансову, інвестиційну [18, с. 137]. На нашу думку, виокремлення складових економічної безпеки дасть можливість детально розглянути кожну сферу підприємства і нейтралізувати можливі загрози. Розглянувши різні підходи вчених до функціональних складових економічної безпеки підприємства, погоджуємось із думкою С. Н. Ільяшенка і вважаємо за доцільне виокремити такі складові: фінансову, кадрову, технологічну, правову, інформаційну, екологічну та силову.

На особливу увагу заслуговує системний підхід до розуміння суті економічної безпеки підприємства. За окресленим підходом, економічна безпека підприємства розглядається як система взаємопов'язаних елементів, що сформована для вирішення комплексних завдань становлення, формування, забезпечення необхідного рівня, розвитку захищеності підприємства від наявних і потенційних загроз та мінімізації їх негативного впливу. Такій системі притаманні логічність структури, принципи, функції, адекватні методи управління, завдання тощо. Т. М. Іванюта та А. О. Заїчковський економічну безпеку підприємства розглядають як систему створення механізму мобілізації

й найбільш оптимального управління корпоративними ресурсами підприємства з метою найбільш ефективного їх використання і забезпечення стійкого функціонування, його активної протидії будь-яким негативним чинникам впливу [10]. У зв'язку з цим економічну безпеку підприємства необхідно розглядати набагато ширше, а саме: як можливість забезпечити стійкість підприємства (як системи) в різних умовах.

Подібна позиція і у О. І. Линник і Н. В. Артеменка, які економічною безпекою підприємства вважають такий стійкий стан його захищеності від негативного впливу зовнішніх і внутрішніх загроз, дестабілізуючих чинників, за якого забезпечується стабільна реалізація основних комерційних інтересів і цілей статутної діяльності.

У деяких наукових працях наявне ототожнення понять «стійкість» та «економічна безпека підприємства». Так, І. О. Бланк під економічною безпекою розуміє «стан виробничо-комерційної діяльності, при якому забезпечується дотримання економічних інтересів підприємства на підставі його стійкості та властивостей системи, що саморозвивається, і попередження впливу внутрішніх і зовнішніх загроз» [2].

Стійкість і безпека – найважливіші характеристики економіки підприємства як єдиної системи. Їх не слід протиставляти, бо кожна по-своєму характеризує стан підприємства. Стійкість підприємства відображає міцність і надійність, здатність витримувати внутрішні і зовнішні «навантаження». Економічна безпека підприємства – це стан підприємства, його здатність до виживання і розвитку за умов внутрішніх і зовнішніх загроз, а також дії непередбачуваних і важкопрогнозованих чинників.

Чим стійкіше підприємство, тим вищою буде й оцінка його безпеки. Порушення пропорцій і зв'язків між різними компонентами призводить до дестабілізації і є сигналом переходу підприємства від безпечного стану до небезпечного. Узагальнивши підходи до співвідношення понять «стійкість» і «економічна безпека підприємства», можна зробити висновок, що стійкість є обов'язковою умовою забезпечення належного рівня безпеки, а, отже, поняття «економічна безпека» є ширшим.

Прихильники синергетичного підходу розглядають поняття безпеки як «здатність» підприємства до захищеності свого потенціалу та інтересів. В економічній енциклопедії економічна безпека визначається як стан захищеності життєво важливих інтересів системи від недобросовісної конкуренції, протиправної діяльності кримінальних формувань та окремих осіб, здатність протистояти внутрішнім і зовнішнім

загрозам, зберігати стабільність функціонування та розвитку відповідно до його стратегічних цілей [6]. В. В. Шликов під економічною безпекою розуміє стан захищеності життєво важливих інтересів підприємства від реальних і потенційних джерел небезпеки або економічних погроз [20].

Із зазначених визначень очевидно, що забезпечення економічної безпеки підприємства обмежується виявленням і нейтралізацією загроз функціонуванню підприємства, що, на нашу думку, є дуже вузьким баченням. Система економічної безпеки повинна не тільки усувати загрози, але і створювати умови для розвитку підприємства.

Гармонізаційний підхід полягає у визначенні сутності поняття «економічна безпека» як міри гармонізації інтересів підприємства з інтересами взаємодіючих із ним суб'єктів зовнішнього середовища (з позиції різних агентів ринку, що взаємодіють із підприємством, споживачів, податкових, кредитних органів тощо).

Прихильниками такого підходу є Г. В. Козаченко [12, с. 87], О. В. Ареф'єва, Т. Б. Кузенко [1, с. 18], Л. Г. Шемаєва [20, с. 12]. Так, Г. В. Козаченко під економічною безпекою підприємства розуміє гармонізацію в часі і просторі економічних інтересів підприємства з інтересами пов'язаних із ним суб'єктів зовнішнього середовища, що діють поза межами підприємства.

Р. М. Дацків безпеку підприємства розуміє як такий стан економічного розвитку суб'єктів господарювання, який забезпечує йому гармонійний розвиток і ефективне використання шансів і усунення загроз [4].

О. В. Ареф'єва вважає, що стан економічної безпеки підприємства відображає погодженість і збалансованість його інтересів та інтересів суб'єктів зовнішнього середовища, у зв'язку з чим підприємство має враховувати різні інтереси широкого кола контрагентів [1, с. 19].

Проаналізувавши наявні підходи до категорії «економічна безпека підприємства», можна зробити висновок, що економічна безпека охоплює всі аспекти діяльності підприємства і є широким поняттям. Це і не дає змоги вченим досягти єдиної думки у визначенні її дефініції.

Деякі вчені розглядають поняття економічної безпеки підприємства дуже широко, інші – надто вузько. В одному випадку втрачається суть поняття, в іншому – не розкривається його зміст.

Наше розуміння економічної безпеки підприємства полягає у тлумаченні її як комплексної характеристики, якою охоплюють рівень захищеності підприємства від внутрішніх і зовнішніх загроз,

що забезпечує стабільне функціонування та ефективний розвиток. Зміст цього поняття містить систему засобів, які забезпечують конкурентостійкість та економічну стабільність підприємства, а також сприяють підвищенню рівня добробуту працівників.

Висновки. Отже, суспільно-політична ситуація в країні, відкритість ринків, нестабільність економічної ситуації спричинили багато непередбачуваних небезпек і загроз для підприємств. У сучасних умовах господарювання підприємства функціонують у складному та нестабільному зовнішньому середовищі. Саме ці обставини зумовлюють необхідність формування системи економічної безпеки підприємства.

Дослідження сутності економічної безпеки підприємства довело, що серед учених-науковців не існує однозначного бачення щодо її визначення. Проаналізувавши формулювання економічної безпеки підприємства багатьох учених, можна виокремити п'ять підходів до розуміння економічної безпеки підприємства: стратегічний, ресурсно-функціональний, системний, синергетичний, гармонізаційний.

Нами сформульовано власне визначення економічної безпеки підприємства, під якою слід розуміти рівень захищеності підприємства від внутрішніх і зовнішніх загроз, що забезпечує його стабільне функціонування та ефективний розвиток.

1. Ареф'єва О. В. Планування економічної безпеки підприємств / О. В. Ареф'єва, Т. Б. Кузенко. – К.: Вид-во Європ. ун-ту, 2005. – 170 с.

2. Бланк І. О. Інвестиційний менеджмент: підручник / І. О. Бланк. – К.: КНЕУ, 2005. – 398 с.

3. Гетьман О. О. Економічна діагностика: навч. посіб. для студентів вищих навч. закладів / О. О. Гетьман, В. М. Шаповал. – К.: Центр навч. літ., 2007. – 307 с.

4. Дацків Р. М. Економічна безпека держави в умовах глобальної конкуренції / Р. М. Дацків. – Львів: Центр Європи, 2006 . – 159 с.

5. Дем'яненко Г. Є. Економічна безпека торговельного підприємства: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. екон. наук: 08.07.05 / Г. Є. Дем'яненко; Донецький держ. ун-т економіки і торгівлі ім. М. Туган-Барановського. – Донецьк, 2003. – 18 с.

6. Економічна енциклопедія: у трьох томах / ред. кол. С. В. Мочерний та ін. – Т. 1. – К.: Академія, 2000. – 864 с.

7. Живко З. Б. Методологія управління економічною безпекою підприємства: монографія / З. Б. Живко. – Львів: Ліга-Прес, 2013. – 471 с.

8. Зеркалов Д. В. Экономическая безопасность: монография / Д. В. Зеркалов. – Электрон. данные. – К.: Основа, 2011. – 1 электрон. опт. диск

(CD-ROM); 12 см. – Систем. требования: Pentium; 512 Mb RAM; Windows 98/2000/XP; Acrobat Reader 7.0.

9. Ильяшенко С. Н. Составляющие экономической безопасности предприятия и подходы к ее оценке / С. Н. Ильяшенко // Актуальні проблеми економіки. – 2003. – № 3. – С. 12–19.

10. Іванюта Т. М. Економічна безпека підприємства: [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.] / Т. М. Іванюта, А. О. Заїчковський. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 256 с.

11. Карпунь І. Н. Управління фінансовою санацією підприємства: навч. посібник / І. Н. Карпунь. – Львів: Магнолія-2006, 2009. – 418 с.

12. Козаченко А. В. Экономическая безопасность предприятия: сущность и механізм обеспечения / А. В. Козаченко, В. П. Пономарев, А. Н. Ляшенко. – К.: Либра, 2003. – 280 с.

13. Мунтіян В. І. Економічна безпека України / В. І. Мунтіян. – К.: Вид-во КВІЦ, 1999. – 464 с.

14. Омелянович Л. О. Економічна безпека торговельного підприємства: монографія / Л. О. Омелянович, Г. Є. Долматова. – Донецьк: ДонДУЕТ, 2005. – 195 с.

15. Основи економічної безпеки: підручник / О. М. Бандурка, В. Є. Духов, К. Я. Петрова, І. М. Чевяков. – Х.: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2003. – 236 с.

16. Соціальна політика та економічна безпека / під заг. ред. Є. І. Крихтіна. – Донецьк: Каштан, 2004. – 335 с.

17. Сухоруков А. І. Фінансова безпека держави: навч. посібник / А. І. Сухоруков, О. Д. Ладюк. – К.: Центр навч. літр., 2007. – 192 с.

18. Турило А. М. Методика оцінки виробничої безпеки підприємства / А. М. Турило, С. В. Капітула // Актуальні проблеми економіки. – 2007. – № 3 (69). – С. 137–143.

19. Шемаєва Л. Г. Економічна безпека підприємств у стратегічній взаємодії з суб'єктами зовнішнього середовища: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. д-ра екон. наук: 21.04.02 «Економічна безпека суб'єктів господарської діяльності» / Л. Г. Шемаєва. – К., 2010. – 42 с.

20. Шлыков В. В. Комплексное обеспечение экономической безопасности предприятия: учеб. пособие / В. В. Шлыков. – СПб.: Алетейя, 1999. – 138 с.

Бегей М. В. Научно-теоретические подходы к определению понятия «экономическая безопасность предприятия»

Исследовано научно-теоретические подходы к определению понятия «экономическая безопасность предприятия».

Сделано анализ взглядов на определенную проблему с позиции современных отечественных и зарубежных ученых и доказано, что среди ученых не существует однозначной точки зрения по поводу данного понятия.

Выделено пять подходов к пониманию экономической безопасности предприятия: стратегический, ресурсно-функциональный, системный, синергетический, гармонизационный.

Ключевые слова: *экономическая безопасность предприятия, функциональные составляющие экономической безопасности предприятия, экономические угрозы.*

Behei M. V. Scientific and theoretical approaches to the definition of the concept «economic security of the enterprise»

The article deals with the scientific and theoretical approaches to the definition of the concept of «economic security of the enterprise». Current economic conditions and the current situation in society led to the emergence of many unexpected dangers and threats for the existence and economic activity of the enterprise.

According to the analysis of the functioning of the enterprises more than a third of them work at a loss, and the level of return of profitable enterprises is very low.

The lack of financial resources, the instability of political and economic situation in the country, the openness of the market with a high level of competition – all these factors set the requirements for the enterprisesto create an effective system of ensuring economic security.

At the present stage of economic science development in Ukraine the problems of economic security are actualized and accompanied by a deep understanding of the phenomena and the processes, the emergence of new views and approaches, the formulation and the refinement of the conceptual and categorical apparatus.

The analysis of views on the problem from the standpoint of modern domestic and foreign scientists is worked out; it is proved that there is no unambiguous vision of this concept among scientists and researchers.

Analyzing the formulation of the enterprise economic security by many scientists, five approaches to understanding of the enterprise economic security can be highlighted: strategic, resource and functional, system, synergistics, harmonizational.

Having examined the suggested approaches, our own definition of the enterprise economic security has been formulated, which should be recognized as the level of protection of the enterprise from internal and external threats, ensuring stable operation and efficient development.

Thus, in the contemporary conditions of management enterprises operate in complex and uncertain environment. These circumstances determine the necessity for the formation of the system of the enterprise economic security.

Key words: *enterprise economic security, functional components of the economic security of the enterprise, economic threats.*

Стаття надійшла 23 листопада 2015 р.

УДК 378.1:657.05:351.863

Г. М. Воляник,
Н. В. Рогова

ВПЛИВ ЯКОСТІ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ З ОБЛІКУ І АУДИТУ НА ОБЛІКОВО-АНАЛІТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ СИСТЕМИ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Розглянуто сучасні зміни у бухгалтерській професії та проаналізовано проблеми підготовки фахівців з обліку і аудиту. Зазначено про шляхи підвищення якості освіти фахівців з обліку і аудиту відповідно до Міжнародних стандартів освіти для професійних бухгалтерів. Обґрунтовано вплив якості підготовки фахівців з обліку і аудиту на функціонування системи економічної безпеки підприємства. Доведено, що компетентнісні характеристики фахівців із обліку та аудиту виступають фактором мінімізації ступеня впливу професійного ризику на стан економічної безпеки підприємства.

Ключові слова: *фахівці з обліку і аудиту, економічна безпека, облік, Міжнародні стандарти освіти для професійних бухгалтерів, обліково-аналітичне забезпечення.*

Постановка проблеми. Управління сучасним підприємством нерозривно пов'язано з реалізацією його економічної безпеки. Відповідальність за належний рівень економічної безпеки підприємства покладається не лише на фахівців із безпеки, але й на спеціалістів облікової служби, оскільки бухгалтерська інформація містить суттєві ризики діяльності підприємства.

Функціонування системи управління підприємством та його системи економічної безпеки неможливе без достовірної, оперативної, релевантної інформації та її аналітичного опрацювання. Узагальнення інформації, її інтерпретація та надання залежать від досвіду бухгалтера, його вміння зосереджувати увагу керівництва на певних аспектах з метою прийняття оптимального управлінського рішення. Висока поінформованість керівників і менеджерів про бізнес-процеси та загрози їх реалізації допомагає мінімізувати ризики та забезпечувати конкурентні переваги.

Суттєвою відмінністю бухгалтерської професії є те, що бухгалтеру часто доводиться працювати на межі інтересів: власника, адміністратора, держави. Це спричиняє неабиякий конфлікт і змушує бухгалтера приймати рішення іноді за межами чинного законодавства.

За таких умов вимоги до професійних характеристик фахівців з обліку і аудиту значно зростають.

Стан дослідження. Облікова та аналітична інформація повинна забезпечувати досягнення обраних цілей і завдань на різних рівнях управління економічною безпекою суб'єктів господарювання. Сформувати та реалізувати систему обліково-аналітичного забезпечення економічної безпеки можуть лише висококваліфіковані фахівці з обліку і аудиту.

Проблемні аспекти підготовки фахівців з обліку і аудиту досліджувалися у працях І. А. Бєлоусової [5], Л. В. Гнилицької [6], В. М. Жука [8; 9], Т. В. Давидюк [7], С. Я. Зубілевич [10], Т. В. Момот [11], А. О. Саюн [12], Л. В. Чижевської [13] та ін.

Аналіз праць дослідників цього напряму вказує на низку проблем, а саме: на практиці бухгалтер продовжує залишатися не стільки аналітиком-управлінцем, а рахівником, який завантажений поточною роботою з ведення обліку, стурбований формуванням і своєчасним поданням фінансової, статистичної і податкової звітності.

Реалії сьогодення диктують нові вимоги щодо підготовки фахівців з обліку і аудиту: вони повинні бути обізнані з дією сукупності внутрішніх і зовнішніх загроз, що впливають на дотримання економічної безпеки підприємства [7].

Сучасне наповнення освітньо-професійних програм підготовки бакалаврів, спеціалістів і магістрів напряму підготовки (спеціальності) «Облік і аудит» не дозволяє фахівцям з обліку і аудиту бути обізнаними в питаннях економічної безпеки підприємства. Наявні проблеми підготовки фахівців з обліку і аудиту призводять до невідповідності бухгалтерських кадрів сучасним вимогам. Тому головним пріоритетом вітчизняної освіти має стати забезпечення високої якості освіти фахівців з обліку і аудиту відповідно до Міжнародних стандартів освіти для професійних бухгалтерів. Розвиток професії бухгалтера повинен здійснюватися шляхом підвищення інтелектуального і освітнього рівнів, що відповідають Міжнародним стандартам бухгалтерської освіти.

Дискусійність та актуальність цього напряму дослідження й обумовили цільову спрямованість нашої статті.

Метою статті є дослідження сучасних вимог щодо підготовки фахівців з обліку і аудиту та надання практичних рекомендацій, що спрямовані на обліково-аналітичне забезпечення функціонування системи економічної безпеки підприємства.

Виклад основних положень. Необхідність підвищення якості професійної освіти бухгалтерів зумовлена п. 18 Стратегії застосування міжнародних стандартів фінансової звітності в Україні [3].

Із 1 січня 2005 року набрали чинності Міжнародні стандарти освіти для професійних бухгалтерів: МСО 1 «Вступні вимоги програми професійної бухгалтерської освіти», МСО 2 «Зміст програми професійної бухгалтерської освіти», МСО 3 «Професійні навички», МСО 4 «Професійні цінності, етика і відносини», МСО 5 «Вимоги щодо практичного досвіду», МСО 6 «Оцінка професійних здібностей та компетентності», МСО 7 «Постійний професійний розвиток», МСО 8 «Вимоги щодо компетентності для професіоналів з аудиту». Застосування МСО дає можливість забезпечити вимоги до функцій професійних бухгалтерів [12].

Кваліфікаційний рівень фахівця з обліку оцінюють через дотримання ним таких фундаментальних принципів, як порядність, об'єктивність, професійна компетентність, конфіденційність, відповідність правилам професійної поведінки.

Конкурентоспроможність випускників з обліку та аудиту в умовах євроінтеграції забезпечується не лише їхніми професійними якостями, а й моральними та етичними цінностями, які уособлює професійна етика. Професійна етика передбачає необхідність урахування етичних, моральних принципів під час виконання професійної діяльності.

Крім того, бухгалтерський облік у руках несумлінних працівників може бути засобом шахрайства та фальсифікацій, тому важливу роль у цій професії виконує етика.

Етичні вимоги до професії бухгалтера стали також важливою складовою підвищення престижу професії бухгалтера.

Професійна етика в обліку – поняття багатовимірне. Воно охоплює моральні основи професії, професійну підготовку та етичне виховання кадрів, облікові традиції, зв'язок часу та поколінь облікових працівників, їх міжнародні контракти, стосунки бухгалтерів із трудовим колективом, власниками і керівництвом підприємства, відносини з банками, фінансовими та податковими органами, аудиторськими і контрольними службами, право на інформацію та дотримання принципів комерційної таємниці тощо.

МСО професійних бухгалтерів Міжнародної федерації бухгалтерів (International Education Standarts) надають вихованню етичних якостей та особливих професійних компетенцій бухгалтерів і аудиторів особливого дидактичного змісту і значення.

МСО професійних бухгалтерів містять прямі вказівки щодо обов'язковості врахування етичної складової у процесі фахової підготовки. Зокрема, у МСО 2 поряд із загальноприйнятими дисциплінами: фінансовий облік і звітність, управлінський облік і контроль,

оподаткування, ділове і комерційне право, аудит, інформаційні технології, економіка, менеджмент, маркетинг, міжнародний бізнес, чітко визначено такі дисципліни, як ділова етика та професійні цінності і етика. Це означає, що під час вивчення нормативних і вибіркових навчальних дисциплін з метою розвитку особистих якостей та професійних компетенцій майбутніх бухгалтерів і аудиторів, включення до розгляду тем, пов'язаних із вивченням професійної етики, є імперативною вимогою Міжнародних стандартів освіти професійних бухгалтерів [10].

Дотримання професійної етики є невід'ємною рисою професійного бухгалтера. МСО 4 «Професійні цінності, етика і відносини» визначає результати навчання, які повинен продемонструвати претендент на присвоєння кваліфікації фахівця з обліку і аудиту. У стандарті зазначається, що професійна етика важлива як на етапі початкового професійного розвитку, так і впродовж безперервного навчання. Початковий професійний розвиток передбачає оволодіння фундаментальними етичними принципами: цілісністю, об'єктивністю, професійною компетентністю і ретельністю, конфіденційністю, професійною поведінкою.

З цією метою професор С. Я. Зубілевич вирізняє три сфери компетентності: професійний скептицизм і професійне судження, етичні принципи та дію в суспільних інтересах, в яких ідентифіковані результати навчання [10].

Під професійним скептицизмом у МСО 4 розуміють передбачення умов, що можуть указувати на можливе спотворення внаслідок помилки або шахрайства, і критичну оцінку доказів, а під професійним судженням – застосування відповідної підготовки, знань і досвіду, в контексті здійснення аудиту, бухгалтерського обліку та етичних норм, в прийнятті обґрунтованих рішень про напрями діяльності в обставинах виконання завдання з аудиту, що проводиться відповідно до міжнародних стандартів.

Слід зазначити, що етика, професійні цінності та поведінка можуть спершу вивчатися як окрема навчальна дисципліна, однак згодом етичні питання слід розглядати під час вивчення інших навчальних дисциплін.

Особливу увагу викладачі повинні звертати на прикладне застосування фундаментальних принципів етики: чесності та об'єктивності, професійної компетентності й належної ретельності, конфіденційності, професійної поведінки та дотримання технічних стандартів, роз'яснення їх суті та особливостей прийняття рішень бухгалтерами і аудиторами, заснованій на етичній системі цінностей.

Формування системи знань етичних норм і правил у майбутніх фахівців з обліку і аудиту потребує також ознайомлення з типовими загрозами професійній етиці (тиску, особистісних стосунків) і вмінь уживати застережних заходів щодо їх усунення.

У практиці викладання облікових дисциплін можна застосовувати метод кейсів «case-study», що ґрунтується на широкому історичному матеріалі та публіцистичних відомостях щодо скандалів, пов'язаних із недотриманням фундаментальних принципів аудиторської етики найбільшими аудиторськими компаніями світу.

Врахування етичної складової у процесі викладання облікових дисциплін допоможе сформувати у студентів цілісну систему ціннісних орієнтирів, моральних якостей, знань, навиків, умінь (компетенцій), необхідних сучасним фахівцям, що надають професійні послуги, а саме:

– здатності до всебічного критичного аналізу етичних конфліктів і моделювання сценаріїв їх розвитку, вмінь працювати у команді та вести дискусію, поважаючи моральні принципи інших студентів, а також синтезу знань теоретичного та практичного характеру у сфері професійної етики;

– формування системи професійних цінностей як невід'ємної складової професійної культури, заснованої на фундаментальних принципах етики, що унеможливлює порушення цих принципів у майбутній практичній діяльності;

– сприяння розвитку таких особистих якостей, як здатність до навчання і самовдосконалення, усвідомлення необхідності етичної поведінки, гнучкості та проблемності мислення.

У цьому контексті сучасні етичні норми потребують, щоби бухгалтер не просто збирав і опрацьовував інформацію, але й першим її тлумачив, аналізував, постійно здійснював пошук і мобілізацію резервів підвищення ефективності господарської діяльності та економічної безпеки свого підприємства, був активним учасником процесу управління.

Професійна мораль формується у студентської молоді під впливом професійного знання, престижу професії, любові до неї тощо. Особливо важлива роль належить вивченню професійної етики, з якою пов'язане формування професійного обов'язку обліково-аналітичного забезпечення функціонування системи економічної безпеки підприємства.

У МСО 7 зазначено, що усі професійні бухгалтери мають обов'язок розвивати та підтримувати свою професійну компетентність у сфері своєї діяльності та професійних обов'язків. Цей обов'язок

стосується всіх професійних бухгалтерів незалежно від того, діють вони у традиційній бухгалтерській сфері чи ні. Кодексом етики Міжнародної федерації бухгалтерів визначені основні завдання професії бухгалтера, а саме – працювати відповідно до найвищих рівнів ефективності.

Серед низки кваліфікаційних характеристик головного бухгалтера у Довіднику кваліфікаційних характеристик професій працівників [4] визначено обов'язки з поліпшення системи інформаційного забезпечення управління та шляхів надходження обробленої інформації до виконавців. Уміння бухгалтера вчасно й достовірно сформувати й проаналізувати масив обліково-аналітичної інформації є основою для забезпечення економічної безпеки підприємства.

За таких умов вимоги до професійних якостей бухгалтера зміщуються в бік підвищення інформативності обліково-аналітичної бази за управління ризиками, підсилення достовірності та прозорості фінансової звітності для підтримки функціонування та розвитку підприємства. Тобто на бухгалтера покладаються функції з формування такого масиву обліково-аналітичної інформації та контрольних процедур, який забезпечував би функціонування системи економічної безпеки підприємства на перспективу. Водночас компетентнісні характеристики бухгалтера виступають фактором мінімізації ступеня впливу професійного ризику на стан економічної безпеки підприємства [7].

Сукупність даних обліку, фінансової звітності, аналізу, контролю та аудиту виступає інформаційно-аналітичною підсистемою управління економічною безпекою підприємства. Тобто облік створює інформаційні умови для здійснення основних функцій управління економічною безпекою.

На стан економічної безпеки підприємства суттєво впливають професійні ризики, пов'язані з людським фактором при здійсненні облікових процедур. В основу механізму управління професійним ризиком бухгалтера Л. В. Гнилицькою [6] покладено імплементацію в систему бухгалтерського обліку спеціальних методів перевірки, захисту інформації, експертного оцінювання тощо, властивих економічній безпеці. Метою такої імплементації є недопущення виникнення негативних тенденцій спричинених діяльністю облікового персоналу, пов'язаною з навмисним чи ненавмисним маніпулюванням обліковими даними, розголошенням комерційної таємниці, некваліфікованим професійним судженням, що знижує достовірність інформації, а відтак впливає як на фінансові наслідки прийнятих на її основі рішень, так і на репутацію підприємства.

Т. В. Давидюк [7] пропонує включити до варіативної частини освітньо-професійної програми підготовки спеціаліста і магістра

напряму «Облік і аудит» дисципліну «Обліково-аналітичне забезпечення функціонування системи економічної безпеки на підприємстві», яка би вивчала такі питання: принципи організації та функціонування системи обліково-аналітичного забезпечення економічної безпеки підприємства, організація обліково-аналітичного забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарської діяльності, обліково-аналітична діяльність у системі забезпечення функціонування системи економічної безпеки суб'єктів господарської діяльності, використання сучасних методик обліку та аналізу в забезпеченні функціонування системи економічної безпеки господарської діяльності, вимоги до професійних якостей та зміст діяльності аналітика з обліково-аналітичного забезпечення економічної безпеки підприємства тощо. На думку автора, викладання зазначених тем у процесі забезпечення циклу обліково-аналітичних і контрольних дисциплін сприятиме підвищенню якості освітньо-професійної підготовки фахівців з обліку і аудиту.

Складання навчальних програм зі спеціальних дисциплін обліково-аналітичного блоку повинно відбуватися відповідно до вимог Міжнародної федерації бухгалтерів до професійної освіти. У сучасних умовах ці вимоги ґрунтуються на Міжнародних стандартах освіти, Міжнародних стандартах фінансової звітності та Типовій програмі професійної освіти бухгалтерів ООН [12].

Висновки. Конкурентоспроможність випускників вишів з обліку і аудиту на ринку праці безпосередньо залежить від якості їх підготовки. Забезпечення відповідної якості підготовки фахівців з обліку і аудиту нині можливе лише за умови врахування сучасних змін у бухгалтерській професії.

За результатами дослідження можна зробити такі висновки:

– зміна характеру праці облікових працівників вимагає переорієнтації підготовки фахівців із виконавчого на творчий характер праці;

– конкурентоспроможність фахівців із обліку в сучасних умовах забезпечується не лише їхніми професійними якостями, а й моральними та етичними цінностями, що зумовлюють необхідність опанування студентами професійною етикою;

– необхідною є підготовка достатньої кількості фахівців з обліку і аудиту, які б володіли сучасними навиками ведення обліку, здійснення аудиту бухгалтерської звітності з метою забезпечення ефективного функціонування системи економічної безпеки підприємства.

---

1. Вимоги щодо компетентності для професіоналів з обліку, аналізу та аудиту: міжнародний стандарт // Школа професійного бухгалтера. – 2012. – № 4 (76).

2. Важливість освіти бухгалтерів // Школа професійного бухгалтера. – 2012. – № 9 (33).

3. Стратегія застосування міжнародних стандартів фінансової звітності в Україні, затв. Розпорядженням КМУ від 24 жовтня 2007 р. № 911 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http: zakon.rada.gov.ua/laws/show/911-2007.

4. Довідник кваліфікаційних характеристик професій працівників, затверджений Міністерством праці та соціальної політики України від 28.11.2001 р. // Дебет-Кредит [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http//dtkt.com/ua/show/1cid01175.html

5. Бєлоусова І. А. Розвиток бухгалтерської професії як важливий чинник подолання економічної кризи в Україні / І. А. Бєлоусова // Бухгалтерський облік і аудит. – 2009. – № 5. – С. 3–6.

6. Гнилицька Л. В. Обліково-аналітичне забезпечення функціонування системи економічної безпеки підприємства: автореферат дис. дис. на здоб. наук. ступ. д-ра екон. наук: 08.00.09, 21.04.02 / Лариса Володимирівна Гнилицька; Держ. вищ. навч. закл. «Київський національний економічний університет ім. Вадима Гетьмана». – К., 2013. – 33 с.

7. Давидюк Т. В. Позиціонування обліково-аналітичного забезпечення економічної безпеки підприємств в навчальних планах фахівців напряму підготовки «Облік і аудит» / Т. В. Давидюк, К. П. Боримська // Економіка: реалії часу. – 2013. – № 3 (8). – С. 83–90 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://economics.opu.ua/files/archive/2013/т3.html

8. Жук В. М. Професійні аспекти підвищення кваліфікації бухгалтерів / В. М. Жук // Облік і фінанси АПК. – 2008. – № 4. – С. 176–180.

9. Жук В. М. Інституціональні засади розвитку професії бухгалтера / В. М. Жук // Облік і фінанси АПК. – 2010. – № 2. – С. 122–127.

10. Зубілевич С. Я. Міжнародні стандарти освіти професійних бухгалтерів: «перезавантаження» / С. Я. Зубілевич [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ifac/org/publications-resources.

11. Момот Т. В. Вступ до спеціальності «Облік і аудит»: навчальний посібник / Т. В. Момот, О. В. Харламова, Г. М. Бреславська. – Х.: ХНАМГ, 2012. – 317 с.

12. Саюн А. О. Проблеми підготовки фахівців з обліку, аналізу та аудиту / А. О. Саюн, О. Р. Хотькіна // Фінансовий простір. – 2013. – № 1(9). – С. 147–150.

13. Чижевська Л. В. Бухгалтерський облік як професійна діяльність: теорія, організація, прогноз розвитку: монографія / Л. В. Чижевська; ЖДТУ. – Житомир: ЖДТУ, 2007. – 527 с.

Воляник Г. М., Роговая Н. В. Влияние качества подготовки специалистов по учету и аудиту на учетно-аналитическое обеспечение функционирования системы экономической безопасности субъектов хозяйствования

Рассмотрены современные изменения в бухгалтерской профессии и проанализированы проблемы подготовки специалистов по учету и аудиту. Указано пути повышения качества образования специалистов по учету

и аудиту в соответствии с Международными стандартами образования для профессиональных бухгалтеров. Обосновано влияние качества подготовки специалистов по учету и аудиту на функционирование системы экономической безопасности предприятия. Доказано, что компетентностные характеристики специалистов по учету и аудиту выступают фактором минимизации степени влияния профессионального риска на состояние экономической безопасности предприятия.

Ключевые слова: *специалисты по учету и аудиту, экономическая безопасность, учет, Международные стандарты образования для профессиональных бухгалтеров, учетно-аналитическое обеспечение.*

Volyanyk G. M., Rogova N. V. Impact of the quality of training of accountants and auditors on the accounting and analytical support of the functioning of the economic security system of business entities

The functioning of a system of managing an enterprise and its economic security system cannot do without accurate, latest, and relevant information and its analytical processing. Accounting and analytical information must make it possible to achieve the set goals and objectives at different levels of management of the economic security of business entities. Today's reality dictates new requirements for training accountants and auditors: they must know all the external and internal threats affecting an entity's economic security.

The need for improving quality of professional education of accountants is provided for in clause 18 of the Strategy of applying international financial reporting standards in Ukraine.

Requirements for an accountant's professional qualities are switching over to improvement of the information content of an accounting and analytical base in risk management, enhancement of accuracy and transparency of financial reporting for supporting an entity's operation and development. Accounting provides information conditions for performance of the main functions of economic security management. Training programs consisting of special accounting and analytical disciplines must be developed according to the requirements of the International Accountant Federation for professional education. At present, these requirements are based on the International Education Standards, International Financial Reporting Standards, and the UN Standard Program of Professional Education of Accountants. The appropriate quality of training of accountants and auditors is presently possible only by taking into consideration current changes in the accounting profession. Changes in the nature of work of accountants require reorientation of training of specialists from an executive nature of work to a creative one. It is necessary to train a sufficient number of accountants and auditors that would have good skills in accounting, auditing accounting statements so as to ensure the efficient functioning of an entity's economic security system.

Key words: *accountants and auditors, economic security, accounting, International Standards for training professional accountants, accounting and analytical support.*

Стаття надійшла 9 грудня 2015 р.

УДК 338.45

О. І. Гонта,
Г. В. Ортіна, Ю. В. Полякова

ДЕТЕРМІНАНТИ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В РЕАЛЬНОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ

Проаналізовано загальні тенденції інноваційного забезпечення реального сектора економіки України як ключової детермінанти конкурентоспроможності його суб'єктів господарювання.

Встановлено, що основними чинниками недостатньої інноваційної активності підприємств реального сектора економіки є: недосконалість чинного законодавчого і нормативно-правового забезпечення активного функціонування галузі, зокрема щодо захисту прав інвесторів; відсутність державного механізму стимулювання інноваційної діяльності підприємств реального сектора економіки. Ці аспекти потребують першочергової уваги суб'єктів регуляторного впливу щодо забезпечення конкурентоспроможності української економіки.

Ключові слова: *інновації, наука, підприємства, промисловість, реальний сектор економіки, структура економіки.*

Постановка проблеми. Історично підприємства реального сектора економіки України як незалежної держави не мали загальної тенденції до цілісності та комплексності створення й розвитку. Впродовж періоду структурних зрушень заходи регуляторного впливу держави не створили сприятливих умов для інтенсивного, відповідно до потреб ринкової економіки, інтегрування реального сектора із науковою сферою. Сьогодні реальний сектор економіки України продовжує зберігати технології етапу індустріалізації колишнього Радянського Союзу, які відповідають третьому та четвертому укладу. Це зумовлює неефективність виробничих, організаційних структур, розбалансованість структури спеціалізації за галузями, недостатню кооперацію.

Стан дослідження. Вагомий внесок у формування теоретичних і практичних засад розвитку реального сектора економіки постіндустріального типу зробили такі вітчизняні та зарубіжні вчені, як О. Алімов, О. Амоша, Д. Белл, В. Бєсєдін, Б. Буркинський, З. Варналій, А. Гранберг, Е. Гувер, Є. Денісон, У. Ізард, В. Микитенко, М. Чумаченко та ін.

Мета статті – проаналізувати загальні тенденції інноваційного забезпечення реального сектора економіки України як ключової

детермінанти конкурентоспроможності його суб'єктів господарювання та окреслити перспективні напрями розвитку.

Виклад основних положень. Зазначено, що ключовою детермінантою ефективного розвитку економіки країни в цілому та конкурентоспроможності суб'єктів підприємницької діяльності зокрема в реальному секторі виступає інноваційність. Головним критерієм здійснення оцінки інноваційності розвитку економіки країни є наукоємність валового внутрішнього продукту. Дані статистики відображають від'ємну стійку динаміку скорочення фінансування сфери НДДКР в Україні. За останні шістнадцять років наукоємність ВВП України знизилась з 1,05% до 0,65% за середнього показника 0,86% за цей період (табл. 1). Попри це, в середньому наукоємність ВВП розвинутих країн світу становить 2,5%, зокрема: США – 2,66%, Японії – 3,19%, Німеччини – 2,48%.

Аналізуючи реальний сектор України, необхідно виділити неефективність виробничої структури за галузями. Зокрема, сировинні, енергоресурсні галузі в середньому охоплюють 60% виробництва в реальному секторі (рис. 1).

Таблиця 1

Динаміка питомої ваги витрат на виконання наукових і науково-технічних робіт у країнах світу у 1998–2014 рр. (у відсотках до ВВП)*

	1998	2000	2005	2007	2008	2009	2010	2013	2014	Середній показник
Японія	3,00	3,02	3,04	3,12	3,17	3,20	3,17	3,32	…	3,19
США	2,59	2,65	2,73	2,75	2,65	2,64	2,57	2,61	2,76	2,66
Пів. Корея	2,34	2,25	2,39	2,59	2,53	2,63	2,85	2,98	…	2,70
Німеччина	2,27	2,40	2,45	2,45	2,49	2,52	2,49	2,48	2,63	2,48
Україна	1,05	0,96	0,99	0,86	0,84	0,86	0,83	0,76	0,65	0,86
Італія	1,05	1,02	1,05	1,09	1,13	1,11	1,10	1,09	1,18	1,10
Іспанія	0,87	0,86	0,91	0,91	0,99	1,05	1,06	1,12	1,35	1,05
Франція	2,14	2,16	2,15	2,20	2,23	2,17	2,15	2,10	2,02	2,13
Канада	1,76	1,80	1,91	2,09	2,04	2,04	2,08	2,05	1,84	1,95
Велико-британія	1,76	1,82	1,81	1,79	1,79	1,75	1,69	1,73	1,88	1,78
Бельгія	1,86	1,94	1,97	2,08	1,94	1,88	1,87	1,84	1,92	1,92
Швеція	…	3,61	…	4,17	…	3,85	3,62	3,60	3,75	3,74
РФ	0,95	1,00	1,05	1,18	1,25	1,28	1,15	1,07	1,03	1,10

* Складено та розраховано за даними DFAIT [5], Eurostat [6] та Держкомстату України [1]

За сумарним обсягом видатків у інноваційну сферу лідерські позиції в реальному секторі у машинобудуванні (рис. 1), частка якого сягала 26%. Обсяг реалізації продукції інноваційного характеру становить 34%; частка виробництва в галузі металургії, виробництва металевих виробів – 27% та 22%, хімічної галузі – 11,4%, нафтохімічної – 14,7%, харчової промисловості – 12,3%.

За інформацією Держстату України, 2014 р. загальний обсяг витрат на інноваційну діяльність у промисловості відповідно до 2013 р. зменшився на 1 906 млн. грн і становив 7694,1 млн. грн (у 2012 р. – 11500 млн. грн).

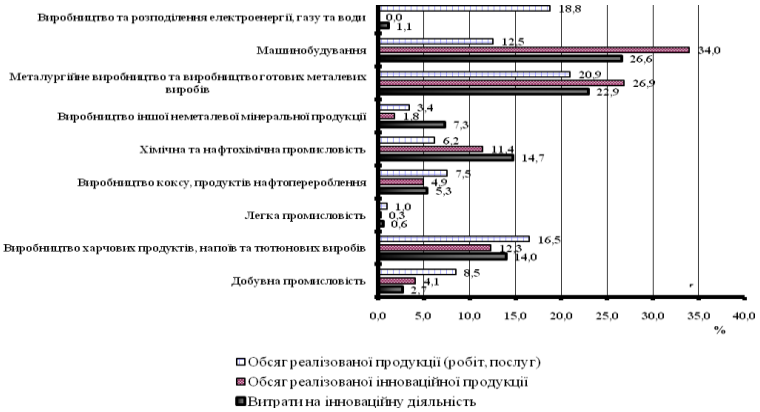

Рис. 1 Обсяг реалізації інноваційної продукції, видатків на інновації в Україні в окремих галузях реального сектора економіки (2008–2014 рр., %)

Суттєве скорочення витрат пов'язане із суб'єктами господарювання спрямованих на експорт галузей, зокрема: металургійна продукція – 0,89 млрд. грн (-2,39 млрд. грн до 2013 р.), машинобудування – 2,0 млрд. грн (-0,99 млрд. грн), хімічна промисловість – 1,07 млрд. грн (-0,38 млрд. грн).

У 2014 р. обсяг реалізованої інноваційної продукції підприємствами реального сектора економіки становив 25,6 млрд. грн, або 2,5% обсягу реалізованої промислової продукції, у тому числі у добувній промисловості – 11,4 млн. грн (0,04%), виробництві харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів – 6,29 млрд. грн, легкій промисловості – 886 млн. грн, виробництві коксу, продуктів нафтоперероблення – 4,45 млрд. грн, хімічній та нафтохімічній промисловості – 1,7 млрд. грн,

металургійному виробництві та виробництві готових металевих виробів – 2,7 млрд. грн, машинобудуванні – 5,7 млрд. грн.

У середньому в Україні частка продукції інноваційного характеру щодо обсягу реалізації продукції реального сектора економіки за видами економічної діяльності у 2008–2014 рр. наведена на рис. 2.

Із цих даних зрозуміло, що підприємства низькотехнологічних галузей, орієнтованих на виробництво продукту з низькою доданою вартістю для зовнішніх ринків, становлять реальну загрозу для України у контексті перетворення її у сировинний додаток світової економіки. За надто повільного просування у напрямі структурного перебалансування унеможливлюються економічне та соціальне зростання країни. Вкрай важливим стає посилення конкурентоздатності української економіки, інтенсифікація технологічної модернізації реального сектора, зміна структури економіки через залучення в діяльність суб'єктів господарювання інвестицій та інновацій.

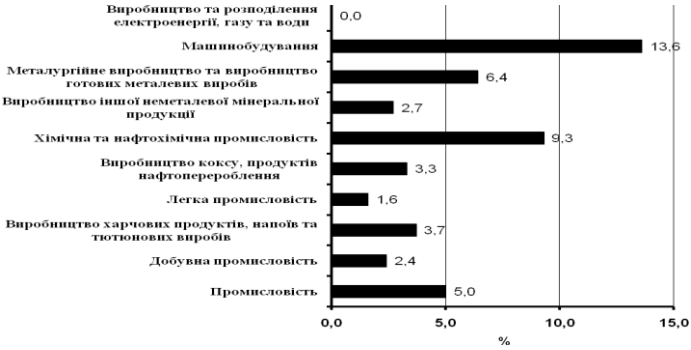

Рис. 2 Частка продукції інноваційного характеру щодо обсягу реалізації продукції реального сектора економіки за видами економічної діяльності у 2008–2014 рр.

Наукомісткість продукції суб'єктів господарювання реального сектора економіки, що визначається як співвідношення видатків на науково-технічні роботи із обсягами реалізації продукту, у 2014 р. в цілому в країні становила 0,105%, що більше ніж у п'ять разів є меншим, ніж у розвинених країн, значення якого в середньому дорівнювало 2,11%. У зв'язку з тим, що в Україні впродовж 2008–2014 рр. відзначається суттєве коливання такого показника, було здійснено розрахунок середньозваженого показника за відповідний

період. Це дає змогу здійснити достатньо коректне порівняння показників в Україні з показниками інших країн.

Так, у 2008–2014 рр. в Україні максимальний показник наукоємності продукції має машинобудування – 0,68%; мінімальний – виробництво та розподілення електроенергії, газу та води – 0,002%. У галузі металургійного виробництва такий показник дорівнював 0,02%.

Максимальні середні показники наукоємності в країнах світу відповідають хімічній та нафтохімічній галузі – 2,9%, машинобудування – 4,5%; мінімальні – обробка деревини та вироби з деревини – 0,2%, харчова промисловість – 0,32%, виробництво та розподіл електричної енергії, води та газу – 0,38%, металургійна галузь – 0,53%.

Ступінь відставання українських підприємств реального сектора економіки від розвинених країн світу наведена у таблиці 2. Наукоємність продукції підприємств реального сектора економіки України в рази є меншою за відповідні показники країн-лідерів. Так, у хімічній галузі вона у 9 разів нижча від країн Великої сімки, у галузі машинобудування – у 8,3 разів, металургійній галузі – в 32,6 разів, харчовій промисловості – у 18,2 рази, виробництві електроенергії, води і газу – в 125,1 раза.

Таблиця 2

Показники наукоємності продукції реального сектора економіки України та країн світу, %

Вид діяльності	G7	Україна	Співвідношення показника країн G7 до України, рази нижче
Загалом у реальному секторі економіки, крім АПК	2,61	0,135	19,4
Харчова промисловість	0,36	0,020	18,2
Текстильне виробництво; текстильні вироби; виробництво взуття, шкіргалантереї	0,31	0,081	3,8
Оброблення деревини та вироби з деревини	–	0,006	33,5
Хімічна та нафтохімічна промисловість	3,18	0,353	9,0
Металургійна галузь	0,62	0,019	32,6
Машинобудування	5,68	0,686	8,3
Виробництво та розподілення електроенергії, газу та води	0,25	0,002	125,1

* Розраховано та складено за даними OECD [7] та Держстату України [1]

* G7 – Канада, Франція, Німеччина, Італія, Японія, Великобританія, США

Металургійна галузь є базовою для реального сектора в Україні, що суттєво впливає на економічний розвиток. Найперше це стосується впливу на машинобудування як основного виробника наукоємної продукції та споживача металопродукції. Саме тому важлива підтримка високого рівня науково-технічного розвитку металургії, що визначає її конкурентоспроможність. Цьому і має сприяти активізація інноваційної діяльності.

Проаналізуємо окремі етапи інноваційного процесу в реальному секторі економіки України та закцентуємо на металургійній галузі. Справді, Україна успадкувала від СРСР значний науково-технічний потенціал. Проте кількість наукових установ постійно скорочується. Так, якщо в 2000 р. загальна кількість наукових організацій в Україні становила 1490, зокрема у сфері технічних наук 881 (59,1% до загальної кількості), то у 2014 р. вона зменшилась відповідно до 999 та 403 (40%). Отже, якщо загальна кількість науково-дослідних установ зменшилась на 33%, то у галузі технічних наук – на 45,7% [1].

Стійку негативну тенденцію засвідчує також динаміка чисельності фахівців у науково-технічній сфері. Їхня кількість у галузі технічних наук становила у 1995 р. 126499 осіб, у 2000 р. – 75000, у 2009 р. – 54782, у 2014 р. – 53656, тобто за вказаний період вона зменшилась у 2,3 рази. Попри це, чисельність фахівців науково-технічної сфери за вказаний період скоротилась лише у 1,9 рази. Суттєве зменшення чисельності фахівців у науково-технічній сфері саме у галузі технічних наук є свідченням обмеження можливостей для трансферу технологій. Наслідком цього може бути відсування української економіки від економічних знань розвинених країн [1].

Слід зазначити про пряму залежність високого технічного рівня продукції металургії від значних наукових досягнень у технічних науках, тому скорочення кількості науково-дослідних організацій (відповідно і фахівців) у галузі технічних наук безпосередньо негативно позначається і на науково-технічному забезпеченні галузі. Упродовж 2013–2014 рр. спостерігається тривалий занепад у трансфері знань від науки до промисловості. Так, у 2012 році інноваційну діяльність провадило 1371 підприємство (13,6% до загальної кількості промислових підприємств), за підсумками 2013 р. відповідних підприємств було 1312 (12,9%), а в 2014 році – 1208 (12,1%) [1].

Серед 1208 інноваційних підприємств реального сектора економіки у 2014 р. найбільша частка припадала на виробництво машин і устаткування, не віднесених до інших угруповань 126 (10,4%) та виробництво харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів 265 (21,9%). Питома вага підприємств із металургійного виробництва

та виробництва готових металевих виробів, крім виробництва машин і устаткування, становить 9,1% (110 підприємств). Базові показники та структура інноваційних підприємств України за видами промислової діяльності у 2014 р. наведена на рис. 4.

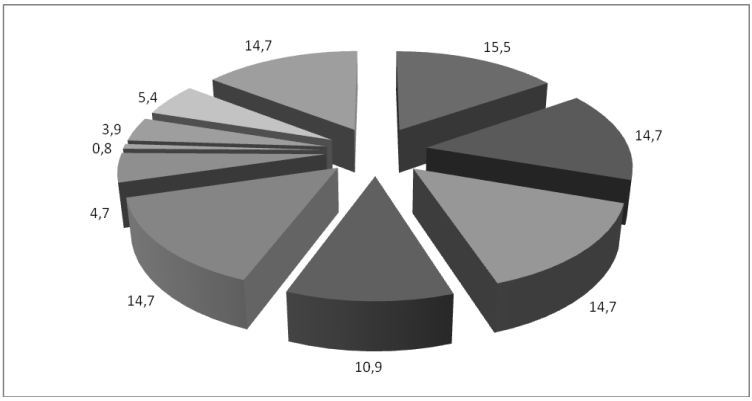

Виробництво харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів, 15,5%.

Виготовлення виробів із деревини, виробництво паперу та поліграфічна діяльність, 14,7%.

Виробництво гумових і пластмасових виробів, іншої неметалевої мінеральної продукції, 14,7%.

Металургійне виробництво, виробництво готових металевих виробів, крім машин і устаткування, 10,9%.

Машинобудування, крім ремонту та монтажу машин і устаткування, 14,7%.

Текстильне виробництво, виробництво одягу, шкіри, виробів зі шкіри та інших матеріалів, 4,7%.

Добувна промисловість і розроблення кар'єрів, 0,8%.

Водопостачання; каналізація, поводження з відходами, 3,9%.

Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря, 5,4%.

Інші, 14,7%.

Рис. 4 Базові показники та структура інноваційних підприємств України за видами промислової діяльності у 2014 р.

Загалом у 2014 році за видами промислової діяльності розподіл підприємств за критерієм інноваційної активності знизився вдвічі порівняно з 2009 р., де найбільша питома вага інноваційно активних підприємств у загальній кількості підприємств була у виробництві коксу та продуктів нафтоперероблки – 34,0%, хімічній та нафтохімічній промисловості – 20,5% (хімічне виробництво – 29,4%), машинобудуванні –

21,1% (виробництво електричного, електронного та оптичного устаткування – 23,8%, виробництво транспортних засобів та устаткування – 24,3%). Найменші значення цього показника спостерігались у легкій промисловості – 8,5%, добувній промисловості – 5,5%, постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря – 6,1%.

Негативним фактором у реальному секторі економіки є відсутність фінансування інноваційної діяльності з місцевих бюджетів і з позабюджетних фондів. Світова практика широко використовує потужні інноваційні фонди, а також охоплює досвід залучення місцевої влади до інноваційної діяльності.

Упродовж 2014 р. на промислових підприємствах упроваджено 1743 нові технологічні процеси, зокрема маловідходні, ресурсозберігальні, безвідходні – 447, або 39,8% від загальної кількості. У 2013 р. цей показник, відповідно, становив 1576 і 502 (41,3%), у 2012 р. – 1419 і 634 (44,7%), у 2011 р. – 1145 і 424 (37,0%), у 2010 р. – 1808 і 690 (38,2%).

Питома вага реалізації інноваційної продукції реального сектора економіки до країн ЄС практично не змінилась порівняно з 2013 роком і дорівнювала 13290 млн. дол. США (19,3%), що зумовлено виробництвом продукції з невисоким рівнем доданої вартості та незначним рівнем технологічності. Кількість підприємств, що реалізовували інноваційну продукцію за межі України, у 2014 році зменшилась до 295 одиниць порівняно з 2013 р., де таку діяльність реалізували 334.

Оцінюючи ефективність вітчизняного реального сектора економіки, слід відзначити такі особливості галузевої технологічної інфраструктури: структурна спотвореність і технологічне відставання (41,3% сталі виробляється в мартенівських печах, а за передовою технологією неперервного лиття розлито всього 39,3% сталі). Серед найбільших світових виробників металу (Японія, Німеччина, США та Південна Корея) не впроваджено практику використання мартенівських печей. Частка сталі, що розливається неперервним литтям, становить у Росії 71,2%, у США – 96,9%, Німеччині – 95,9%, Південній Кореї – 97,5%, Японії – 97,9% [9]. Знос основних виробничих фондів перевищує 65%; висока матеріалоємність і низька енергоефективність продукції майже в 1,5 рази вищі, ніж у провідних світових виробників металу, що потребує своєчасної модернізації та забезпечення інноваційного технологічного рівня виробництва, значного збільшення капіталовкладень, удосконалення інвестиційної політики; використання низьких стандартів якості вітчизняної сировини; необґрунтоване зростання цін на вітчизняну сировину до світового рівня; наявний потужний металургійний комплекс не сприяє відповідному розвитку

внутрішнього ринку металопродукції, що спричиняє загрозу стабільному розвитку національній економіці України та має великий ступінь ризику; обмежений попит на високотехнологічну інноваційну продукцію на внутрішньому ринку; відсутність необхідного обсягу замовлень, здатного компенсувати витрати на розробку та освоєння нових видів продукції; низький обсяг усіх видів фінансування наукових і дослідно-конструкторських досліджень галузевого та державного значення, а також відсутність дієвих важелів і можливостей державного впливу на приватний капітал щодо фінансування фундаментальних і прикладних досліджень.

Висновки. Встановлено, що основними чинниками недостатньої інноваційної активності підприємств реального сектора економіки є: недосконаліть чинного законодавчого і нормативно-правового забезпечення активного функціонування галузі, зокрема щодо захисту прав інвесторів; відсутність державного механізму стимулювання інноваційної діяльності підприємств реального сектора економіки. Саме ці аспекти потребують першочергової уваги суб'єктів регуляторного впливу стосовно забезпечення конкурентоспроможності української економіки.

1. Державна служба статистики України. Наукова та інноваційна діяльність в Україні у 2014 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/

2. Ткаченко А. М. Інвестиційні аспекти підвищення конкурентоспроможності економіки / А. М. Ткаченко // Економіка промисловості. – 2007. – № 2. – С. 107–112.

3. Промисловий комплекс України: економічні трансформації та пріоритети розвитку / Н. В. Тарасова, І. С. Калініченко, А. М. Горський, О. С. Зарудна; за ред. Б. М. Данилишина. – К.: Наук. світ, 2005. – 182 с.

4. Прушківський В. Г. Реструктуризація промисловості в регіоні: теорія, методологія, практика: монографія / В. Г. Прушківський. – Донецьк: ТОВ «Юго-Восток, Лтд», 2008. – 444 с.

5. Department of Foreign Affairs and International Trade Canada (DFAIT). Canada – Economic Indicators [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.international.gc.ca/economist-economiste/index.aspx

6. Eurostat. Gross domestic expenditure on R&D (GERD) percentage of GDP [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&init=1&plugin=1&language=en&pcode=tsiir020

7. OECD. STAN Indicator RD intensity based on production. STAN Indicators Database 2013, Variables Notes [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.oecd.org/LongAbstract/0,3425,en_2649_34445_37606195_1_1_1_1,00.html

8. Ortina A. The formation of integrated structures as a task of anti-crisis strategy of the real economy / A. Ortina // Stredoevropsky vestnik pro vedu

a vyzkum. – 2015. – № 7 (20). – Praha: Publishing house Education and Science, 2015. – P. 20–26.

9. World Steel Association. World Steel in Figures, 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.worldsteel.org/pictures/publi cation-files/WSIF09.pdf

Гонта Е. И., Ортина А. В., Полякова Ю. В. Детерминанты конкурентоспособности субъектов предпринимательской деятельности в реальном секторе экономики

Проанализированы общие тенденции инновационного обеспечения реального сектора экономики Украины как ключевой детерминанты конкурентоспособности его субъектов хозяйствования. Установлено, что основными факторами недостаточной инновационной активности предприятий реального сектора экономики являются: несовершенство действующего законодательного и нормативно-правового обеспечения активного функционирования отрасли, в том числе по защите прав инвесторов; отсутствие государственного механизма стимулирования инновационной деятельности предприятий реального сектора экономики. Эти аспекты требуют в первую очередь внимания субъектов регуляторного влияния на обеспечение конкурентоспособности украинской экономики.

Ключевые слова: *инновации, наука, предприятия, промышленность, реальный сектор экономики, структура экономики.*

Gonta E. I., Ortina A. V., Polyakova Y. V. Competitiveness determinants of business entities in the real economy

The general trends of innovation providing in real sector of Ukrainian economy as a key determinant of the competitiveness of its business entities was analyzed, and appointed the prospective lines of development. It was established that enterprises of low-tech industries, focusing on the production of a product with low value added to foreign markets, pose a real threat to Ukraine over transforming it into a raw materials appendage of the global economy.

Becomes extremely important to strengthen the competitiveness of the Ukrainian economy, intensification of technological modernization of the real sector, the changing structure of the economy through involvement in the activities of economic entities of investment and innovation. Assessing the effectiveness of the domestic real economy sector, should be noted the following features of technological infrastructure sector: structural defectiveness and technological gap; worn-out and morally outdated basic production funds; high material consumption and low energy efficiency products; use of low standards of quality of domestic raw materials; available powerful metallurgical complex does not promote the appropriate development of the internal market of metal products, that entails a threat to the sustainable development of the national economy; limited demand for innovative high-tech products on the domestic market.

In accordance with the results of the analysis revealed that the main factors of insufficient innovation activity of enterprises in the real sector of the economy

are: imperfection of the applicable legislation and regulatory and legal support of the active functioning of the industry, including the rights of investors; no state mechanism to stimulate the innovation activities of enterprises of the real sector of the economy. Exactly these aspects require priority attention to the subjects of the regulatory impact on the competitiveness of the Ukrainian economy.

Key words: *innovations, science, enterprises, industry, the real economy, the structure of the economy.*

Стаття надійшла 16 грудня 2015 р.

УДК 351.863:364.005.934

З. Б. Живко,
О. З. Сліпа, А. І. Вольних

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ КАДРОВОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА

Досліджено особливості соціально-економічної безпеки держави та конкретного підприємства з позиції цілого та елементарної частини. Акцентовано на налагодженій та ефективній взаємодії всіх складових соціально-економічної безпеки (СЕБ) держави через призму забезпечення СЕБ підприємства, що залежать від кадрового потенціалу, який впливає на всі аспекти їх життєдіяльності. Запропоновано алгоритм оцінювання СЕБ підприємства.

Ключові слова: *соціально-економічна безпека держави, соціально-економічна безпека підприємства, захист персоналу, соціальний захист, кадрова безпека.*

Постановка проблеми. Напружена соціально-економічна ситуація в світі та Україні зокрема, спричинена економічними кризами, ворожою інтервенцією та негативними міграційними процесами, вплинула на стан соціальної безпеки нашої держави. Невпевненість у завтрашньому дні, відсутність соціальних гарантій, низький рівень заробітної плати, незахищеність населення призводить до стрімкого розвитку загроз соціально-економічній безпеці держави та її складових: соціальної, економічної та кадрової безпеки підприємства. Ця проблема актуальна на різних рівнях економіки.

Кожен працівникбудь-якої сфери діяльностідбає про свій добробут, здоров'я, фінансове забезпечення своєї родини, кар'єрне зростання, можливість відпочинку, отримання відповідної посади і оплати за свою працю та майбутнє пенсійно-страхове забезпечення.

Налагоджена та ефективна взаємодія всіх цих складових є запорукою розвитку підприємства, що залежить від кадрового потенціалу, який впливає на всі аспекти його життєдіяльності, а також пов'язаний із його економічною безпекою. Тобто від злагодженої діяльності персоналу, його економічного забезпечення та соціального захисту залежить результат діяльності підприємства, а кадрова безпека як складова соціально-економічної безпеки держави є однією з важливих і провідних складових у системі національної безпеки України і потребує постійного вивчення, впровадження інноваційних підходів та удосконалення.

Стан дослідження. У сучасних умовах відбувається трансформація економічної безпеки держави в соціально-економічну на макрорівні та економічної безпеки підприємства – в соціально-економічну. Вона зумовлена посиленням впливу людського чинника як у державі, так і в зовнішньому та внутрішньому середовищах підприємства. Дослідження теоретичних і практичних аспектів основних елементів системи забезпечення економічної, соціальної та кадрової безпеки підприємства відображені у працях таких учених, як Б. Андрушків, О. Барановський, О. Грунін, Л. Донець, М. Живко, А. Іванов, М. Камлик, А. Кирієнко, Г. Козаченко, О. Ляшенко, І. Мігус, А. Пономаренко, Л. Томаневич, В. Франчук, Н. Швець, Н. Штамбург та інші.

Однак, як зазначає В. Базилюк, практика трансформаційних перетворень багатьох країн демонструє невідповідність внутрішніх і глобальних тенденцій соціально-економічного розвитку, неготовність перехідних економік до гармонійної інтеграції у глобальний економічний простір, загострення суперечностей між глобальною природою новітніх економічних процесів та їх інституційним забезпеченням у межах національних господарських утворень [1, с. 8]. За цих умов актуалізується проблема самовизначення національної економіки у глобальному середовищі, пошуку ефективних механізмів уходження в світову економіку з метою захисту національних інтересів, максимального використання безпрецедентних можливостей та уникнення інституційних ризиків нового етапу розвитку суспільства [1, с. 8], а відтак пошуку ефективних механізмів забезпечення соціально-економічної безпеки держави, враховуючи кожну соціально-економічну систему на будь-якому ієрархічному рівні.

Мета статті – дослідити взаємозв'язок і взаємозалежність кадрової безпеки підприємства та соціально-економічної безпеки держави в системі національної безпеки України загалом й економічної безпеки держави зокрема.

Виклад основних положень. Загальноприйнятним є трактування соціально-економічної безпеки як універсальної категорії, що

відображає захищеність суб'єктів соціально-економічних відносин на всіх рівнях: від держави – до кожного її громадянина.

Соціально-економічну безпеку підприємства розуміють як системну захищеність його діяльності від негативних впливів внутрішнього і зовнішнього середовища та його здатність протидіяти загрозам. Суть поняття «соціально-економічна безпека» містить систему заходів, що забезпечують конкурентоспроможність, економічнийрозвиток підприємства, сприяють захищеності персоналу та підвищенню рівня соціального добробуту працівників.

Суспільне багатство держави створює основу для формування системи соціально-економічної безпеки держави на макрорівні, як підсистеми національної безпеки, і на мікрорівні – як складової соціально-економічної безпеки підприємства.

Дієвість системи соціально-економічної безпеки характеризуватиметься ефективністю соціального-економічного забезпечення, економічного достатку (доходів, виплат, прибутків), соціального захисту та соціального статусу громадянина. На дієвість системи соціально-економічної безпеки впливають такі чинники: потреби населення; доходи населення; умови проживання; соціальний статус людини; суспільна, державна, кооперативна та приватна власність наосновні і засоби виробництва; наявність робочих місць; рівень зайнятості працездатного населення, рівень трудової міграції тощо.

Зазначені чинники постійно змінюються, внаслідок чого змінюється сама соціально-економічна структура держави і суспільства, а відповідно галузі та підприємства, назрівають соціально-економічні конфлікти, виникають економічні кризи та провокуються соціальні вибухи. Зокрема, В. Бульба зазначав, що відсутність сприятливих умов для розвитку ринкової економіки, загрози економічній безпеці держави супроводжуються зниженням купівельної спроможності населення, низьким рівнем оплати праці, поширенням безробіття, а відтак бідністю населення, розвитком алкоголізму, наркоманії тощо [2, с. 381–388]. Як результат, головний комплекс проблем і основні причини поточного зубожіння багатьох підприємств характеризуються соціально-економічними аспектами: неконкурентоспроможністю продукції на внутрішньому і зовнішньому ринках; недоступністю інвестиційних ресурсів; наявністю митних і валютних бар'єрів; низькою мотивацією персоналу; соціальною незахищеністю працівників тощо.

Світова практика доводить, що соціально-економічна безпека залежить від обсягів тіньової економіки країни, яка є своєрідним індикатором дієздатності держави: чим слабша держава, тим більші масштаби тінізації. Обсяги тіньового сектора в економічно розвинутих

країнах світу тримаються на рівні, що не має суттєвого впливу на соціально-економічні процеси у суспільстві (5–12% ВВП). Якщо розміри тіньового сектора у 30% ВВП, настає критична межа, перевищення якої свідчить про функціонування у країні відтворювальної системи тіньових економічних відносин [3, с. 328].

Всі чинники, які впливають на стан економічної безпеки держави, прийнято поділяти на зовнішні і внутрішні.

Внутрішні чинники економічної безпеки пов'язані з розвитком соціально-економічних сфер на основі використання власних ресурсів. Система внутрішніх чинників охоплює такі чинники: структурні; фінансові; правові; виробничі; ресурсні; соціально-економічні; науково-технічного розвитку; організаційно-управлінські; техногенні; використання трудових ресурсів тощо [4, с. 83]. До соціально-економічних чинників належать: оплата праці, умови праці, рівень освіти.

Складні завдання перебудови суспільства, адаптація України в умовах інтеграційних і глобалізаційних процесів, забезпечення економічного розвитку незалежної держави спричинили низку соціально-економічних перетворень в Україні, що змушує науковців, політиків, управлінців та підприємців здійснити систематизацію соціально-економічних загроз на рівні держави та підприємства, визначити рівень їх впливу на соціально-економічну безпеку, розробити стратегію економічної безпеки держави та підприємства, яка повинна містити:

– характеристику зовнішніх і внутрішніх загроз економічній безпеці держави та підприємства;

– визначення і моніторинг чинників, що зміцнюють або руйнують стійкість їх соціально-економічного становища на короткострокову і середньострокову перспективу;

– розроблення економічної політики, що охоплює механізми обліку, які впливають на стан економічної безпеки чинників;

– напрями діяльності держави та підприємства щодо реалізації стратегії [5].

На думку О. Є. Користіна, економічна безпека – це стан забезпечення стійкості національної економіки, що зберігає її здатність до саморозвитку, незважаючи на несприятливі зовнішні загрози. Саме акцент на стійкості є виправданим, бо стійкість системи пов'язана з її здатністю зберігати динамічну рівновагу, успішно адаптуватися за допомогою політичних, правових та інших механізмів до умов, що змінюються, зокрема ефективно долати кризові явища [6].

Якщо розглядаємо економічну та соціальну безпеку держави і підприємства, враховуючи фактори впливу на їх розвиток і забезпечення, то слід зауважити, що організація заходів із забезпечення

безпеки є не технічною функцією, а системним процесом, який охоплює всю організаційну структуру держави та підприємства.

Отже, проаналізуємо забезпечення соціально-економічної безпеки підприємства з позиції «складова і ціле», «соціально-економічна безпека (СЕБ) підприємства і СЕБ держави». У процесі формування СЕБ підприємства необхідно враховувати те, що кожне підприємство проходить декілька етапів свого існування та функціонування, зокрема: створення юридичної особи; формування та реєстрація установних документів; формування управлінського апарату; розроблення організаційної структури та її кадрове забезпечення; формування виробничої діяльності підприємства; планування та здійснення фінансово-господарської діяльності; формування облікової політики, фінансової звітності, їх аналіз та аудит; прийняття управлінських рішень; унесення коректив і поправок; контроль за діяльністю.

На кожному із зазначених етапів можуть виникати певні суперечності і конфлікти, які можуть призвести до виникнення загроз. Зокрема, погоджуємося з думкоюнауковців [7, с. 42–43], що 1) кожен із етапів процесу «створення-функціонування» підприємства є визначальним стосовно наступного, окрім двох останніх, які є базовим елементом зворотного зв'язку та контролю; 2) управління діяльністю на кожному з цих етапів, зазвичай, відповідає рівню керівника певного рангу; 3) результативність діяльності кожного наступного етапу значною мірою залежить від результативності попереднього етапу; 4) суперечності виникають на всіх етапах, спричиняючи виникнення загроз СЕБ підприємства різних рівнів; 5) вирішення проблеми нейтралізації чи попередження загроз безпосередньо залежить від організації діяльності на зазначених етапах; 6) установлення загроз на будь-якому з етапів більшості випадків свідчить про високу ймовірність існування подібних загроз на інших етапах. Комплекс організаційних заходів і процедур дає змогу реалізувати загальні функції системи соціально-економічної безпеки підприємства через відповідні видові функції економічної безпеки, а це: технічний захист інформації, юридичний захист, аналітично-пошукова діяльність, страхування, охорона праці, внутрішній контроль якості виробництва та послуг.

Діяльність будь-якого підприємства здійснюється в умовах варіативності протікання реальних соціально-економічних процесів. У момент прийняття рішення менеджерам невідомий достовірно результат, бо існує багато факторів, які впливатимуть на його результати, зокрема кадрова безпека. Все це – результати тієї невизначеності, яка є об'єктивною формою існування навколишнього світу. Результатом невизначеності може стати недосягнення бажаних результатів,

зміна їх змісту чи кількісного вираження, розвиток небажаних подій, настання внутрішніх чи зовнішніх загроз.

Найбільш небезпечні внутрішні загрози, що безпосередньо стосуються до операційної та кадрової складової економічної безпеки підприємства, а саме: під найбільший дестабілізуючий вплив потрапляє професійна діяльність кожного працівника та збереження комерційної таємниці. Кожне підприємство має розробляти превентивні заходи щодо правового захисту суворого дотримання норм професійної етики шляхом розроблення внутрішньофірмових стандартів; визначати інформацію, яка входить до комерційної таємниці, та розробляти її захист шляхом розроблення відповідних інструкцій; створити компенсаційні пакети для мотивування персоналу тощо. На рис. 1 запропоновано алгоритм удосконалення організації системи соціально-економічної безпеки підприємства.

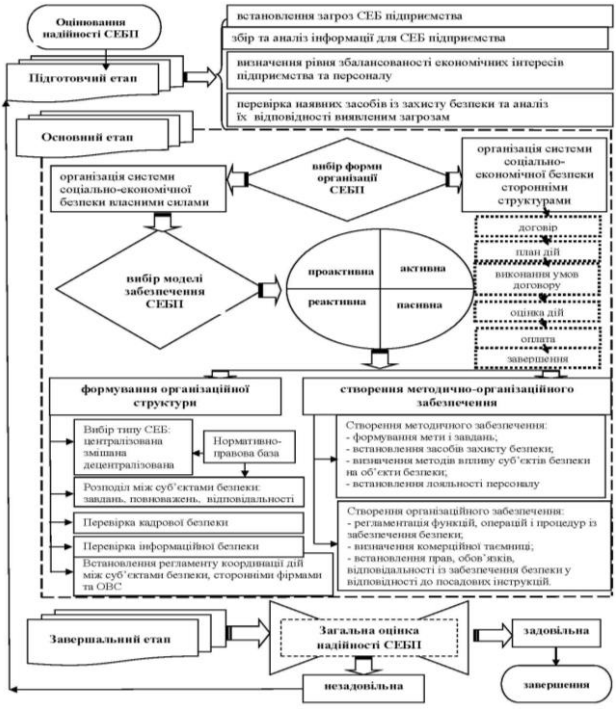

Рис. 1 Алгоритм удосконалення організації системи соціально-економічної безпеки підприємства

Наприклад, В. В. Тищенко за розгляду системи економічної безпеки підприємства виокремлює «соціально-технічну систему підприємства, котра дає змогу уникати зовнішніх загроз і протистояти внутрішнім факторам дезорганізації за допомогою наявних ресурсів, здібностей управлінського персоналу, а також організаційній структурі і менеджменту» [8].

Кадрова безпека як один із елементів економічної безпеки підприємства має розгалужену систему складових, які тісно взаємопов'язані і утворюють чітку структуру. Будь-яка структура, а особливо кадрова, має складові, до яких належить безпека життєдіяльності, політико-правова, соціально-мотиваційна, професійна та антиконфліктна безпека.

Коротко охарактеризуємо елементи соціально-економічної безпеки, які тісно пов'язані з кадровою безпекою підприємства. Безпека життєдіяльності, як невід'ємна частина кадрової безпеки, охоплює безпеку здоров'я, фізичну та силову безпеку співробітників організації:

– безпека здоров'я – передбачає створення належних і безпечних умов праці співробітників, мінімізації травматизму та професійного вигорання на підприємстві;

– фізична безпека – це комплекс заходів із недопущення зовнішніх небезпек для персоналу, пов'язаних із їх службовою та професійною діяльністю;

– силова безпека полягає у захисті фізичної особи від загроз її життю, здоров'ю та матеріальному добробуту, а також захист майна підприємства від кримінальних посягань [9, с. 492].

Політико-правова безпека охоплює податкову та юридичну безпеку:

– податкова безпека пов'язана із захистом персоналу від надмірного податкового тиску на них з боку контролюючих органів влади;

– юридична безпека полягає у всебічному правовому забезпеченні діяльності підприємства та дотриманні чинного законодавства;

Соціально-мотиваційна складова кадрової безпеки налічує такі елементи:

– кар'єрна безпека – ґрунтується на професійно-кваліфікаційному та посадовому просуванні працівників підприємства, заохоченні в підвищенні своєї кваліфікації відповідно до вимог функціональних обов'язків;

– фінансова безпека – це грошова забезпеченість персоналу, яка відповідає посадовому окладу, кваліфікації, якості виконаної роботи;

– технологічна безпека – це система аналізу та прогнозування, яка спрямована на виготовлення сучасного обладнання для робочого

місця, впровадження новітніх технологій та широке використання передового досвіду розвинутих країн;

– естетична безпека пов'язана з проведенням науково-практичних семінарів, конференцій, диспутів, дискусій, а також поліпшенням власного іміджу кожного працівника;

– адміністративно-незалежна безпека – гарантування об'єктивного оцінювання результатів виконаної роботи та виявлення потенціалу кожного працівника, нереальність призначення непідготовлених і некомпетентних кадрів, що перебувають у сімейних і родинних стосунках із власниками, засновниками, акціонерами підприємства, на керівні посади, на які заслужено претендують перспективні та досвідчені співробітники [10].

До складу професійної безпеки зараховують:

– безпеку праці – створення безпечних умов праці на підприємстві;

– інтелектуальну безпеку – система навчання дляотримання високих знань, упровадження інновацій у розвиток персоналу, підвищення рівня професійних умінь і навичок, заохочення прояву ініціативи та здібностей шляхом створення ефективної системи преміювання відповідно до науково-технічного прогресу;

– інформаційна безпека – заснована на захисті персональних даних, конфіденційної інформації, здійснення ділової розвідки, інформаційно-аналітичної роботи із зовнішніми і внутрішніми суб'єктами;

– пенсійно-страхова безпека – реалізується через страхування, соціальний захист працівників, якісне медичне обслуговування.

Антиконфліктна безпека має такі складові:

– психолого-комунікаційну – передбачає створення умов безконфліктного спілкування між працівниками та керівництвом на соціальному та особистісному рівнях, товариську допомогу, вимогливість до себе та інших в інтересах виробництва, сприяння позитивним міжособистісним комунікаціям.

Висновки. Отже, як бачимо, напрями кадрової безпеки утворюють чітку і взаємопов'язану систему, функціонування кожного елементу якої безпосередньо впливає на економічну діяльність підприємства, забезпечуючи умови забезпечення соціально-економічної безпеки. Для досягнення найбільш високого рівня соціально-економічної та кадрової безпеки підприємство має проводити ефективну роботу із забезпечення максимального ступеня захисту основних функціональних частин, які входять до нього. Це стане запорукою добробуту будь-якого підприємства, вплине на розвиток галузі, регіону та держави.

З метою підвищення соціально-економічного розвитку держави необхідно розробити дієву та ефективну соціальну політику щодо збалансування розвитку суспільства, забезпечення стабільності державного управління, соціального захисту населення, створення умов для

покращення життєвого рівня інвалідів, регулювання соціально-економічних умов життя суспільства, мінімізації ризиків впливу ринкових відносин на рівень життя населення. Отже, соціально-економічна безпека є соціально-економічним феноменом у процесі урегулювання конфліктних ситуацій: на макрорівні – суперечностей існуючої реальності та потреб населення (соціальних груп, спільнот, окремих верств населення, особистості); на мікрорівні – суперечностей матеріального забезпечення (доходів, зарплати) і розвитку підприємства та забезпечення необхідних потреб для існування працівника і його родини.

І на мікрорівні, і на рівні держави має бути розроблена комплексна система забезпечення соціально-економічної безпеки, яка враховуватиме рівень та якість життя населення, соціальні виплати та основну заробітну плату, а механізм забезпечення соціально-економічної безпеки охоплюватиме інструментарій підвищення соціальних стандартів, економічного забезпечення, створення нових робочих місць, надання адресних соціальних виплат, створення накопичувальних пенсійних фондів, державне регулювання соціального захисту населення та системи попередження соціально-економічних ризиків і загроз.

1. Базилюк В. Інституційна складова забезпечення системи економічної безпеки / В. Базилюк // Економічна безпека держави та суб'єктів підприємницької діяльності в Україні: проблеми та шляхи їх вирішення: мат. Всеукраїн. наук.-практ. інтернет-конф. (15–16 травня 2014 р., м. Львів) / упоряд. А. М. Штангрет; редкол.: О. І. Амоша, К. Б. Волощук, О. І. Лайко та ін. – Львів: Укр. акад. друкарства, 2014. – С. 8. – 152 с.

2. Бульба В. Г. Історико-компаративний аналіз трансформації соціальних функцій держави в Німеччині кінця ХХ ст. / В. Г. Бульба // Теорія та практика державного управління. – 2011. – № 2. – С. 381–388.

3. Носова О. В. Національна економіка: підручник / О. В. Носова, М. М. Кім, С. Д. Сворак та ін.; за ред. О. В. Носової. – К.: ЦУЛ, 2013. – 512 с.

4. Лущанець М. Економічна безпека держави: чинники, що впливають на стан економічної безпеки / М. Лущанець // Економічна безпека держави та суб'єктів підприємницької діяльності в Україні: проблеми та шляхи їх вирішення: мат. Всеукраїн. наук.-практ. інтернет-конф. (15–16 травня 2014 р., м. Львів) / упоряд. А. М. Штангрет; редкол.: О. І. Амоша, К. Б. Волощук, О. І. Лайко та ін. – Львів: Укр. акад. друкарства, 2014. – С. 81–84.

5. Покропивний С. Ф. Економіка підприємства: підручник / С. Ф. Покропивний; за заг. ред. С. Ф. Покропивного. – К.: КНЕУ, 2001. – 528 с.

6. Користін О. Є. Економічна безпека. Національні економічні інтереси та загрози економічній безпеці України / О. Є. Користін [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.ws/15290527/ekonomika/natsionalni_ekonomichni_interesi_zagrozi_ekonomichniy_bezpetsi_ukrayini

7. Гапоненко В. Ф. Экономическая безопасность предприятий. Подходы и принципы / В. Ф. Гапоненко, А. Л. Беспалько, А. С. Власков. – М.: Ось-89, 2007. – 208 с.

8. Тищенко В. В. Фінансова стійкість підприємства як результат функціонування його системи економічної безпеки (на прикладі м'ясопереробних підприємств): автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. екон. наук: спец. 21.04.02 / В. В. Тищенко. – Черкаси: ЧНУ ім. Богдана Хмельницького. – 19 с.

9. Штамбург Н. В. Складові економічної безпеки підприємства / Н. В. Штамбург // Наука молода. – 2011. – № 1 (4). – С. 490–496.

10. Чередниченко Н. В. Кадрова безпека як складова частина економічної безпеки підприємства / Н. В. Чередниченко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/123456789/8570/1/579.doc

Живко З. Б., Слипа О. З., Вольных А. И. Обеспечение социально-экономической безопасности государства посредством кадровой безопасности предприятия

Исследованы особенности социально-экономической безопасности государства и конкретного предприятия с позиции целого и его составной части. Акцентировано на отлаженное и эффективное взаимодействие всех составляющих частей социально-экономической безопасности (СЭБ) государства посредством обеспечения СЭБ предприятия, которые зависят от кадрового потенциала, влияющего на все аспекты их жизнедеятельности. Предложен алгоритм оценки СЭБ предприятия.

Ключевые слова: *социально-экономическая безопасность государства, социально-экономическая безопасность предприятия, защита персонала, социальная защита, кадровая безопасность.*

Zhyvko Z. B., Slipa O. Z., Volnyh A. I. Socio-economic security through the prism personnel security enterprise

In the article the features of social and economic security and individual enterprise. We see the state and the company as a whole and parts. We have focused on well-functioning and efficient interaction of all components of socio-economic security (SES) state.

Showed relationship between economic development and state enterprises. Explored the impact on the economic security of human capacity. Identified the main priorities influence on personnel security. We proposed algorithm for evaluating SES company.

As at the micro level and at the level of the state should be developed complex system of socio-economic security. The system should take into account the level and quality of life, social benefits and basic salary.

The mechanism for social and economic security should include a toolkit of increase of social standards of economic security, job creation, provision of targeted social benefits, creating a cumulative pension funds, government regulation of social protection and warning system of social and economic risks and threats.

Key words: *socio-economic security, social and economic security, the protection of personnel, social security, personnel security.*

Стаття надійшла 14 грудня 2015 р.

УДК 338.242.3:338.487:005.552.1

І. З. Жук

МАРКЕТИНГОВИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ ЯК ЧИННИК ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ УПРАВЛІННЯ ДІЯЛЬНІСТЮ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ НА ВІТЧИЗНЯНОМУ РИНКУ ТУРИСТИЧНИХ ПОСЛУГ

Акцентовано на маркетинговому інструментарію як вагомому чиннику успішності управління маркетинговою діяльністю вітчизняних суб'єктів туристичного підприємництва. Досліджено маркетингове середовище діяльності на вітчизняному ринку туристичних послуг. Для вітчизняних суб'єктів туристичного бізнесу запропоновано методику поетапного дослідження маркетингового середовища ринку.

Ключові слова: *маркетинг, маркетинг-менеджмент, вітчизняний ринок, ринок туристичних послуг, суб'єкти господарювання.*

Постановка проблеми. Використання маркетингового інструментарію у діяльності вітчизняних суб'єктів туристичного підприємництва є надзвичайно важливим. Якщо зарубіжні представники туристичного бізнесу використовують маркетинговий інструментарій для підвищення ефективності своєї діяльності ще з середини минулого століття, то значна кількість українських суб'єктів господарювання дотепер не зовсім усвідомлюють його важливість як чинника успішності конкурентної боротьби на вітчизняному ринку туристичних послуг. Більшість вітчизняних суб'єктів туристичного підприємництва й надалі послуговуються застарілим збутовим підходом до маркетингової діяльності, що позбавляє їх можливості зміцнити конкурентні позиції на внутрішньому ринку.

Стан дослідження. Питання формування механізму управління маркетинговою діяльністю туристичного підприємства стали об'єктом дослідження багатьох фахівців із маркетингу. Теоретичні та методологічні аспекти цієї проблеми висвітлено у працях таких зарубіжних учених, як Г. Армстронг, Б. Берман, Дж. Боуен, Н. Вудкок, С. Бріггс, А. Дайан, Т. Данько, Дж. Мейкенз, Ф. Котлер та ін. Окремі аспекти управління маркетингом туристичного підприємства детальніше розглядають у своїх працях такі економісти: О. М. Азарян, В. В. Богалдін-Малих, Ю. А. Дайновський, А. П. Дурович, Н. Л. Жукова, Ю. Б. Забалдіна, А. С. Копанєв, Ю. М. Правик, А. О. Старостіна, Л. М. Шульгіна, В. С. Янкевич та ін. [1; 4; 6; 8–9; 12–14].

Мета статті – наголосити на необхідності і важливості підвищення ефективності управління маркетинговою діяльністю вітчизняних суб'єктів господарювання на ринку туристичних послуг.

Виклад основних положень. Маркетинговий інструментарій є вагомим чинником успішності управління маркетинговою діяльністю вітчизняних суб'єктів туристичного підприємництва. Однак сучасні технології їх формування та реалізації є надто складними для українських суб'єктів туристичного бізнесу, оскільки ще не мають достатнього досвіду та відповідних знань і навиків у застосуванні усього комплексу маркетингового інструментарію на вітчизняному ринку туристичних послуг.

Передумовами для активізації маркетингової діяльності у сфері туризму є чітке окреслення мотивів економічної політики суб'єктів туристичної галузі України, конкретизація мети виходу на вітчизняний ринок туристичних послуг, формування оптимальної стратегічної моделі діяльності на основі застосування адекватного комплексу маркетингових заходів, що дасть змогу оптимізувати процес управління маркетинговою діяльністю вітчизняних суб'єктів туристичного підприємництва.

Важливим етапом підвищення ефективності управління маркетинговою діяльністю вітчизняних суб'єктів підприємництва на ринку туристичних послуг є, безперечно, визначення ступеня їх географічної концентрації. Як засвідчує світовий досвід, налагоджувати співпрацю доцільно з тими зарубіжними країнами, кількість туристів у яких щороку зростає.

Проте, щоби правильно обрати цільовий ринок, доцільно визначити пріоритетність тих чи інших його сегментів, попередньо дослідити маркетингове середовище. У вітчизняній туристичній практиці застосовують різні методики маркетингових досліджень, які дають змогу комплексно вивчати цільові вітчизняні ринкові сегменти на підставі аналізу великої кількості факторів маркетингового середовища та з урахуванням внутрішніх можливостей суб'єкта туристичної діяльності.

Ґрунтовне дослідження маркетингового середовища значно знижує ризик вибору несприятливого ринку, дає змогу ухвалювати оптимальні рішення щодо управління діяльністю на вітчизняному ринку туристичних послуг. Однак затяжний період становлення української туристичної індустрії, а також недосвідченість вітчизняних суб'єктів туристичного підприємництва у використанні маркетингового інструментарію вимагають запровадження спрощених методик маркетингових досліджень. Ураховуючи це, пропонуємо для вітчизняних

суб'єктів туристичного бізнесу методику поетапного дослідження маркетингового середовища ринку (рис.).

Рис. 1 Схема дослідження зовнішнього маркетингового середовища для вітчизняних суб'єктів туристичного бізнесу

Джерело: розроблено автором

Суть цієї методики полягає у визначенні послідовності дослідження цільового вітчизняного ринку суб'єктами підприємництва на підставі аналізу декількох найважливіших факторів маркетингового середовища.

Наступний етап передбачає маркетингове дослідження конкурентної ситуації на вітчизняному ринку туристичних послуг з метою ухвалення оптимальних стратегічних рішень.

Методика поетапного дослідження вітчизняного ринку не потребує значного досвіду і тому найбільш придатна для використання вітчизняними суб'єктами туристичного бізнесу. Однак варто зауважити, що неправильно здійснений попередній аналіз вітчизняного ринку (вибір невідповідних факторів дослідження, невідповідність інформації дійсності, необґрунтоване узагальнення результатів) може призвести до вибору несприятливого вітчизняного ринку, ухвалення хибних стратегічних рішень стосовно виділення цільових ринкових сегментів, визначення конкурентних переваг суб'єкта підприємництва, вибору принципу управління маркетингової діяльності.

Ефективність управління маркетинговою діяльністю вітчизняного туристичного бізнесу значною мірою залежить від сегментації ринку з метою визначення стратегічних напрямів маркетингової діяльності. Як доводить досвід провідних туристичних підприємств світу, за умов загострення конкурентної боротьби на міжнародному ринку туристичних послуг стратегічну діяльність доцільно провадити одночасно у декількох цільових ринкових сегментах.

Наприклад, провідний міжнародний туроператор «TUI» працює з 16 стратегічними ринковими сегментами, одночасно розробляючи для кожної цільової групи туристів відповідний маркетинговий комплекс заходів. Міжнародний туроператор «Club Med» володіє різними видами туристичних відпочинкових комплексів, які враховують різноманітні потреби цільових груп споживачів-клієнтів. Пристосовуючись до потреб туристів, які подорожують із дітьми, туристичне підприємство пропонує відвідати туристичні селища «Baby Club Med» (для немовлят), «Petit Club Med» (для малят), «Mini Club Med» (для старших дітей) та «Juniors'Club Med» (для підлітків). Для кожної групи дітей віком від 4 місяців і до 18 років розроблені спеціальні розважальні програми, які враховують потреби кожної вікової групи.

Слід зазначити, що в українській практиці організації туризму також окреслилася подібна тенденція. Зокрема, вітчизняні туроператори, які працюють на ринку туристичних послуг, пропонують широкий спектр туристичних пропозицій, спроможних задовольнити потреби різних цільових сегментів споживачів-туристів. Однак проблемним у процесі формування маркетингової діяльності для українських туроператорів є розроблення комплексу маркетингових заходів для кожного цільового ринкового сегмента.

Як зазначалося, причинами такої ситуації є як недостатнє використання принципу сегментації на практиці, так і створення за можливості стандартизованих туристичних продуктів, адаптованих до побажань кожної групи туристів. Очевидно, що за таких обставин

відкривається можливість працювати на вітчизняному ринку туристичних послуг, однак це не дає зосередитись на найбільш перспективних ринкових сегментах, розпорошує фінансові ресурси та маркетингові зусилля вітчизняних суб'єктів підприємництва на ринку туристичних послуг.

Синтезуючи вказане, можемо стверджувати, що оптимізувати витрати на маркетинг і водночас досягти бажаних результатів допоможе обслуговування одразу декількох цільових груп споживачів. Використання такого підходу у вітчизняному туристичному бізнесі сприяє підвищенню ефективності управління маркетинговою діяльністю суб'єктів господарювання, зміцненню конкурентних позицій на цільових ринкових сегментах.

Завершальним етапом управління маркетинговою діяльністю у вітчизняному туристичному бізнесі є вибір принципу провадження стратегічної діяльності на ринку туристичних послуг. За умов поширення глобалізаційних процесів смаки й уподобання вітчизняних туристів стають більш уніфікованими, особливості країни все ж зумовлюють застосування стратегії адаптації маркетингового комплексу до потреб зарубіжних ринків.

Подібні тенденції спостерігаються і у вітчизняному туристичному бізнесі. Зокрема, як засвідчують результати маркетингового дослідження, 93,5% опитаних суб'єктів туристичного підприємництва використовують у своїй діяльності міжнародну маркетингову стратегію адаптації.

Такий маркетинговий підхід є цілком виправданим за умов загострення конкурентної боротьби на вітчизняному ринку туристичних послуг, оскільки дає змогу якнайкраще пристосуватися до потреб і побажань вітчизняних туристів. Проте, щоб адаптувати туристичні послуги до міжнародних стандартів якості, потрібно докласти ще чимало зусиль, насамперед стосовно налагодження всебічної взаємовигідної співпраці між партнерами як на внутрішньому, так і на зовнішньому туристичних ринках.

Важливою стадією створення маркетингової стратегії на ринку туристичних послуг є планування процесу входження суб'єктів туристичного бізнесу на ринок, що спирається на чітко окреслені стратегічні цілі. Слід пам'ятати, що характер маркетингової політики суб'єкта господарювання на цільовому ринку залежить не лише від фінансових цілей, а й від конкретних маркетингових завдань стратегічної діяльності суб'єкта підприємництва на вітчизняному ринку. Такі цілі та завдання повинні бути чітко сформульовані, кількісно визначені, мати часові межі та бути наповнені реальним змістом.

Важливим маркетинговим інструментарієм ефективної маркетингової діяльності є визначення моделі присутності вітчизняних суб'єктів підприємництва на ринку. Попри те, що аналіз сучасного стану розвитку українського ринку туристичних послуг підтверджує тенденцію до переважного застосування стратегічних моделей, на нашу думку, оптимальними моделями присутності на вітчизняному ринку є використання контрактно-інвестиційних. Адже вони не потребують великих фінансових витрат і передбачають обмін досвідом і ноу-хау, що особливо важливо і корисно для вітчизняних суб'єктів туристичного ринку, які ще не накопичили достатнього досвіду ефективної маркетингової діяльності.

Ще одним ефективним маркетинговим інструментом на вітчизняному ринку туристичних послуг є стратегія інтеграції. Оскільки українські суб'єкти туристичного бізнесу перебувають лише на початковому етапі інтернаціоналізації своєї діяльності, їм варто застосовувати такі найпростіші форми горизонтальної інтеграції, як укладання угод про купівлю/продаж туристичних продуктів, про партнерство і співпрацю в сферах маркетингу чи інформаційних і комп'ютерних технологій. Проте це не виключає використання таких рекомендованих форм договірної вертикальної інтеграції, як франчайзинг чи стратегічні союзи.

За умов формування глобального конкурентного середовища маркетингову стратегію інтеграції слід використовувати для зміцнення конкурентних позицій вітчизняних суб'єктів господарювання на міжнародному ринку туристичних послуг. З цією метою доцільно налагоджувати співпрацю між суб'єктами підприємництва як щодо спільної маркетингової діяльності (рекламування рекреаційно-туристичного потенціалу України, її окремого регіону чи області, просування на ринку туристичних продуктів, провадження спільних маркетингових досліджень ринку), так і щодо застосування новітніх інформаційних технологій.

Завершальним етапом планування маркетингової діяльності на ринку туристичних послуг України є створення комплексу маркетингових заходів для цільових груп споживачів-туристів. Саме цей маркетинговий комплекс частіше за інші маркетингові інструменти використовується у вітчизняному туристичному бізнесі. Однак його ефективність доволі низька, що можна пояснити багатьма причинами, чи не найвагомішою серед них є намагання розробити комплекс маркетингових заходів одночасно для усього вітчизняного ринку туристичних послуг.

Визначальним елементом у будь-якому маркетинговому комплексі є туристичний продукт. Щоб якнайкраще задовольнити цільові

категорії споживачів-туристів, цей продукт слід сформувати з урахуванням результатів маркетингових досліджень. Створення туристичного продукту передбачає також розроблення маркетингової товарно-асортиментної політики щодо якості та сервісу, асортименту, комплексу туристичних послуг і туристичного бренду.

Важливим інструментом у процесі розробки комплексу маркетингових заходів є встановлення ціни на туристичні послуги. У вітчизняному туристичному бізнесі ціни на туристичні продукти здебільшого формуються як на основі витрат, так і з урахуванням рівня конкуренції, зміни маркетингової цінової політики, переорієнтування на використання методу ціноутворення з орієнтацією на попит.

Висновки. Враховуючи поточну ситуацію на ринку туристичних послуг України, пропонуємо вітчизняним суб'єктам туристичного підприємництва створювати маркетинговий комплекс заходів для кожного цільового ринкового сегмента. Такий підхід дасть змогу не лише активно формувати попит на цільових сегментах вітчизняного ринку, а й активно пристосовуватися до поточних потреб, вимог і смаків цільових груп українських туристів. Застосування таких маркетингових принципів, як адаптація до ринку та формування попиту, значно сприятиме підвищенню ефективності маркетингового інструментарію в управлінні діяльністю суб'єктів господарювання на вітчизняному ринку туристичних послуг.

1. Армстронг Г. Маркетинг. Общий курс: учебное пособие; пер. с англ. / Г. Армстронг, Ф. Котлер. – М.: Вильямс, 2001. – 608 с.

2. Балабанова Л. В. Маркетинг: підручник: у 2 т. / Л. В. Балабанова. – 3-тє вид., перероб. і доп. – Т. 2. – Донецьк: ДонНУЕТ, 2011. – 392 с.

3. Балабанова Л. В. Управління маркетинговою діяльністю підприємства: монографія / Л. В. Балабанова, Н. М. Гуржій. – Донецьк: ДонНУЕТ, 2010. – 184 с.

4. Берман Б. Маркетинг: пер. с англ. / Б. Берман, Р. Дж. Аванс. – М.: Сирин, 2002. – 308 с.

5. Богалдин-Малых В. В. Маркетинг и управление в сфере туризма и социально-культурного сервиса: туристические, гостиннично-ресторанные и развлекательные комплексы: учебное пособие / В. В. Богалдин-Малых. – Воронеж: НПО «МОДЭК», 2004. – 560 с.

6. Бриггс С. Маркетинг в туризме: учебник / С. Бриггс. – К.: Знання-Прес, 2005. – 358 с.

7. Бутенко Н. В. Маркетинг: підручник / Н. В. Бутенко. – К.: Атіка, 2008. – 300 с.

8. Дайан А. Академия рынка: маркетинг / А. Дайан, Ф. Букерель; науч. пособ.; под ред. Е. Худокормова; пер. с фр. – М.: Экономика, 1993. – 572 с.

9. Данько Т. П. Управление маркетингом: учебник / Т. П. Данько. – 2-е, перераб. и доп. – М.: ИНФРА-М, 2001. – 334 с.

10. Диксон П. Р. Управление маркетингом: пер. с англ. / П. Р. Диксон. – М.: БИНОМ, 1998. – 560 с.

11. Дойль П. Маркетинг-менеджмент: пер. с англ. / П. Дойль; под ред. Ю. Н. Каптуревского. – 3-е изд. – СПб.: Питер, 2003. – 544 с.

12. Дурович А. П. Маркетинг в туризме: учеб. пособ. / А. П. Дурович. – 2-е изд., перераб. и доп. – Мн.: Новое знание, 2001. – 496 с.

13. Котлер Ф. Маркетинг. Гостеприимство и туризм: учебник: пер. с англ. / Ф. Котлер, Дж. Боуэн, Дж. Мейкенз; под ред. Р. Б. Ноздревой. – М.: ЮНИТИ, 1998. – 787 с.

14. Котлер Ф. Маркетинг-менеджмент; пер. с англ. / Ф. Котлер; под ред. О. А. Третьяк, Л. А. Волковой, Ю. Н. Каптуревского. – СПб.: Питер, 2000. – 896 с.

Жук И. З. Маркетинговый инструментарий как фактор повышения эффективности управления деятельностью субъектов хозяйствования на отечественном рынке туристических услуг

Акцентировано на маркетинговом инструментарии как весомом факторе успешности управления маркетинговой деятельностью отечественных субъектов туристического предпринимательства.

Исследованы маркетинговая среда деятельности на отечественном рынке туристических услуг. Для отечественных субъектов туристического бизнеса предложено методику поэтапного исследования маркетинговой среды рынка.

Ключевые слова: *маркетинг, маркетинг-менеджмент, отечественный рынок, рынок туристических услуг, субъекты хозяйствования.*

Zhuk I. Z. Marketing tools as a factor of improving of the management efficiency activity of subjects in the state market of tourism services

Marketing tools as an important factor of success managing marketing activities of state tourism of business were given attention. Marketing environment of the state tourism market was studied.

The methodology of marketing research of environment market was proposed for state subjects of tourist business.

It was noted that the problem of the use of marketing tools in the activity of state subjects of tourist business was very important. If representatives of foreign tourist business used marketing tools to increase the efficiency of its activity since the middle of last century, many Ukrainian businesses wouldn't completely aware of its importance as a factor in the success of competition in a state tourism market. Most state subjects of tourist business used old marketing approach to marketing activity that deprived them of opportunities to strengthen the competitive position in the state market.

Given the current situation in the tourist market of Ukraine, state subjects of tourist business would be appropriate to create a marketing package of measures

for each target market segment. This approach will make it possible not only to actively shape the demand for target segments of the state market and also actively adapt to current needs, requirements and tastes of the target groups Ukrainian tourists. Application of these marketing principles as adaptation to the market and creating demand significantly contribute to more effective marketing tool in the management of businesses in the state tourism market.

Key words: *marketing, marketing-management, state markets, the tourism market, state subjects of tourist business.*

Стаття надійшла 9 листопада 2015 р.

УДК 316.77:658.3:330.47:005.5

С. В. Кавун,
І. О. Ревак

ЗАСТОСУВАННЯ ТЕОРІЇ ГРАФІВ У ЗАДАЧАХ КОМУНІКАЦІЙНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ

Запропоновано практичне застосування механізмів і підходів теорії графів у задачах комунікаційного менеджменту. Наведено аналіз поточного стану досліджень у сфері комунікаційного менеджменту стосовно україно- та англомовного сегментів.

Результати дослідження інтерпретовані стосовно категорійного апарату інформаційного менеджменту, на основі відповідної авторської теорії інтерпретації.

Здійснена класифікація типів осіб, що приймають рішення згідно з вимогами Державного класифікатора, та висвітлена її відповідність наявним міжнародним стандартам.

Ключові слова: *теорія графів, комунікаційний менеджмент, механізм, підхід, рішення.*

Постановка проблеми. Діяльність будь-якого підприємства або іншого суб'єкта господарювання деякою мірою залежить від відносин у колективі або між співробітниками, які встановлюються на підприємстві впродовж певного часу й можуть змінюватися залежно від факторів зовнішнього та внутрішнього середовища. Така закономірність процесів змушує порушувати питання щодо урахування цих відносин й їхнього оцінювання з точки зору впливу на результати діяльності підприємства.

Вирішення цього та інших суміжних питань забезпечується системою управління інформаційно-комунікативною сферою суспільства на основі використання форм, методів і технологій правового,

економічного, соціального, гуманітарного і політичного менеджменту і маркетингу, яку найчастіше називають інформаційно-комунікаційним менеджментом [6].

Стан дослідження. Питання оцінки та забезпечення застосування (або впровадження) інформаційно-комунікаційного менеджменту на підприємстві досі перебувають у фокусі досліджень багатьох зарубіжних і вітчизняних науковців, серед яких слід відзначити роботи В. Бебика [6], Н. Шпака [17], Л. Пруса [15], Д. Бернета, С. Моріарті [7], Дж. Лейхіффа, Дж. Пенроуза [11], Н. Бондаренко, В. Дубницького [8] та багато інших.

У наявних дослідженнях незначне математичне підґрунтя, яке застосовують учені та дослідники. В основному використовується вербальний опис, стандартні математичні операції (сума, множення й т. д.).

Мета статті – запропонувати та довести можливість застосування інших видів математичних підходів і методів, зокрема теорії графів.

Виклад основних положень. Перед вирішенням задачі необхідно з'ясувати та довести актуальність і необхідність виконання відповідного дослідження. Для цього пропонується застосувати авторський метод Інтернет-аналізу [2], що може використовуватися у будь-якій сфері діяльності, незалежно від її властивостей і особливостей. Мета його використання полягає в отриманні оцінки або їх сукупності з понять (термінів), які створюють так званий категоріальний апарат галузі наукових досліджень. За отриманими оцінками можна сформулювати висновок про необхідність проведення подальших досліджень у цій сфері, зважити на актуальність і необхідність проведених розрахунків, виділити вузьку спеціалізацію для подальших наукових досліджень із окресленням зони їхньої активності, актуальності досліджень інших авторів, формулювання висновків і рекомендацій, наприклад, для вибору опонентів, консультантів, керівників у своїй науковій діяльності.

Отже, сфера застосування розробленого методу Інтернет-аналізу є багатовимірною через специфіку і толерантність. Отримані результати для базових термінів «інформаційно-комунікаційний менеджмент» і «комунікаційний менеджмент», а також аналогів англійською мовою наведені на рис. 1–4.

Використання методу ґрунтується на специфіці мови запитів, який підтримується всіма пошуковими серверами і визначається формою запиту, результати якого щодо безлічі обраних пошукових серверів осереднюються на заданому часовому інтервалі. Досягається

динамізм дослідження. На рис. 5 наведений нормований агрегований розподіл кількості тегів посилань для всіх категорій.

Апробація застосованого авторського методу була здійснена у таких публікаціях: 9; 14; 16; 3; 4; 10.

Аналіз даних, відображених на рис. 1–5, дозволяє висловити таке:

1. Актуальність досліджень в україномовній сфері має негативний тренд, що може свідчити про нерозвинену структуру досліджень цієї сфери, тобто надає «свободу руху» для молодих учених; загальна тенденція зниження становить у середньому 40–45%.

Рис. 1 Розподіл кількості тегів посилань для категорії «інформаційно-комунікаційний менеджмент»

Рис. 2 Розподіл кількості тегів посилань для категорії «комунікаційний менеджмент»

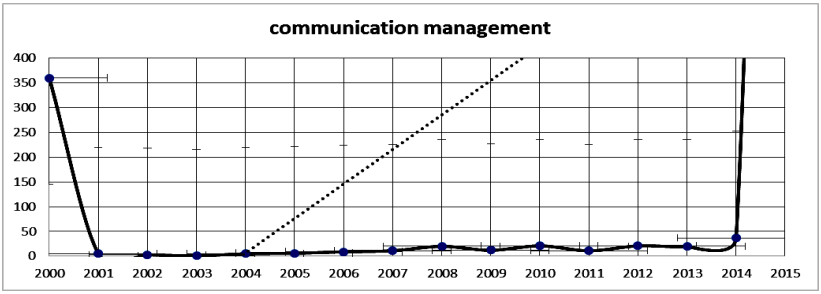

Рис. 3 Розподіл кількості тегів посилань для категорії «communication management»

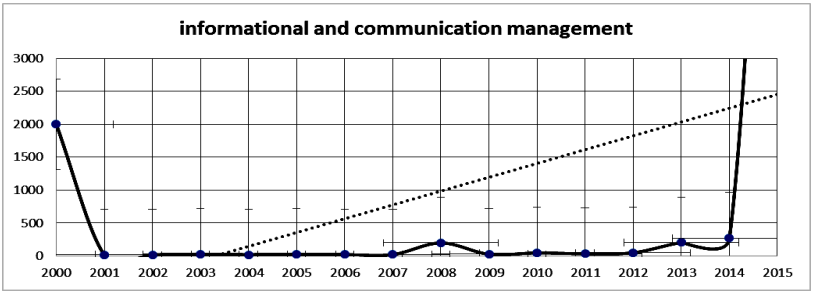

Рис. 4 Розподіл кількості тегів посилань для категорії «informational and communication management»

2. Актуальність опрацювань у англомовній сфері має позитивний тренд, що може свідчити про розвинену структуру досліджень цієї сфери, тобто наявне широке коло виконуваних проектів, що підтверджує загальний інтерес; загальна тенденція росту становить у середньому більше 1500%.

3. Чітко простежується деякий «провал» у 2008 році (рис. 5) стосовно інтересу, як наслідок – різке зменшення кількості публікацій за цією тематикою, особливо для україномовної сфери.

4. Потужність (як співвідношення середньозважених значень) обсягів досліджень у англомовній сфері більша ніж у 34 рази щодо обсягів досліджень в україномовній сфері.

Таким чином, представлений аналіз можна використовувати як методичні основи для попереднього дослідження інтересів молодих учених або аспірантів.

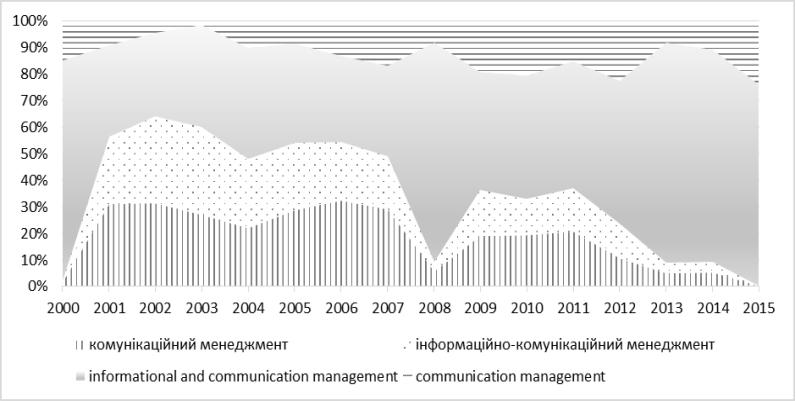

Рис. 5 Нормований агрегований розподіл кількості тегів посилань для всіх категорій

Це допоможе отримати об'єктивну оцінку актуальності проведених або планованих досліджень у практично будь-якій сфері інтересів. Тобто дослідження підтверджує (деякою мірою) необхідність виконання нових розробок стосовно інформаційно-комунікаційного менеджменту для різних видів суб'єктів господарювання.

Необхідно визначити об'єкт, стосовно якого буде проводитися дослідження. У нашому випадку це підприємство, причому для поточного дослідження не важлива його форма власності або організації. Тому для прикладу можна запропонувати типове підприємство (на прикладі промислового підприємства), графова модель організаційної структури управління якого наведена на рис. 6.

Відтак інтерпретуємо організаційну структуру управління підприємством у графову модель (рис. 6), для якої введемо такі позначення вершин графа G:

Д – директор, якщо є кілька директорів, наприклад генеральний (CEO), комерційний (CCO), фінансовий (CFO) та ін., то маємо $\{Д_w\}$, де w – кількість директорів. Повний класифікатор посадових осіб, що ухвалюють рішення, та їх відповідності міжнародним стандартам наведений у табл. 1;

ЗД – заступник директора (якщо їх декілька, то маємо $\{ЗД_w\}$);

С – секретар $\{С_w\}$);

Ю – юрист (якщо існує юридичний відділ, то маємо $\{Ю_q\}$, де q – чисельність співробітників у відділі);

M – менеджер (якщо є декілька відділів, то маємо $\{M_k\}$, де k – чисельність менеджерів у відділах);

I – інженер (якщо є декілька відділів із посадами інженерів, то маємо $\{I_z\}$, де z – чисельність інженерів у відділах);

T – технолог (у декількох відділах може бути декілька технологів, тобто отримуємо $\{T_s\}$, де s – загальна чисельність технологів).

Надана графова модель організаційної структури управління підприємства є загальноприйнятою і типовою, тому не відображає в повному обсязі реальну структуру конкретного підприємства.

Використовуючи поняття теорії графів [13], уведемо такі позначення:

n – кількість вершин графа G, що утворюють множину $\{v_i\}$; $i = 1 \div n$;

m – кількість ребер графа G, що утворять множину $\{r_j\}$; $j = 1 \div m$.

У практичній реалізації одержуємо такі співвідношення:

1) $m > n$ – означає, що в організаційній структурі підприємства є взаємозв'язки між співробітниками, а співробітники не є замкнутими одноосібними виконавцями;

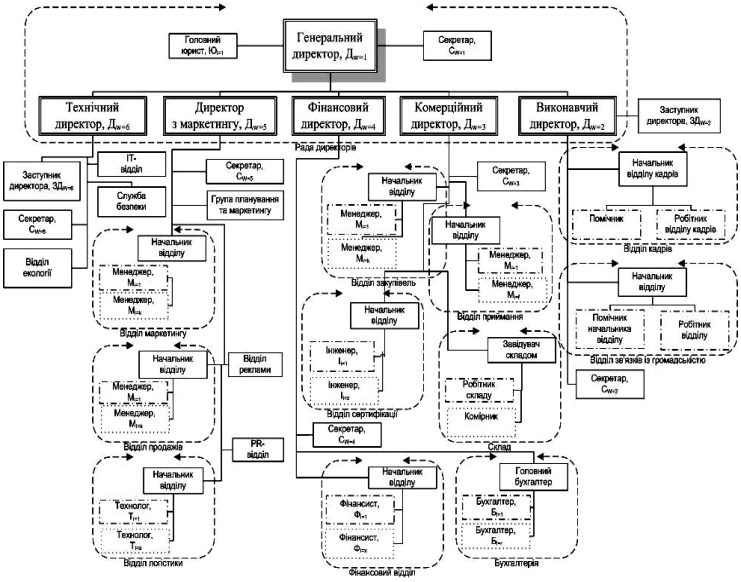

Рис. 6 Графова модель організаційної структури управління підприємства

Таблиця 1

Класифікатор типів (видів) посадових осіб, що ухвалюють рішення

Абревіатура	Повна назва	Опис	Відповідність державному класифікатору професій
1	2	3	4
CISO	Chief Information Security Officer	Посадова особа, що відповідає за інформаційну безпеку в межах підприємства	2414 – Професіонали з питань безпеки підприємств, установ та організацій
CAO	Chief Accounting Officer	Співробітник, що відповідає за спостереження за всіма аспектами бухгалтерських процесів в організації	3433 – Бухгалтери та касири-експерти; 1231 20656 – Головний бухгалтер
CAO	Chief Administrative Officer	Співробітник, що відповідає за управління приватними, суспільними або урядовими корпораціями	1210.1 – Генеральний директор (голова, президент, інший керівник) об'єднання підприємств (асоціації, корпорації, концерну, радіокомпанії, телекомпанії, телерадіокомпанії, теле- та радіо-інформаційного агентства та ін.)
CAO	Chief Analytics Officer	Посадова особа, що відповідає за аналіз даних у межах організації	4113 – Оператори зі збору даних
CCO	Chief Channel Officer	Посадова особа, що відповідає разом із партнером за весь непрямий дохід організації	1231 20656 – Головний бухгалтер
CCO	Chief Compliance Officer	Посадова особа, що відповідає за складання договорів, урегулювання проблем у межах організації	2441.2 25359 – Економіст із договірних і претензійних робіт
CCO	Chief Communications Officer	Посада начальника зв'язку й/або радника із суспільних питань в організації	2443.2 – Експерт із суспільно-політичних питань
CDO	Chief Data Officer	Корпоративна посадова особа, менеджер на підприємстві, що відповідає за обробку й пошук даних	4113 – Оператори зі збору даних
CEO	Chief Executive Officer	Старша корпоративна посадова особа або адміністратор, що завідує загальним управлінням корпорації, компанії, організації або агентством	1210.1 – Директор (начальник, інший керівник) підприємства

1	2	3	4
CFO	Chief Financial Officer	Управляє фінансовими процесами на підприємстві	1231 – Директор фінансовий
CIO	Chief Information Officer	Глава інформаційних технологій в організації	2433.2 – Професіонали в галузі інформації та інформаційні аналітики
CMO	Chief Marketing Officer	Посадова особа, що відповідає за продажі в організації	3421 – Брокери (посередники) з купівлі-продажу товарів
GIO	Geospatial Information Officer	Глава інформаційних технологій у цивільних, ділових, державних і військових організаціях	2433.2 – Професіонали в галузі інформації та інформаційні аналітики
CLO	Chief Learning Officer	Старша корпоративна посадова особа, що вивчає управління підприємства	2447 – Професіонали в сфері управління проектами та програмами
CLO	Chief Legal Officer	Старша посадова особа, що відповідає за виконання юридичних справ підприємства	1231 24157 – Начальник юридичного відділу
CNO	Chief Networking Officer	Посадова особа, що відповідає за мережні зв'язки в організації або підприємстві	3119 21740 – Диспетчер підприємства (району) мереж
CPO	Chief Procurement Officer	Виконавча роль співробітника спрямована на керування поставками для підприємства	1237.1 20936 – Головний фахівець із автоматизованих систем керування
CRO	Chief Risk Officer	Посадова особа, що відповідає за аналіз ризиків на підприємстві	2433 – Професіонали в галузі інформації та інформаційного аналізу
CSO	Chief Strategy Officer	Посадова особа, що відповідає за створення, виконання та підтримку стратегічних ініціатив підприємства	1475.4 – Менеджер (управитель) з логістики
CTO	Chief Technology Officer	Посадова особа, діяльність якої спрямована на рішення наукових і технічних питань на підприємстві	2414.1 – Науковий співробітник (безпека підприємств, установ та організацій)
CD	Creative Director	Посадова особа на підприємстві з рекламної діяльності	245 – Професіонали в галузі художньої творчості 1234 21073 – Головний художник (реклама)
ED	Executive Director	Старший менеджер або виконавча посадова особа підприємства	14 – Менеджери (управителі) підприємств, установ, організацій та їх підрозділів
MD	Managing Director	Посада, що використовується для керівника підприємства	1210.1 – Генеральний директор (голова, президент, інший керівник) об'єднання підприємств (асоціації, корпорації, концерну, радіокомпанії, телекомпанії, телерадіокомпанії, телерадіо-інформаційного агентства та ін.)

2) $m \neq 2n$ – означає, що в організаційній структурі підприємства будь-який співробітник під час виконання своїх службових обов'язків може мати зв'язок із більш ніж двома (як правило, це начальник і підлеглий) іншими співробітниками.

Тоді граф G, що описує модель організаційної структури підприємства, формалізується множинами: $R = \{r_j\}$, де $j = 1 \div n - 1$ – кількість ребер; $V = \{v_i\}$, де $i = 1 \div n$ – кількість вершин.

Узявши за основу введену типову організаційну структуру підприємства, можна припустити, що вища ланка завжди передає інформацію нижчій (наказ, вказівка, розпорядження, технічне завдання тощо), а нижча ланка після реалізації вказаної категорії інформації повертає звіт (або інформацію в іншій формі). Отож, у графі G всі ребра є мінімум двоспрямованими. Побудуємо матрицю зв'язності $|M_3|$ графа G (табл. 2).

Елемент матриці зв'язності $|M_3|$ може мати такі значення: 1 – якщо зв'язок між i та j вершинами є, 0 – якщо зв'язок відсутній.

Таблиця 2

Матриця зв'язності $|M_3|$

j / i	$Д_w$	$ЗД_w$	$Ю_q$	C_w	M_k	I_z	T_s	$K^i_{ЗВ}$
$Д_w$	0	1	1	1	1	0	0	4
$ЗД_w$	1	0	1	1	1	0	0	4
$Ю_q$	1	1	0	0	0	0	0	2
C_w	1	1	0	0	1	0	0	3
M_k	1	1	0	1	0	1	1	5
I_z	0	0	0	0	1	0	0	1
T_s	0	0	0	0	1	0	0	1

Головна діагональ матриці зв'язності $|M_3|$ є нульовою, тому що зв'язок (передача інформації) співробітника із собою відсутній, – логічне припущення. Тоді одержимо:

$$\boldsymbol{K}_{ЗВ} = \left\{\boldsymbol{K}^{i}_{ЗВ}\right\} = \{4,4,2,3,5,1,1\}.$$

Для одержання можливості врахування коефіцієнта зв'язності $K^i_{ЗВ}$ в інтегральних показниках (для можливості порівняння з іншими показниками) здійснимо його нормування:

$$^{\text{н}}K_{ЗВ}^{\,i} = \frac{K_{ЗВ}^{\,i}}{\sum_{j=1}^{n-1} K_{ЗВ}^{\,j}}. \qquad (1)$$

Тоді для прикладу (див. табл. 1) із використанням виразу (1) отримуємо такі значення:

$$^{\text{н}}K_{ЗВ} = \left\{ ^{\text{н}}K_{ЗВ}^{\,i} \right\} = \{0{,}2;\ 0{,}2;\ 0{,}1;\ 0{,}15;\ 0{,}25;\ 0{,}05;\ 0{,}05\}.$$

Такий коефіцієнт зв'язності можливо застосовувати, наприклад, за визначення важливості зв'язку між співробітниками; обсягу інформації, що передається між співробітниками; частоти застосування каналів передачі інформації між співробітниками та ін.

Інший приклад, для якого розглянемо модифіковану матрицю зв'язності $|M_{ЗМ}|$ графа G, яка є бінарною та симетричною. Для її формування введено наскрізну нумерацію вершин для визначених посадових категорій (табл. 3).

Отримані результати наведені на рис. 7–12.

Для побудованої матриці $|M_{ЗМ}|$ графа G (табл. 3) було застосовано перетворення до бінарного вигляду [13], де одиниця вказує на наявність зв'язку між відповідними посадовими категоріями, тобто вершинами графу. Всі ваги ребер між вершинами були прийняті рівними між собою, хоча це не зовсім правильно, але для наведення прикладу застосування (мета публікації) – достатньо.

Таблиця 3

Відповідність нумерації для визначених посадових категорій

№ з/п	Посада	№ з/п	Посада	№ з/п	Посада	№ з/п	Посада
1	CEO	6	секретар	12	DepCFO	18	CDO
2	CCO	7	юрист	13	DepCCO	19	CAO
3	FCO	8	менеджер	14	DepCMO	20	Deputy (Dep) CEO
4	CIO	9	інженер	15	DepCEO	21	CLO
5	CMO	10	технолог	16	CRO	22	CSO
		11	CISO	17	CPO		

На наступному етапі аналізу отриманого графу було обчислено хроматичне число графа (рис. 7), яке у нашому випадку становить 7. Хроматичне число графа [13] визначає найменшу кількість кольорів, які необідні для правильного розфарбування графа, щоб кінці (вершини) будь-якого ребра графа мали різні кольори. Також це визначає кількість незалежних підмножин (відповідно до кількості кольорів).

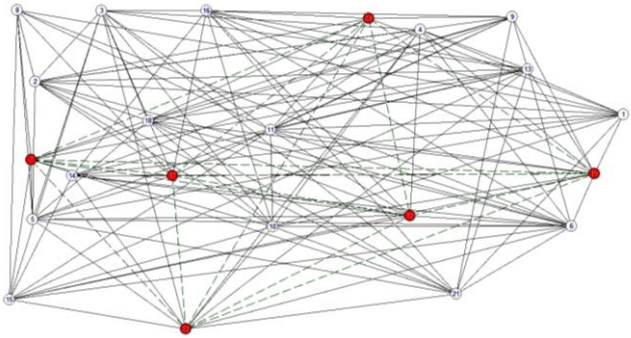

Рис. 7 Модель графа, що розраховує хроматичне число

У нашому випадку інтерпретація стосовно посадових категорій може означати те, що на підприємстві існує мінімальна кількість (7) конгломератів посадових категорій, які можуть бути або прихованими, або відкритими. Але це вже завдання служб внутрішньої безпеки, соціального моніторингу або психологічної підтримки.

Наступним кроком у вивченні отриманого графа є дослідження наявності циклів у графі [13], як наведено на рис. 8.

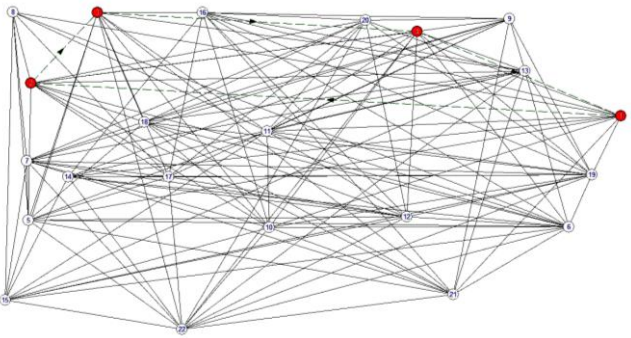

Рис. 8 Модель графа, що наводить приклад циклу (1-2-3-4-1)

За наведеним прикладом (рис. 8) на графі був виявлений цикл або контур (1-2-3-4-1), який може свідчити про створення або процес створення конгломерату (кола співробітників) посадових категорій, який може керуватися одним із співробітників.

Це, своєю чергою, повинно бути перевірено службами внутрішньої безпеки.

Таким чином, можливе виявлення внутрішніх кіл співробітників або мікроколективів.

На наступному етапі аналізу отриманого графа були розраховані всі кліки [13], максимальна з яких наведена на рис. 9.

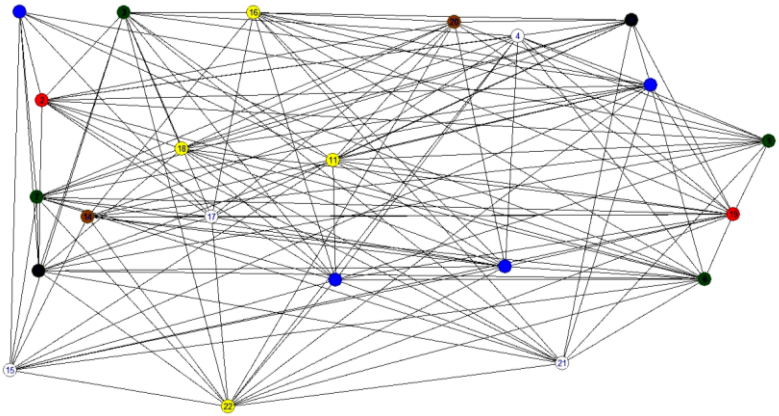

Рис. 9 Модель графа,
що наводить приклад максимальної кліки
(22-20-19-17-12-7), клікове число = 6

Кліка графа будується тільки на неорієнтовному графі й визначає деяку підмножину, у якої будь-які дві вершини підмножини з'єднані ребром.

Також кліки можуть визначити групи (кола співробітників) посадових категорій, які мають будь-які стосунки або зв'язки між собою. Також кліка є повним підграфом [13], а максимальна кліка (рис. 9), у нашому випадку – це (22-20-19-17-12-7), тобто вона не міститься у будь-якій іншій кліці.

Також із обчисленого прикладу зрозуміло, що найбільший конгломерат із множини посадових категорій 6 (клікове число) із них. Повна кількість отриманих клік у графі підтвердить наявність

знайомств (зав'язків) між конгломератами посадових категорій, що може бути застосовано для подальшої перевірки з метою виявлення корупційних схем.

Також можна зазначити, що отриманий граф не є досконалим, оскільки його хроматичне число не дорівнює кліковому числу.

Ще одним кроком у дослідженні отриманого графа є вивчення наявності Гамільтонових циклів у графі [13], як це наведено на рис. 10. Гамільтоновим є такий цикл (замкнутий шлях), який містить всі вершини (точки) цього графа. Також із Гамільтоновим графом тісно пов'язано поняття Гамільтонового шляху, який є простим шляхом (шляхом без петель), що проходить через кожну вершину графа один раз [1].

Гамільтонів шлях відрізняється від циклу тим, що у шляху початкові і кінцеві точки можуть не збігатися, на відміну від циклу. Гамільтонів цикл є Гамільтоновим шляхом.

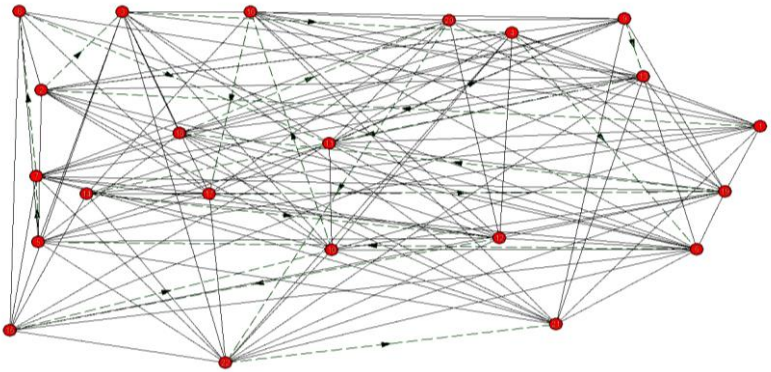

Рис. 10 Модель графа, що наводить приклад Гамільтонового циклу (1-2-3-4-6-5-7-8-11-9-13-14-12-15-10-16-17-19-18-20-22-21)

Тобто, як зрозуміло з цього прикладу, всі посадові категорії увійшли до Гамільтонового циклу, але не у прямій послідовності. Це може означати наявність зав'язків між співробітниками через інших співробітників.

Також можна визначити наявність та обчислити маршрут (послідовність зав'язків між співробітниками) від одного до іншого у будь-якому напрямі, як наведено на рис. 11.

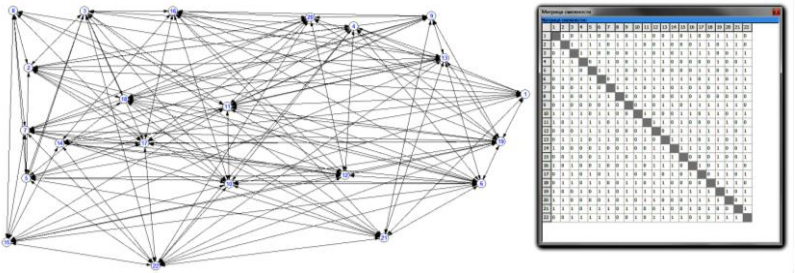

Рис. 11 Модель графа та відповідна матриця суміжності, що наводять приклад маршруту від вершини 3 до вершини 18

Серед інших властивостей графа [13], який був розглянутий на основі інтерпретації [7], можна навести такі: не є планарним; радіус графа дорівнює 2; діаметр графа дорівнює 2; мінімальне остовне дерево дорівнює 21; граф не є зв'язаним; усі ексцентрисітети вершин дорівнюють 2; немає Ейлерової ланки; граф має цикли, тому пошук критичного шляху неможливий.

Висновки. Отож, була запропонована, доведена практично й наочно можливість застосування теорії графів (нова математична область щодо використання в економіці, зокрема в інформаційному менеджменті) щодо специфічної сфери – інформаційного менеджменту.

Актуальність досліджень в україномовній сфері має негативний тренд, на відміну від англомовної сфери, причому потужність (як співвідношення середньозважених значень) обсягів досліджень у англомовній сфері більша у 34 рази щодо обсягів досліджень в україномовній сфері.

Наведені результати дослідження були інтерпретовані стосовно категорійного апарату інформаційного менеджменту, на основі відповідної авторської теорії інтерпретації.

Подальше використання запропонованого підходу залежить від бажання дослідників в обраній сфері.

1. Kavun S. (2015) 'Conceptual fundamen-tals of a theory of mathematical interpreta-tion', Int. J. Computing Science and Math-ematics, Vol. 6, No. 2, pp. 107–121. DOI: 10.1504/IJCSM.2015.069459 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.inderscience.com/info/inarticle.php?artid=69459

2. Kavun S. V., Mykhalchuk, I. V., Kalashnykova, N. I., Zyma, O. G., A Method of Internet-Analysis by the Tools of Graph Theory. Intelligent Decision Technologies. Smart Innovation, Systems and Technologies, 15 (1), 35–44. 2012.

3. Kavun, S., Golubev V. and Trydid O. Statistical analysis of critical infrastructure protection, University of National and World Economy (UNWE), Sofia, Bulgaria, October 24–25, 2014, (delivered a talk as a speaker at the 4th International Conference on Application of Information and Communication Technology and Statistics in Economy and Education (ICAICTSEE-2014), p. 15.

4. Liliya Korchevska, Ganna Zhosan, and Sergii Kavun, «Social Responsibility as a Contextual Component of the Enterprise Economic Security.» Journal of Finance and Economics 1, no. 4 (2013): 95-104. doi: 10.12691/jfe-1-4-6.

5. Sink D. S. Planning and Measurement in Your Organization of the Future / D. S. Sink, T. C. Tuttle. – Norcross: Industrial Engineering and Management Press, 1989. – 342 p.

6. Бебик В. М. Інформаційно-комунікаційний менеджмент у глобальному суспільстві: психологія, технології, техніка паблік-рилейшнз: монографія / В. М. Бебик. – К.: МАУП, 2005. – 440 с.

7. Бернет Д. Маркетинговые коммуникации: интегрированный подход: пер. с англ. / Д. Бернет, С. Мориарти; под ред. С. Г. Бежук. – СПб.: Питер, 2001. – 213 с.

8. Бондаренко Н. В. Менеджмент – корпоративный, маркетинговый, информационный, антикризисный: справ.-инф. пособ. для специалистов, научных работников и предпринимателей / Н. В. Бондаренко, В. І. Дубницкий. – Донецк: Юго-Восток ЛТД, 2004. – 140 с.

9. Кавун С. В. Анализ категорийного аппарата в сфере экономической и информационной безопасности / С. В. Кавун, И. В. Михальчук // Економіка розвитку: науковий журнал. – Х.: Вид. ХНЕУ, 2009. – № 3 (51). – С. 9–14.

10. Кавун С. В. Оцінка актуальності наукових досліджень та їх динаміки у сфері безпеки на світовому рівні / С. В. Кавун, О. Г. Зима, М. М. Воротинцев // Вісник економіки транспорту і промисловості. – Вип. 38 (Додаток). – Х.: УкрДАЗТ, 2012. – С. 22–28.

11. Лэйхифф Дж. М. Бизнес-коммуникации: Стратегии и навыки / Дж. М. Лэйхифф, Дж. М. Пенроуз. – СПб.: Питер, 2001. – 686 с.

12. Любченко Н. Л. Система комунікаційного менеджменту підприємства / Н. Л. Любченко // Інноваційна економіка. – 2013. – № 10. – С. 40–45.

13. Кристофидес Н. Теория Графов / Н. Кристофидес. – М.: Мир, 1978. – 472 с.

14. Пономаренко В. С. Концептуальні основи економічної безпеки: монографія / В. С. Пономаренко, С. В. Кавун. – Х.: Вид. ХНЕУ, 2008. – 256 с.

15. Прус Л. Р. Комунікаційний менеджмент / Л. Р. Прус // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – 2009. – № 1. – С. 38–41.

16. Тридід О. М. Аналітичний огляд стану безпеки у банківській сфері / О. М. Тридід, С. В. Кавун // Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики. – 2014. – Вип. 1 (16)/2014. – С. 22–34 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://fkd.org.ua/article/download/28318/25216

17. Шпак Н. О. Основи комунікаційного менеджменту промислових підприємств: монографія / Н. О. Шпак. – Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2011. – 328 с.

Кавун С. В., Ревак И. А. Применение теории графов в задачах коммуникационного менеджмента

Предложено практическое применение механизмов и подходов теории графов в задачах коммуникационного менеджмента. Приведен анализ текущего состояния исследований в области коммуникационного менеджмента относительно украино- и англоязычного сегмента. Приведенные результаты исследования были интерпретированы относительно категориального аппарата информационного менеджмента на основе соответствующей авторской теории интерпретации. Приведена классификация типов лиц, принимающих решения в соответствии с требованиями Государственного классификатора, и ее соответствие существующим международным стандартам.

Ключевые слова: *теория графов, коммуникационный менеджмент, механизм, подход, решение.*

Kavun S. V., Revak I. O. Use graph theory in problems of communication management

The issues of an assessment and application ensuring (or implementation) information and communication management at the enterprise were always in the focus of research of many foreign and domestic scientists. The article suggested practical application of some methods and approaches of the graph theory in problems of the communication management. The analysis of the current state of research in the field of communication management with respect to Ukrainian and English-language segment was been proved. For this purpose, the author's method of the Internet-analysis was been applied. Author developed method of the Internet-analysis can be used in any given field, regardless of its properties and features. The purpose of its use is to obtain certain assessment or their combination on the selected concepts (terms), which create so-called categorical apparatus field of the scientific research. These results were interpreted with respect to categorical apparatus of the information management based on the relevant author's theory of interpretation. The classification of types of decision-makers, in accordance with the requirements of the classifier and its compliance with existing international standards was been shown. Approbation of the author's applicable method has been recognized more than six publications in different fields. Thus, the possibility of applying the theory of graphs was proposed and proved practical and clearly (new mathematical domain for use in the economy) to a particular area – information management. Performed analysis the relevance of studies in the selected area has proved that the relevance of studies in the Ukrainian-sphere has a negative trend, as opposed to the English-speaking sphere, and power (as a ratio of average values) of the volume of research in the English-speaking field more than 34 times to the volumes of research in the Ukrainian-sphere. The presented above research results have been interpreted by categorical apparatus of the information management based on the corresponding author of the theory of interpretation.

Key words: *graph theory, communication management, mechanism, approach, decision.*

Стаття надійшла 21 грудня 2015 р.

УДК 316.4:316.628:327:331.2: 331.225:336.57:339.9.012.23:351.84:364.05:369

М. І. Копитко,
А. С. Завербний,
М. С. Завербна

РОЛЬ СОЦІАЛЬНОГО ПАКЕТА ДЛЯ ПРАЦІВНИКІВ У ЕКОНОМІЧНІЙ БЕЗПЕЦІ УКРАЇНСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ В УМОВАХ ІНТЕГРУВАННЯ ДО СВІТОВОГО ЕКОНОМІЧНОГО ПРОСТОРУ

Розглянуто проблеми формування соціального пакета для працівників українських підприємств. Визначено роль соціального пакета для працівників у економічній безпеці підприємств України. Проаналізовано проблеми та перспективи розвитку соціального пакета для працівників українських підприємств в умовах інтегрування України до світового економічного простору. Вивчено історичний розвиток становлення соціальних пакетів у світовому господарстві. Визначено основні складові потенційних соціальних пакетів для працівників українських підприємств. Виокремлено основні переваги від застосування конкурентних соціальних пакетів українськими працедавцями.

Ключові слова: *соціальний пакет, етапи формування соціальних пакетів, складові соціального пакета, економічна безпека підприємства, роль соціального пакета працівників.*

Постановка проблеми. За умов інтегрування України до світового економічного простору перед українськими підприємцями постають цілком нові питання, що потребують термінового ефективного вирішення. Чільне місце серед новітніх проблем посідає участь роботодавців у соціальному захисті власних працівників. Тому актуалізується роль соціального пакета для працівників у економічній безпеці підприємств за інтегрування України до світового економічного простору.

Соціальна відповідальність українського підприємства перед працівниками повинна стати повсякденною нормою. Саме тому в умовах інтегрування у світове господарство тематика розроблення соціального пакета для працівників є актуальною як для українських суб'єктів підприємництва, так і найманих працівників, які безпосередньо зацікавлені у розвитку соціальної допомоги, гарантії, а також інших не менш важливих складових соціального пакета.

Стан дослідження. Як засвідчило вивчення літературних джерел, проблемам відносин «суспільство-бізнес» приділена значна увага науковців. У вітчизняній та зарубіжній економічній науці означену проблематику висвітлено у працях таких учених, як І. М. Алієв [1], О. Н. Аплін [2], Ю. Антонюк [3], М. Армстронг [4; 35], Н. М. Горобець [14], О. Ю. Древаль [15], Е. М. Лібанова [20], Н. Локтєва [21], І. Поліщук [25] та ін.

Переваги соціального пакета для працівників висвітлено в працях А. Арсеньєва [5], Л. С. Бабиніна [6], О. Н. Бєляєва [8], В. Білявського [9], Д. П. Богиня, М. В. Семикіна [10], Е. Вінокурова [12; 13], С. Мельник [22], І. Новак [26; 27], Л. Г. Стожок [29] та ін.

Вивчено проблеми формування соціального пакета з точки зору корпоративного управління і корпоративної відповідальності такими вченими-економістами, як Л. Баюра [7], М. Бутко, М. Мурашко [11], В. А. Євтушевський [16], Г. А. Колєсніков [17], В. Коппек [18], О. Є. Кузьмін, О. Г. Мельник [19; 36], В. Назаренко [23], В. Циганенко [31], С. Цимбалюк [32], І. В. Шостак [34] та ін.

Однак, незважаючи на ґрунтовний аналіз сутності соціального пакета для працівників, недостатньо висвітлені проблематика розроблення конкурентного соціального пакета на українських підприємствах та інформування про переваги соціальних пакетів потенційних працівників тощо.

Метою статті є дослідження сутності соціального пакета для працівників українських підприємств, його ролі та значення для підвищення рівня їх економічної безпеки.

Виклад основних положень. Як довів аналіз європейського досвіду, соціальна політика, участь партнерів (зокрема підприємств-роботодавців) у її формуванні зазнали значних трансформаційних змін. Це спонукало до створення наднаціонального напряму соціального захисту.

На основі вивчення літературних джерел [1–6, 12–16, 22–28, 29–34 та ін.] можемо зробити висновки, що одним із потенційних видів матеріально-морального мотивування працівників у світовому господарстві виступає соціальне мотивування. Воно повинне передбачати надання передусім соціального пакета. Конкурентна соціальна політика вказує на те, що власники та керівництво підприємств повинні не тільки намагатися максимізувати власний прибуток (лишень для свого блага), але й надавати важливого значення соціальному забезпеченню найманих працівників, створенню гідних умов праці, збереженню і збагаченню людського капіталу тощо. Це в перспективі сприятиме досягненню стратегічних цілей організації, зокрема максимізуванню

прибутку. На жаль, в Україні це простежується слабко. Більшість підприємств (їх власників) хочуть миттєво збагатитися, не дбаючи про майбутнє свого підприємства, про людський ресурс.

Виникнення соціального пакета як одного із методів мотивування кадрів зумовлено багатьма причинами, ключовою серед яких є дефіцит висококваліфікованих працівників на ринку праці. В світовому господарстві складно не лишень знайти відповідного спеціаліста, але й утримувати його у власній організації за умов жорсткої конкуренції на ринку праці. Саме тому, встановлюючи належну заробітну плату, потрібно запропонувати додаткові стимули, що сприятиме утриманню працівника в організації впродовж значного терміну (можливо й все трудове життя) [23, с. 53–55].

Окрім того, досягаючи стабільного становища на підприємстві, роботодавець не зможе постійно нарощувати рівень заробітної плати, а соціальний пакет можна розширювати і доповнювати новими складовими [30, с. 60–63]. Це сприятиме підвищенню продуктивності праці і оптимізовуватиме витрати на управління персоналом підприємства тощо.

Що стосується України, то в кризових умовах господарювання керівництво більшості підприємств практично забуло про потреби працівників. Не звертається увага на те, що в умовах різкого зростання цін на всі, зокрема життєво важливі товари, послуги (комунальні), працівники опинилися у скруті. За умов відсутності інших складових (окрім обов'язкових, передбачених (затверджених) українським законодавством) соціального пакета, незвертання уваги на потреби персоналу, керівництво українських підприємств опинилося у ситуації значного відтоку кращих кадрів в інші підприємства (навіть закордонні), де вказані складові ефективно використовуються.

Конкуруючі підприємства (особливо іноземні), ефективно використовуючи додаткові складові соціального пакета, ознайомивши з ними потенційних працівників, зможуть легко переманити кращі кадри до себе. Попри це, витрати на соціальний пакет не є надзвичайно високими (єдине, що стримує практично всіх власників та керівників українських підприємств, – це те, що фінансувати всі витрати на соціальний пакет потрібно винятково із прибутку організації). Попри те, що витрати на додаткові складові соціального пакета є не дуже високими, у результаті вони зможуть спричинити значний ефект (зокрема економічний) від упровадження на підприємстві.

Якщо ж мислити стратегічно, то ці витрати – це інвестування в майбутнє підприємства, його людський капітал, важливий для досягнення стратегічних цілей і, безумовно, місії підприємства.

Тому для результативної роботи в кризових умовах господарювання українським підприємствам необхідно зосередити увагу на працівниках: як на одному із найважливіших факторів внутрішнього середовища, так і на продуктивній складовій української економіки в цілому. Це допоможе знизити плинність кадрів, підвищити рівень економічної безпеки підприємств.

Однак серед українських роботодавців є й ті, які повністю усвідомлюють значущість соціальних виплат та інших благ (складових соціального пакета) для формування тривалих партнерських взаємовідносин із найманими працівниками.

З уваги на аналіз літературних джерел, поки що в Україні існує багато думок, але немає єдиного поняття, що чітко визначало б сутність соціального пакета, відсутня одностайність серед учених-економістів, а також практиків щодо структури, переліку виплат, котрі мають формувати соціальний пакет для працівників українських підприємств.

Пропонуємо визначати соціальний пакет для працівників підприємств як інструмент мотивування винагородою, яку надає роботодавець своїм працівникам відповідно до норм чинного українського законодавства, а також з метою стимулювання трудової активності персоналу на більш ефективну працю і самовіддачу та гарантування соціального захисту в подальшому.

Підвищення рівня привабливості соціального пакета допоможе українським підприємствам залучати і утримувати кваліфікованих працівників, тобто виникне конкуренція між підприємствами-роботодавцями на ринку праці не тільки за рівнем заробітної плати, але й за змістом, обсягом соціальних благ тощо.

Як засвідчило дослідження світової практики формування соціальних гарантій працівникам, розвиток соціального пакету охоплював декілька етапів (рис. 1) [28, 30, с. 60–63].

У 1970-х рр. розпочала діяти система «Кафетерій», що передбачала оцінювання кожного виду матеріальних благ; для кожного працівника встановлювалася певна сума балів і самостійне визначення сукупності матеріальних благ. У 1980-х рр. діяла система, зорієнтована на сімейні цінності, в 1990-х рр. – система оптимізування робочого місця, а у ХХ столітті діє система довічного супроводу як найбільш ефективний метод заохочення та утримування працівників.

Для вдосконалення наявної системи мотивування працівників в Україні потрібно визначити основні положення щодо розроблення, впровадження та надання соціального пакета працівникам підприємств і організацій.

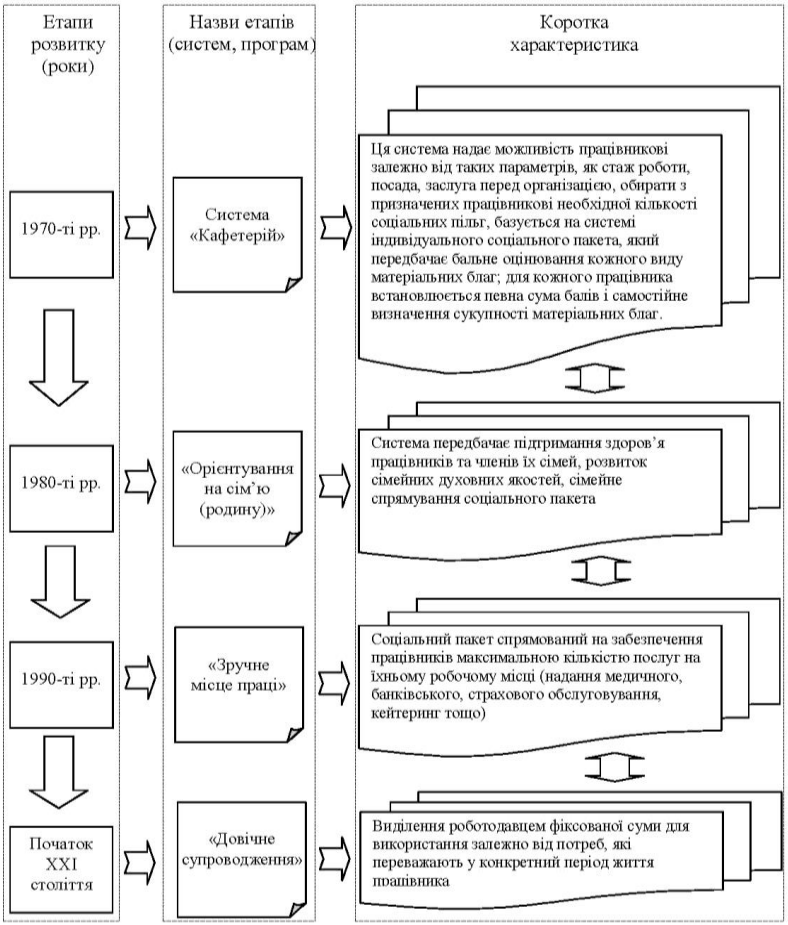

Рис. 1 Схема поетапного розвитку соціального пакета

Джерело: розроблено авторами на основі [28; 30, с. 60–63]

Після встановлення цілей і визначення основних положень розроблення, впровадження та надання соціального пакета працівникам доцільно проаналізувати його складові.

Здійснені дослідження засвідчили [33, с. 89], що основними серед них (за важливістю для працівників) є такі: 1) медичне страхування (страхування здоров'я) робітника (повна або часткова компенсація

витрат на лікування); 2) повна або часткова оплата навчання працівника у вищих навчальних закладах; 3) оплата навчання працівника на курсах підвищення кваліфікації; 4) повна або часткова оплата харчування працівників упродовж робочого дня (сніданок, обід, вечеря) у їдальні підприємства або застосування кейтерингу; 5) оплата путівок для оздоровлення і відпочинку працівника та членів його родини; 6) надання службового житла в оренду на безоплатній основі або за плату зі знижками; 7) пільгові ціни на продукцію підприємства тощо.

Висновки. Забезпечення прийнятного соціального пакета для працівників допоможе роботодавцю досягнути таких цілей: створити собі позитивний імідж (зокрема як роботодавця на ринку праці), узгодити стратегічні цілі організації з особистими цілями працівників, підвищити рівень продуктивності праці, самовіддачі працівників, оптимізувати витрати на управління персоналом і соціальне забезпечення (за винятком законодавчо встановленого), поліпшити соціально-психологічний клімат, підвищити якість праці та безпеку організації в цілому (зокрема економічну).

Підсумовуючи, потрібно констатувати, що український бізнес теж буде вимушений перейти до цивілізованих стосунків із працівниками, тобто сформувати лінію поведінки, як у цивілізованому світі. І щоб це відбулося ефективно, потрібно розробляти стратегію сьогодні. Пропонуємо впровадження українськими працедавцями конкурентного соціального пакета із урахуванням чинників зовнішнього середовища.

Окрім того, досягаючи стабільного становища на підприємстві, роботодавець не зможе постійно підвищувати заробітну плату, а соціальний пакет можна розширювати і доповнювати новими складовими. Це сприятиме підвищенню продуктивності праці і оптимізуватиме витрати на управління персоналом підприємства.

Щодо подальших напрямів дослідження, то доцільно звернути увагу на залучення працівників до формування соціального пакета з метою вибору основних критеріїв оцінювання його ефективності та оптимізування співвідношення його складових.

1. Алиев И. М. Политика доходов и заработной платы / И. М. Алиев, Н. А. Горелов. – Ростов на Дону: Феникс, 2008. – 382 с.

2. Аллин О. Н. Кадры для эффективного бизнеса. Подбор и мотивация персонала / О. Н. Аллин, Н. И. Сальникова. – М.: Генезис, 2005. – 264 с.

3. Антонюк Ю. Роль і місце стратегічного управління в системі корпоративних відносин / Ю. Антонюк // Ринок цінних паперів України. – 2006. – № 5–6.

4. Армстронг М. Оплата труда. Практическое руководство по построению оптимальной системы оплаты труда и вознаграждения персонала / М. Армстронг, Т. Стивенс; пер. с англ. – Днепропетровск: Баланс Бизнес Букс, 2006. – 512 с.

5. Арсеньева А. Заманчивый социальный пакет / А. Арсеньева // Главбух. – 2007. – № 14. – С. 38–44.

6. Бабынина Л. С. Компенсационная модель оплаты труда: теория, методология и корпоративный опыт: автореф. дис. на соиск. уч. степени док. экон. наук: спец. 08.00.05 «Экономика и управление народным хозяйством (экономика труда)» / Л. С. Бабынина. – М., 2012. – 55 с.

7. Баюра Л. Корпоративна соціальна відповідальність у системі корпоративного управління / Л. Баюра // Україна: аспект праці. – 2015. – № 1. – С. 21–25.

8. Беляев А. Н. Современные формы и системы оплаты труда / А. Н. Беляев. – М.: Дело и Сервис, 2015. – 345 с.

9. Білявський В. Соціальний пакет як інструмент мотивування персоналу підприємства / В. Білявський // Вісник КНТЕУ. – 2007. – № 6. – С. 62–68.

10. Богиня Д. П. Трудовий потенціал у системі мотивації праці / Д. П. Богиня, М. В. Семикіна. – Кіровоград: Поліграф–Терція, 2015. – 256 с.

11. Бутко М. Генезис соціальної відповідальності бізнесу та її становлення в Україні / М. Бутко, М. Мурашко // Фінанси України. – № 8. – С. 74–84.

12. Винокурова Е. Мотивация персонала: Социальный пакет как новая ступень эволюции российских компаний / Е. Винокурова. – 2006 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.e-xecutive.ru/career/adviser/351442/

13. Винокурова Е. Социальный пакет: индивидуальный или универсальный? / Е. Винокурова [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.otiss.ru/txts/06_09/SK06_09_21.htm

14. Горобець Н. М. Особливості запровадження соціального пакету до трудових угод сільськогосподарських працівників / Н. М. Горобець // Інноваційна економіка. – 2011. – № 2. – С. 236–240.

15. Древаль О. Ю. Аналіз передумов впровадження соціального пакету на підприємствах / О. Ю. Древаль, О. О. Павленко // Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія «Економіка та менеджмент». – 2008. – № 8 (37). – С. 125–129.

16. Євтушевський В. А. Основи корпоративного управління: навч. посібник / В. А. Євтушевський. – К.: Знання-Прес, 2002. – 317 с.

17. Колєсніков Г. А. Концепція сучасної організаційної культури управління виробничих підприємств / Г. А. Колєсніков. – Луцьк: ВІЕМ, 1997. – 434 с.

18. Коппек В. Как «продать» социальный пакет персоналу? / В. Коппек // Консалтинговая группа «Здесь и сейчас» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://consalting.zis.by. – 22.01.2014.

19. Кузьмін О. Є. Теоретичні та прикладні засади менеджменту: навчальний посібник. – 2-е вид., доп. і перероб. / О. Є. Кузьмін, О. Г. Мельник. – Львів: Національний університет «Львівська політехніка»; «Інтелект-Захід», 2003. – 352 с.

20. Лібанова Е. М. Ринок праці та соціальний захист / Е. М. Лібанова. – К.: Знання, 2004. – 352 с.

21. Локтева Н. Зарплата в конверте или цивилизованный компенсационный пакет? / Н. Локтева // Элитный персонал. – 2003. – № 14. – С. 46–49.

22. Мельник С. Удосконалення системи надання роботодавцями соціальних пакетів як складової соціального захисту працівників / С. Мельник, В. Матросов, Д. Чумаков // Довідник кадровика. – 2011. – № 4. – С. 76–82.

23. Мельникова К. В. Соціальний пакет як інструмент матеріальної мотивації / К. В. Мельникова // Економіка та управління підприємствами машинобудівної галузі: проблеми теорії та практики. – 2014. – № 1 (25). – С. 53–61.

24. Назаренко В. Особливості укладення, виконання та відповідальності за невиконання або неналежне виконання умов договору комісії на продаж сільськогосподарської продукції у сфері зовнішньоекономічної діяльності / В. Назаренко // Підприємництво, господарство і право. – 2007. – № 12. – С. 72–76.

25. Поліщук І. Не зарплатою єдиною. Принципи комплектації соціального пакета компанії / І. Поліщук // Контракти: український діловий тижневик. – 2004. – № 51.

26. Новак І. Соціальний пакет як механізм удосконалення оплати праці / І. Новак // Україна: аспекти праці. – 2008. – № 2. – С. 6–12.

27. Новак І. М. Соціальний пакет: особливості формування та управління / І. М. Новак // Демографія та соціальна економіка. – 2008. – № 1. – С. 115–120.

28. Репетяцька В. В. Соціальний пакет к інструмент сучасного механізму мотивування працівників / В. В. Репетяцька, І. С. Здрилюк [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/6_NITSB_2010/Economics/59501.doc.htm

29. Стожок Л. Г. Соціальний пакет як інструмент підвищення корпоративної соціальної відповідальності / Л. Г. Стожок [Електронний ресурс]. – Режим доступу: kneu.kiev.-ua/data/upload/publication/main/ua/.../3252352352.doc

30. Тяжельникова Е. Социальный пакет / Е. Тяжельникова // Секретарь-референт. – 2005. – № 3. – С. 60–63.

31. Циганенко В. Соціальний пакет: що включити і як запровадити / В. Циганенко // Все про бухгалтерський облік. – 2008. – № 39. – С. 3–5.

32. Цимбалюк С. О. Компенсаційний пакет: сутність, структура, вимоги щодо формування / С. О. Цимбалюк // Україна: аспекти праці. – 2011. – № 1.

33. Цимбалюк С. О. Соціальний пакет: сутність і місце в системі розподільчих відносин / С. О. Цимбалюк // Demography, Workforce Economy, Social Economy and Policy. – 2013. – № 9–10 (1). – С. 87–90.

34. Шостак І. В. Оцінювання ефективності систем стимулювання праці персоналу та їх вплив на результативність діяльності торговельного підприємства / І. В. Шостак // Актуальні проблеми економіки. – 2015. – № 5. – С. 257–266.

35. Armstrong M. Strategic reward: making it happen / M. Armstrong, D. Brown. – London: Kogan Page, 2006. – 266 p.

36. Melnyk O. G. Factors of enterprise competitiveness formation at the arms market / O. G. Melnyk, O. I. Kuzmin, D. A. Panasenko // Actual Problems of Economics. – 2012.

Копытко М. И., Завербный А. С., Завербна М. С. Роль социального пакета для работников в экономической безопасности украинских предприятий: проблемы и перспективы развития в условиях интегрирования к мировому экономическому пространству

Рассмотрены проблемы формирования социального пакета для работников предприятий Украины. Определена роль социального пакета для работников в экономической безопасности украинских предприятий. Проанализированы проблемы и перспективы развития социального пакета для работников украинских предприятий в условиях интегрирования Украины к мировому экономическому пространству.

Изучено историческое развитие становления социальных пакетов в мировом хозяйстве. Определены основные составляющие потенциальных социальных пакетов для работников украинских предприятий. Выделены основные преимущества от применения конкурентных социальных пакетов украинскими работодателями.

Ключевые слова: *социальный пакет, этапы формирования социальных пакетов, составляющие социального пакета, экономическая безопасность предприятия, роль социального пакета работников.*

Kopytko M. I., Zaverbnyj A. S., Zaverbna M. S. Role of social package for workers in economic security of ukrainian enterprises: problems and prospects of development in the conditions of integration to outer economic space

In the article the problem of forming the social package for Ukrainian companies. The role of the social package for workers in the economic security of Ukrainian enterprises. The problems and prospects of development of the social package for Ukrainian enterprises in the integration of Ukraine into the world economic space. The work analyzes the historical development of the formation and the formation of social packages in the global economy. The main components of the potential social packages for employees of Ukrainian companies. The article singles out the main advantages of the use of competitive social packets Ukrainian employers.

Ensuring social package will allow the employer to achieve the following objectives: to create a positive image (including both employer in the labor market), to coordinate the strategic goals of the organization with the personal goals of employees, increase productivity, dedication of employees, optimize the cost of HR and social security (except statutory) improve socio-psychological climate, improve the quality and safety of the organization as a whole (including economic).

We proposed the introduction of Ukrainian employers a competitive social package, taking into account environmental factors.

In addition, achieving a stable position in the company, the employer is not able to endlessly increase wages, while the social package can be expanded and

supplemented with new components. This will increase productivity and optimize the cost of management personnel.

As for the future directions of research appropriate to draw attention to attracting workers to form social package to select the main criteria for evaluating the effectiveness of the package and optimization of the ratio of its components.

Key words: *social package, stages of forming of social packages, constituents of social package, economic security of enterprise, role of social package of workers.*

Стаття надійшла 21 грудня 2015 р.

УДК 330.1:338.2

О. М. Марченко

СТРАТЕГІЧНІ ЗАВДАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ОСОБИ В УКРАЇНІ

Визначено сутність і компоненти економічної безпеки особи. Розглянуто стратегічні нормативно-правові засади економічної безпеки громадянина України та виявлено їхні недоліки.

Здійснено об'єктивну та суб'єктивну оцінки рівня економічної безпеки особи в Україні. Проаналізовано рівень витрат у середньому на особу, вітчизняні соціальні стандарти порівняно з міжнародними, результати самооцінки домогосподарствами України своїх доходів.

Зроблено висновок про критичний рівень економічної безпеки українця та необхідність удосконалення стратегії національної безпеки у цьому напрямі, зокрема визначення конкретних стратегічних цілей, показників (індикаторів) їхнього досягнення та заходів реалізації у часовому вимірі.

Ключові слова: *безпека, національна безпека, економічна безпека, безпека людини (особи), стратегія національної безпеки.*

Постановка проблеми. З другої половини XX ст. у зв'язку з розвитком концепції сталого розвитку, зростанням небезпек і загроз людському життю в глобальному масштабі значно посилюється увага до проблеми безпеки особи. У Доповіді Програми розвитку ООН (1994 р.) зазначено, що концепція безпеки занадто довго тлумачилася вузько: як захист території від зовнішньої агресії, національних інтересів в іноземній політиці чи глобальної захищеності від загрози ядерної катастрофи.

Законні інтереси звичайних людей, які прагнули безпеки в щоденному житті, були забуті. Ідея безпеки людини (human security) повинна докорінно змінити суспільство XXI ст. Людина має бути

вільною від страху (захищена від несподіваних і згубних порушень повсякденного способу життя) й нужди (злиднів) [1].

Не дивно, що у XXI ст. проблема безпеки людини загострилася: додалися нові виклики та загрози у формі міжнародного тероризму та злочинності, ескалації військових конфліктів, зміни клімату та вичерпання природних ресурсів, стихійних лих і техногенних катастроф, зростання майнового розшарування суспільства.

Стан дослідження. У зв'язку з широким науковим зацікавленням проблемами різних видів безпеки соціальних систем усіх рівнів деякі аспекти безпеки особи, людини, особистості висвітлювалися в межах наукових досліджень національної, інформаційної, економічної, соціальної безпеки держави. Є дисертації та монографії, які безпосередньо присячені: адміністративно-правовим механізмам забезпечення безпеки особи (О. Дубенка), соціальному захисту особи в умовах сталого розвитку, соціально-правовим основам безпеки людини (А. Тер-Акопова). Розвинутий такий напрям науково-практичної діяльності, як безпека життєдіяльності людини. Однак, на наш погляд, бракує комплексних системних досліджень механізму забезпечення безпеки, особи як об'єкта національної безпеки, недостатня увага приділяється безпосередньо економічній безпеці особи.

Метою статті є узагальнення теоретичних поглядів, аналіз концептуальних стратегічних правових та економічних засад безпеки особи в Україні в умовах соціально-економічної кризи.

Виклад основних положень. Згідно з ієрархією потреб людини А. Маслоу, безпека серед них є однією з найважливіших (після фізіологічних). Безпека (за Великим тлумачним словником сучасної української мови) – це стан, коли кому-, чому-небудь ніщо не загрожує [2]. Сьогодні безпеку трактують як захищеність від загроз, стійкість до негативних зовнішніх і внутрішніх впливів, умови життєдіяльності системи. Попри це, дослідники роблять висновок, що безпека пов'язана також із відчуттями, переживаннями людини: почуттям перебуванням у безпеці, відчуттям спокою, відсутністю тривоги [3, с. 1]. Таким чином, безпека особи, на наш погляд, має об'єктивний (об'єктивна відсутність загроз, захищеність від них) та суб'єктивний аспекти (психологічне сприйняття безпеки). Причому, об'єктивно людина може бути у безпеці, але психологічно не почуває себе безпечно, і навпаки.

Відповідно до Закону України «Про основи національної безпеки України» від 19.06.2003 р., людина і громадянин, їхні конституційні права та обов'язки є об'єктами національної безпеки [4]. У ст. 3 цього документа сформульовано визначення поняття національної безпеки як захищеності життєво важливих інтересів людини і громадянина,

суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних і потенційних загроз національним інтересам.

Отже, під безпекою людини (особи), на наш погляд, слід розуміти захищеність її життєво важливих інтересів, яка дозволяє забезпечувати її життєдіяльність.

Згідно з положеннями Доповіді Програми розвитку ООН [1], безпека людини (особи) охоплює такі компоненти: економічну (гарантування матеріальних умов розвитку особи); продовольчу (достатня кількість харчів); екологічну (відсутність шкідливих екологічних чинників); особисту (захист від тортур, війни, криміналітету, поширення наркотиків тощо); політичну (достатні політичні права і відсутність політичного гноблення); суспільну безпеку (збереження традиційних культур та етнічних груп) та безпеку здоров'я (рівний і вільний доступ до якісної системи охорони здоров'я).

А. Тер-Акопов, основоположник досліджень у галузі безпеки людини, називає такі її види: 1) репродуктивна безпека; 2) духовна; 3) психологічна; 4) безпека військової служби; 5) юридична; 6) інформаційна; 7) історична; 8) екологічна [5, с. 458].

На наш погляд, доцільно виділяти такі компоненти безпеки людини (особи): економічну, продовольчу, фізичну, психологічну, соціальну, політичну, правову, екологічну, інформаційну.

Вважаємо, що безпека людини (особи), громадянина певної держави, залежить, з одного боку, від її особистої життєдіяльності (соціальної, трудової активності, здорового способу життя тощо), а з іншого, – від сприятливих економічних, соціальних, екологічних та інших умов реалізації людського потенціалу, сформованих завдяки державному управлінню.

Механізм забезпечення безпеки людини (особи) має багато аспектів: правовий, економічний, соціальний, екологічний та інші. І першосновою, на наш погляд, є правове стратегічне забезпечення безпеки особи, яке здійснюється на державному рівні.

Ст. 8 Закону України «Про основи національної безпеки України» передбачає головні напрями державної політики у сфері національної безпеки. Безпосередньо, вважаємо, безпеки людини (особи) стосуються такі напрями:

– істотне посилення соціальної складової економічної політики, реальне підвищення життєвого рівня населення, передусім на основі підвищення вартості оплати праці, своєчасної виплати заробітної плати та гарантованих законом соціальних виплат, посилення цільової спрямованості матеріальної підтримки, зниження рівня безробіття;

– створення умов для подолання бідності і надмірного майнового розшарування в суспільстві;

– збереження та зміцнення демографічного і трудоресурсного потенціалу країни; подолання кризових демографічних процесів;

– створення ефективної системи соціального захисту людини, охорони та відновлення її фізичного і духовного здоров'я, ліквідації алкоголізму, наркоманії, інших негативних явищ;

– ліквідація бездоглядності, безпритульності та бродяжництва серед дітей і підлітків.

Отже, безпека людини (особи) як об'єкт національної безпеки має бути об'єктом державного управління, а формування сприятливих умов для безпеки особи, громадянина держави має бути одним із найголовніших завдань держави.

Як відомо, ефективність будь-якого управління залежить від його стратегічної спрямованості, чітко визначених, конкретно поставлених цілей. Прикро, що перша Стратегія національної безпеки України «Україна у світі, що змінюється» була затверджена лише у 2007 р. (12.02.2007 р.) [6].

Однак, позитивно, що у згаданому документі чимало уваги серед завдань політики національної безпеки було приділено безпеці особи, насамперед:

– створенню безпечних умов для життєдіяльності населення;

– забезпеченню продовольчої безпеки. Це охоплює: врегулювання земельних відносин і раціональне землекористування, формування ринку земель сільськогосподарського призначення, юридичне і технічне оформлення права власності та користування землею; розвиток аграрного ринку, створення умов для розкриття потенціалу аграрного сектора для забезпечення потреб населення України у доступному, якісному і безпечному продовольстві, утвердження її ролі як важливого експортера аграрної продукції;

– подоланню диспропорцій у соціально-гуманітарній сфері шляхом, зокрема: створення економічних і соціальних умов для підвищення рівня народжуваності та зниження рівня смертності, зменшення відтоку населення за кордон.

Однак конкретних механізмів реалізації політики національної безпеки, індикаторів, показників рівня досягнення стратегічних цілей ця Стратегія не передбачала.

Указом Президента України від 26.05.2015 р. була затверджена нова Стратегія національної безпеки України [7], однією з двох основних цілей в ній проголошується утвердження прав і свобод людини і громадянина, а отже, забезпечення нової якості економічного,

соціального і гуманітарного розвитку. Проте напрями державної політики у цій сфері сформульовані доволі загально. Зокрема, зазначено, що основним змістом економічних реформ є створення умов для подолання бідності і надмірного майнового розшарування в суспільстві, наближення соціальних стандартів до рівня держав Центральної і Східної Європи – членів ЄС, досягнення економічних критеріїв, необхідних для набуття Україною членства в ЄС. І жодних конкретних вимірників рівня досягнення стратегічних цілей не вказано.

І перша, і друга Стратегії національної безпеки України за змістом і структурою частково дублюють чи доповнюють Закон України «Про основи національної безпеки України».

Ці три документи містять перелік загроз національним інтересам та основні напрями державної політики у сфері національної безпеки. Тоді як стратегія (довгостроковий план), на наш погляд, мала би містити чітко сформульовані стратегічні цілі з часовими межами та показниками їхньої досяжності, конкретні механізми та заходи їхньої реалізації.

Нова Стратегія національної безпеки України спрямована на реалізацію до 2020 року визначених нею пріоритетів державної політики національної безпеки, а також реформ, передбачених Стратегією сталого розвитку «Україна-2020», схваленою Указом Президента України від 12.01.2015 року № 5 [8]. Остання передбачає досягнення 25 ключових показників, що оцінюють виконання реформ і програм, серед яких є лише два, що стосуються безпеки особи: середня тривалість життя людини (яка, згідно з розрахунками Світового банку, має підвищиться на 3 роки) та володіння іноземними мовами (75% випускників загальноосвітніх навчальних закладів мають володіти щонайменше двома іноземними мовами, що підтверджуватиметься міжнародними сертифікатами).

Також зазначено, що Україна зі Світовим банком розробить показник добробуту громадян, з'ясує його цільове значення та проводитиме моніторинг змін такого показника.

Зауважимо, що ні в Стратегії національної безпеки України, ні у Стратегії сталого розвитку України не зазначені конкретні бажані значення цільових показників економічної безпеки людини: подолання бідності, соціальних стандартів тощо.

Водночас проблема економічної безпеки людини у нашій державі актуальна (табл. 1). Як зрозуміло з табл. 1, сукупні витрати на особу в середньому в Україні впордовж (2010–2014 рр. були на межі крайньої бідності для країн Центральної та Східної Європи за критерієм ООН (5 дол. США на одну особу в день).

*Таблиця 1**

Сукупні витрати в середньому на одне домогосподарство та особу в Україні за 2010–2014 рр.

Показник	Роки				
	2010	2011	2012	2013	2014
Сукупні витрати в середньому на місяць на одне домогосподарство, грн	3073,3	3458,0	3592,1	3820,3	4048,9
Середній офіційний курс гривні, 100 дол. США	793,6	796,8	799,1	799,3	1188,7
Сукупні витрати в середньому на місяць на одне домогосподарство, дол. США	387,3	434,00	449,5	478,0	340,6
Середній розмір домогосподарства, осіб	2,59	2,59	2,58	2,58	2,58
Сукупні витрати в середньому на день на особу, дол. США	4,9	5,5	5,7	6,1	4,3

* Складено та розраховано за даними Державної служби статистики та Національного банку України

Середня заробітна плата в Україні у вересні 2015 р. становила 4343 грн або, за курсом НБУ, 199,4 дол. США, тобто 6,6 дол. США на день. Причому визнаною міжнародною межею, за якою розпочинається бідність, є витрати у сумі 17 дол. США на день на особу.

Прожитковий мінімум і мінімальну зарплату в Україні з 1 вересня 2015 р. підвищено з 1176 до 1330 грн і до 1378 грн відповідно. Отже, за середнім курсом НБУ, у жовтні 2015 р. прожитковий мінімум становив усього 60,89 дол. США на місяць або 2 дол. США на день, а мінімальна заробітна плата – 63,09 дол. США на місяць (2,1 дол. США на день). А за критерієм Світового банку межа бідності, за якою розпочинається загроза виживанню людини, з 2015 р. є 1,9 дол. США. Отже, соціальні стандарти в Україні фактично встановлені на рівні загрози виживанню людини.

Як зазначалося, безпека – поняття, яке містить суб'єктивний аспект і ґрунтується на відчуттях, очікуваннях людини. Треба зазначити, що в США, зокрема, індекс фінансової безпеки держави (Country Financial Security Index) характеризує стан фінансової безпеки домогосподарств. Його розрахунок здійснюється на основі національного телефонного анкетування американців з метою з'ясувати, наскільки фінансово безпечно вони себе почувають залежно від стадії їхнього життєвого циклу. Питання анкети стосуються як задоволення короткострокових потреб, так і планування доходів на майбутнє [9]. Їхній перелік може змінюватися залежно від процесів, що тривають

в економіці країни. Головною перевагою цього методу є те, що він більшою мірою відображає економічні очікування людей, які здійснюють значний вплив на розвиток реального та фінансового секторів економіки.

Відтак важливо проаналізувати власну оцінку людей рівня своєї безпеки. Здійснимо це на основі статистичних досліджень самооцінки домогосподарств України своїх доходів. Ураховуючи високий рівень тіньової економіки в нашій державі, існування феномена заробітної плати «в конверті», така оцінка може бути більш об'єктивною, ніж та, яка ґрунтується на вітчизняній статистиці доходів і витрат населення.

Як засвідчують дані табл. 2, домогосподарства України невисоко оцінюють рівень своїх доходів. 2008–2014 рр. третина і більше з них постійно відмовляли собі в найнеобхіднішому (крім харчування), причому у 2014 році таких було найбільше (41,4%). Знизилися частка домогосподарств, які заощаджували (з 12,7 до 8%), а також питома вага тих домогосподарств, які вважають рівень своїх доходів достатнім (з 51,8 до 46,9%). Натомість частка тих домогосподарств, яким не вдавалося забезпечити навіть харчування, зростала і була найвищою у 2014 р. (3,7%).

*Таблиця 2**

Розподіл домогосподарств за самооцінкою рівня їхніх доходів у 2008-2014 рр. (%)

Самооцінка домогосподарствами своїх доходів	Роки			
	2008	2010	2012	2014
Було достатньо і заощаджували	12,7	11,6	10,5	8,0
Було достатньо, але заощаджень не робили	51,8	47,8	49,0	46,9
Постійно відмовляли собі в найнеобхіднішому, крім харчування	32,9	37,5	37,6	41,4
Не вдавалося забезпечити навіть достатнього харчування	2,6	3,1	2,9	3,7

* Складено за даними Державної служби статистики України

Якщо врахувати, що особисті заощадження дають людині змогу відчувати певний рівень впевненості у майбутньому, а отже й відчуття безпеки, то можна припустити, що сьогодні лише 8% домогосподарств України відчувають себе безпечно. Те, що практично половина домогосподарств вважає свої доходи недостатніми, доводить не тільки про їхню економічну, але й психологічну небезпеку.

Для дослідження питань суб'єктивної бідності та соціальної самоідентифікації в Україні проводять опитування домогосподарствах щодо приналежності до певного класу за оцінкою свого матеріального добробуту.

Порівняльний аналіз результатів такого опитування у 2008–2014 рр. (табл. 3) свідчить, що відсоток домогосподарств, які вважають себе бідними, у 2014 р. значно зріс порівняно з 2008 р. (з 57 до 71%).

*Таблиця 3**

Самооцінка домогосподарствами України приналежності до соціального класу у 2008–2014 рр. (%)

Відносять себе до:	Роки			
	2008	2010	2012	2014
заможних	0,03	0,1	0,0	0,0
представників середнього класу	2,0	1,9	0,8	0,8
небідних, але й не представників середнього класу	41,0	38,0	31,2	28,5
до бідних	57,0	60,0	68,0	70,7

*Складено за даними Державної служби статистики України

Натомість, упродовж проаналізованого періоду зменшувалася кількість домогосподарств, які вважали себе не бідними, але й не середнім класом.

Дані табл. 3 підтверджують те, що, за самооцінкою матеріального добробуту громадян, середнього класу (а це основа соціальної стабільності в суспільстві) не існує. В Україні за власними відчуттями фактично ніхто не вважає себе заможним!

І нарешті, оцінити незадовільний рівень окремих складових безпеки особи допомагає відповідь на питання: «На що спрямують гроші домогосподарства у випадку значного збільшення їхніх доходів?» (табл. 4).

Як зрозуміло з даних табл. 4, і у 2008, і у 2014 рр. найбільша кількість домогосподарств назвала першочерговим напрямом спрямування коштів (у разі їхнього додаткового надходження) лікування. І це тривожний сигнал, який засвідчує, що населення України не в змозі дбати про своє здоров'я.

Не менш тривожним є значне зменшення відсотку домогосподарств, які в разі покращення свого матеріального становища спрямують свої кошти на освіту: з 18,8 до 7,5%!

*Таблиця 4**

Напрями першочергового спрямування коштів домогосподарств у випадку значного збільшення їхніх доходів у 2008 і 2014 рр. (%)

Напрям спрямування коштів домогосподарств у випадку їх збільшення:	Роки	
	2008	2014
– лікування	48,7	60,3
– освіта	18,8	7,5
– накопичення	21,2	32,2
– їжа	28,4	25,3
– розвиток підприємництва	5,1	3,4
– одяг, взуття	37,1	30,6
– відпочинок	46,6	49,3
– житло	40,1	38,7
– побутова техніка	33,9	31,1

* Складено за даними Державної служби статистики України

Таким чином, як об'єктивна, так і суб'єктивна оцінки рівня економічної безпеки особи в Україні засвідчують її вкрай низький рівень, який загрожує її фізичному, психологічному здоров'ю, духовного та культурному розвитку.

Висновки. Отже, в сучасних умовах розвитку людства безпека людини, особи, громадянина держави має стати пріоритетом стратегії і політики національної безпеки та важливим об'єктом державного управління.

У цьому контексті необхідне вдосконалення стратегії національної безпеки у напрямі визначення конкретних стратегічних цілей у сфері безпеки людини, громадянина України, показників (індикаторів) їхнього досягнення та заходів реалізації у часовому вимірі. У зв'язку зі складною економічною ситуацією в Україні важливими мають бути економічна та продовольча компоненти безпеки людини. Тому стратегічними завданнями у цих напрямах мають стати: упорядкування соціальних стандартів відповідно до європейських і міжнародних норм і забезпечення національного виробництва продовольства, збереження ресурсної бази сільського господарства.

1. Human Development Report 1994 / United Nations Development Programme. – Oxford University Press, 1994. – 226 p.

2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.

3. Запорожець Т. В. Безпека особистості в умовах глобалізації: проблеми та шляхи вирішення / Т. В. Запорожець [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.academy.gov.ua/ej/ej10/doc_pdf/Zaporochec.pdf

4. Про основи національної безпеки України: Закон України від 19.06.2003 р. № 964-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua.

5. Шаблистий В. В. Безпека людини: поняття, види та кримінально-правове забезпечення / В. В. Шаблистий // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2012. – № 3. – С. 455–460 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Nvdduvs_2012_3_67.pdf

6. Про Стратегію національної безпеки України: Указ Президента України від 12.02.2007 р. № 105/2007 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua.

7. Стратегія національної безпеки України: Указ Президента України від 26 травня 2015 р. № 287/2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua.

8. Про Стратегію сталого розвитку «Україна-2020»: Указ Президента України від 12.01.2015 № 5/2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua.

9. Дмитрієв Є. Є. Сучасний американський досвід оцінювання рівня національної фінансової безпеки та можливість його використання у вітчизняній практиці / Є. Є. Дмитрієв // Проблеми системного підходу в економіці: електронне наукове фахове видання [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/PSPE/2011_2/Dmitriev_211.htm

Марченко О. М. Стратегические задачи обеспечения экономической безопасности личности в Украине.

Определена сущность и компоненты экономической безопасности личности. Рассмотрены стратегические нормативно-правовые основы экономической безопасности гражданина Украины и выявлены их недостатки.

Дана объективная и субъективная оценка уровня экономической безопасности личности в Украине. В частности, проанализированы: уровень расходов в среднем на человека, отечественные социальные стандарты по сравнению с международными, результаты самооценки домохозяйствами Украины своих доходов.

Сделан вывод о критическом уровне экономической безопасности украинца и необходимости совершенствования стратегии национальной безопасности в этом направлении, в частности, определение конкретных стратегических целей, показателей (индикаторов) их достижения и мероприятий реализации во временном измерении.

Ключевые слова: *безопасность, национальная безопасность, экономическая безопасность, безопасность человека (личности), стратегия национальной безопасности.*

Marchenko O. M. Strategic objectives of ensuring economic security of the person in Ukraine.

Defined entity and the components of the economic security of the person. Considered a strategic legal foundations of economic security of the citizen of Ukraine and their shortcomings.

This objective and subjective assessment of individual economic security in Ukraine. In particular, are analyzed the level of average costs per capita, domestic social standards in comparison with the results of self-evaluation households Ukraine their income.

The conclusion of the critical level of economic security Ukrainian and the need to improve national security strategy in this direction, particularly the specific strategic goals, indicators (indicators) of their achievements and activities of the in the time dimension.

Key words: *safety, national security, economic security, human security, security of person (persons), national security strategy.*

Стаття надійшла 21 грудня 2015 р.

УДК 351.82

І. В. Мойсеєнко

ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ БІЗНЕСУ

Вивчено ключові поняття соціальної відповідальності бізнесу (СВБ): значення та роль у покращенні добробуту суспільства, відмінності у трактуванні термінів, доцільність її практичного використання. Представлено системне визначення поняття «соціальна відповідальність бізнесу». Здійснено аналіз формування взаємовідносин у соціальній сфері бізнесу; висвітлено проблеми впровадження соціальної відповідальності; проаналізовано чинники зовнішнього і внутрішнього середовища.

Ключові слова: *соціальна відповідальність бізнесу, соціальні взаємовідносини, форми функціонування, цілі СВБ, мотиви взаємодії.*

Постановка проблеми. Сучасний економічний розвиток України характеризується низьким рівнем ефективності більшості суб'єктів господарювання та майже повною відсутністю соціальної відповідальності ведення бізнесу, що пов'язано з соціальними проблемами внутрішнього та зовнішнього середовища функціонування суб'єктів господарювання.

Здійснивши аналіз українських досліджень у галузі соціальної відповідальності, можна виокремити такі проблеми, що виникають

у процесі впровадження концепції соціальної відповідальності: недосконаліть або відсутність нормативно-правової бази; нехтування методами та принципами соціально відповідальної діяльності як елементами системи управління; відсутність інформації щодо компетенцій та комунікацій у соціальних сферах; розбіжність і неоднозначне трактування термінів, що призводить до низького рівня впровадження в бізнес-практику соціальної культури та соціальної свідомості.

З уваги на це, виникає гостра потреба в систематизації понять і методів упровадження концепцій соціальної відповідальності шляхом синтезування теоретичних і методологічних аспектів із практичними системними підходами їх реалізації.

СВБ розглядатимемо як комплекс взаємозв'язків і відносин, які виникають між суб'єктами підприємницької діяльності та інститутами громадянського суспільства і держави, що спрямовані на ідентифікацію соціальних інтересів для реалізації соціальної політики щодо якості життя.

Стан дослідження. Вагомий внесок у вивчення процесів становлення соціально орієнтованого бізнесу в Україні зроблено О. Амосовим, В. Бульбою, О. Грішновою, А. Колотом, С. Мельником, Т. Самофаловою, В. Шаповал та ін. Економічні аспекти соціальної відповідальності суб'єктів підприємницької діяльності досліджували Н. Волосковець, Р. Волошин, Х. Гальчак, Л. Козін, Є. Морозов та ін. Взаємозв'язок соціальної відповідальності бізнесу та соціальної політики досліджують Н. Діденко, О. Кірєєва, Н. Щур та ін.

Мета статті – описати модель соціальної відповідальності бізнесу як комплексу відносин, які визначають її місце та роль у суспільстві на основі системної класифікації вивчення взаємозв'язків.

Виклад основних положень. У сучасних тенденціях упровадження концепцій соціальної відповідальності бізнесу часто спостерігається як ще один спосіб максимального використання суспільства та лобіювання інтересів деяких індивідів. За ширмою благодійних фондів, створення іменних грандів, підтримання спортивних подій, гучних заяв про обмеження використання тих чи інших ресурсів з метою зменшення забруднення навколишнього середовища, меценатство та благодійність, що мають, як правило, разовий характер нетривалої акційної пропозиції, спостерігається бажання «вислужитись» перед певною територіальною громадою або місцевою владою. За упровадження принципів СВБ та соціальної політики національні підприємства зорієнтовані переважно на об'єкти місцевої влади, що реалізується через благоустрій, зрошування чи озеленення ділянок і територій, прилеглих до підприємства, чи потужностей виробництва.

Західні компанії дотримуються інших пріоритетних напрямів. На відміну від національних, розглядають діяльність у напрямі СВБ у довгостроковій перспективі, де враховуються інтереси та максимальні вигоди усіх зацікавлених сторін: від працівника як найменшої одиниці системного підходу – до власників корпорації, паралельно врахувавши інтереси клієнтів, місцевого населення, влади та території, на якій провадиться реалізація цього проекту.

Іншими словами, за відмови від одноразового проекту з орієнтиром на максимальне збагачення лише однієї сторони, можна отримати довготривалі доходи з більш корисними і ширшими перспективами, змінивши пріоритети за використання тих же методів.

Розглянемо деякі підходи до визначення поняття «СВБ» та класифікації видів її реалізації. В таблиці 1 представлено визначення відомих міжнародних та українських організацій, відповідальних за реалізацію окремих інтересів у соціальній сфері.

Таблиця 1

Перелік типових визначень СВБ

	Автор	Визначення СВ
1	Європейський Альянс корпоративної соціальної відповідальності [1]	Концепція залучення соціальних і екологічних напрямів у діяльність бізнесу на засадах добровільності та взаємодії між усіма зацікавленими сторонами
2	Міжнародна організація праці [2]	Це добровільна ініціатива ділових кіл, яка стосується діяльності, що перевищує просту вимогу дотримання букви закону
3	«Зелена книга» ЄС [3]	Це концепція, за якою організації враховують інтереси суспільства, беручи на себе відповідальність за вплив усіх сфер своєї діяльності на споживачів, постачальників, працівників, акціонерів, громаду та навколишнє середовище
4	Конфедерація роботодавців України [5]	Добровільна ініціатива власника компанії або засновників організації з розробки і реалізації певних соціально спрямованих, неприбуткових заходів, що мають на меті якісне покращення зовнішнього для компанії або організації середовища

Ці визначення окреслюють поняття СВБ фрагментарно і не висвітлюють сутність взаємовідносин у соціальній сфері бізнесу.

Так, наприклад, відповідно до класифікації Ф. Котлера, соціально відповідальну діяльність суб'єктів господарювання можна звести до шести основних ринкових ініціатив:

1) благодійні справи – залучення уваги суспільства до певної соціальної потреби або допомога в зборі коштів, залучення учасників і волонтерів;

2) благодійний маркетинг – зобов'язання робити внески або відраховувати відсотки від обсягів продажу на благодійну справу;

3) корпоративний соціальний маркетинг – підтримка кампаній із покращення суспільного здоров'я або безпеки, сприяння захисту навколишнього середовища;

4) корпоративна філантропія – пожертвування безпосередньо благодійній організації, як правило, у вигляді грошових грантів, подарунків та/або товарів і послуг;

5) волонтерська робота в інтересах суспільства – підтримка та заохочення працівників допомагати місцевим громадським організаціям та ініціативам;

6) соціально-етичні підходи до ведення бізнесу – впровадження практики ведення бізнесу та інвестиції, що сприяють укріпленню добробуту суспільства та збереженню навколишнього середовища.

Отже, дотримуючись таких міркувань, можна визначити СВБ як соціально-етичні підходи до ведення бізнесу, що пов'язані з функціонуванням на певному ринку та певній території.

Такий підхід не відображає взаємовідносин із персоналом і державою як обов'язкових стрейкхолдерів соціальних відносин бізнесу.

Крім цього, впровадження принципів СВБ формується залежно від галузі, в якій працює підприємство, від місцезнаходження, а особливо від цілей діяльності суб'єктів господарювання.

Отож, СВБ можна розглядати як добровільну або передбачену законом соціально орієнтовану діяльність організації, спрямовану на довгострокову перспективу, що у разі доцільного впровадження забезпечує підвищення іміджу суб'єктів господарювання, їх фінансових показників і сприяє сталому розвитку територій.

На основі узагальнення описаних підходів до розуміння соціальної відповідальності та використання системного підходу до економічних досліджень сформульовано поняття СВБ та системну класифікацію проявів.

СВБ розглядатимемо як комплекс взаємозв'язків і відносин, які виникають між суб'єктами підприємницької діяльності та інститутами громадянського суспільства і держави

Модель СВБ представлена на рисунку.

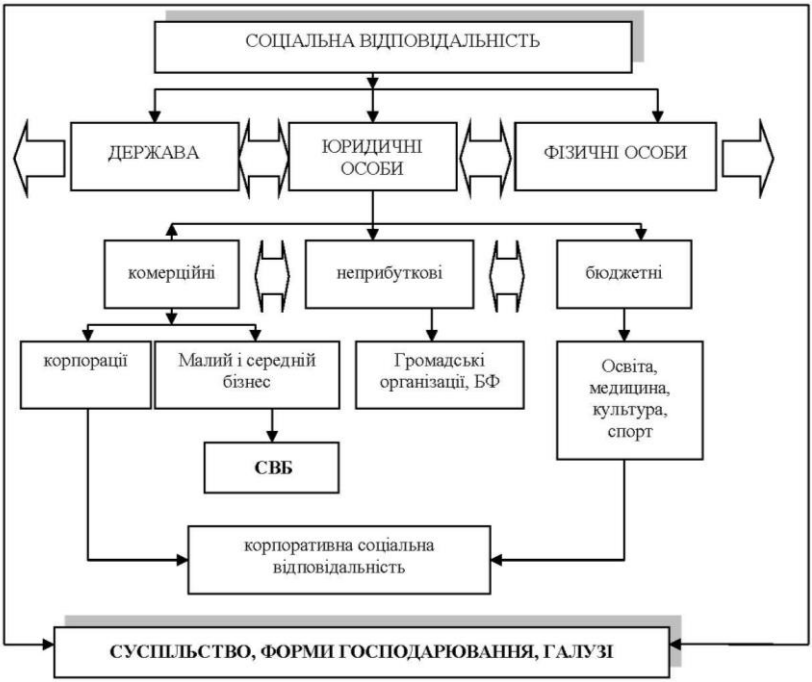

Рис. Місце та роль СВБ у суспільстві

Як зрозуміло з рисунка, розподіл видів соціальної відповідальності бізнесу можна здійснювати за певним критерієм. Це, приміром, сфера здійснення, зацікавлені сторони, мотиви компаній, взаємовідносини з органами влади, суб'єктами відповідальності.

Можна виокремити соціальну відповідальність окремих підприємців, малого, середнього та великого бізнесу; корпоративну соціальну відповідальність за формами господарювання, а також за галузями економіки.

Системна класифікація СВБ, що передбачає комплексну відповідальність компанії як ділового партнера, роботодавця, громадянина регіону й учасника соціальних відносин, представлена в таблиці 2.

Таблиця 2

Системна класифікація СВБ*

Рівень	Відповідальність перед
Мікрорівень	персоналом, власниками, споживачами
Мезорівень	місцевими органами влади, місцевою громадою
Макрорівень	державою та законом
Мегарівень	світовим товариством, збереженням природи

* Розроблено автором

Системний підхід до визначення поняття соціальної відповідальності бізнесу, крім перелічених видів відповідальності, передбачає такий перелік напрямів відповідальності: як суб'єкт права – дотримується законів і норм суспільного життя; як виробник – виробляє якісні товари; як суб'єкт ринку – дотримується норм добросовісної конкуренції, відповідно до типології Ф. Котлера (4 «П»); як роботодавець – дотримується норм трудового права, вимог щодо підвищення кваліфікації та мотивації персоналу; як суб'єкт управління – дотримується принципів ефективного використання ресурсів і потенціалу, забезпечення стійкості функціонування та розвитку; як суб'єкт інвестування – захищає інтереси інвесторів і надає правдиву інформацію фінансового та нефінансового типів; як суб'єкт територіального управління – дотримується норм місцевого самоврядування та державного управління; як суб'єкт економіки – стимулює і підтримує інновації та якість життя як основу суспільного розвитку.

Висновки. СВБ можна представити як комплекс взаємовідносин між суб'єктами системи СВБ та класифікувати за такими ознаками, як сфери реалізації, зацікавлені сторони, внутрішні мотиви компаній, суб'єкти відповідальності тощо.

Розглянуті сутнісні характеристики СВБ необхідно враховувати у формуванні механізмів державного регулювання соціальної відповідальності бізнесу та впровадження системних принципів формування соціальних відносин.

1. Introductionto CSR [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://tutor2u.net/business/strategy/corporate-social-responsibility-introduction.html.

2. Міжнародна організація праці [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ilo.org.ua/Pages/default.aspx.

3. Визначення: корпоративна соціальна відповідальність [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://csrgender.org.ua/discrimination/53-zagalna-informaciya-pro-ksv-ta-ender.html

4. Форум соціально відповідального бізнесу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://svb.org.ua/.

5. Конфедерація роботодавців України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.confeu.org/ua/home.html.

6. Корпоративна соціальна відповідальність 2005–2010: Стан та перспектива розвитку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://uniter.org.ua/data/block/research_ukr_final.pdf.

Моисеенко И. В. Формирование социальной ответственности бизнеса

Рассмотрено ключевые понятия социальной ответственности бизнеса: значение и роль в улучшении благосостояния общества, разницу в трактовке терминов, целесообразность практического использования. Представлено системное определение понятия социальной ответственности бизнеса. Проведен анализ формирования взаимоотношений в социальной сфере бизнеса. Освещены проблемы внедрения социальной ответственности. Проанализированы факторы внешней и внутренней среды. Отражены результаты теоретических и практических аспектов. Дано определение понятия «социальная ответственность и факторы, влияющие на нее».

Ключевые слова: *социальная ответственность бизнеса, социальные взаимоотношения, формы функционирования, цели СВБ, мотивы взаимодействия.*

Moyseyenko I. V. Formation of social responsibility

The article examines the key concepts of social responsibility: the importance and role in improving the welfare of society, differences in the interpretation of terms expediency of practical use. Presented systematic definition of corporate social responsibility. The analysis of the formation of social relationships in business.

The problems of implementation of social responsibility. The factors external and internal environment. Results of theoretical and practical aspects. Posted definition of social responsibility and the factors affecting it. Systematized distribution of types of social responsibility. Reveals the feasibility of implementing social responsibility and values arising from such implementation. A systematic approach to the definition of social responsibility in addition to the listed responsibilities and proposed its own system of classification. In research terms of social responsibility shows how complex relationships between entities and classified on the basis of: the scope of implementation, stakeholders, internal motives of companies, entities liable others. Highlights the urgent need to systematize the concepts and methods of implementation of social responsibility concepts through synthesis of theoretical and methodological aspects of systematic approaches to practical implementation. Considered separate approaches to the

definition and classification of CSR implementation. Presented by definition well-known international and Ukrainian organizations responsible for the implementation of certain interests in the social sphere

On the basis of generalization described approaches to understanding social responsibility and using a systematic approach to economic research, formulated the concept of Corporate Social Responsibility and classification system symptoms.

Key words: *corporate social responsibility, social relationships, forms of operation, CSR goals, motives interaction.*

Стаття надійшла 21 грудня 2015 р.

УДК 657:004(075.8)

Н. В. Наконечна

АУДИТОРСЬКІ РИЗИКИ ВИКОРИСТАННЯ КОМП'ЮТЕРНИХ СИСТЕМ ОБРОБКИ ДАНИХ

Досліджено основні підходи до здійснення аудиту в середовищі комп'ютерної обробки даних. Розкрито особливості реалізації основних положень аудиту в комп'ютерному середовищі. Визначено основні напрями зниження аудиторських ризиків.

Ключові слова*: аудит, аудиторський ризик, комп'ютерна система обробки даних.*

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку ринкової економіки повноцінне аналітичне опрацювання облікової та іншої економічної інформації немислиме без застосування засобів обчислювальної техніки.

В зв'язку з цим актуальним є широке використання в практиці управління господарською діяльністю організації автоматизованих інформаційних систем.

Стан дослідження. Вивчення наукової літератури з питань автоматизації управління господарською діяльністю, а також програмних продуктів, які використовуються для управління бізнесом, дає змогу стверджувати, що основна увага в системі програмного забезпечення АІС приділяється розробці теоретичних основ побудови програмного забезпечення АІС аудиту.

Розвиток аудиту зумовив виникнення нового підходу до проведення аудиторських перевірок, що передбачає планування, розрахунок, уточнення й оцінку такого показника, як аудиторський ризик [1].

Використання підприємствами комп'ютерних систем обробки даних сприяє виникненню додаткових аудиторських ризиків (рис. 1).

Рис. 1 Види аудиторських ризиків в умовах функціонування автоматизованої інформаційної системи

Технічні аспекти стосуються ризиків, які спричинені незадовільною роботою апаратних засобів, використанням нелегального програмного забезпечення, невідповідністю характеристик апаратного і програмного забезпечення, відсутністю належного технічного обслуговування і контролю. Ризик аудитора підвищується, якщо комп'ютерна система децентралізована. Відомо, що законний користувач програмного забезпечення бухгалтерського обліку має право отримати допомогу і підтримку у розробника програмного продукту. Оскільки фірми-розробники старанно стежать за змінами в законодавстві і нормативних актах, то вони своєчасно вносять виправлення в свої програми [2]. Така допомога і підтримка є фактором підвищення достовірності роботи з програмою, знижує аудиторський ризик. Попри те, використання незаконно придбаної програми підвищує аудиторський ризик, оскільки такі програми є застарілими версіями, в них своєчасно не коректуються алгоритми розрахунків, форми звітності і документів, користувач не має супроводжувальної документації і не може повністю використовувати можливості програми. Тому виникає необхідність оцінки аудитором законності придбання і ліцензійної чистоти бухгалтерського і системного програмного забезпечення, яке використовується на досліджуваному об'єкті.

Крім цього, одним із завдань аудиту є дотримання клієнтом чинного законодавства, до якого входить і виконання вимог із охорони авторських прав на програмні продукти [3].

Метою статті є вивчення активного впровадження комп'ютерних технологій в практику аудиту, створення теоретичного і методичного апарату для формулювання практичних рекомендацій з проектування і функціонування автоматизованих інформаційних систем аудиту.

Виклад основних положень. У сучасних умовах реформування економіки України відповідно до ринкових умов господарювання та трансформації бухгалтерського обліку в Міжнародні стандарти фінансової звітності з особливою гостротою постає проблема достовірності облікової інформації як на рівні підприємства, так і на рівні зовнішніх щодо підприємства суб'єктів ринку.

Посилити дієздатність системи економічного контролю повинен аудит. У регулюванні аудиторської діяльності важливу роль виконують Міжнародні стандарти аудиторської діяльності, однак відчувається недостатність належної літератури з висвітлення цих питань [4].

Ризики, пов'язані з конкретною системою обробки даних, що використовується, можуть бути спричинені помилками у розробці системи, її незначним тиражем, використанням не за призначенням. Системи масово тиражовані, розповсюджені, використовуються на багатьох підприємствах і в різних умовах, як правило, не містять помилок, бо вони були виявлені в процесі впровадження на багатьох об'єктах і виправлені. Розробники таких програм швидко реагують на потреби сьогодення і оперативно доводять нові модифікації до користувачів. І навпаки, система, створена в єдиному екземплярі програмістом, який не має економічної підготовки, містить багато помилок, переважно погано підтримується розробниками. Звичайно, вона підвищує ризик під час аудиторської перевірки. Досвідчений аудитор може оцінити цілісність використання такої «доморощеної» системи порівняно з іншими аналогічними системами і надати відповідні рекомендації клієнту.

Ризики, пов'язані з організацією обліку і контролю в умовах використання АІС, спричинені недостатньою підготовкою персоналу підприємства до роботи з системою обробки даних обліку, відсутністю чіткого розмежування обов'язків і відповідальності персоналу, незадовільною організацією системи внутрішнього контролю, слабкою системою захисту від несанкціонованого доступу до бази даних або її відсутністю, втратою даних.

У сучасних умовах недостатньо підготовлений персонал є найбільш слабкою ланкою системи обробки даних. Аудитор за проведення аудиту на підприємстві оцінює кваліфікацію бухгалтерського персоналу в сфері комп'ютерної підготовки, інформаційних технологій і конкретної облікової системи. Він звертає увагу і на ставлення персоналу до системи, рівень довіри до неї. Бухгалтер, який впевнений, що він усе швидше зробить без програми, явно недостатньо ознайомлений з її можливостями і не виключено, що допускає багато помилок, опрацьовуючи дані на комп'ютері.

Ризики, пов'язані з кваліфікацією аудитора, можливі в зв'язку з неправильною оцінкою системи обробки облікових даних, некоректністю побудови тестів, помилковим тлумаченням результатів [5].

На рис. 2 визначено основні напрями зниження аудиторського ризику.

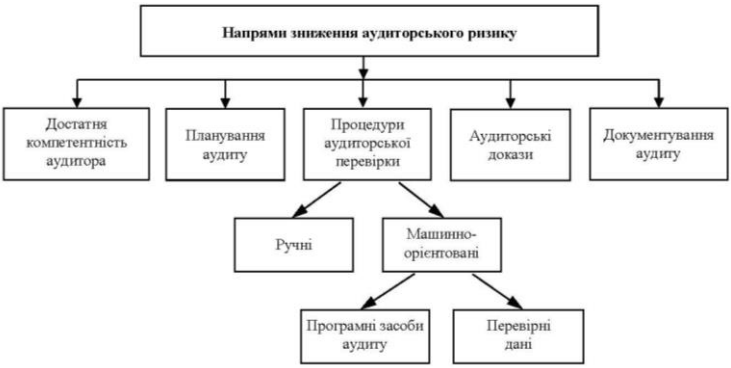

Рис. 2 Основні напрями зниження аудиторського ризику

Для здійснення аудиту в комп'ютерному середовищі аудитор повинен володіти додатковими знаннями в сфері систем обробки економічної інформації: мати уявлення про технічний, програмний, математичний та інші види забезпечення АІС обліку; володіти термінологією в сфері комп'ютеризації; чітко розуміти особливості технології і послідовність процедур комп'ютерної обробки облікової інформації, організацію роботи бухгалтерії в умовах АІС. Він повинен уміти працювати з основними офісними програмами, мати практичний досвід роботи з різними системами бухгалтерського обліку, аналізу, правовими і довідковими системами, спеціальними інформаційними системами аудиту. Ці знання йому необхідні, щоб правильно визначити, який вплив на організацію, планування, проведення аудиту мають умови використання АІС на досліджуваному економічному об'єкті.

Якщо досвід аудитора недостатній, то є можливість залучити експерта. Але і в цьому випадку аудитор повинен мати достатнє уявлення про комп'ютерну систему підприємства в цілому, щоби правильно планувати, регулювати і контролювати роботу експерта. Потрібно розуміти, що експерт оцінює систему обробки, а аудитор – достовірність інформації, що міститься у звітності, яка сформована з допомогою цієї системи. Аудиторська фірма повністю несе відпові-

дальність за складання аудиторського висновку на основі звітності досліджуваного економічного об'єкта. Залучення до процесу аудиту додаткових спеціалістів збільшує ризик витоку інформації. Власне тому аудиторські фірми намагаються мати бібліотеку найбільш розповсюджених програм бухгалтерського обліку і орієнтують своїх спеціалістів на вивчення особливостей їх практичного застосування. Дотримання комерційної таємниці сприяє створенню умов для підвищення кваліфікаційного рівня аудиторів у галузі комп'ютеризації.

Наявність на підприємстві автоматизованої інформаційної системи і оцінка аудиторського ризику, пов'язаного з використанням АІС, впливають на склад і глибину аудиторських процедур, які потрібно виконати на дослідженому об'єкті. Тому планування аудиту в комп'ютерному середовищі має свої особливості [6].

Складаючи загальний план і програму аудиту, потрібно зважати на ступінь автоматизації обробки облікової інформації, інформаційні технології, які застосовуються економічним об'єктом, і системи автоматизованої обробки даних. Це дозволить аудиторській організації більш точно визначити склад, обсяг і характер аудиторських процедур. У документах із планування аудиту повинні бути відображені такі питання, як характер виконання процедур аудиту з використанням комп'ютерної обробки даних, необхідність залучення незалежного експерта з метою вивчення і оцінки АІС клієнта в цілому і окремих її сторін, дата і форма представлення даних із комп'ютерної системи обліку аудитору, особливості представлення аудиторської документації.

В процесі перевірки аудитор повинен отримати достатню кількість якісних аудиторських доказів, які дозволяють сформувати уявлення про достовірність бухгалтерської звітності економічного суб'єкта. Водночас види аудиторських доказів, джерела і методи їх отримання можуть бути різними. Отримання аудиторських доказів у клієнта, який використовує АІС, значно спрощує процес їх отримання. Аудитор за отримання доказів може спиратися на систему обробки, максимально використовувати її можливості для отримання потрібної йому інформації. Він активно застосовує такі методи, як тестування даних, суцільний або вибірковий перерахунок, відстежування руху господарської операції від реєстрації її в документі до відображення на рахунках бухгалтерського обліку, аналітичні процедури для аналізу і оцінки отриманої інформації, дослідження важливих фінансових і економічних показників роботи досліджуваного суб'єкта, складання альтернативних балансів тощо. Відтак чим більше автоматично сформованих звітів дозволяє отримати АІС обліку клієнта, тим більше різних тестів щодо узгодження даних і результатів може провести

аудитор. Бажано, щоби система дозволяла отримати одні й ті ж результати різними способами. Джерелами отримання аудиторських доказів є дані, які зберігаються в АІС обліку в файлах первинних документів, масивах інформації про господарські операції. Аудитор або самостійно, або клієнт формують необхідні хронологічні й систематичні облікові регістри в потрібному розрізі і вносить їх до складу робочих документів аудиту. Аналогічно він може вчиняти з бухгалтерською звітністю. Аудитору потрібно бути впевненим, що регістри обліку, підготовлені АІС обліку, відповідають даним первинного обліку. Тому економічний суб'єкт повинен «підшивати» всі передбачені законодавством первинні документи, а аудитор – перевіряти порядок їх оформлення. Використовуючи комп'ютер, аудитор може створити відомості і таблиці з результатами аналізу фінансово-економічної діяльності економічного суб'єкта.

Під час аудиту повинні документуватися основні аспекти виконаної роботи, висновки і інші суттєві питання, які мають значення для підготовки аудиторського висновку і для доказів якісного проведення аудиту. Робочі документи, отримані в процесі проведення аудиту в умовах АІС обліку, суттєво відрізняються від звичайних робочих документів аудиту. Вони можуть бути в роздрукованому вигляді, але і можуть зберігатися на машинних носіях. Рекомендується зберігати аудиторські файли щодо кожного економічного суб'єкта на окремому машинному носії. Аудиторські файли містять як бухгалтерські файли клієнта, так і файли аудитора, створені під час перевірки цього об'єкта. Аудиторська організація повинна забезпечити конфіденційність і збереженість цих файлів.

Процедури аудиторської перевірки можуть бути виконані без використання комп'ютера (ручні процедури) і з його застосуванням (машинно орієнтовані процедури). В останньому випадку аудиторські інструменти поділяють на програмні засоби аудиту і перевірні дані. Програмні засоби призначені для перевірки змісту комп'ютерних файлів клієнта. Список завдань, які виконують аудиторські програми, достатньо широкий: перевірка і аналіз записів на основі критеріїв їх якості, повноти, правильності; тестування виконання розрахунків; зіставлення даних різних файлів із метою виявлення незіставних даних; доступ до даних, які зберігаються тільки в машинній формі, їх упорядкованість, групування за різними ознаками тощо. Програмні засоби аудиту використовуються на всіх стадіях аудиторських перевірок.

Аудитор може використовувати або фактичні дані (повністю, вибірково) клієнта, або контрольні дані. Контрольні дані вводяться в систему обробки з метою перевірки правильності функціонування

клієнтських комп'ютерних програм. Вони є основою тестування системи. Аудитору бажано мати сукупність даних і наперед розраховані на їх основі результати, тобто контрольні приклади. Контрольні дані повинні бути компактними і не потребувати частого введення в систему клієнта, але охоплювати якнайширший спектр видів господарської діяльності. Тестування комп'ютерної системи обробки даних клієнта з використанням заздалегідь підготовлених контрольних прикладів, як доводить практика, більш ефективне, ніж тестування на основі даних клієнта. Використання контрольних даних повинно бути погоджене з клієнтом і не заважати його роботі. Після тестування вони повинні бути вилучені із системи.

Висновки. Розвиток інформаційних технологій аудиту останніми роками здійснюється зростаючими темпами. Тому слід відзначити, що організація аудиту в комп'ютерному середовищі є як наслідком загального розвитку науки і її прикладних аспектів, так і стимулом для подальшого прогресу в економічній і науковій сферах.

Доступність інформаційних технологій, їх можливості об'єктивно призвели до широкого їх застосування в аудиті. Аудит, на відміну від бухгалтерського обліку, є менш стандартизованою системою, а отже, виникають дискусії щодо ефективності застосування інформаційних технологій в аудиті [7].

Таким чином, за проведення аудиту обов'язково слід ураховувати аудиторський ризик, бо висновки аудитора про достовірність фінансової звітності можуть бути помилкові. Особливо слід контролювати вчасне внесення змін у програмні системи, які спричинені відповідними змінами законодавства. Оцінка аудиторського ризику дає змогу спланувати перевірку, зменшити час для її проведення, звернути увагу на найважливіші проблеми і підвищити якість аудиторської роботи в цілому [8].

---

1. Контроль якості для фірм, що виконують аудити та огляди фінансової звітності, а також інші завдання з надання впевненості і супутні послуги: Міжнародний стандарт контролю якості (МСКЯ) 1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.apu.com.ua/files/temp/Audit 2013 1.pdf.

2. Ідентифікація та оцінка ризиків суттєвих викривлень через розуміння суб'єкта господарювання і його середовища: Міжнародний стандарт аудиту (МСА) № 315 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.apu.com.ua/files/temp/Audit_2013_1.pdf.

3. Аудиторські міркування стосовно суб'єктів господарювання, які звертаються до організацій, що надають послуги: Міжнародний стандарт аудиту (МСА) № 402 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.apu.com.ua/ files/temp/Audit_2013_1.pdf.

4. Хомяк Н. В. Впровадження Міжнародних стандартів аудиту в розвиток системи економічного контролю України / Н. В. Хомяк // Економічні науки. Сер.: Облік і фінанси. – 2013. – Вип. 10 (4). – С. 369–376 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/ecnof_2013_10(4)__59.pdf

5. Міжнародні стандарти контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг / Видання 2013 р. Частина 1; Міжнародна федерація бухгалтерів. Аудиторська палата України. – К., 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.apu.com.ua/files/temp/Audit_2013_1.pdf.

6. Наконечна Н. В. Організація проведення аудиту в середовищі комп'ютерної обробки даних у вирішенні проблем економічної безпеки підприємства / Н. В. Наконечна // Кримський економічний вісник: науковий журнал / гол. ред. С. Н. Нестеренко. – Крим: Гельветика, 2012. – Вип. 1 (01). – Ч. 2. – 377 с. – С. 97–100.

7. Бенько М. М. Інформаційні технології як фактор інтеграції внутрішнього і зовнішнього аудиту / М. М. Бенько, В. В. Сопко // Економічний форум. – 2015. – № 1. – С. 254–262 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/ecfor_2015_1_44.pdf.

8. Наконечна Н. В. Роль і місце автоматизованих інформаційних систем аудиту в управлінні підприємством / Н. В. Наконечна // Формування системи митного аудиту України: матеріали наук.-практ. семінару (22 травня 2013 р.). – Хмельницький: Державний науково-дослідний інститут митної справи, 2013. – 63 с. – С. 59–61.

Наконечна Н. В. Аудиторские риски использования компьютерных систем обработки данных

Исследованы основные подходы проведения аудита в среде компьютерной обработки данных. Раскрыты особенности реализации основных положений аудита в компьютерной среде. Определены основные направления снижения аудиторских рисков. Развитие аудита обусловил возникновение нового подхода к проведению аудиторских проверок, который предусматривает планирование, расчет, уточнение и оценку такого показателя, как аудиторский риск. Особо следует контролировать своевременное внесение изменений в программные системы, которые вызваны соответствующими изменениями законодательства. Оценка аудиторского риска позволяет спланировать проверку, уменьшить время для ее проведения, обратить внимание на важнейшие проблемы и повысить качество аудиторской работы в целом.

Ключевые слова*: аудит, аудиторский риск, компьютерная система обработки данных.*

Nakonechna N. V. Audit risk using computer data processing systems

The basic approach of the audit in the medium of computer data processing. The features of the main provisions implementing audit in the computer environment. The main areas of audit risk reduction. At the present stage of market economy complete analytical processing of accounting and other economic information inconceivable without the use of computer technology. In this

connection important is the widespread use in the practice of economic management organization of automated information systems.

Development of audit led to the emergence of a new approach to the audit, which involves planning, calculation, specification and evaluation of the index as audit risk. That is why it is necessary to assess the legality of the acquisition and auditor licensing purity and accounting system software used on the test object. In addition, one of the objectives audit is compliance with client current legislation, which includes the requirements of copyright protection for software products.

In modern conditions poorly trained staff is the weakest link in the system data. The auditor in auditing the company assesses qualified accounting personnel in computer training, information technology and specific accounting system. He drew attention to the ratio of staff to the system, the degree of credibility. Accountant, convinced that he would rather do without the program, clearly uncomfortable with its opportunities and it is possible, allowing many mistakes elaborating data on the computer.

List of tasks to perform audit program is quite wide: checking and analysis of records based on criteria of quality, completeness, accuracy; Test calculations; comparison of different data files to identify disparate data; access to data stored only in the form of machine, their ordering, grouping and so on different grounds. Software audits are used at all stages of the audit. The development of information technology audit carried out in recent years is growing rapidly. Therefore, it should be noted that the organization of audit in the computer environment is therefore the overall development of science and its applied aspects, and an incentive for further progress in the economic and scientific field. Assessment of audit risk allows inspection plan to reduce the time to carry it out, to draw attention to critical issues and improve the quality of audit work in general.

Key words*: audit, audit risk, computer system processing.*

Стаття надійшла 2 листопада 2015 р.

УДК 65.012.12:658.15

С. В. Приймак,
Г. М. Воляник

УДОСКОНАЛЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІАГНОСТИКИ ФІНАНСОВО-ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Проаналізовано зміст і структуру фінансової звітності. Розкрито значення фінансової звітності в управлінні підприємством. Визначено можливі напрями її удосконалення та інтеграції до міжнародних вимог як основного інформаційного джерела діагностики фінансово-господарської діяльності

суб'єктів господарювання. Установлено можливі напрями розвитку фінансової звітності та вдосконалення інформаційного забезпечення діагностики фінансово-господарської діяльності суб'єктів господарювання.

Ключові слова: *інформаційне забезпечення, принципи фінансової звітності, якісні характеристики фінансової звітності, баланс, діагностика, МСФЗ, регулювання, управління, вдосконалення.*

Постановка проблеми. Фінансова звітність виступає інструментом інформування всіх зацікавлених користувачів для обґрунтування та прийняття управлінських рішень щодо підвищення ефективності фінансово-господарської діяльності на підставі удосконалення управління виробництвом, створення конкурентоздатної продукції та залучення інвестицій, є надійним джерелом аналітичних висновків щодо подальшого розвитку та визначення економічного потенціалу і стратегій підприємства. Фінансова звітність забезпечує інформаційні потреби користувачів стосовно: придбання, продажу та володіння цінними паперами; участі в капіталі підприємства; оцінки якості управління та здатності підприємства своєчасно виконувати свої зобов'язання; забезпеченості зобов'язань підприємства; визначення суми дивідендів, що підлягають розподілу; регулювання діяльності підприємства; інших рішень.

Необхідність удосконалення процесу відображення в обліку господарських операцій, підвищення значення своєчасної та достовірної облікової та діагностико-аналітичної інформації щодо стану активів і пасивів підприємства в обґрунтуванні та прийнятті управлінських рішень засвідчують актуальність таких проблем. Попри наявність значної кількості пропозицій з удосконалення інформаційного забезпечення діагностики фінансово-господарської діяльності підприємств і враховуючи подальші процеси глобалізації та інтеграції облікових систем, сьогодні відсутня цілісна концепція формування фінансової звітності, що обмежує її якість і прозорість.

Стан дослідження. Удосконалення інформаційного забезпечення процесів управління на основі фінансової звітності є одним із пріоритетних напрямів наукових досліджень. Поширений у вітчизняній теорії і практиці традиційний підхід до теоретичних аспектів організації звітних процесів і діагностики фінансового стану підприємств і фінансово-господарської діяльності в цілому вичерпно досліджений у працях Ф. Бутинця, М. Білухи, В. Пархоменка, П. Безруких, Є. Мниха, Л. Лахтіонової, Л. Лігоненко, В. Мец, О. Павловської, Є. Ненашева, Г. Кіндрацької. Цей підхід характеризується використанням основних принципів, форм і методів для ефективної організації аналітичних

досліджень на підприємстві. Водночас у сучасних умовах господарювання питання організації і методології формування показників фінансової звітності на підприємстві потребують подальшого розвитку. Це зумовлено тим, що тепер назріла потреба дослідження, обґрунтування та вдосконалення організації аналізу та діагностики, з подальшою адаптацією його до сучасних умов функціонування підприємства.

Мета статті – визначення особливостей складання та напрямів удосконалення складу, структури та формування показників фінансової звітності як інформаційного забезпечення діагностики фінансово-господарської діяльності підприємства.

Виклад основних положень. Загальні вимоги щодо складання та подання фінансової звітності викладено у Законі України «Про бухгалтерський облік і фінансову звітність» від 16.07.1999 р. № 996-XIV [1] та НП(С)БО 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності», затвердженому наказом МФУ від 07.02.2013 р. № 73 [3].

Фінансова звітність – бухгалтерська звітність, що містить інформацію про фінансовий стан, результати діяльності та рух грошових коштів підприємства за звітний період. Метою складання фінансової звітності є надання користувачам повної, правдивої та неупередженої інформації про фінансовий стан, результати діяльності та рух коштів підприємства для прийняття рішень. Фінансова звітність повинна задовольняти потреби тих користувачів, які не можуть вимагати звітів, складених з урахуванням їх конкретних інформаційних потреб.

Склад фінансової звітності визначається національним положенням (стандартом) бухгалтерського обліку 1. Баланс (звіт про фінансовий стан) – звіт про фінансовий стан підприємства, який відображає на певну дату його активи, зобов'язання і власний капітал. Звіт про фінансові результати (звіт про сукупний дохід) – звіт про доходи, витрати, фінансові результати та сукупний дохід. Звіт про рух грошових коштів – звіт, який відображає надходження і витрачання (видаток) грошових коштів упродовж звітного періоду в результаті операційної, інвестиційної та фінансової діяльності. Звіт про власний капітал – звіт, який відображає зміни у складі власного капіталу підприємства впродовж звітного періоду. Примітки до фінансової звітності – сукупність показників і пояснень, які забезпечують деталізацію і обґрунтованість статей фінансової звітності, а також інша інформація, розкриття якої передбачено відповідними національними положеннями (стандартами) бухгалтерського обліку або міжнародними стандартами фінансової звітності [3].

Для суб'єктів малого підприємництва і представництв іноземних суб'єктів господарської діяльності національними положеннями

(стандартами) встановлюється скорочена за показниками фінансова звітність у складі балансу і звіту про фінансові результати, форма і порядок складання яких визначаються Положенням (стандартом) бухгалтерського обліку 25 «Фінансовий звіт суб'єкта малого підприємництва», затвердженим наказом Міністерства фінансів України від 25 лютого 2000 року № 39 [4].

Підприємства, що мають дочірні підприємства, крім фінансових звітів про власні господарські операції, зобов'язані складати та подавати консолідовану фінансову звітність.

Фінансові звіти містять статті, зміст яких визначається НП(С)БО 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності». Фінансова звітність підприємства формується з дотриманням таких принципів:

- автономності;
- безперервності;
- періодичності;
- історичної (фактичної) собівартості;
- нарахування та відповідності доходів і витрат;
- повного висвітлення;
- послідовності;
- обачності;
- превалювання змісту над формою;
- єдиного грошового вимірника.

Аналізуючи положення міжнародних стандартів фінансової звітності та думки вчених, пропонується доповнення принципів формування фінансової звітності принципами значущості та вартісної оцінки [5].

Певного коригування і удосконалення потребує зміст форм фінансової звітності. Так, баланс не має чіткого розмежування поточних і непоточних активів і зобов'язань. Діюча форма пасиву балансу сьогодні утрудняє здійснення діагностики фінансового стану, оскільки завжди виникає питання, як класифікувати довгострокові та поточні забезпечення, доходи майбутніх періодів, цільове фінансування та інші статті балансу.

Така ситуація впливає на те, щоби переглянути підхід до порядку розкриття облікової інформації у фінансовому звіті. Вітчизняна практика передбачає суворе регламентування обсягів і рівня деталізації інформації в кожному фінансовому звіті. Так, в активі балансу відображається залишкова вартість відповідних рахунків активів згідно з таблицею 1.

Таблиця 1

Порядок заповнення активу ф. № 1 «Баланс (Звіт про фінансовий стан)»

Актив	Код	На початок та кінець звітного періоду
I. Необоротні активи		
Нематеріальні активи:	1000	**Рядок 1000 = Рядок 1001 – Рядок 1002**
– первісна вартість	1001	**Сальдо Дт 12**
– накопичена амортизація	1002	**Сальдо Кт 133**
Незавершені капітальні інвестиції	1005	**Сальдо Дт 15**
Основні засоби:	1010	**Рядок 1010 = Рядок 1011 – Рядок 1012**
– первісна вартість	1011	**Сальдо Дт 10, 11 (без сальдо Дт 100)**
– знос	1012	**Сальдо Кт 131, 132**
Інвестиційна нерухомість	1015	**Рядок 1015 = Рядок 1016 – Рядок 1017 Сальдо Дт 100**
Довгострокові біологічні активи	1020	**Рядок 1020 = Рядок 1021 – Рядок 1022 Сальдо Дт 161, 163, 165**
Довгострокові фінансові інвестиції:		**Сальдо Дт 141, 142, 143**
– які обліковуються за методом участі в капіталі інших підприємств	1030	
– інші фінансові інвестиції	1035	
Довгострокова дебіторська заборгованість	1040	**Сальдо Дт 181, 182, 183**
Відстрочені податкові активи	1045	**Сальдо Дт 17**
Інші необоротні активи	1090	У статті відносять вартість необоротних активів, для відображення яких за ознаками суттєвості не можна було виділити окрему статтю або які не можуть бути включені в наведені вище статті розділу
Усього за розділом I	**1095**	**Сума рядків 1000, 1005, 1010, 1015, 1020, 1030, 1035, 1040, 1045, 1050, 1060, 1065, 1090**
II. Оборотні активи		
Запаси	1100	**Сальдо Дт 20, 22, 23, 25, 26, 27, 28** (згорнуте сальдо без урахування субрахунку 286)
Поточні біологічні активи	1110	**Сальдо Дт 21**
Дебіторська заборгованість за продукцію, товари, роботи, послуги	1125	**Сальдо Дт 36 мінус сальдо Кт 38**
Дебіторська заборгованість за розрахунками:		
– за виданими авансами	1130	**Сальдо Дт 371**

– з бюджетом	1135	**Сальдо Дт 641 і 642**
– у тому числі з податку на прибуток	1136	**Сальдо Дт 64** (субрахунок податку на прибуток)
Інша поточна дебіторська заборгованість	1155	**Сальдо Дт 372, 374, 375, 376, 377, 378**
Поточні фінансові інвестиції	1160	**Сальдо Дт 352**
Гроші та їх еквіваленти	1165	**Сальдо Дт 30, 31, 313, 333, 351**
Витрати майбутніх періодів	1170	**Сальдо Дт 39**
Інші оборотні активи	1190	У статті зазначають вартість оборотних активів, які не можуть бути включені в наведені вище статті розділу «Оборотні активи»
Усього за розділом II	**1195**	**Сума рядків 1100, 1110, 1115, 1120, 1125, 1130, 1135, 1140, 1145, 1155, 1160, 1165, 1170, 1180, 1190**
III. Необоротні активи, утримувані для продажу, та групи вибуття	**1200**	**Сальдо Дт 286**
Баланс	**1300**	**Сума рядків 1095, 1195 та 1200**

У пасиві балансу відображається залишкова вартість відповідних рахунків капіталу і зобов'язань згідно з табл. 2.

Таблиця 2

Порядок заповнення пасиву Балансу (Звіту про фінансовий стан)

I. Власний капітал		
Зареєстрований капітал	1400	**Сальдо Кт 40, 41**
Капітал у дооцінках	1405	**Сальдо Кт 423**
Додатковий капітал	1410	**Сальдо Кт 421, 422, 424, 425**
Резервний капітал	1415	**Сальдо Кт 43**
Нерозподілений прибуток (непокритий збиток)	1420	**Сальдо Кт 441, Дт 442**
Неоплачений капітал	1425	**Сальдо Кт 46**
Вилучений капітал	1430	**Сальдо Кт 45**
Усього за розділом I	**1495**	**Сума рядків 1400, 1405, 1410, 1415, 1435 «плюс» або «мінус» рядок 1420 «мінус» рядки 1425, 1430**
II. Довгострокові зобов'язання та забезпечення		
Відстрочені податкові зобов'язання	1500	**Сальдо Кт 54**
Довгострокові кредити банків	1510	
Інші довгострокові зобов'язання	1515	**Сальдо 51, 52, 53, 55 Кт 51, 52, 53, 55 (505, 506 у частині відсоткових позик)**
Довгострокові забезпечення	1520	**Сальдо Кт 47**

Цільове фінансування	1525	**Сальдо Кт 48**
Усього за розділом II	**1595**	**Сума рядків 1500, 1505, 1510, 1515, 1520, 1525, 1530, 1535, 1540, 1545**
III. Поточні зобов'язання та забезпечення		
Короткострокові кредити банків	1600	**Сальдо Кт 60**
Поточна кредиторська заборгованість за:		
– довгостроковими зобов'язаннями	1610	**Сальдо Кт 61**
– товари, роботи, послуги	1615	**Сальдо Кт 63**
– розрахунками з бюджетом	1620	**Сальдо Кт 641, 642**
– у тому числі з податку на прибуток	1621	**Сальдо Кт 641 (субрахунок податку на прибуток).**
– розрахунками зі страхування	1625	**Сальдо Кт 65**
– розрахунками з оплати праці	1630	**Сальдо Кт 66**
Поточні забезпечення	1660	**Сальдо Кт 471, 473, 474 (у частині поточних забезпечень)**
Доходи майбутніх періодів	1665	**Сальдо Кт 69**
Інші поточні зобов'язання	1690	
Усього за розділом III	**1695**	**Сума рядків 1600, 1605, 1610, 1615, 1620, 1625, 1630, 1635, 1640, 1645, 1650, 1660, 1665, 1670, 1690**
IV. Зобов'язання, пов'язані з необоротними активами, утримуваними для продажу, та групами вибуття	**1700**	**Сальдо Кт 680**
Баланс	**1900**	**Сума рядків 1495, 1595, 1695, 1700, 1800**

Підхід, що передбачає визначення мінімальних обсягів і рівня інформації, яка повинна бути представлена у кожному звіті з наданням підприємствам права додаткової деталізації інформації, впроваджений в міжнародну практику [5].

Враховуючи це для більш повного відображення інформації у звітності, слід надати можливість вітчизняним підприємствам додатково її доповнювати необхідними статтями, які можуть суттєво вплинути на процес прийняття управлінських рішень. У балансі передбачені додаткові рядки, які наведені в додатку до НП(С)БО 1 і можуть бути додані до Балансу підприємства згідно з таблицею 3.

Постановою Кабінету Міністрів України від 28.10.98 р. № 1786 «Про затвердження Програми реформування системи бухгалтерського обліку із застосуванням міжнародних стандартів» [2] розпочато реформу з упорядкування національної системи бухгалтерського обліку відповідно до вимог ринкової економіки і міжнародних стандартів фінансової звітності (МСФЗ).

Таблиця 3

Додаткові рядки Балансу
(Звіту про фінансовий стан)

Актив	Код	На початок та кінець звітного періоду
I. Необоротні активи		
Первісна вартість інвестиційної нерухомості	1016*	**Сальдо Дт 100, Кт 135**
Знос інвестиційної нерухомості	1017*	
Довгострокові біологічні активи	1020	**Рядок 1020 = Рядок 1021 – Рядок 1022** **Сальдо Дт 161, 163, 165**
Первісна вартість довгострокових біологічних активів	1021*	**Сальдо Дт 162, 164, 166, Кт 134**
Накопичена амортизація довгострокових біологічних активів	1022*	
Гудвіл	1050*	**Сальдо Дт 191, 193**
Відстрочені аквізиційні витрати	1060*	
Залишок коштів у централізованих страхових резервних фондах	1065*	
II. Оборотні активи		
Виробничі запаси	1101*	**Сальдо Дт 20, 22, 23, 25, 26, 27, 28 (згорнуте сальдо без урахування субрахунку 286)**
Незавершене виробництво	1102*	
Готова продукція	1103*	
Товари	1104*	
Депозити перестрахування	1115*	
Векселі одержані	1120*	**Сальдо Дт 34**
Дебіторська заборгованість за розрахунками з нарахованих доходів	1140*	**Сальдо Дт 373**
Дебіторська заборгованість за розрахунками з внутрішніх розрахунків	1145*	**Сальдо Дт 682, 683 та 36, 377 (у частині пов'язаних сторін)**
Готівка	1166*	**Сальдо Дт 30, 31**
Рахунки в банках	1167*	
Частка перестраховика в страхових резервах, у тому числі в:	1180*	
– резервах довгострокових зобов'язань	1181*	
– резервах збитків або резервах належних виплат	1182*	
– резервах незароблених премій	1183*	
– інших страхових резервах	1184*	

І. Власний капітал		
Емісійний дохід	1411*	**Сальдо Кт 421**
Накопичені курсові різниці	1412*	
Інші резерви	1435*	Страховики наводять інші компоненти власного капіталу
ІІ. Довгострокові зобов'язання та забезпечення		
Пенсійні зобов'язання	1505*	
Довгострокові забезпечення витрат персоналу	1521*	**Сальдо Кт 471, 472, 477**
Благодійна допомога	1526*	**Сальдо Кт 483**
Страхові резерви, у тому числі	1530*	**Сальдо Кт 49**
– резерв довгострокових зобов'язань	1531*	
– резерв збитків або резерв належних виплат	1532*	
– резерв незароблених премій	1533*	
– інші страхові резерви	1534*	
Інвестиційні контракти	1535*	
Призовий фонд	1540*	**Сальдо Кт 475**
Резерв на виплату джек-поту	1545*	**Сальдо Кт 475**
ІІІ. Поточні зобов'язання та забезпечення		
Векселі видані	1605*	**Сальдо Кт 62**
Поточна кредиторська заборгованість за одержаними авансами	1635*	**Сальдо Кт 681**
Поточна кредиторська заборгованість за розрахунками з учасниками	1640*	**Сальдо Кт 67**
Поточна кредиторська заборгованість із внутрішніх розрахунків	1645*	**Сальдо Кт 682, 683 та 63 (у частині зобов'язань перед пов'язаними особами)**
Поточна кредиторська заборгованість за страховою діяльністю	1650*	
Відстрочені комісійні доходи від перестраховиків	1670*	
V. Чиста вартість активів недержавного пенсійного фонду	1800*	Недержавні пенсійні фонди відображають різницю між вартістю активів пенсійного фонду на звітну дату та сумою зобов'язань пенсійного фонду, що підлягають виконанню на звітну дату

Перевагами переходу вітчизняних суб'єктів господарювання до норм МСФЗ є:

- економія грошових ресурсів і часу на трансформацію фінансової звітності відповідно до вимог МСФЗ;
- створення додаткових робочих місць під час залучення іноземних інвестицій, а отже – зниження рівня безробіття;
- спрощене порівняння показників фінансової звітності вітчизняних підприємств з іноземними;
- прозорість подання інформації завдяки правилам і поясненням до фінансової звітності;
- відносна надійність інформації (без випадків фальсифікацій);
- більша довіра до компаній з іноземним капіталом;
- реальна можливість виходу на міжнародні ринки торгівлі;
- можливість залучення швидкого та об'ємнішого фінансово-інвестиційного потоку до України як елементу сталого економічного зростання країни у всіх напрямах.

Запровадження принципів і методів МСФЗ в Україні здійснюється в умовах наявної системи державного регулювання бухгалтерського обліку та суворої регламентації. Правова система України негативно впливає на легалізацію міжнародних стандартів, створених міжнародним неурядовим органом. Основні чинники:

- недостатній зв'язок між положеннями (стандартами) бухгалтерського обліку та кодексами і законами, які впливають на застосування міжнародних стандартів фінансової звітності;
- значний вплив податкових норм і правил на організацію бухгалтерського обліку;
- суттєвий вплив урядових органів на процеси розробки і прийняття положень (стандартів) бухгалтерського обліку, особливо у сфері малого підприємництва;
- визначення П(С)БО, на відміну від МСФЗ, не лише вимог до фінансової звітності, а й методологічних засад формування інформації у бухгалтерському обліку;
- відмінності у застосуванні концептуальних основ МСФЗ на макро- і мікрорівні.

Висновки. Підсумовуючи, варто відзначити, що вдосконалення фінансової звітності з урахуванням вимог міжнародних стандартів неможливе без вирішення основних проблем. Вони потребують негайного вирішення, зокрема через координацію дій всіх державних органів і моніторинг стану бухгалтерського обліку з метою критичної оцінки його результатів, унесення відповідних змін до чинного законодавства.

Запровадженню нових НП(С)БО має передувати належне їх обговорення та апробація на практиці, що дозволить усунути постійне коригування положень відповідними наказами Міністерства фінансів України. Необхідно передбачити функціонування підтримки важливих методичних розробок і професійних друкованих видань, що організовують на своїх сторінках їх обговорення та вдосконалення. Фінансова звітність не забезпечує інформацією користувачів про інтелектуальний капітал, вплив вартості якого на ринкову вартість підприємства є суттєвим. Також виникає необхідність забезпечення бухгалтерської звітності більш надійною інформацією про такі невідчутні активи, як людський капітал та його вплив на майбутню дохідність компанії. За цих умов доречний перехід до інтегрованої звітності, яка традиційно повинна містити показники, що характеризують фінансовий стан і фінансові результати діяльності підприємства. За допомогою такої звітності може бути забезпечено отримання висновків користувачами про ефективність використання людських ресурсів, рівень соціальної відповідальності її власників і керівників. Фінансова звітність розглядається як інструмент для об'єктивної та достовірної діагностики фінансово-майнового стану, результатів діяльності, капіталу, руху грошових коштів підприємства та управління діяльністю в цілому. Удосконалення принципів складання, змісту форм фінансової звітності, можливість додаткового розкриття інформації забезпечить підвищення її інформативності та значення.

Подальшими напрямами наукових досліджень є розробка шляхів розширення інформаційного змісту, форм фінансової звітності через її зближення з іншими видами звітності (створення інтегрованої звітності) з метою сприйняття та інтерпретації її показників для підвищення ефективності управлінських рішень.

1. Про бухгалтерський облік і фінансову звітність: Закон України від 16.07.1999 р. № 996-XIV (зі змінами і доповненнями).

2. Про затвердження Програми реформування системи бухгалтерського обліку із застосуванням міжнародних стандартів: Постанова Кабінету Міністрів України від 28.10.1998 р. № 1786.

3. Загальні вимоги до фінансової звітності: НП(С)БО 1, затв. наказом МФУ від 07.02.2013 р. № 73.

4. Фінансовий звіт суб'єкта малого підприємництва, П(С)БО 25, затв. наказом МФУ від 25.10.2000 р. № 39.

5. Міжнародні стандарти фінансової звітності [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://minfin.gov.ua

6. Бернстайн Л. А. Анализ финансовой отчетности: теория, практика и интерпретация / Л. А. Бернстайн; пер. с англ. – М.: Финансы и статистика, 1996. – 624 с.

7. Давидюк Т. В. Конвергенція бухгалтерської та соціальної звітності в частині людського капіталу: розвиток існуючих підходів / Т. В. Давидюк // Економіка: реалії часу. – 2012. – № 2 (3). – С. 123–129 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http:// www.economics.opu.ua/n3.html

Приймак С. В., Воляник Г. М. Усовершенствование информационного обеспечения диагностики финансово-хозяйственной деятельности субъектов хозяйствования

Исследованы содержание и структура финансовой отчетности. Раскрыто значение финансовой отчетности в управлении предприятием. Определены возможные направления ее совершенствования и интеграции соответственно с международным требованием в качестве основного информационного источника диагностики финансово-хозяйственной деятельности субъектов хозяйствования.

Установлено возможные направления развития финансовой отчетности и совершенствование информационного обеспечения диагностики финансово-хозяйственной деятельности субъектов хозяйствования.

Ключевые слова: *информационное обеспечение, принципы финансовой отчетности, качественные характеристики финансовой отчетности, баланс, диагностика, МСФО, регулирование, управление, усовершенствование.*

Pryimak S. V., Volyanyk G. M. Improvement of information support in diagnosing the financial and economic operations of business entities

We studied information support in diagnosing the financial and economic operations of business entities.

We analyzed the content and structure of financial reporting by national entities as the main source of analysis.

Under the effective laws of Ukraine, the annual reports to be issued by entities include the Balance Sheet (statement of financial position), the Income Statement (consolidated income statement), the Cash Flow Statement, and the Statement of Owner's Equity. These statements also include Notes to Financial Statements and an Explanatory Note.

Ukrainian practice involves strict regulation of the volumes and level of information details in each financial reporting form. Based on the generalization of the main provisions of National Accounting Regulation (Standard) 1 «General requirements for financial reporting», we analyzed the procedure for accounting for the residual value of the relevant accounts of assets and liabilities on an entity's balance sheet and made tables of information formation in an entity's accounting system for the Balance Sheet indicators.

Ukraine is going through a radical reform aimed at bringing the national accounting and reporting system in line with the requirements of a market economy and the International Financial Reporting Standards (IFRS). We analyzed the strengths of switching over to the IFRS principles and the main factors of a negative impact on the legalization of international standards set by the international nongovernmental agency.

We emphasized the importance of financial reporting in managing an entity. In order to better show information in their reports, national entities should make it possible to add the necessary items to them, which may have a considerable impact on the process of making managerial decisions.

We determined possible methods of developing financial reporting and improving information support in diagnosing the financial and economic operations of business entities.

Key words: *information support, financial reporting principles, quality characteristics of financial reporting, balance sheet, diagnosis, IFRS, regulation, improvement.*

Стаття надійшла 9 грудня 2015 р.

УДК 65.012.8

О. Р. Сватюк,
Д. Р. Сватюк

ОСНОВНІ ЕЛЕМЕНТИ СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ КОРПОРАЦІЯМИ

Проаналізовано основні елементи стратегічного управління корпораціями, а саме: формулювання корпоративної місії та цілей; визначення корпоративних стратегій; забезпечення взаємозв'язку «стратегічного набору» корпорації загалом; стратегічний моніторинг середовища великих організаційних систем; система планів; внутрішній механізм функціонування корпорації у стратегічному режимі; стратегічний контролінг.

Розроблено алгоритм основних етапів здійснення стратегічного моніторингу (узгодження цілей; визначення методів проведення стратегічного моніторингу середовища організаційних систем; здійснення збору та опрацювання інформації; оцінка результатів; оцінка напряму та проведення аудиту; обґрунтування та забезпечення взаємозв'язку «стратегічного набору» корпорації; прийняття рішення щодо визначення корпоративної стратегії).

Ключові слова: *корпоративне управління (КУ), стратегічне управління (СУ), акціонерне товариство (АТ), моніторинг, розвиток корпорацій.*

Постановка проблеми. Сьогодні, відповідно до наростання глобалізаційних процесів і застосування інформаційних технологій, триває зміна парадигми управління та вдосконалюються реформи в державному секторі економіки щодо корпоратизації та приватизації державних підприємств, господарювання АТ різних форм власності. На практиці відомі переваги та недоліки ЗУ «Про акціонерні товариства», який є основою стратегічного розвитку корпорацій.

Корпоративні структури доводять свою більшу ефективність і дієвість порівняно з підприємствами одноосібного володіння, а саме: можливість акумулювати майже необмежені засоби для розширення інвестицій і розвитку виробництва; відокремлення капіталу-власності від функцій управління; зменшення економічних ризиків [1, с. 24].

Стан дослідження. Наукові дослідження за напрямом корпоративного управління здійснюються доволі активно, свідченням чого є низка фундаментальних праць науковців [1; 2; 3; 4; 5; 9; 13], а також удосконалення нормативно-законодавчої бази [8; 10; 12]. Подальшого дослідження потребують напрями і стратегії розвитку корпоративного сектора в Україні, які характеризуються елементами вимушеної замкненості економічної системи щодо процесу всесвітньої інтеграції та глобалізації.

Метою статті є обґрунтування елементів СУ корпораціями на основі вибраного типу глобальної інвестиційної стратегії. Неабиякого значення набуває проблема стратегічного розвитку корпорацій в умовах політично-економічної нестабільності країни та загострення проблем економічної безпеки держави, виявлення суперечностей та оцінювання асиметрії інвестиційної глобалізації. Вирішення низки питань можливе за умови застосування стратегічного підходу в КУ.

Виклад основних положень. Головною рушійною силою економічної глобалізації є транснаціональні корпорації, які становлять найбільш представницьку й потужну частину корпоративного бізнесу, де сконцентровано більше половини світового виробництва, обміну товарами, послугами, інвестиціями, інноваціями. Сьогодні 300 найбільших ТНК генерують більше половини світового ВВП, суттєво впливаючи не тільки на геоекономічну, а й геополітичну кон'юнктуру. Як найбільш інтегровані, територіально та галузево диверсифіковані мікроструктури, ТНК реалізують глобальні стратегії, взаємопов'язують через свої внутрішньокорпоративні відтворювальні процеси національні та регіональні ринки [13].

Основними учасниками СУ в АТ виступають: менеджмент корпорації (правління безпосередньо формує і реалізовує стратегію); власники АТ (мають право оцінки й ухвалення стратегічних рішень менеджерів компорації, керуючись власними стратегіями); держава (координує стратегії економічних суб'єктів із орієнтирами власної економічної політики через законодавчо-нормативне регулювання).

Принципові *елементи СУ корпораціями* такі:

- формулювання корпоративної місії та цілей;
- визначення корпоративних стратегій (механізми);

- обґрунтування та забезпечення взаємозв'язку «стратегічних наборів» корпорації загалом та її формувань;
- стратегічний моніторинг середовища великих організаційних систем;
- система планів як інструмент забезпечення виконання стратегій;
- механізм функціонування корпорації у стратегічному режимі;
- стратегічний контролінг – загальна характеристика етапів, їхня варіативність і послідовність.

Керівництво корпорації стисло визначає місію, призначення і масштаби цілей виробничо-господарської діяльності, перспективи розвитку. Головна увага фокусується не на товарі або послугах, вироблених корпорацією, а на збуті через гуртових і роздрібних споживачів.

Стратегічне планування є набіром рішень та дій, що відображаються у планах, спрямованих на виконання завдань, поставлених перед менеджментом корпорації. Серед вагомих завдань, згідно з твердженнями М. Мескона, М. Альберта, Ф. Хедоури, уточнимо дев'ять критичних, а саме: 1) формування місії корпорації через мету, філософію, політику, завдання, дії; 2) розвиток напряму діяльності корпорації, що відображає її внутрішні умови і можливості; 3) оцінка впливу факторів на конкуренцію; 4) аналіз діяльності корпорації, узгодження її ресурсів із навколишнім середовищем; 5) визначення й оцінка найбільш бажаних напрямів діяльності з точки зору місії корпорації; 6) вибір певних довгострокових завдань і гранд-стратегій, що забезпечать досягнення бажаних цілей; 7) розвиток короткострокових стратегій, що пов'язані з довгостроковими завданнями та гранд-стратегіями; 8) застосування стратегічних заходів для виявлення резервів розвитку та їхній аналіз; 9) оцінка стратегічних процесів з метою використання досвіду за прийняття подальших рішень [2].

Сучасна парадигма глобалізації збагачується новими концептуальними розробками, а для становлення її нової моделі необхідні певні передумови, основними з яких є: розмивання суб'єктно-об'єктного розмежування й диференціації центро-периферійного устрою світу, формування уніфікованого середовища економічних відносин, інтелектуалізація всіх сфер діяльності, посилення загальноцивілізаційної консолідації. Характеристиками процесів глобалізації є безпрецедентна динамізація міжнародного руху капіталів, поглиблення транснаціоналізації, трансконтинентальне розширення географії ринків транснаціональних корпорацій (ТНК), формування глобальних корпоративних структур. Глобальна мобільність капіталу по-різному впливає на

національні економіки, зумовлюючи різноваріантність їхніх інвестиційних політик [13].

Міжнародна стратегія корпорації є узагальненим описом скоординованих дій щодо визначення основного напряму діяльності міжнародної організації, її місця в глобальному середовищі та шляхів реалізації всього комплексу цілей. Стратегічне планування в міжнародній корпорації здійснюється на трьох рівнях управління – вищому, середньому та нижчому. Відповідно до цього, виділяють три рівні стратегій: корпоративну, стратегію структурних підрозділів і функціональну.

Стратегія корпоративного рівня – це найбільш загальна стратегія, яка визначає сукупність дій, спрямованих на виявлення та збереження конкурентних переваг у різних галузях або на різних товарних ринках. На корпоративному рівні приймаються рішення щодо стратегії розвитку (зростання, стабільності, скорочення або поєднання цих варіантів), стратегії здійснення закордонних операцій (стратегія створення нових підрозділів, ліцензування, франчайзингу, експорту, офшорного виробництва), стратегії глобальної діяльності (глобальна, міжнародна, транснаціональна).

Стратегії рівня структурних підрозділів (філій) залежать від корпоративної стратегії та спрямовані на одержання перемоги у конкурентній боротьбі за ринки збуту. Конкурентними стратегіями є стратегія лідерства за витратами, стратегії диференціювання, фокусування, замкненості.

Функціональні стратегії розробляються відповідно до найважливіших функцій міжнародної корпорації.

Щоби забезпечити зв'язок між стратегіями різних рівнів, використовують декомпонування шляхом виділення у складному явищі його елементів.

Декомпонування стратегії підприємства – це розподіл цілей підприємства і стратегічних функцій після їхнього досягнення на елементи цих цілей та функцій [4, с. 111].

Розрізняють 4 *види стратегічних орієнтацій міжнародних корпорацій*: 1) етноцентризм – цінності та інтереси материнської корпорації є головними в стратегічних рішеннях; 2) поліцентризм – стратегічні рішення змінюються від країни до країни, в яких діє корпорація; 3) регіоцентризм – поєднання власних інтересів корпорації з інтересами своїх регіональних відділень; 4) геоцентризм – інтегрування рішень корпорації в єдину глобальну систему [5, с. 234]. Якість стратегічного планування в міжнародних корпораціях, незважаючи на вид орієнтації, залежить від: компетентності керівництва корпорації на рівні управління; кваліфікації спеціалістів функціональних підрозділів; наявності інформаційної бази.

Відповідно до визначення *стратегічного набору*, його формування здійснюється в такій послідовності:

- за кожним окремим конкретним бізнесом корпорації розробляється окрема бізнес-стратегія;
- сукупність усіх бізнес-стратегій становить основний «стратегічний бізнес-блок», так звану провідну підсистему корпоративної стратегії підприємства;
- за кожним великим спеціалізованим видом (сферою) діяльності із функціонального забезпечення, що у структурі підприємства теж є порівняно відособленим елементом, розробляється своя стратегія (функціональна);
- сукупність стратегій функціональних видів (сфер) діяльності становить допоміжний стратегічний блок, так звану підсистему забезпечення корпоративної стратегії;
- на основі провідної та забезпечувальної підсистем виробляється своя стратегія, яка є системним з'єднанням і прогнозує загальну корпоративну стратегію корпорації [4, с. 112].

Тому процес формування стратегічного набору є діяльністю, що здійснюється на всіх рівнях ієрархії управління корпорації, – загальнокорпоративному, бізнес-рівні, забезпечувальному (підтримки).

Стратегічний моніторинг середовища функціонування корпорацій охоплює розробку концепції структурування середовища великих організацій. Середовище корпорацій є «середовищем інтересів зацікавлених груп».

Стратегічний моніторинг залежить від таких елементів: критеріїв його формування; організаційної форми корпорації; механізму забезпечення динаміки функціонування системи стратегічного моніторингу; оцінки можливості впливу корпорації на середовище; взаємозв'язку результатів стратегічного моніторингу з цілями та стратегіями корпорацій.

Моніторинг є універсальним інструментом управління як процесами в економіці, так і регіонами і окремими підприємствами; виступає способом забезпечення сфери управління різними видами діяльності за допомогою подання своєчасної та якісної інформації. Загалом моніторинг визначається як постійне спостереження за будь-яким процесом з метою виявлення його відповідності бажаному результату або початковим припущенням; як спостереження, оцінку і прогноз стану економічної безпеки середовища у зв'язку з діяльністю ринкових суб'єктів. Об'єктом моніторингу є явище, процес, стан, а суб'єктом – фахівці.

Прикладний аспект моніторингу розвитку корпорації визначається: 1) як інформаційна система, що постійно оновлюється завдяки

безперервності відстеження певного об'єкта управління за виділеними параметрами та критеріями їхнього оцінювання на основі систематичного збирання, обробки, зберігання (в електронній бази даних) достовірної, об'єктивної та актуальної інформації та фактів, які характеризують досліджуваний об'єкт, оцінку, системний і систематичний аналіз інформації; 2) як розрахунок відхилень від заданих планових показників розвитку об'єкта та аналіз причин їх виникнення; 3) як прогнозування майбутнього стану об'єкта.

На практиці моніторинг економічних процесів полягає в зборі, вивченні і підготовці інформації для прийняття й аналізу рішень щодо здійснення управління на різних рівнях управління. Отож, метою моніторингу є управління змінами для досягнення певного рівня соціально-економічного розвитку корпорації.

Моніторинг середовища корпорації є системою спостережень, збирання, оброблення, передавання, збереження й аналізу інформації про стан довкілля, прогнозування його змін і розроблення науково обґрунтованих рекомендацій для прийняття рішення щодо запобігання негативним змінам стану довкілля та дотримання вимог економічної безпеки.

Система моніторингу є відкритою інформаційною складовою управління, що спрямована на захист життєво важливих інтересів корпорації та суспільства для запобігання надзвичайним ситуаціям.

Алгоритм здійснення стратегічного моніторингу корпорації зображено на рис. 1.

Затвердження визначення стратегії в результаті залежить від переліку альтернативних стратегій для корпорації, що виробляється на основі перевірки відповідності двом основним критеріям: відповідність спрямованості програм і процесів управління; відповідність ресурсному потенціалу.

У висновку стратегічного моніторингу вказується перелік найбільш важливих цілей, актуальних проблем, ефективних напрямів стратегічного розвитку та удосконалення КУ.

Система планів як інструмент забезпечення виконання стратегій в корпорації охоплює такі складові, як корпоративну місію, цілі, конкурентні переваги, організацію виробничо-господарської діяльності, продукцію або послуги, ринки, ресурси, структурні зміни, програми розвитку, культуру.

Стратегії внутрішнього КУ є сукупністю орієнтирів, визначених на тривалий період, напрямів і способів взаємодії суб'єктів внутрішніх корпоративних відносин [11, с. 238].

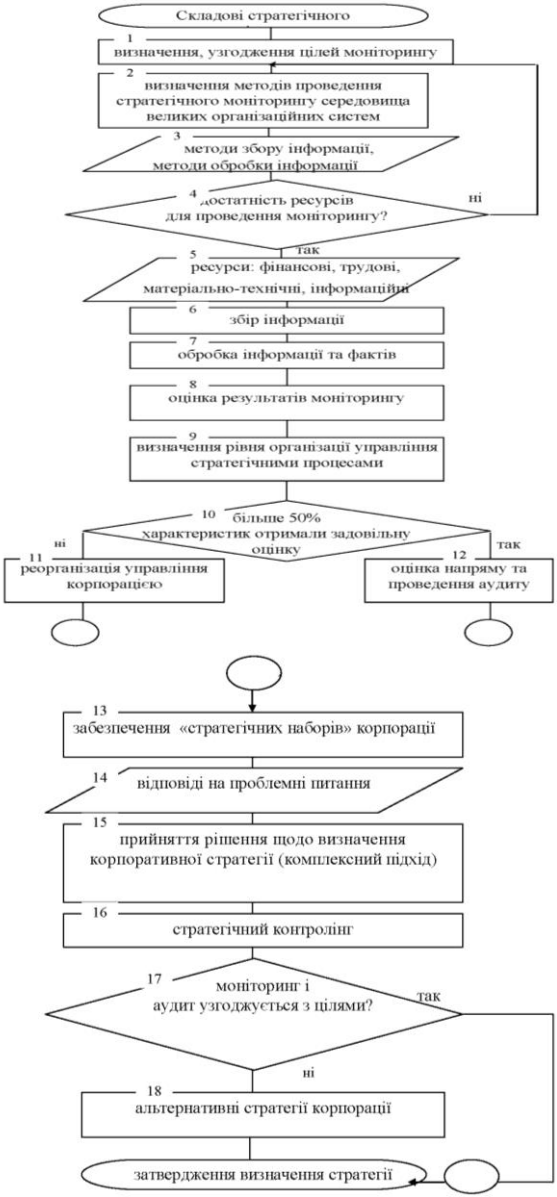

Рис. 1 Схема алгоритму стратегічного моніторингу корпорації

Механізм функціонування корпорації в стратегічному режимі повинен охоплювати такі складові (рис. 2): стратегію розвитку організаційної структури управління; фінансову стратегію; формування стратегічної корпоративної поведінки АТ.

Рис. 2 Складові механізму функціонування корпорації в стратегічному режимі

До найважливіших заходів, необхідних для переходу до СУ корпорацією, належить формування організаційної структури з відповідним потенціалом. Це питання діяльності ради директорів корпорації, адже саме вона є одним із найважливіших елементів внутрішнього КУ і суттєвим елементом стратегії АТ. Необхідно створити при раді директорів проектну групу СУ із фахівців, які забезпечать високу курсову ціну акцій корпорації. Важливим питанням є композиція ради директорів і процедурні аспекти її діяльності. Спостережна функція рад директорів корпорацій вимагає наявності директорів, запрошених із кола фахівців, що вільні від бізнесових або інших відносин із АТ. Незалежні директори мають становити 2/3 ради [10]. Принципи оплати праці (винагороду) незалежних директорів має розробити проектна група управління.

Значна кількість інсайдерів у корпорації може здійснювати негативний вплив на ефективність її функціонування. Первісне нагромадження капіталу в нашій країні обумовили: певні національні риси системи КУ, спрямовані не на узгодження інтересів зацікавлених осіб, а на збереження механізмів, які дозволили продовжувати процес перерозподілу власності; зберігалася та зміцнювалася мотивація інсайдерів, пов’язана не зі збільшенням вартості АТ, а з контролем

над грошовими потоками; для вітчизняних АТ були і залишаються не характерними звичайні механізми корпоративного контролю – через ринок капіталу, банкрутство; особливості первісного нагромадження капіталу сформували основи інформаційної закритості, непрозорості корпоративних відносин.

Досліджено, що структура управління, яка виникла в низці АТ, є поширеною на вітчизняних корпораціях, побудована на функціональній основі, не пристосована до ринкових умов, зорієнтована тільки на виконання, а не на творчий пошук. Така структура управління має бути повністю замінена. Для ефективної діяльності корпорації ОСУ повинна бути децентралізованою, гнучкою. Здійснюючи таку реорганізацію, доцільно використовувати *процесоорієнтовану* структуру управління з підрозділами. Останні зможуть реалізувати зміни в організації та запровадити нововведення. Цей варіант структури управління корпорацією передбачає можливість прийняття швидких та якісних рішень у впровадженні нової стратегії.

Розвиток стратегії внутрішнього управління корпорацією має бути спрямований на вдосконалення організаційної структури управління, фінансово-економічні аспекти розвитку, зокрема можливість отримання кредитних коштів, залучення інвесторів [9, с. 153]. Стратегія внутрішнього КУ передбачає тісний взаємозв'язок фінансового менеджменту й акціонерних відносин власності, який виявляється у стратегії в галузі фінансів корпорації, що забезпечує фінансову стійкість АТ, ефективне використання фінансових ресурсів, формування фондів грошових ресурсів у встановлених розмірах, контроль за використанням і збереженням майна тощо. Фінансову стійкість АТ має можливість забезпечити, найперше за рахунок прибутку, що спрямовується на розширення виробництва (реінвестування), фонду дивідендів, додаткового випуску акцій, амортизації, а також коштів від продажу готової продукції, залучення коштів іноземних інвесторів, кредитів банків та інших позичкових коштів. Глобальні корпоративні інвестиційні стратегії можуть успішно реалізуватися лише за умов інтерактивності управління корпорацією. Актуальним є методологічний підхід для оцінювання інвестиційного потенціалу суб'єктів корпоративного бізнесу [6, с. 137], який ґрунтується на розрахунку індексу інтерактивності корпорації (Iin_j) та передбачає компромісне згортання запропонованих показників, що здійснюється в кілька етапів, у єдиний інтегральний:

$$Iin_j = \sqrt{\sum_{i=1}^{n=7} \alpha_i (x_{ij} - x_i^{em})^2}, \; j=1,m, \qquad (1)$$

де Iin_j – індекс інтерактивності *j-ї* корпорації;

α_i – важливість (вагомість) *i-го* показника для *j-ї* корпорації;

x_{ij} – значення нормованого *i-го* показника для *j-ї* корпорації;

x_i^{em} – найкраще, еталонне значення *i-го* показника для *j-ї* корпорації;

n – кількість показників;

m – кількість порівнюваних корпорацій.

Розрахунок індексу інтерактивності корпорації ґрунтується на врахуванні семи окремих показників, що дає змогу комплексно схарактеризувати потенційні можливості корпорації щодо стратегічного розвитку.

Забезпечення фінансової стійкості корпорації потребує поєднання таких характеристик його фінансово-господарської діяльності: високої оборотності власних і запозичених коштів, платоспроможності, зростання фондовіддачі та рентабельності. Можливо оцінювати вплив чинників, що відображають ефективність фінансової діяльності, на величину економічного розвитку АТ, так:

$$Кер = Р * Ф * Кз * Д, \quad (2)$$

де *Кер* – коефіцієнт економічного розвитку;

Р – рентабельність реалізованої продукції;

Ф – фондовіддача;

Кз – коефіцієнт заборгованості;

Д – коефіцієнт співвідношення між сумою дивідендів, що виплачуються, і прибутком, який реінвестовано у виробництво [13, с. 214].

Корпораціям необхідно розробити довгострокову дивідендну політику, попередньо обравши її тип. Слід ураховувати такі особливості функціонування АТ, як сфера діяльності, тривалість обігу коштів, коливання доходів, інтереси акціонерів та інші фактори. На практиці використовують метод «постійні виплати + екстрадивіденди». В такому випадку акціонер знає, що за будь-яких умов він отримуватиме відомий йому мінімум. Зокрема, коли в АТ є можливість провести додаткові виплати, то вона обов'язково має реалізуватися. Крім цього, можна використовувати і виплати дивідендів у вигляді цінних паперів. Це дозволить акціонеру збільшити свою частку у розподілі акцій. Альтернативним джерелом фінансування корпорацій у процесі їхньої виробничо-господарської діяльності є можливість для вже створених АТ здійснити емісію додаткової кількості акцій як спосіб залучення фінансових ресурсів в акціонерний капітал [8]. Для формування мотиваційних ефектів у персоналу корпорації передбачено створення

фонду акціонування працівників з одночасним запровадженням системи «участі в результатах».

Стратегічний контролінг є системою, яка спрямована на забезпечення виживання та «відстеження» руху корпорації до наміченої стратегічної мети розвитку. Основні завдання стратегічного контролінгу такі: участь у встановленні кількісних та якісних цілей АТ; відповідальність за стратегічне планування; розробка альтернативних стратегій; визначення критичних зовнішніх і внутрішніх умов, що лежать в основі стратегічних планів; визначення основних контрольних показників відповідно до встановлених стратегічних цілей; порівняння планових і фактичних значень контрольних показників з метою виявлення причин, винуватців і наслідків цих відхилень; аналіз економічної ефективності.

Висновки. Здійснено теоретичне узагальнення елементів СУ корпораціями. Це дало змогу розробити практичні рекомендації їх застосування.

Для здійснення стратегічного моніторингу менеджеру середнього рівня управління необхідно мати такі знання, кваліфікацію та навики: адміністрування та проведення операційної діяльності систем корпоративних інформаційних технологій (ІТ), забезпечення доступності систем відповідно до встановлених ключових показників продуктивності; розуміння роботи та знання IP мереж; моніторинг роботи систем і серверів корпоративних ІТ; вирішення проблем (2-й рівень підтримки); планування, аудит та оновлення систем корпоративних ІТ; розробки та участі у проектах відділу корпоративних ІТ та інших організаційних одиниць; установлення, обслуговування, підтримка та інвентаризація апаратного забезпечення серверів; мати розширені знання серверного та користувацького апаратного забезпечення, зокрема продуктів корпоративних ІТ (IdM, MDT і т. д.); розширені знання офісних програм та операційних систем (MS Window, *nix); середні знання СУБД (Oracle, MS, MySQL) і платформ віртуалізації (VMware, HYPER-V, etc.); володіння англійською мовою на рівні не нижче Intermediate.

Доцільно обирати стратегію внутрішнього КУ, що містить такі складові: 1) стратегія зміни організаційної структури управління корпорацією – оптимальне співвідношення прав і відповідальності загальних зборів, наглядової ради, правління, ревізійної комісії; створення при наглядовій раді групи СУ, до складу якої повинні бути включені фахівці з підтримки високої курсової ціни акцій на фондовому ринку; реорганізація АТ відповідно до обраної процесно-зорієнтованої структури управління з підрозділами; 2) стратегія в галузі фінансів – широке

застосування кредитних ресурсів для забезпечення виконання окремих програм розвитку, забезпечення фінансової стійкості корпорації; одним з основних чинників якої пропонується виплата дивідендів; впровадження дивідендної політики типу «постійні виплати + екстра дивіденди», доповнення її політикою виплати дивідендів акціями; додаткова емісія акцій по високій курсовій ціні для реального нарощування капіталу; 3) формування стратегічної поведінки підприємства – виховання «корпоративного духу» через розробку та впровадження етичного кодексу корпорації; впровадження системи мотивації з переважним акцентом на залучення працівників до участі в управлінні АТ; створення фонду акціонування працівників товариства з одночасним впровадженням методики «участі в результатах».

1. Вакульчик О. М. Корпоративне управління: економіко-аналітичний аспект / О. М. Вакульчик. – Дніпропетровськ: Пороги, 2008. – 257 с.

2. Економіка та організація виробничої діяльності підприємства [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://posibnyky.vntu.edu.ua/ekonomika/171.htm

3. Євтушевський В. А. Корпоративне управління: підручник / В. А. Євтушевський; КНТУ ім. Т. Шевченк; Ін-т вищ. осв. Акад. пед. наук України. – К.: Знання, 2006. – 406 с.

4. Стратегічне управління: навчальний посібник / В. Л. Дикань, В. О. Зубенко, І. В. Токмакова, О. В. Маковоз, О. В. Шраменко. – К.: Центр учбової літератури, 2013. – 272 с.

5. Ігнатьєва І. А. Корпоративне управління: підручник / І. А. Ігнатьєва, О. І. Гарафонова; КНУТД. – К.: Центр учбової літератури, 2013. – 600 с.

6. Ковальська К. В. Методологічні проблеми формування стратегії управління акціонерними товариствами / К. В. Ковальська // Вісник Технологічного університету Поділля. Серія: економічні науки. Ч. 2. Т. 2. – Хмельницький, 2002. – С. 135–138.

7. Ковальська К. В. Дивідендна політика в акціонерних товариствах України: стан і проблеми формування / К. В. Ковальська, В. А. Євтушевський; Теорії мікро- та макроекономіки. – Вип. 12. – К., 2003. – С. 5–11.

8. Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nssmc.gov.ua/activities/corpmanagement

9. Палига Є. М. Корпоративне управління: навч. посібник / Є. М. Палига. – Львів: УАД, 2013. – 422 с.

10. Про акціонерні товариства: Закон України від 17.09.2008 № 514-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/514-17

11. Сватюк О. Р. Основні елементи організаційного та економічного механізму корпоративного управління акціонерними товариствами. Економіка

та організація управління / О. Р. Сватюк; за ред. д.е.н., проф. Л. В. Шаульської. – Вінниця: ДНУ. – Випуск № 3 (19), 4 (20). – 2014. – 310 с. – С. 235–243.

12. Цивільно-господарський кодекс України: Науково-практичний коментар / за ред. розробників проекту Цивільного кодексу України. – К.: Істина. – 928 с.

13. Фролова Т. О. Інвестиційні корпоративні стратегії в умовах глобалізації: монографія / Т. О. Фролова. – К.: КНЕУ, 2012. – 426 с.

14. Юрса М. Я. Сучасні тенденції організаційно-структурних змін в корпоративному секторі економіки / М. Я. Юрса // Ринок цінних паперів України. – К., 2009. – № 11–12. – С. 51–56.

Сватюк О. Р., Сватюк Д. Р. Основные элементы стратегического управления корпорациями

Проанализированы основные элементы стратегического управления корпорациями, а именно: формулировка корпоративной миссии и целей; определение корпоративных стратегий; обеспечение взаимосвязи «стратегического набора» корпорации в целом; стратегический мониторинг среды больших организационных систем; система планов; внутренний механизм функционирования корпорации в стратегическом режиме; стратегический контроллинг.

Разработан алгоритм основных этапов осуществления стратегического мониторинга (согласование целей; определение методов проведения стратегического мониторинга среды организационных систем, осуществление сбора и обработки информации, оценка результатов, оценка направления и проведения аудита; обоснование и обеспечение взаимосвязи «стратегического набора» корпорации, принятие решения по определению корпоративной стратегии).

Ключевые слова: *корпоративное управление (КУ), стратегическое управление, акционерное общество (АО), мониторинг, развитие корпораций.*

Svatyuk O. R., Svatyuk D. R. Essential elements of strategic corporation management

Corporate management is a system of organizational, legal, economic and financial relationships among all participants of the company.

The author analyzes the main elements of the strategic management of corporations, namely the formulation of the corporate mission and objectives; definition of the corporate strategies; providing of «strategic set» interconnection; environmental monitoring of large organizational systems; system of plans; internal functioning mechanism of corporations in strategic mode; strategic controlling.

The algorithm of the main stages of the strategic monitoring (agreement of purposes, the definition of methods for monitoring strategic organizational collection and processing systems, evaluation of results, evaluation of direction and audit, study and interconnection of «strategic set»; choose of direction corporation`s strategy).

Defined strategy of internal corporate management as a set of benchmarks, guidelines and methods of interaction among the all subjects of corporate relations.

Proposed following components of internal corporate management: 1. Strategy of changes in organizational structure of the corporation as the optimum value of the rights and responsibilities. The protection of minor shareholders, establishment of the strategic management group in supervisory council; 2. Financial strategy is an optimal formation of funds depending on the level of corporate and financial control types in the corporation; 3. Sstrategic behavior must be transparent and social.

The main factors which determine the direction of corporate management in Ukraine are: elaboration and implementation of stock companies strategic development; improving of internal corporate management system in crisis situations; formalization and adoption of relationships between the owners of the capital with the help of managers and local authorities; financial, joint-stock and corporate control; imperfection of banking system and its inability to act as a major shareholder and to control the corporate activity; investors attraction.

Key words: *Corporate management (CM), strategic management, joint-stock company (JSC), monitoring, corporations development.*

Стаття надійшла 19 січня 2016 р.

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

ЗАХИСТ ДИСЕРТАЦІЇ

22 жовтня 2015 р. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.130.01 у Вищому навчальному закладі «Університет економіки та права «КРОК» відбувся прилюдний захист дисертації на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук **«Комплексне забезпечення економічної безпеки підприємств (на матеріалах підприємств транспортного машинобудування)»** (спеціальність 21.04.02 – економічна безпека суб'єктів господарської діяльності) **Копитко Марти Іванівни**.

Науковий консультант – доктор економічних наук, професор **Алькема Віктор Григорович**, завідувач кафедри управлінських технологій ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК».

Офіційні опоненти: доктор економічних наук, доцент **Васильців Тарас Григорович**, завідувач кафедри фінансів і кредиту Львівської комерційної академії; доктор економічних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України **Козаченко Ганна Володимирівна**, професор кафедри фінансів і банківської справи Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка; доктор економічних наук, професор **Мартинюк Володимир Петрович**, завідувач кафедри фінансово-економічної безпеки та інтелектуальної власності Тернопільського національного економічного університету.

* * *

Редколегія Наукового вісника вітає Копитко Марту Іванівну із успішним захистом дисертації та бажає подальшої плідної науково-педагогічної діяльності!

РЕЦЕНЗІЯ
на монографію «Інтелектуальний потенціал у системі економічної безпеки України: проблеми теорії та практики»*
кандидата економічних наук, доцента, професора кафедри інформаційних технологій в діяльності ОВС та економічної безпеки Львівського державного університету внутрішніх справ Ірини Олександрівни РЕВАК

Сьогодні високорозвинені держави світу переконливо демонструють, наскільки важливими є процеси нарощування інтелектуального потенціалу для здійснення структурних перетворень та інноваційного розвитку.

Зміни, пов'язані зі зростанням ролі знань та інтелекту у суспільстві, виникнення глобального ринку праці, соціально-політичні трансформації виявили суттєвий вплив на роль, функції та способи функціонування інтелектуальної сфери у світі, зокрема Україні. Водночас чималий інтерес становить інтелектуальна безпека як одна з найважливіших складових економічної безпеки держави, що потребує ґрунтовного дослідження.

Монографія І. О. Ревак комплексно розкриває проблеми теорії та практики дослідження інтелектуального потенціалу в системі економічної безпеки України. Структурно робота складається зі вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків.

У першому розділі монографії автор окреслює основні етапи наукової думки за досліджуваною тематикою, стисло та критично висвітлює наукові підходи до тлумачення таких понять, як «інтелект», «потенціал», «інтелектуальний потенціал», обґрунтовує власну позицію щодо трактування відмінностей між поняттями «інтелектуальний потенціал суспільства», «інтелектуальний потенціал держави» та «інтелектуальний потенціал нації».

Вагомим доробком автора є представлення системи економічної безпеки за системно-структурним підходом і з'ясування ролі інтелек-

* Ревак І. О. Інтелектуальний потенціал у системі економічної безпеки України: проблеми теорії та практики: монографія / Ірина Олександрівна Ревак. – Львів: ЛьвДУВС, 2015. – 416 с.

туального потенціалу в ньому. Загалом перший розділ монографії містить наукову новизну. Виклад матеріалу є ґрунтовним, авторські висновки заслуговують схвальної оцінки.

У другому розділі рецензованої наукової праці автором розкриваються методологічні засади дослідження інтелектуального потенціалу в системі економічної безпеки. Особлива увага зосереджена на структурно-функціональних параметрах інтелектуального потенціалу, що дає змогу автору в інших розділах чітко аналізувати процеси формування та нарощування інтелектуального потенціалу. Окремим параграфом усебічно висвітлюються методичні підходи до оцінювання інтелектуального потенціалу держави.

Статистично багатим є третій розділ монографії, в якому І. Ревак аналізує вплив вищої освіти, вітчизняної науки, культури та духовності на формування інтелектуального потенціалу України. Розглядаються сучасні тенденції розвитку вищої освіти та науки, що мають величезні можливості до збереження, відтворення та нагромадження знань, а відтак позитивно впливають на процеси формування і відтворення інтелектуального потенціалу. Культурна і духовна сфери виступають носіями національної самосвідомості, проявом людської самоорганізації та реалізації високоморальних та естетичних цінностей у суспільстві, відтак сприяють збагаченню інтелектуального потенціалу держави.

У четвертому розділі книги автор розкриває економічну природу інтелектуальної безпеки як окремої складової економічної безпеки держави з позиції правового, інформаційно-аналітичного, організаційного, інституційного, фінансового, соціального аспектів. Значну увагу приділяє характеристиці найнебезпечніших загроз інтелектуальному потенціалу в контексті освітньої, наукової, культурної та духовної складових, окреслює напрями активізації дій суб'єктів щодо гарантування інтелектуальної безпеки України.

У п'ятому розділі монографії І. Ревак акцентує на важливих напрямах удосконалення макроекономічного та інституційного середовища як умови зміцнення захисту національного інтелектуального потенціалу.

Дослідниця пропонує комплекс заходів, які сприяли би протидії численним загрозам інтелектуальному потенціалу України, обґрунтовує шляхи нарощування інтелектуального потенціалу в сучасних трансформаційних процесах.

Окремий параграф цього розділу книги присвячений вивченню світового досвіду використання інтелектуального потенціалу для зміцнення економічної безпеки держави.

Водночас, на нашу думку, автору доцільно було би детальніше описати вплив глобалізаційних чинників на формування та нарощування інтелектуального потенціалу України.

Рецензована монографія є самостійною науковою працею, в якій отримано нові науково обґрунтовані теоретичні та практичні результати, що мають важливе значення для вітчизняної економіки та науки. З огляду на зазначене, доцільно монографію І. О. Ревак «Інтелектуальний потенціал у системі економічної безпеки України: проблеми теорії та практики» вважати внеском у розвиток сучасної економічної науки.

І. Г. Бабець,
завідувач кафедри маркетингу
та економічної безпеки
Львівського інституту менеджменту,
доктор економічних наук, доцент

ОЗИРАЮЧИСЬ НА ПРОЙДЕНИЙ ШЛЯХ

Гортаючи сторінки видання Національної академії аграрних наук України *(Шляхами мудрості: патріархи вітчизняної аграрної науки: збірник Ч. 1 / НААН Укр., нац. наук. с.-г. бібл-ка; наук. ред. В. А. Вергунов. – К.: Аграрна наука, 2015. – 144 с.*), зупиняємо погляд на постаті академіка НААН України, заслуженого діяча науки та техніки України, доктора економічних наук, професора Романа Івановича Тринька.

Цікавим є його життєвий шлях і вагомий внесок у вітчизняну науку та освіту. Ось як Роман Іванович описує свої життєві перепитії.

«Очевидно, кожна людина, де б вона не проживала, на схилі літ не може без звичайного людського хвилювання згадувати ті місця, де з'явилась на світ, де минуло дитинство, яким би воно не було іноді гірким, де формувались перші враження і переконання, погляди на життя, де були перші успіхи і невдачі, а, можливо, й перша любов, де навічно залишились батьки, а то й друзі дитинства.

Родинне село Краснопуща розташоване в чудовій лісистій місцевості, оточеній з півночі, сходу та півдня лісистими горами, яка лише на сході відкрита до заплави р. Золота Липа. Село, радше, за сьогоднішніми мірками, хутір, яке налічувало 50–60 селянських дворів, залишилось у пам'яті автора цих рядків дуже і дуже бідним, якщо не сказати злиденним. Це стало зрозумілим, коли пощастило побачити села як в інших регіонах України, так і в країнах Європи. Тепер можна лише усвідомити, як багато моїх земляків відійшло у той світ, так і не пізнавши цивілізованих умов, в яких живе багато людей Європи, маючи далеко гірші природні ресурси. Особливо гірко усвідомлювати, що не зміг і не встиг хоч би на схилі віку створити гідні умови життя для батьків, бо постійно доводилось боротись за «місце під сонцем». Адже був вихідцем із «колгоспної сім'ї», в це ще гірше, ніж з кріпацької.

Про бідність села свідчать такі дані. Майже третина дворів села не мала можливості утримувати коней, 3–4 господарки мали по два коня, а решта – однокінні. Важким бичем села був так званий «поділ полів». Внаслідок створення нових сімей відбувався поділ земельних наділів і доходило до того, що новий земельний наділ залишався однаковим у довжину, але в ширину іноді доходив до 3–5 м.

Змальовуючи візитну картку села Краснопущі, маємо підстави на основі записів у судових справах, як найбільш достовірного літописного джерела, найбільш імовірним початком історії с. Краснопуща

є 1589 р., а монастиря о. Василіан, який розташований поряд з селом, – 1665 р.

Найбільш ганебним фактом в історії села було те, що в селі не було школи. Очевидно, це було зумовлено двома причинами – відсутністю необхідної кількості дітей для функціонування повноцінної хоч би початкової школи та необхідних коштів у сільської громади для побудови школи та її утримання. В селі практикували проведення початкових навчань в одній із сільських садиб, де був один вчитель та 15–20 дітей. Такі однокласні школи, з розповіді старших людей, були на господарстві Ксенії Звіринської, Семена Килика. У передвоєнний час (до 1939 р.) в хаті згаданої Ксенії Звіринської була читальня «просвіти». У цій домівці у 1933 р. 14 липня мав за честь народитись автор цих рядків.

Передвоєнна економічна криза (до 1939 р.) вкрай негативно позначилась на матеріальному становищі селян і вже десь у 1936–1937 рр. громада відмовилась від утримання і одного вчителя початкових класів. У такій ситуації сільська дітвора, та й старші учні були вимушені навчатись у школах сусідніх сіл: Пліхів, Розгадів, а далі – і в школі в Поморянах.

Роблячи докір адміністрації монастиря в небажанні (а можливо і через якісь юридичні перешкоди) допомогти громаді у вирішенні проблеми шкільництва, ми аж ніяк не хочемо применшити його позитивного впливу не тільки на жителів с. Краснопуща, але й багатьох навколишніх сіл, містечок і міст, цілої Бережанщини, а то й Галичини. Для такого висновку є чимало історичних фактів, документальних фактів, спогадів очевидців.

Наявність у селі монастиря, великої монастирської бібліотеки, відзначення щорічних величавих відпустових свят 7 липня на Різдво Івана Хрестителя справляли позитивний вплив на жителів села та довколишніх околиць, на формування світогляду молоді.

Багато вихідців з Краснопущі ще у міжвоєнний період навчались у гімназіях, мали свої крамниці (за сучасними мірками – мали бізнес) в м. Зборові.

Всі ці моменти були переконливим прикладом для молоді села, що освіта є тим фактором, що здатний змінити спосіб життя на кращий. В освіті краще майбутнє для своїх дітей вбачали і наші батьки, хоч вони і гадки не мали, що на початку XXI століття член-кореспондент НАН України Е. Лібанова напише: «Населення цілком адекватно реагує на прямопропорційний зв'язок між рівнем освіти і доказали, що вищим є рівень освіти, то вищими є сукупні доходи, і то меншою є частка натуральних доходів у них. Освіта – чи

не єдиний засіб від злиднів: упродовж усіх років спостереження (1999–2007 рр.) наявність вищої освіти бодай в однієї особи вдвічі зменшувала ризик бідності для всієї родини» (журнал «Економіка України». – 2008. – № 10. – С. 126).

У післявоєнний період більшовицька влада більше у пропагандистських цілях, ніж в реальному бажанні відродити Галичину створила більш-менш сприятливі умови для навчання та здобуття освіти корінним населенням. Однак це значною мірою було продиктовано міркуваннями кращого і більш виснажливого використання сировинної бази та природних ресурсів краю. Адже відомі приклади того, що прислані зі східної чистини України спеціалісти сільського господарства не були обізнані з природно-кліматичними умовами краю і застосовували такі агротехнічні заходи. Які викликали у місцевих жителі сміх і кепкування. Наприклад, у господарствах бережанського району агроном-східняк займався снігозатримуванням, тоді як землі тут потерпали від перезволоження.

Практичні кроки у широкий світ широкий світ Знань розпочаті мною у першому класі Пліхівської початкової школи у 1940–1941 навчальному році. Навчання у першому класі пройшло надзвичайно успішно, бо мій старший брат, який у 1937 році закінчив семирічну школу в Поморянах навчив мене у п'ятирічному віці читати, то у першому класі я практично нудьгував на уроках. Пізніше настали воєнні роки; навчання відбувалося з перервами. Закінчивши у 1945 році чотирикласну школу у с. Пліхові, нас досить чисельна ватага дітвори з Краснопущі подалися на навчання до школи в с. Розгадів, де почала функціонувати семирічка. Розгадівську семирічку закінчили у 1948 р. і подалися до десятирічки у м. Поморянах.

В Розгадівській семирічній школі директором була Марія Анін. Вона походила з родини, яка симпатизувала соціалістичним ідеям тоді східної України. Слід відмітити і такий факт. Напередодні Другої світової війни на теренах Галичини українське населення зазнавало надзвичайно високого тиску з боку польської влади, а тому прихід Червоної армії 17 вересня 1939 року з великими сподіваннями на поліпшення соціально-політичного становища було зустрінуте місцевим населенням. На честь приходу більшовицької влади при в'їзді до с. Краснопуща було встановлено святочно прибрану арку. Однак з часом, коли почались арешти політично свідомої частини населення та депортація до Сибіру, наступило розчарування як населення, так і колишнього симпатика більшовицьких ідей, директора Розгадівської школи Марії Анін. Вартий уваги і такий факт. До Розгадівської школи з східних областей України були прислані дві вчительки – Надія

Сребродольська та Валентина Мірошник. Ніхто не чинив їм кривди, оскільки вони (хоч би видимо) були осторонь політики. Мало того, з часом Надія Сребродольська спровадила до Розгадова свою молодшу сестру, яка проживала разом з нею, а у Поморянах закінчила десять класів.

У 1948 році поступив до 8-го класу Поморянської школи. Після закінчення десятого класу в 1952 році разом з своїм однокласником та односельцем Романом Тучапським вирушили здобувати вищу освіту у Львові. На перших порах були здали документи на вступ до Львівського національного університету ім. Івана Франка на біологічний факультет, але із страху не пройти за конкурсом переорієнтувались на агрономічний факультет Львівського сільськогосподарського інституту, який успішно закінчили у 1957 році. Хоч це були дуже бідні повоєнні роки, але освіту нам давали добру. Хочеться з вдячністю згадати багатьох викладачів Львівського сільськогосподарського інституту: Михайла Ясінського, Григорія Кияка, Тетяну Козинець, Володимира Поповича, Івана Нечипорчука та багатьох інших. Добрі слова хочу сказати і колишньому ректорові інституту, а згодом – науковому керівнику моєї кандидатської дисертації – Володимиру Третьякову. Особливі слова вдячності хочу висловити науковому керівнику моєї докторської дисертації, людини з складною біографією та життєвими крутоспусками, професору Івану Поповичу. Після закінчення інституту у 1957 р. працював у науково-дослідному інституті (м. Київ), в органах державної статистики (м. Львів). Маю великий борг перед начальником Статистичного управління Львівської області Михайлом Овчаренком, Людмилою Клепіковою, Валентиною Козирьковою, які навчили мене житейської мудрості та такої дисципліни як статистика. Добрим словом згадую весь колектив Статистичного управління Львівської області. У 1961 році на запрошення тодішнього завідувача кафедри бухгалтерського обліку та статистики професора Петра Радченка перейшов працювати до Львівського сільськогосподарського інституту, де пройшов шлях від асистента кафедри до ректора. Понад п'ятнадцять років працював на посаді проректора з наукової роботи (1974–1989 рр.), десять років – на посаді ректора (1989–1998 рр.).

Тривалий час працював завідувачем кафедри статистики та аналізу. На протязі п'ятнадцяти років очолював спеціалізовану раду по захисту кандидатських дисертацій з економіки, на якій розглянуто 150 дисертацій.

У 1996 році в інституті економіки Академії наук України захистив кандидатську дисертацію на тему «Економічна ефективність

спеціалізації і концентрації виробництва в колгоспах Західного Полісся УРСР», а у 1975 році в Одеському сільськогосподарському інституті захистив докторську дисертацію на тему «Питання теорії та аналізу ефективності використання виробничих ресурсів (на прикладі колгоспів Західних областей УРСР)». У 1978 році присвоєно вчене звання професора, а у 1995 р. обраний академіком НААН України.

У Львівському сільськогосподарському інституті, який за час мого керівництва набув статуту університету, працював сорок чотири роки. З 1 вересня 2005 року перейшов працювати до Львівського державного університету внутрішніх справ, де працюю по даний час. Під моїм керівництвом докторські захистило троє науковців, кандидатські – понад п'ять десятків. Багато моїх колишніх аспірантів стали докторами наук. Опублікував понад 350 друкованих праць, в тому числі 20 монографій, 5 навчальних посібників з грифом МОН України.

За успіхи у підготовці кадрів для народного господарства, науково-дослідній роботі, у 1989 році присвоєно почесне звання «Заслужений діяч науки і техніки України», у 1996 році – нагороджений орденом «За заслуги III ступеня». Рішенням колегії Міністерства аграрної політики України від 12 вересня 2006 р. (№ 504-к) нагороджений знаком «Відмінник аграрної совіти та науки I ступеня». Рішення президії Української академії аграрних наук № 9 від 15 червня 2008 року нагороджений почесною відзнакою УААН.

За час роботи у Львівському державному університеті внутрішніх справ під моєю редакцією опубліковано чотири монографії. Останні наукові здобутки опубліковані у монографії «Продовольча безпека: аналітична діагностика» (167 с.) та «Проблемні вектори соціально-економічного розвитку України» (410 с.).

Автор підтримує усіх науковців, яким не байдужа доля українського села, а тому вважає надзвичайно актуальним висновок доктора економічних наук О. Бородіної, яка пише: «Сьогодні секторальна політика формується на основі забезпечення вартісних обсягів сільськогосподарського виробництва, що сприймається як синонім добробуту села й еталон, яким вимірюється рівень розвитку сільської місцевості. Прицьому не береться до уваги те, що левова частка благ від приватизації дістається тільки невеличкій привілейованій групі людей, які, одержуючи величезну частку доходів від аграрного виробництва, найчастіше не проживають у сільській місцевості. Є серйозні підстави вважати, що процеси економічного зростання відіграли суттєву роль в абсолютному зубожінні значної частини сільського населення. Багато селян опинилися буквально на межі існування (підкреслено *Р.Т.*). Вони постраждали від руйнування сільських громад, усталеного способу

життя, від стресу у зв'язку з економічною залежністю тільки від власного підсобного господарства, тобто для переважної більшості сільського населення широкомовні обіцянки, що аграрні реформи забезпечать їх реальною власністю і підвищать добробут, виявились жорстокою містифікацією» (журнал «Економіка України». – 2008. – № 10. – С. 106).

Хіба такий «вирок» аграрним реформам потребує коментарів? І тим більше на фоні сказаного О. Бородіною виглядають науковим шарлатанством базікання про успішні аграрні реформи, а претенденти на нагороди та звання за проведені «успішні аграрні реформи» в очах простих селян втрачають людську гідність».

Ці рядки спонукають до роздумів про сенс життя, його складні й круті віражі, про вічне, моральні цінності й в повсякденному житті, й в науці. Про те, що завжди слід залишатися Людиною.

НАШІ АВТОРИ

Бегей М. В.	аспірант кафедри економіки та економічної безпеки Львівського державного університету внутрішніх справ.
Висоцька І. Б.	кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів Львівського державного університету внутрішніх справ.
Вінічук М. В.	викладач кафедри обліку і аудиту Львівського державного університету внутрішніх справ.
Вольних А. І.	студент Національного університету «Львівська політехніка».
Воляник Г. М.	кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри обліку і аудиту Львівського державного університету внутрішніх справ.
Галайко Н. В.	старший викладач кафедри економіки та економічної безпеки Львівського державного університету внутрішніх справ.
Гонта О. І.	доктор економічних наук, професор, директор навчально-наукового інституту економіки Чернігівського національного технологічного університету.
Горалько О. В.	кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів Львівського державного університету внутрішніх справ.
Горбан І. М.	кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри обліку і аудиту Львівського державного університету внутрішніх справ.
Горна Я. Ю.	магістр спеціальності «Фінанси і кредит» Чернігівського національного технологічного університету.
Дубина М. В.	кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів Чернігівського національного технологічного університету.

Живко З. Б.	доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри менеджменту Львівського державного університету внутрішніх справ.
Жук І. З.	кандидат економічних наук, асистент кафедри туризму Львівського національного університету імені Івана Франка.
Завербна М. С.	асистент кафедри економіки підприємства та інвестицій Національного університету «Львівська політехніка».
Завербний А. С.	кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри зовнішньоекономічної та митної діяльності Національного університету «Львівська політехніка».
Кавун С. В.	доктор економічних наук, кандидат технічних наук, доцент, завідувач кафедри інформаційних технологій Харківського інституту банківської справи Університету банківської справи Національного банку України (м. Київ).
Кіржецька М. С.	асистент кафедри економіки підприємства та інвестицій Національного університету «Львівська політехніка».
Кіржецький Ю. І.	кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри соціальних дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ.
Кіт В. І.	старший викладач кафедри оздоровчого харчування, екології і безпеки туризму Львівського інституту економіки і туризму.
Копитко М. І.	доктор економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту Львівського державного університету внутрішніх справ.
Курляк М. Д.	здобувач кафедри економіки та економічної безпеки Львівського державного університету внутрішніх справ.
Марченко О. М.	кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки та економічної безпеки Львівського державного університету внутрішніх справ.

Микитка Ю. Я.	заступник директора Львівського обласного центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді.
Михаліцька Н. Я.	кандидат наук з державного управління, доцент, доцент кафедри менеджменту Львівського державного університету внутрішніх справ.
Мойсеєнко І. В.	аспірант Львівської комерційної академії.
Мойсеєнко І. П.	доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансів Львівського державного університету внутрішніх справ.
Наконечна Н. В.	кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри обліку і аудиту Львівського державного університету внутрішніх справ.
Ортіна Г. В.	кандидат економічних наук, доцент, директор Мелітопольського відокремленого підрозділу Запорізького інституту економіки та інформаційних технологій.
Охримович М. М.	аспірант кафедри соціальних дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ.
Піцур Я. С.	кандидат економічних наук, доцент, професор кафедри менеджменту Львівського державного університету внутрішніх справ.
Полякова Ю. В.	кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри міжнародних економічних відносин Львівської комерційної академії.
Приймак С. В.	кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри обліку і аудиту Львівського національного університету імені Івана Франка.
Пшик Б. І.	доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів та фінансово-економічної безпеки Львівського навчально-наукового інституту ДВНЗ «Університет банківської справи».

Ревак І. О.	кандидат економічних наук, доцент, професор кафедри соціальних дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ.
Рогова Н. В.	кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри обліку і аудиту Черкаського навчально-наукового інституту ДВНЗ «Університет банківської справи».
Сватюк Д. Р.	студент інституту прикладної математики і фундаментальних наук Національного університету «Львівська політехніка» та інституту заочного навчання цивільних осіб Львівського державного університету внутрішніх справ.
Сватюк О. Р.	кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту Львівського державного університету внутрішніх справ.
Сенишин О. С.	кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту Львівського національного університету імені Івана Франка.
Сліпа О. З.	здобувач кафедри економіки та економічної безпеки Львівського державного університету внутрішніх справ.
Сорока Р. С.	кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів Львівського державного університету внутрішніх справ.
Стадник М. Є.	кандидат економічних наук, доцент, заступник декана економічного факультету Львівського державного університету внутрішніх справ.
Стадник О. В.	магістр спеціальності «Менеджмент організацій та управління» Львівського державного університету внутрішніх справ.
Столяренко О. О.	викладач кафедри економіки та економічної безпеки Львівського державного університету внутрішніх справ.
Токарський Т. Б.	кандидат економічних наук, радник першого рангу (м. Варшава, Республіка Польща).

Томаневич Л. М. кандидат економічних наук, доцент, декан економічного факультету Львівського державного університету внутрішніх справ.

Цвайг Х. І. кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки та економічної безпеки Львівського державного університету внутрішніх справ.

ЗМІСТ

Розділ І
ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ДЕРЖАВИ У КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ВИКЛИКІВ

Висоцька І. Б., Горалько О. В.
Роль грошово-кредитної політики у забезпеченні фінансової стабільності України……...3

Вінічук М. В.
Концептуальні засади стратегії гарантування соціальної безпеки України……..…….12

Галайко Н. В., Столяренко О. О.
Безробіття як загроза соціальній безпеці……29

Дубина М. В., Горна Я. Ю., Горбан І. М.
Роль корпоративних облігацій у розвитку ринку фінансових послуг України……...……37

Кіржецька М. С., Кіржецький Ю. І.
Типологія сучасних моделей державного регулювання економічної безпеки реального сектора економіки…….……52

Кіт В. І.
Соціально-економічна природа та роль бюджету держави в ринковій економіці…….59

Курляк М. Д.
Характеристика продовольчого ринку країни та його вплив на продовольчу безпеку……...…….70

Михаліцька Н. Я.
Індикатори зовнішньоекономічної безпеки……84

Михаліцька Н. Я., Цвайг Х. І.
Екологічна безпека у підприємництві……...……..95

Мойсеєнко І. П.
Теоретичні основи проектування розвитку мезоекономічних систем……...102

Охримович М. М.
Інвестиційний клімат України: складові та проблеми забезпечення……..……111

Піцур Я. С., Сенишин О. В.
Оцінка рівня продовольчої безпеки України як інструменту маркетингового аналізу……...……118

Пшик Б. І., Кіржецький Ю. І.
Діагностика загроз економічній безпеці України……...131

Сорока Р. С.
Реформа бюджетно-податкового законодавства в Україні……..……138
Стадник М. Є., Стадник О. В.
Класифікація загроз прісноводній безпеці…..……..150
Токарський Т. Б.
Досвід діяльності Управління соціального страхування Польщі…….160
Томаневич Л. М., Микитка Ю. Я.
Удосконалення механізму інституціалізації соціальної роботи
як інструменту безпекової політики……..……167

Розділ ІІ
ЕКОНОМІЧНА ПОЛІТИКА СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ ТА НАПРЯМИ ЇЇ ЗМІЦНЕННЯ

Бегей М. В.
Науково-теоретичні підходи до визначення поняття
«економічна безпека підприємства»…….…….178
Воляник Г. М., Рогова Н. В.
Вплив якості підготовки фахівців з обліку і аудиту на обліково-
аналітичне забезпечення функціонування системи економічної
безпеки суб'єктів господарювання……188
Гонта О. І., Ортіна Г. В., Полякова Ю. В.
Детермінанти конкурентоспроможності суб'єктів підприємницької
діяльності в реальному секторі економіки……...……197
Живко З. Б., Сліпа О. З., Вольних А. І.
Забезпечення соціально-економічної безпеки держави через
призму кадрової безпеки підприємства…….……207
Жук І. З.
Маркетинговий інструментарій як чинник підвищення
ефективності управління діяльністю суб'єктів господарювання
на вітчизняному ринку туристичних послуг…..……217
Кавун С. В., Ревак І. О.
Застосування теорії графів у задачах комунікаційного
менеджменту…..225
Копитко М. І., Завербний А. С., Завербна М. С.
Роль соціального пакета для працівників у економічній
безпеці українських підприємств: проблеми та перспективи
розвитку в умовах інтегрування до світового економічного
простору……241
Марченко О. М.
Стратегічні завдання забезпечення економічної безпеки особи
в Україні……...…250
Мойсеєнко І. В.
Формування соціальної відповідальності бізнесу……260

Наконечна Н. В.
Аудиторські ризики використання комп'ютерних систем обробки даних……..……267
Приймак С. В., Воляник Г. М.
Удосконалення інформаційного забезпечення діагностики фінансово-господарської діяльності суб'єктів господарювання……..275
Сватюк О. Р., Сватюк Д. Р.
Основні елементи стратегічного управління корпораціями……...…287

НАУКОВЕ ЖИТТЯ……...……301

НАШІ АВТОРИ……..311

СОДЕРЖАНИЕ

Раздел I
ЭКОНОМИЧЕСКАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ ГОСУДАРСТВА В КОНТЕКСТЕ СОВРЕМЕННЫХ ГЛОБАЛИЗАЦИОННЫХ ВЫЗОВОВ

Высоцкая И. Б., Горалько О. В.
Роль денежно-кредитной политики в обеспечении финансовой стабильности Украины……3
Виничук М. В.
Концептуальные основы стратегии обеспечения социальной безопасности Украины……...…12
Галайко Н. В., Столяренко Е. А.
Безработица как угроза социальной безопасности…..……29
Дубина М. В., Горна Я. Ю., Горбан И. М.
Роль корпоративных облигаций в развитии рынка финансовых услуг Украины……...…37
Киржецкая М. С., Киржецкий Ю. И.
Типология современных моделей государственного регулирования экономической безопасности реального сектора экономики……52
Кит В. И.
Социально-экономическая природа и роль бюджета государства в рыночной экономике…….59
Курляк М. Д.
Характеристика продовольственного рынка Украины и его влияние на продовольственную безопасность……70
Михалицкая Н. Я.
Индикаторы внешнеэкономической безопасности……84
Михалицкая Н. Я., Цвайг Х. И.
Экологическая безопасность в предпринимательстве……...95
Мойсеенко И. П.
Теоретические основы проектирования развития мезоэкономических систем…….102
Охримович М. М.
Инвестиционный климат Украины: составные и проблемы обеспечения……..……111
Пицур Я. С., Сенышин О. С.
Оценка уровня продовольственной безопасности Украины как инструмента маркетингового анализа……118
Пшик Б. И., Киржецкий Ю. И.
Диагностика угроз экономической безопасности Украины……...131

Сорока Р. С.
Реформа бюджетно-налогового законодательства в Украине……138
Стадник М. Е., Стадник О. В.
Классификация угроз пресноводной безопасности…….150
Токарский Т. Б.
Опыт деятельности Управления социального страхования Польши…….160
Томаневич Л. М., Микитка Ю. Я.
Совершенствование механизма институционализации социальной работы как инструмента безопасности……..167

Раздел II
ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ПОЛИТИКА СУБЪЕКТОВ ХОЗЯЙСТВОВАНИЯ И НАПРАВЛЕНИЯ ЕЕ УКРЕПЛЕНИЯ

Бегей М. В.
Научно-теоретические подходы к определению понятия «экономическая безопасность предприятия»……..178
Воляник Г. М., Роговая Н. В.
Влияние качества подготовки специалистов по учету и аудиту на учетно-аналитическое обеспечение функционирования системы экономической безопасности субъектов хозяйствования……188
Гонта Е. И., Ортина А. В., Полякова Ю. В.
Детерминанты конкурентоспособности субъектов предпринимательской деятельности в реальном секторе экономики……197
Живко З. Б., Слипа О. З., Вольных А. И.
Обеспечение социально-экономической безопасности государства посредством кадровой безопасности предприятия……..207
Жук И. З.
Маркетинговый инструментарий как фактор повышения эффективности управления деятельностью субъектов хозяйствования на отечественном рынке туристических услуг…….217
Кавун С. В., Ревак И. А.
Применение теории графов в задачах коммуникационного менеджмента……225
Копытко М. И., Завербный А. С., Завербная М. С.
Роль социального пакета для работников в экономической безопасности украинских предприятий: проблемы и перспективы развития в условиях интегрирования к мировому экономическому пространству……241
Марченко О. М.
Стратегические задачи обеспечения экономической безопасности личности в Украине...……..250
Моисеенко И. В.
Формирование социальной ответственности бизнеса…….……260

Наконечна Н. В.
Аудиторские риски использования компьютерных систем обработки данных……...267
Приймак С. В., Воляник Г. М.
Усовершенствование информационного обеспечения диагностики финансово-хозяйственной деятельности субъектов хозяйствования…….…….275
Сватюк О. Р., Сватюк Д. Р.
Основные элементы стратегического управления корпорациями……..287

НАУЧНАЯ ЖИЗНЬ……...……...……....301

НАШИ АВТОРЫ…….....……...311

CONTENTS

Section I
STATE ECONOMIC SECURITY IN THE CONTEXT OF CURRENT GLOBAL CHALLENGES

Vysotska I. B., Goralko O. V.
The role of monetary policy in ensuring of the financial stability in Ukraine……....3
Vinichuk M. V.
The conceptual framework of the strategy for guaranteeing social security in Ukraine……..….12
Halaiko N. V., Stoliarenko O. O.
Unemployment as a threat to social security……..…….29
Dubyna M. V., Gorna Y. U., Horban I. M.
The role of corporate bonds in the development of financial services market……..……..……37
Kirzhetska M. S., Kirzhetskyi Y. I.
Current models typology regulation of economic security for the real economy sector…….…….52
Kit V. I.
Social and economic nature and the role of the state budget in market economy……..59
Kurlyak M. D.
Characteristics of the food market of the state and its impact on food security…..……..……70
Mykhalitska N. Ya.
Indicators of foreign economic security……..84
Mykhalitska N. Ya., Tsvaig Kh. I.
Environmental safety in business……95
Moyseyenko I. P.
Theoretical foundations of development design of mesoeconomic systems…102
Ohrymovych M. M.
Investment climate in Ukraine: the constituent elements and problems of support……111
Pitsyr Y. S., Senyshyn O. S.
Assessment of food security in Ukraine as a tool of marketing analysis…..**.....**118
Pshyk B. I., Kirzhetskyy Y. I.
Diagnosis of threats to the economic security of Ukraine…….131
Soroka R. S.
The reform of fiscal legislation in Ukraine……**...**138
Stadnyk M. Ye., Stadnyk O. V.
Classification of freshwater security threats……..150

Tokarskyi T. B.
The experience of the Office of Social Insurance in Poland……160
Tomanevych L. M., Mykytka Yu. Ya.
Improvement of the institutionalization mechanism of social work as a tool of security policy……167

Section II
ECONOMIC POLICY OF ECONOMIC ENTITIES AND DIRECTIONS OF ITS STRENGTHENING

Behei M. V.
Scientific and theoretical approaches to the definition of the concept «economic security of the enterprise»……...……178
Volyanyk G. M., Rogova N. V.
Impact of the quality of training accountants and auditors on the accounting and analytical support of the functioning of the economic security system of economic entities……..188
Gonta O. I., Ortina G. V., Polyakova Yu. V.
The determinants of competitiveness of business entities in the real sector of economy……..197
Zhyvko Z. B., Slipa O. Z., Volnyh A. I.
Socio-economic security through the prism personnel security enterprise…..207
Zhuk I. Z.
The marketing tools as a factor of improving the efficiency management of economic entities activities at the domestic tourism market……...217
Kavun S. V., Revak I. O.
Use of Graph Theory in Communication Management Problems……225
Корutko M. I., Zaverbna M. S., Zaverbnyy A. S.
Role of Social Package for Workers in Economic Security of Ukrainian Enterprises: Problems and Prospects of Development under Conditions of Integration to Outer Economic Space……...241
Marchenko O. M.
Strategic Objectives of Ensuring Economic Security of a Person in Ukraine..……250
Moiseienko I. V.
Formation CSR social responsibility…….260
Nakonechna N.V.
Audit risk using computer data processing systems……..…267
Pryimak S. V., Volyanyk G. M.
Improvement of information support in diagnosing the financial and economic operations of business entities……...275
Svatyuk O. R., Svatyuk D. R.
Essential elements of the strategic management of corporations……..287

SCIENTIFIC LIFE……...……...……....301

OUR AUTHORS……...……...……....311

ВИМОГИ
щодо оформлення та порядку подання статті у Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ

Стаття подається автором відповідальному секретареві Вісника ***безпосередньо або поштою***[*] на адресу ЛьвДУВС: 79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26:

серія юридична – доктору юридичних наук, доцентові ***Балинській О. М.***;

серія психологічна – кандидату соціологічних наук, доцентові ***Гуменюк Л. Й.***;

серія економічна – кандидату економічних наук, доцентові ***Ревак І. О.***

Вимоги до матеріалів і порядок їх підготовки для видання у Науковому віснику ЛьвДУВС
(витяг із наказу ЛьвДУВС від 8 травня 2014 № 158 п. 3)

3.1. Матеріалами для опублікування у Віснику є: наукові статті, рецензії на наукові видання, повідомлення про події наукового характеру.

3.2. Матеріали до Вісника приймають відповідальні секретарі (за серіями).

3.3. Опрацювання матеріалів і видання Вісника здійснює редакційно-видавничий відділ Університету.

3.4. За науковим змістом статті повинні відповідати вимогам, затвердженим постановою президії Вищої атестаційної комісії України № 7-05/1 від 15 січня 2003 р. «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України», а саме: постановка проблеми та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор; виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття; формування мети статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок за даним напрямком.

3.5. Обсяг рукопису статті не повинен перевищувати 0,5 друк. авт. арк. (12 сторінок машинописного тексту); текст має бути набраний тільки

[*] Стаття, надіслана електронною поштою, не звільняє автора від необхідності надсилання на адресу редколегії необхідного пакету документів.

у форматі **Word.doc (2003)** шрифтом Times New Roman через 1,5 інтервала і віддрукований на папері формату 210 × 297,5 мм (А4), на сторінці – не більше 30-ти рядків, кегель − 14 пт. Поля навколо тексту – по 2 см з усіх боків. Якщо стаття містить ***графічний матеріал***, то його слід подавати ***у форматі А5***, а в авторському оригіналі залишати місце для рисунків. Електронні варіанти мають бути повністю виправлені без «значків» та «об'єктів».

3.6. Обов'язковим є зазначення та виділення напівжирним звичайним кеглем таких структурних елементів статті в один рядок абзацу:

- ✓ постановка проблеми;
- ✓ стан дослідження;
- ✓ мета;
- ✓ виклад основних положень;
- ✓ висновки;
- ✓ література.

3.7. Статті у Вісник можуть подаватися авторами такими мовами: українською, російською, англійською.

До статті українською та російською мовами додаються розширена (1800–2000 знаків) анотація англійською та анотації українською і російською (по 500 знаків кожна).

Розширена ***анотація англійською мовою*** повинна бути ***завірена*** печаткою бюро перекладів або погоджена підписом керівника кафедри іноземних мов чи відділу міжнародних зв'язків Львівського державного університету внутрішніх справ. До вказаних погоджень можуть бути прирівняні відповідні погодження керівників аналогічних підрозділів інших навчальних закладів, установ та організацій, підписи яких належним чином завірені.

До статті англійською мовою додаються розширена (1800–2000 знаків) анотація українською мовою та анотації російською і англійською (по 500 знаків кожна).

Статті, подані англійською мовою неангломовними авторами (у перекладі), мають бути завірені на предмет правильності перекладу у бюро перекладів або на кафедрі іноземних мов чи у відділі міжнародних зав'язків навчального закладу, як описано вище.

3.8. **До рукопису додаються:**

– рецензія кандидата/доктора наук із відповідної спеціальності, завірена печаткою установи рецензента (для авторів, які мають наукові ступені або вчені звання, наявність рецензії необов'язкова);

– витяг із рішення засідання кафедри (відділу, лабораторії) про рекомендацію статті для опублікування;

− анотації українською, російською та англійською мовами;

– довідка про автора: повністю прізвище, ім'я, по батькові, посада, місце роботи, науковий ступінь і вчене звання, контактні телефони, e-mail;

– електронний носій рукопису – компакт-диск;

− квитанція про оплату публікації (***після розгляду статті редколегією***).

Матеріали, що не відповідають зазначеним вимогам, не приймаються. Не приймаються для опублікування також статті, які вже опубліковані або подані для опублікування в інших виданнях.

Матеріали надсилаються поштою ***із супровідним листом*** на ім'я відповідального секретаря за серіями. Електронну версію статті можна надсилати електронною поштою на адресу: vonr@lvduvs.edu.ua. Рукописи та електронні носії не повертаються.

За достовірність викладених у публікаціях фактів і результатів власних досліджень відповідальність несуть їх автори.

Редакція залишає за собою право здійснювати редакційну правку тексту.

Автор має бути обізнаний про те, що його опублікована стаття буде розміщена на веб-сайтах Університету та Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського.

Під час цитування матеріалів збірника посилання на збірник обов'язкове. Відтворення та передрук матеріалів можливі тільки за погодженням із редколегією.

3.9. Не можуть розміщатися в одному випуску Вісника різні публікації одного автора (за винятком однієї статті та однієї рецензії). Допускається розміщення не більше двох статей одного автора за умови, якщо одна стаття одноосібна, а інша – у співавторстві або обидві – у співавторстві (двічі друкується тільки один із співавторів).

3.10. Курсанти, студенти та слухачі можуть публікуватися у Віснику тільки у співавторстві з науковими керівниками.

3.15. Автор (співавтори) може відмовитися від опублікування у Віснику наданих ним матеріалів або відкласти їх опублікування, письмово сповістивши про це голову редакційної колегії, його заступника або відповідального секретаря не пізніш як у 10-денний строк із дня подання ним матеріалів.

Детальніше див. Положення про збірник наукових праць «Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ».

Розрахунковий рахунок університету:

Код ЄДРПОУ 08571995
МФО 820172
ДКСУ
р\р 31258262100729

Призначення платежу: за публікацію у збірниках наукових праць*.

* Оплата статті здійснюється ***після позитивного висновку*** членів редколегії, про що автора повідомляють за вказаними ним координатами.

Телефони для довідок:

Відділ організації наукової роботи:

Балинська Ольга Михайлівна
067-67-49-912, e-mail: vonr@lvduvs.edu.ua

Гуменюк Людмила Йосифівна
067-96-14-828, e-mail: Humeniuk@meta.ua

Ревак Ірина Олександрівна
067-44-40-963, e-mail: irarevak@gmail.com

Редакційно-видавничий відділ: ☎ (032) 233-61-95.

*** *** ***

Структура статті *(зразок)*

УДК ___

П. І. Б. автора,
посада,
наукове звання (укр. м.)

Назва статті (укр. м.)

Анотація (укр. м., 500 знаків)
Ключові слова (укр. м.)

Постановка проблеми

Стан дослідження

Мета

Виклад основних положень

Висновки

Література

П. І. Б. автора, назва статті рос. мовою

Анотація (рос. м., 500 знаків)
Ключові слова (рос. м.)

П. І. Б. автора, назва статті англ. мовою

Анотація (англ. м., 1800–2000 знаків)
Ключові слова (англ. м.)

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

НАУКОВИЙ ВІСНИК
ЛЬВІВСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Серія економічна

Випуск 2

Редагування *А. С. Кузьмич-Походенко*

Редагування текстів англійською *І. Ю. Сковронська*

Макетування *Н. М. Лесь*

Друк *А. М. Радченко*

Підписано до друку 28.12.2015 р.
Формат 60×84/16. Папір офсетний. Умовн. друк. арк. 19,07.
Тираж 100 прим. Зам. № 131-15.

Львівський державний університет внутрішніх справ
Україна, 79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 2541 від 26 червня 2006 р.